

LIEUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA / LITHUANIAN CATHOLIC ACADEMY OF SCIENCE

BAŹNYČIOS ISTORIJSOS STUDIJSOS, VII

ŹEMAIČIŲ KRIKŠTAS IR
KRIKŠČIONYBĖ ŹEMAITIJOJE:
ŠEŠIŲ ŠIMTMEČIŲ ISTORIJA

STUDIES IN CHURCH HISTORY, VII

THE SAMOGITIAN
CHRISTIANIZATION AND
CHRISTIANITY IN SAMOGITIA:
600 YEARS OF HISTORY

VILNIUS, 2014

Projekto kodas: VP1-3.2-ŠMM-V-02-002

Periodinių mokslo leidinių leidyba

LKMA METRAŠTIS, t. XXXVII / LCAS ANNUALS, vol. XXXVII
Serija B: Bažnyčios istorijos studijos / Series B: Studies in Church History

BAŽNYČIOS ISTORIJOS STUDIJŲ REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Dr. LIUDAS JOVAIŠA (vyr. redaktorius / chief editor)
Vilniaus universitetas / Vilnius University

Dr. VYTAUTAS ALIŠAUSKAS
Vilniaus universitetas / Vilnius University

Dr. DARIUS BARONAS
Lietuvos istorijos institutas / The Lithuanian Institute of History

Dr. MINDAUGAS PAKNYŠ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas / Lithuanian Culture Research Institute

Dr. ARŪNAS STREIKUS
Vilniaus universitetas / Vilnius University

Dr. PAULIUS SUBAČIUS
Vilniaus universitetas / Vilnius University

MINGAILĖ JURKUTĖ (ats. sekretorė / executive secretary)

Tomo sudarytojas / Editor of volume dr. LIUDAS JOVAIŠA

LKMA Metraščio redakcinės kolegijos pirmininkas LKMA akademikas /
Chairman of the LCAS Annuals editorial board LCAS academician

vysk. dr. JONAS BORUTA SJ

Pilies g. 8, Vilnius, LT-01123
contacts@lkma.lt, www.lkma.lt

© LKMA, 2014

ISSN 1392-0502

TURINYS

<i>Sudarytojo pratarinė</i>	5
<i>Editor's Comment</i>	7
DARIUS BARONAS	9
Žemaičių Krikštas ir pirmosios parapiinės bažnyčios: 1413–1417 m.	
ALFREDAS BUMBLAUSKAS	33
Žemaičių christianizacijos plentas: geografinės ir istoriografinės pastabos	
MANGIRDAS BUMBLAUSKAS	41
Žemaitijos konversijos pabaiga: keli XVII a. pradžios faktai	
GUODA GEDIMINSKAITĖ	55
Zapyškio Šv. Jono Krikštytojo parapiinė bažnyčia XVI a.: architektūra ir socialinis kontekstas	
LIJANA BIRŠKYTĖ-KLIMIENĖ	77
Šv. Onos brolijos Žemaičių vyskupijoje XVII–XVIII a.	
JONAS VILIMAS.	111
Žemaitiškoji ir kitos <i>Patrem</i> giesmės XVII–XVIII a. LDK giesmynuose	
GIRĖNAS POVILIONIS.	125
Vargondirbystės menas žemaičių vyskupijoje: tradicijos ir gyvasis paveldas	
VYTAUTAS ALIŠAUSKAS	153
Žemaičių krikšto pasakojimas: nuo Dlugošo iki Kojalavičiaus	
LIUDAS JOVAIŠA	171
Kritinis diskursas ar literatūrinė vaizduotė? XVII a. Žemaičių vyskupijos istorija Motiejaus Valančiaus <i>Žemaičių vyskupystėje</i>	
MINDAUGAS PAKNYS	181
Žemaitijos bažnyčių dailė ir architektūra Vincento Juzumo <i>Žemaičių vyskupijos aprašyme</i>	

RAFAŁ WITKOWSKI	193
Pažaislio kamaldulių vienuolyno ir bažnyčios 1797 metų rugpjūčio 3 dienos vizitacija	
ANTANAS SMETONA	291
Keli štrichai Motiejaus Valančiaus portretui	
ANDRIUS GRODIS	299
Bažnyčia ir Lietuvos Respublikos kūrimasis britų diplomatų akimis: keletas 1921 m. refleksijų	
<i>Santraukos / Summaries</i>	311
<i>Asmenvardžių rodyklė / Index of Persons</i>	323
<i>Vietovardžių rodyklė / Index of Places</i>	333
<i>Apie autorius / Notes on Contributors</i>	339
<i>Atmena autoriams</i>	343

SUDARYTOJO PRATARMĖ

2013 metais pradėjome minėti Žemaitijos christianizacijos pradžios šešių šimtmečių sukaktį. Svarbiausi Žemaičių Krikšto įvykiai dėjosi 1417 metais, kuomet Konstanco susirinkimo įgaliotiniai Lvovo arkivyskupas Jonas ir Vilniaus vyskupas Petras atliko jiems pavestą misiją – pakrikštyti krašto gyventojus, įsteigti katedrą ir parapišes bažnyčias bei konsekruoti pirmąjį Žemaičių vyskupą. Vis dėlto Jonas Dlugošas savo „Kronikoje“ pirmąją Žemaitijos christianizavimo akciją datavo 1413 metais. Ši data iki šiol dažnai figūruoja istorinėje ir populiariojoje literatūroje, tad būtent 2013-aisiais pradėtas minėti Žemaičių krikšto 600 metų jubiliejus, kurį numatyta užbaigti 2017 metais. Šia proga 2013 m. rugpjūčio 2 d. Telšiuose įvyko Lietuvių katalikų mokslo akademijos drauge su partneriais surengta mokslinė konferencija „Evangelijos šviesa Žemaičiuose: šeši krikšto istorijos amžiai“. Joje skaityti pranešimai, virtę straipsniais, tapo septintojo Bažnyčios istorijos studijų tomo pagrindu. Kertiniu (ar raktiniu) šio leidinio tekstu derėtų laikyti Dariaus Barono straipsnį, kuriame bene pirmą kartą taip išsamiai ir nuosekliai svarstoma, kas Žemaitijoje iš tiesų galėjo įvykti 1413-aisiais. XV a. 2 dešimtmetyje prasidėjęs regiono christianizacijos procesas nagrinėjamas kituose dviejuose tekstuose. Alfredas Bumblauskas, išsukęs iš metaforiško „Žemaičių christianizacijos kelio“, ieško konkretaus vieškelio, kuriuo į Žemaitijos glūdumą galėjo vykti jo krikštytojai. Mangirdas Bumblauskas siūlo naujai argumentuotą atsakymą į sudėtingą ir iki šiol aktualų klausimą: kada baigėsi Žemaitijos christianizacijos procesas?

Po tekstų, skirtų christianizacijos proceso problematikai, imami nagrinėti paskiri krikščionybės Žemaitijoje istorijos aspektai. Guoda Gediminskaitė iš naujo įdėmiai pažvelgia į pirmąjį mūrinį sakralinį statinį Žemaičių vyskupijoje – Zapyškio bažnyčią, sutelkdama dėmesį į jos atsiradimo kultūrinį, socialinį bei religinį kontekstus. Lijana Birškytė-Klimienė pirmą kartą Lietuvos istoriografijoje sistemingai aprašo Šv. Onos brolių veiklą Žemaičių vyskupijoje. Jonas Vilimas pristato įdomų atvejį – Žemaitijoje atsiradusį grigališkojo choralo Patrem variantą, o Girėnas Povilionis apžvelgia vargondirbystės raidą ir jos paveldą Žemaičių vyskupijos teritorijoje.

Trečioji straipsnių dalis skirta istoriniams pasakojimams. Vytautas Ališauskas gvildena ankstyviausius (Jono Dlugošo, Jono Lasickio, Motiejaus Stryjkovskio, Alberto Vijūko-Kojalavičiaus) pasakojimus apie Žemaičių krikštą, Liudas Jovaiša

SUDARYTOJO PRATARMĖ

analizuoja, kaip XVII a. istorijos šaltinius Žemaičių vyskupystėje interpretavo Motiejus Valančius, o Mindaugas Paknys aptaria, kaip dailės ir architektūros objektai pristatyti Vincento Juzumo „Žemaičių vyskupijos aprašyme“.

Teminę šio tomo straipsnių dalį, skirtą Žemaitijos christianizacijai ir krikščionybės raidai bei paveldui Žemaitijoje, papildo šaltinių publikacijos. Pirmiausia skelbiamas Rafašo Witkowskio parengtas ankstyviausio Pažaislio kamaldulių vienuolyno vizitacijos akto (1797 m.) tekstas. Kiti du publikuojami šaltiniai vėl grąžina skaitytoją į Žemaičių vyskupijos teritoriją. Antanas Smetona pristato įdomų aukšto Rusijos Imperijos valdininko liudijimą apie Motiejų Valančių, o Andrius Grodis skelbia du britų diplomatų 1921 m. pranešimus apie Katalikų Bažnyčią Lietuvoje iš Britanijos užsienio reikalų ministerijos archyvo.

Liudas Jovaiša

EDITOR'S COMMENT

In 2013 the commemoration of the six hundredth anniversary of the beginning of the christianization of Samogitia (Žemaitija) was launched. The most important events of the conversion of the Samogitians took place in 1417 when the representatives of the Council of Constance, Lviv Archbishop Jan and Vilnius Bishop Petras, carried out the mission assigned to them – to baptize the people of the land, establish a cathedral and parish churches as well as consecrate the first bishop of Samogitia. Nevertheless, Jan Długosz in his Chronicle dated the first activity of the christianization of Samogitia in the year 1413. This date often appears in historical and popular literature up to the present, and thus the 600th anniversary of the Conversion of the Samogitians is celebrated from 2013 to 2017. For this occasion, on 2 August 2013 the scholarly conference «The Light of the Gospel in Samogitia: Six Centuries of the History of Conversion», organized by the Lithuanian Catholic Academy of Science together with its partners, took place in Telšiai. The papers presented at it, converted to articles, became the basis of the seventh volume of the Studies in Church History. One should consider the article of Darius Baronas, in which he for the first time so extensively and consistently discusses what really took place in Samogitia in 1413, the cornerstone (or key) text of this publication. The process of christianization begun in the 1410s is analyzed in two other texts. Alfredas Bumblauskas, turning from the metaphorical «highway of the christianization of the Samogitians», searches for the precise highway on which its baptizers could have travelled to the depths of Samogitia. Mangirdas Bumblauskas offers a newly argued answer to the complicated and ever-relevant question: when did the process of christianization of Samogitia end?

Afer the texts dedicated to the problems of the christianization process, distinct aspects of the history of Christianity in Samogitia are analyzed. Guoda Gediminskaitė takes a new careful look at the first brick sacral building in the diocese of Samogitia – the church of Zapyškis, focusing on the cultural, social and religious contexts of its appearance. Lijana Birškytė-Klimienė for the first time in the historiography of Lithuania describes the activities of the St. Anne's brotherhoods in the diocese of Samogitia. Jonas Vilimas presents an interesting detail – the variation of the Gregorian chorale Patrem that appeared in Samogitia, while Girėnas Povilionis reviews historical development of organ building and its heritage in the territory of the diocese of Samogitia.

EDITOR'S COMMENT

The third part of articles is devoted to historical narratives. Vytautas Ališauskas examines the earliest stories (by Jan Długosz, Jan Łasicki, Maciej Strykowski, Albertas Vijūkas-Kojalavičius) about the conversion of the Samogitians, Liudas Jovaiša analyzes how Motiejus Valančius interpreted the 17th c. historical sources in Žemaičių vyskupystė [„The Diocese of Samogitia“], while Mindaugas Paknys discusses how objects of art and architecture are presented in Žemaičių vyskupijos aprašymas [„Description of the diocese of Samogitia“] of Vincentas Juzumas.

The publications of sources supplement the part of the articles of this volume, devoted to the christianization of Samogitia, its development and heritage. First the text of the earliest visitation act of the Pažaislis Camaldolese monastery (of 1797) prepared by Rafał Witkowski is published. The other two published sources again turn back to the territory of the diocese of Samogitia. Antanas Smetona presents the interesting testimony of a Russian Empire official about Bp Motiejus Valančius, while Andrius Grodis publishes two reports of British diplomats about the Catholic Church in Lithuania from the archives of the British Foreign Affairs Ministry.

Liudas Jovaiša

DARIUS BARONAS

ŽEMAIČIŲ KRIKŠTAS IR PIRMOSIOS PARAPINĖS BAŽNYČIOS: 1413–1417 M.*

Kalbėti apie Žemaičių Krikštą – tuo pačiu metu ir lengva, ir sunku. Lengva, nes mūsų pirmtakai šia tema jau nemažai rašę, todėl galima tiesiog kaip kokiam nykštukui imti ir pabandyti užkopti ant milžinų pečių ir papasakoti, kas matyti. Sunku, nes ne taip jau paprasta pasakyti ką nors naujo, ko anksčiau nebūtų aptarę ar pastebėję tokie dalyko žinovai kaip Janas Fijałekas, Juozas Jakštas, Marija Andziulytė-Ruginienė, Zenonas Ivinskis, Viktoras Gidžiūnas, Paulius Rabikauskas, Mečislovas Jučas, Grzegorz Błaszczyk ir kt.¹ Juo labiau sunku dar ir todėl, kad

* This paper was given as part of a research Project funded by EU Global Grant No. VP1-3.1-ŠMM-07-K-03-008.

¹ Jan Fijałek, „Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu“, in: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa etc.: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1914, p. 70–118; Marija Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, Kaunas, 1937; Juozas Jakštas, „Šis tas dėl atskiros Žemaičių krikšto“, in: *LKMA metraštis*, Roma, 1967, t. 3, p. 1–9; Viktoras Gidžiūnas, „Pirmieji bandymai krikštyti žemaičius. (Žemaičių krikšto 550 m. sukakties proga)“, in: *Karys*, Great Neck, 1967, Nr. 8, p. 225–232; Zenonas Ivinskis, „Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas (1417) ir jos reikšmė lietuvių tautai (1417–1967)“, in: *LKMA suvažiavimo darbai*, Roma, 1972, t. 7, p. 55–132; Paulius Rabikauskas, *Krikščioniškoji Lietuva: Istorija, hagiografija, šaltinių tyra*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 67–75; Grzegorz Błaszczyk, *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku. Uposażenie*, Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1992; Grzegorz Błaszczyk, *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1993; Mečislovas Jučas, *Krikščionybės kelias į Lietuvą: etapai ir problemos*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 70–83; Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 31–38. Pagrindinių XV–XXI a. pradžios istoriografinių tekstų rinktinę pateikia *Žemaičių krikštas: tyrimai ir refleksija*, sudarė Darius Baronas, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2013.

nėra didelių vilčių rasti naujų rašytinių istorijos šaltinių, kurie leistų aiškiau išvysti pirmuosius krikščioniškosios Žemaitijos žingsnius, todėl mes visi (istorikai) esame priversti dirbti iš esmės su tais pačiais šaltiniais, kurių dauguma buvo paskelbti ir į mokslinę apyvartą įvesti prieš šimtą ar ir daugiau metų. Maža to, turimi šaltiniai yra negausūs, dažnai lakoniški ir ne tik kad prieštaringi, bet dar ir sunkiai verifikuojami. Todėl neatitiktinai Błaszczykas, įvertindamas tokią padėtį, Žemaičių vyskupijos istorijos pradinį laikotarpį (iki XVI a. pirmosios pusės imtinai) vadina „tamsiaisiais amžiais“ (*okres ciemny*)². Nepaisant tokios padėties, manau, kad vis dėlto verta toliau aiškintis, kodėl Žemaičiai nebuvo pakrikštyti drauge su kitais lietuviais 1387 m., kokios buvo Vokiečių ordino nesėkmės christianizuojant žemaičius priešastys, kaip Žemaičių Krikštas buvo suvokiamas ir vertinamas tarptautinės politikos kontekste, kokią įtaką Krikštas turėjo pirmajai ir vėlesnėms žemaičių krikščionių kartoms. Antra vertus, reikia pabrėžti dar vieną dalyką. Nepaisant įvairiausių teorijų apie skirtingas diskursų rūšis, manau, kad prasmingai istoriją galime suvokti tik ją pasakodami. Tam būtinas naratyvas. Naratyvo galia istorijos suvokimui akivaizdi kad ir iš šio straipsnio temai artimo Jono Dlugošo. Jo „Analai“, parašyti XV a. antroje pusėje, buvo pirmasis istoriografinis kūrinys, kuriame palyginti išsamiai, ganėtinais vaizdžiais ir gana įtikinamai papasakota, kaip lietuviai ir žemaičiai buvo krikštijami, atitinkamai 1387 ir 1413 m. Ilgiems amžiams Dlugošo pasakojimas buvo tapęs paradigminiu ta prasme, kad jo struktūrą ir turinį vėlesnių kartų istorikai naudojo kaip pamatą ir faktinės medžiagos aruodą savo pačių pasakojimams apie Lietuvos ir Žemaitijos atvertimą į krikščionių tikėjimą. Mano manymu, tai buvo būdinga ne tik ankstyvųjų naujųjų laikų pragmatinei istoriografijai (Motiejui Strykovskiui, Albertui Vijūkui-Kojalavičiui)³, bet ir XIX–XX a. kritinei istoriografijai. Čia nėra reikalo detalai aiškintis, kiek Dlugošo pasakojimu pasitikėjo ar nepasitikėjo pastarajai istoriografinei paradigmatai atstovaujantys tyrėjai, užteks pažymėti, kad dauguma jų

² Plg. Grzegorz Błaszczyk, *Diecezja żmudzka... Ustrój*, p. 5.

³ Plg. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, (toliau – BRMŠ), sudarė Norbertas Vėlius, t. 2: *XVI amžius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 566–567; Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, įvadą ir paaiškinimus parašė Juozas Jurginis, (ser. *Lituanistinė biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1988, p. 384–388.

„Analuose“ išdėstytus faktus laikė iš esmės patikimais ir stengėsi juos patvirtinti ankstyvaisiais šaltiniais⁴. Tai aiškiai matyti, kai kalbama, pavyzdžiui, apie pirmąsias parapines bažnyčias Žemaitijoje: pirmiausia pristatomos Dlugošo žinios, o tik paskui jas bandoma verifikuoti kitų istorijos šaltinių duomenimis⁵. Taip darant paprastai nekreipiama dėmesio į tuos Dlugošo pasakojimo elementus, kuriuos tradiciniai istorikai laiko literatūrinės išmonės apraiškomis. Pastarųjų dalykų nagrinėjimas, mano nuomone, ne tik įdomus dėl savo erudicijos mankštinimo, bet ir naudingas, nes taip darydami galime geriau suvokti paties Dlugošo pasakojimo problemišumą⁶. Iš tikrųjų verta kelti klausimus, iš kur Dlugošas galėjo sužinoti, tarkime, apie Jogailos ir Vytauto kelionę į Žemaitijos gilumą 1413 m. rudenį, kas jam galėjo papasakoti apie pagonybės relikto naikinimą Žemaitijoje ir pan. Nors jau dabar aišku, kad po tokios analizės Dlugošo pasakojimas pasidarys ir mažiau skaidrus, ir sykiu mažiau patikimas (jei patikimumą vertiname pagal tai, kaip tekstas dera su buvusiu tikrove), to verta imtis, jei vis dar siekiame geriau pažinti mums rūpinamą epochą. Tokiu būdu mes galėsime kurti tokį pasakojimą, kuris, tikėkimės, ir patikimiau, ir galbūt geriau perteiks, kas tuo metu vyko Žemaitijoje ir kaip to meto įvykiai buvo vertinami tiek pagrindinių atlikėjų (pvz., krikštytojų), tiek pagrindinių stebėtojų (pvz., Konstanco bažnytinio susirinkimo tėvų). Tai būtina daryti, nes be pasakojimo istorija mums tampa tiesiog neprieinama. Tad šiame straipsnyje norėčiau dėmesį atkreipti į tris probleminius klausimus. 1. Kodėl Žemaitija nebuvo pakrikštyta 1387 m.? 2. Kas vyko Žemaitijoje apie 1413 m.? 3. Kokios buvo pirmųjų parapinių Žemaitijos bažnyčių atsiradimo aplinkybės?

KODĖL KRIKŠTYTOJAI NEIŽENGĖ Į ŽEMAITIJĄ 1387 M.?

Žemaitijos politinės ir socialinės istorijos tyrėjai dar ir mūsų laikais pažymi, kad iki šiol nėra aiškiai atsakyta į esminį klausimą, kodėl

⁴ Plg. Zenonas Ivinskis, *Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978, p. 288, 348.

⁵ Plg. Grzegorz Błaszczyk, *Diecezja żmudzka... Ustrój*, p. 143.

⁶ Žr., pvz., Darius Baronas, „Žemaičių krikštas Jono Dlugošo kronikos šviesoje“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, Vilnius, 2011, t. 3, p. 23–30.

Žemaičiai nebuvo pakrikštyti 1387 m.⁷ Nemažai istorikų aiškindamiesi, kodėl Jogaila 1387 m. koordinuodamas lietuvių pagonių krikštijimo akciją nepasirūpino tuo, kad misionieriai įžengtų ir į Žemaitiją, nurodo visų pirma politines priežastis. Vieni, kaip antai Juozas Jakštas, manė, kad žemaičiai buvo per daug politiškai savarankiški ir toks jų autonomiškumas buvo tapęs kliūtimi krikščioninimo akcijai, kurios Jogaila tuo metu tiesiog nesiryžo forsuoti⁸. Kitokią nuomonę reiškė Adolfas Šapoka, kuris manė, kad 1387 m. žymėjo ir Lietuvos, ir Žemaitijos Krikštą. Jis netgi pareiškė, kad „dvigubo Lietuvos krikšto prileidimas yra tik nesusipratimas, iššauktas tam tikrų ano meto politikos vadų manevrų ir mums įteigtas atitinkamų šaltinių, kuriuos istorikai per daug lengvai yra priėmę“⁹. Tokia radikali mintis remiasi neteisinga prielaida, esą Vilniaus vyskupija, nuo pat pradžių būdama „neapibrėžtų ribų vyskupija, žinoma, turėjo apimti visą valstybę“¹⁰. Kadangi nėra jokių nei vienalaikių, nei vėlesnių duomenų, kad Žemaitija kada nors būtų priklausiusi Vilniaus vyskupijai, tenka šią Šapokos nuomonę atidėti į šalį. Jos vertė tik tokia, kad skatino kritiškesnę požiūrį į Dlugošo pasakojimą, ir todėl buvo bandoma ieškoti naujų aiškinimo kelių.

Tiek Jakšto, tiek Šapokos nuostatos buvo nukreiptos į ankstesnių

⁷ Vytenis Almonaitis, *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1998, p. 8. Tą pačią problemą taip pat akcentavo Zenonas Ivinskis, „Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas“, p. 99. Pastarasis istorikas parėmė kitados Simo Sužiedėlio nurodytas tris priežastis, kodėl 1387 m. žemaičiai nebuvo pakrikštyti: 1) labiau prisirišę prie senojo tikėjimo; 2) didžiojo kunigaikščio valdžia Žemaitijoje silpna; 3) „daugiausia tam trukdė Vokiečių ordinas“. Plačiau apie tai žr. *Vytautas Didysis, 1350–1430*, redagavo Paulius Šležas, Kaunas: Sakalo bendrovės leidinys, 1930 (naujas leidimas: Vilnius, 1988), p. 101–102.

⁸ Žr., pvz., Juozas Jakštas, „Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu“, in: *Senovė*, Kaunas, 1935, t. 1, p. 141: „Būtų nesuprantama, dėl ko Žemaičiai nebuvo krikštijami drauge su Aukštaičiais ir neįtraukti į naujai sudarytą Lietuvos vyskupiją, jeigu jie būtų buvę esminga Lietuvos dalis.“ Taip pat žr. Juozas Jakštas, „Šis tas dėl atskiro Žemaičių krikšto“, p. 8: „Kai po Žalgirio mūšio Ordinas jau nebegalėjo kėsintis į Žemaičius, juose daugiau valdžios gavęs Vytautas galėjo imtis krikščionybės skiepijimo.“

⁹ Adolfas Šapoka, „Žemaičių krikšto prasmė“, in: *Naujoji Romuva*, Kaunas, 1937, Nr. 31–32, p. 585.

¹⁰ *Ibid.*, p. 586.

istorikų pernelyg tiesmukai reikštą mintį, esą Žemaitija dar 1382 m. Jogailos buvo perleista Ordinui, todėl Lietuvos valdovas (tas pats Jogaila) negalėjo rūpintis krikštu to krašto, kurio nevaldė. Kaip bebūtų keista, abi šios nuomonės iš dalies teisingos, bet manyčiau, kad jose akcentai sudėti ne visai tinkamai. Taip atsitiko todėl, kad šią problemą nagrinėję autoriai į krikštijimo akciją žvelgė iš valstybės politikos, arba, kiek kitaip pasakius, iš pasaulietinės valdžios perspektyvos, visai užmiršdami, kad čia pirmuoju smuiku griežė Katalikų Bažnyčia, kuri rėmėsi savo kanoais ir taisyklėmis, kurios ir nulemdavo, kaip ir kur turi būti steigiamos vyskupijos. Juk reikia brėžte pabrėžti, kad 1387 m. lietuvių krikštijimo akcija buvo glaudžiai susijusi, didžiąja dalimi persidengė su Vilniaus vyskupijos kūrimu, kuris kanoniškai buvo užbaigtas 1388 m., nors materialiniai pamatai vyskupijos egzistavimui buvo padėti metais anksčiau¹¹. Kiek užbėgant už akių galima pažymėti, kad panašiai ir Žemaitijos Krikšto esminiai įvykiai (1416–1417) persidengs su Medininkų vyskupijos steigimu. Tuo pačiu reikia akcentuoti dar vieną dalyką: jau nuo XIII a. bažnytinės jurisdikcijos požiūriu Žemaitija anaipol nebuvo „niekieno žemė“. Dalis jos teritorijos pateko į Kuršo vyskupijos teritorinių pretenzijų, kurios dar buvo reiškiamos net ir 1420 m., lauką¹². Pretenzijas į Žemaitiją nuo seno reiškė Vokiečių ordinas, o jas pagrįsti galėjo jam suteiktomis popiežių ir Šventosios Romos imperatorių privilegijomis. XIV a. pabaigoje, mūsų akimis žiūrint, jos gal ir buvo sensitelėjusios, bet to meto suinteresuotajai pusei šios privilegijos anaipol nebuvo praradusios savo teisinės galios. Teisinės galios nebuvo praradę ir Mindaugo žemių dovanojimo aktai, skirti Vokiečių ordinui¹³. Visai švieži buvo Jogailos ir Vytauto pažadai Ordinui perleisti Žemaitiją. Kaip matome, pretenzijos į Žemaitiją nebuvo šiaip sau iš piršto laužtos, jos buvo realiai galiojančios, turinčios teises pasekmes. Todėl man ir no-

¹¹ Plačiau apie tai žr. Jerzy Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, 1972.

¹² Žr., pvz., *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, d. 1: (1416.II.13–1609. IV. 2), collegit Paulus Jatulis, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, t. 3), Roma: Academia Litwana Catholica Scientiarum, 1984, Nr. 26, p. 60–61.

¹³ Juozas Jakštas, „Pavėluotas Lietuvos krikštas“, in: *LKMA suvažiavimo darbai*, Roma, 1969, t. 6, p. 183–184.

risi teigti, kad 1387 m. pradėtas Lietuvos Krikštas negalėjo apimti visos to meto etninės Lietuvos teritorijos, nes egzistavo tam tikros teisinės kliūtys. Evangelijos skelbimo ir Bažnyčios organizacijos kūrimo darbas galėjo vykti tik ten, kur Lietuvos valdovo valdžios nekvėstavo jokia kita tarptautiniu mastu pripažinta jėga. Nesunkiai galima įsivaizduoti tas teisines komplikacijas, kurios būtų kilusios, jei Evangelijos platinimo įkarščiu užsidedę misionieriai būtų įžengę į Žemaitijos gilumą ir ten pradėję kurti bažnytinę organizaciją. Toks neapgalvotas žingsnis kaipmat būtų buvęs apskūstas Romos kurijai, ir vargu, ar Jogailos teisiškai abejotinos vertės argumentai būtų nūsvėrę tuos kontrargumentus, kuriuos būtų pateikę Vokiečių ordinas. Kaip žinome, prireikė daug pastangų, daug išmonės ir pakankamai daug laiko, kol galiausiai pavyko įtikinti tiek Bažnyčios opinią, tiek patį Vokiečių ordiną leisti, kad Žemaitijos atvertimo į tikėjimą akciją vykdytų Lenkijos ir Lietuvos valdovai bei jų parinkti Lvovo ir Vilniaus vyskupai. Tai atsitiko praėjus trisdešimčiai metų po 1387 m. Lietuvos Krikšto, todėl Žemaitijos atvertimo į tikėjimą akciją visiškai pagrįstai galime laikyti Lietuvos Krikšto atbaiga, galutiniu sėkmingu akordu.

KAS VYKO 1413 METAIS?

Po Žalgirio pergalės, 1411 m. vasario 1 d., buvo sudaryta Torunės taika. Nors ji paprastai vertinama kaip nederanti prie Žalgirio pergalės masto (mat Žemaitija buvo pripažinta Jogailai ir Vytautui tik iki jų gyvos galvos), Torunės taikos sutartyje atsirado plyšys, leidęs Lenkijos ir Lietuvos valdovams pasireikšti kaip krikščionybės platintojams būtent Žemaitijoje – žemėje, kurios vieninteliais „krikštytojais“ kryžiuočiai norėjo būti pusanthro šimto metų¹⁴. Torunės taikos sutartyje atsirado abipusiai išipareigojimai dėl krikščionių tikėjimo platinimo tose savo valdomose teritorijose, kur dar galėtų būti pagonijos likučių¹⁵. Tikėjimo

¹⁴ Plg. emociingą, patosu trykštantį pasakojimą: Jan Fijałek, „Uchrześcianienie Litwy“, p. 70–71.

¹⁵ *Codex diplomaticus Lithuaniae*, ed. Edvardus Raczynski, Vratislaviae: sumptibus Sigismundi Schletter, 1845, p. 131: „Item omnes incredulos in terris nostris constitutos ad hoc debemus tenere quod fidem assumant Christianam et pro ampliacione

platinimo rūpestis atsispindėjo ir 1413 m. tarp Lenkijos ir Lietuvos sudarytoje Horodlės sutartyje, turėjusioje sustiprinti abiejų šalių sąjungą ir bendradarbiavimą¹⁶. Tokio rūpesčio akivaizdžiu įrodymu turėjo tapti Jogailos ir Vytauto misijinė kelionė į Žemaitiją. Ją vaizdžiai aprašo Dlugošas iš karto po to, kai baigia dėstyti savo pasakojimą apie Horodlės uniją¹⁷. Anot Dlugošo, valdovai iš Kauno nuplaukė Nemunu pasroviui, o pasiekę Dubysos žiotis, toliau leidosi Žemaitijos gilumon. Tolesnius įvykius Dlugošas aprašo ypač vaizdžiai. Esą valdovai bus sukvieta „visus Žemaitijos žmones“ ir jiems paaiškine, kaip gėdinga žemaičiams laikytis pagonybės, kai visi kiti lietuviai jau seniai išpažįsta tikrąjį krikščionių tikėjimą. „Po to jie išgriovė stabmeldiškus aukurus, iškirto šventąsias girias ir atvyko prie labiausiai žemaičių garbinamos dievybės – ugnies, kurią, be jokios abejonės, laikė švenčiausia ir amžina. Apeigų žyniams be perstojo kurstant malkomis, ji kūrenosi už Nevėžio upės pačioje aukščiausios kalvos viršūnėje. Karalius Vladislovas, prisiartinęs prie bokšto, kuriame kūrenosi ta ugnis, jį padegė, o ugnį išžarstė ir užgesino.“¹⁸

Dlugošo pasakojimas rašytas praėjus pusei amžiaus nuo aprašomų įvykių ir, nesant nei patikimų šaltinių, nei aiškių liudininkų, per daug

fidei ecclesias construere, sacerdotes in eis locare et omnes errores paganicos evellere. Similiter magister et ordo tam in Prussia quam in Lyuonia incredulos ad fidem tenendam convertere tenebuntur“ (1411-02-01).

¹⁶ 1413 m. *Horodlės aktai (dokumentai ir tyrinėjimai) = Akty horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia)*, parengė / opracowali Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak, Piotr Rabiej, Edmundas Rimša, Jan Wroniszewski, Vilnius-Kraków: LII leidykla, 2013, p. 38–39: „ad laudem et honorem sui nominis et eiusdem fidei catholicae augmentum... pro christianae religionis incremento et bono statu et comodo terrarum nostrarum Lyttwanie predictarum... Ceterum omnes ecclesias terrarum Lyttwanie predictarum, tam cathedrales, quam collegiatas, parrochiales et conventuales, videlicet Wylnensem et ceteras in eis erectas, erigendas, fundatas et fundandas, in omnibus ipsarum libertatibus, immunitatibus, privilegiis, exempcionibus et consuetudinibus universis conservamus [...]“ (ištraukos iš Lk Jogailos ir Ldk Vytauto išduoto Lenkijos ir Lietuvos unijos dokumento, 1413-10-02).

¹⁷ Joannes Dlugossius, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, liber undecimus (1413–1430)*, textum recensuit Danuta Turkowska, Varsaviae: Wydawnictwo naukowe PWN, 2000, p. 21–26.

¹⁸ *BRMŠ*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė Norbertas Vėlius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 580.

„gražus“, kad būtų tikras. Prisipažinsiu, kad taip manydamas pasijuntu lyg kokia balta varna, nes absoliuti dauguma tyrėjų, rašiusių apie Žemaičių Krikštą, iš esmės tik perpasakojo Dluogošo pasakojimą, nors kritiško nusiteikimo jo atžvilgiu kartais, tiesa, pasitaikydavo¹⁹. Man pačiam abejonės, ar apskritai būta tokios Jogailos ir Vytauto kelionės, pasėjo Rimvydas Petrauskas. Jo pastebėjimu, joks vienalaikis šaltinis nemini tokios kelionės: jos nemini nei Jogaila, nei Vytautas, nei Vokiečių ordino atstovai, kurie šiaip jau akylai stebėdavo įvykius Lietuvoje, ir juo labiau – Žemaitijoje. Tokios pastabos turi savo raciją²⁰. Iš tikrųjų apie Jogailos ir Vytauto kelionę tiesiogiai nekalba joks vienalaikis šaltinis. Net ir iš šiuo metu žinomų, šiaip jau ganėtinai išsamių Vokiečių ordino paliktų šaltinių nematyti, kad apie šiuos Dluogošo aprašytus įvykius būtų išlikusių kokios nors vienalaikių žinių²¹. Tokia tylą raiškiai kontrastuoja su tais pranešimais, kurie iš Vokiečių ordino pusės pasirodė tada, kai 1417 m. buvo įsteigta Medininkų (Žemaičių) vyskupija²². Kartu pėmus, šios aplinkybės byloja Dluogošo pasakojimo patikimumo nenaudai. Galbūt visas Dluogošo pasakojimas apie 1413 m. įvykius tėra pamaldī fikcija (*pia fraus*)? Vis dėlto vienalaikiuose istorijos šaltiniuose esama tam tikrų netiesioginių užuominų, kad 1413 m. rudenį Vytautas ir Jogaila kažką galėjo veikti Žemaitijoje krikščionybės platinimo naudai. Tuo

¹⁹ Plg., pvz., Jan Fijałek, *op. cit.*, p. 71; Marija Andziulytė-Ruginienė, *op. cit.*, p. 45; Zenonas Ivinskis, „Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas“, p. 72–73; Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 230–231; Juozas Jurginis, *Lietuvos krikštas: Feodalinės visuomenės socialinės ir kultūrinės raidos studija*, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 170–172; Marian Banaszak, „Chrzest Żmudzi i jego reperkursje w Konstancji“, in: *Chrzest Litwy: geneza, przebieg, konsekwencje*, pod redakcją ks. Marka T. Zahajkiewicza, Lublin: Redakcja wydawnictw Katolickiego uniwersytetu lubelskiego, 1990, p. 64; Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 225.

²⁰ Tiesa, savo abejonės dėl misijinės 1413 m. Jogailos ir Vytauto kelionės išsakė ir Adolfas Šapoka, tačiau tai padarė daugiau impulsyviai negu rimtai ir ramiai argumentuodamas (plg. Adolfas Šapoka, *op. cit.*, p. 586).

²¹ Taip pat plg. Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 231, išn. 60.

²² Plg. *Codex Mednicensis*, Nr. 12, p. 37–38 (1417-10-15, Ragainės komturō laiškas Vokiečių ordino didžiamam magistrui Mykolui Kūchmeisteriui); Nr. 22, p. 54–55 (1417-12-17, Livonijos ordino magistro Landerio Spanheimo laiškas Vokiečių ordino didžiamam magistrui Mykolui Kūchmeisteriui).

metu abu valdovai iš tiesų buvo Lietuvoje. Fijałekas, remdamas Dluogošo pasakojimo autentiškumą, nurodė, kad pastarojo pateikiama chronologija dera su kraštinėmis tam tikrų dokumentų datomis, iš kurių sužinome, kad 1413 m. spalio 25 d. Jogaila buvo Merkinėje, o jau 1413 m. lapkričio 19 d. abu valdovai, Jogaila ir Vytautas, jau tikrai buvo Trakuose²³. Siųsdamas laišką iš Merkinės, Jogaila Vokiečių ordino brolius informavo, kad artimiausiu metu jis ir Vytautas gyvens „mūsų Lietuvos žemėse“, po kurias keliaus, todėl ir pasiuntiniai turi būti nusiteikę vykti ten, kur tuo metu su savo dvaru valdovai bus apsistoję²⁴. Kaip matome, jei valdovai tikrai būtų išsiruošę į tokios svarbos misiją, kaip ją vaizduoja Dluogošas, vargu, ar Jogaila būtų visiškai nutylėjęs tikslesnę savo kelionės kryptį ir ar bent aptakiausiai žodžiais nebūtų paminėjęs, kokių tikslu ketina vykti Žemaitijon. Toks dalykas visai nebūtų komplikavęs santykių su kryžiuočiais. Žinoma, tokia argumentacija *ex silentio* beveik nieko neįrodo, vis dėlto vienalaikių šaltinių tyla apie Dluogošo vaizdžiai aprašytą 1413 m. misijinę kelionę verčia suklusti ir klausti, kodėl taip atsitiko. Galbūt Dluogošas teturėjo labai miglotų žinių apie tai, kad po Horodlės unijos sudarymo Jogaila ir Vytautas buvo Lietuvoje, o visą pasakojimą sukūrpė iš vėlesnių įvykių nuotrų ir savo knyginės erudicijos atsargų, visa tai praturtindamas kai kuriomis geografinėmis žiniomis apie Žemaitiją? Vėlesnių įvykių atgarsių įtaka Dluogošo pasakojimui apie įvykius Žemaitijoje 1413 m. visiškai akivaizdi iš to, kad jau tada Dluogošas priskyrė Jogailai Medininkų katedros įsteigimo ir pirmųjų parapinių bažnyčių pastatymo garbę²⁵, nors yra gerai žinoma, kad visa tai atsitiko vėliau. Beje, ir pats Dluogošas Medininkų katedros įsteigimą dar kartą aprašė minėdamas 1417 m. įvykius²⁶. Dluogošo knyginės eru-

²³ Jan Fijałek, *op. cit.*, p. 71. Taip pat žr. *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae, 1376–1430*, (toliau – *CEV*), collectus opera Antonii Prochaska, (ser. *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. 6), Cracoviae: sumptibus Academiae Literarum Cracoviensis, 1882, Nr. 567, p. 271 (1413-11-23, Antonio Prochaskos perpasakota Balgos komtūro reliacija apie Prūsijos atstovų pasiuntinybę pas Jogailą ir Vytautą).

²⁴ *CEV*, Nr. 563, p. 269.

²⁵ Joannes Dlugossius, *op. cit.*, p. 24.

²⁶ *Ibid.*, p. 83–84.

dicijos atsargos gausiai pasireiškia jo pasažuose apie žemaičių pagonybę ir jų pagonišką gyvenimo būdą, bet kadangi šią temą jau esu palietęs, čia jos toliau negilinsiu²⁷. Visa tai verčia manyti, kad Dlugošo pasakojimas apie 1413 m. įvykius didžiąja dalimi yra literatūrinės kūrybos produktas, turėjęs jam didelę simbolinę reikšmę. Taigi, remiantis iki šio momento išdėstytais argumentais, galima teigti, kad Dlugošo pasakojimo autentiškumo labai byloja tik faktas, kad tuo metu Jogaila ir Vytautas iš tikrųjų buvo Lietuvoje. 1413 m. spalio pabaiga ir tų pačių metų lapkritis kaip tik buvo tas laiko tarpas, kai Jogaila ir Vytautas turėjo teorinę galimybę ištrūkti į Žemaitiją: Dlugošas nurodo, kad abiejų valdovų kelionė į Žemaitiją prasidėjo šv. Martyno dieną (lapkričio 11 d.). Kad ir kiek kartų minėta ir atpasakota ši kelionė, regis, iki šiol niekas detaliau nbandė nagrinėti galimų jos aplinkybių, nors apie keliavimo to meto Lietuvoje sąlygas esama ir tyrimų, ir gana vaizdžių pasakojimų iš ano meto šaltinių²⁸. Norint nagrinėti numanomą 1413 m. kelionę į Žemaitiją šiuo aspektu, reikėtų pirmiausia nuodugniai atlikti atskirą, specialų tyrimą. Tad čia tik pastebėsiu, kad tiek iš istorinių šaltinių, tiek iš geografinių sąlygų duotybės galima nesunkiai numanyti, kad plaukti Nemunu buvo vienas dalykas, o plaukti Dubysa – kitas. Net ir teigiant, kad prieš 600 metų Dubysa buvo žymiai vandeningesnė, kelionė ja prieš srovę, ir dar vėlyvą rudenį, būtų buvęs ekstraordinarus įvykis. Be to, dar reikia atkreipti dėmesį į tai, kad to meto Žemaitijos kelių infrastruktūra buvo žymiai prasčiau išvystyta negu likusios Lietuvos. Valdovai, keliaudami po savo valdas LDK branduolio žemėse, kartais galėdavo dienos tikslumu nurodyti, kur (kokiam dvare ar pilyje) ir kokią dieną apsistos²⁹.

²⁷ Darius Baronas, *op. cit.*, p. 26–28.

²⁸ Vaclovas Biržiška, „Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV a. (iš Wegeberichtų)“, in: *Praeitis*, Kaunas, 1930, t. 1, p. 1–53; Vytenis Almonaitis, *Vakarų Lietuva XIII–XV amžiuje*: Mokslinių straipsnių rinkinys, Kaunas: Keliautojo žinynas, 2013; Laimontas Karalius, „Tiltai, pervažiuojamieji perkolai, kamšos, pagrandos, mediniai grindiniai, pylimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sausumos keliuose XVI a.“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius, 2008, Nr. 1, p. 5–25.

²⁹ Žr., pvz., *CEV*, p. 362. Tomas Čelkis, „Keliais po viduramžių Lietuvą. I: XIII–XV a. pirmosios pusės sausumos kelių samprata“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 2013, t. 59, Nr. 2, p. 61–76.

Žemaitijoje viso to nebuvo, todėl didžiai abejotina, kad per kokią savaitę Jogaila su Vytautu būtų spėję apkelti Žemaitiją ir nuveikti įstabius Dlugošo aprašytus darbus. Keliauti per Žemaitiją buvo įmanoma, bet tokią kelionę galima būtų prilyginti žygdarbiui: kaip kitaip paaiškinti tai, kad Vytautas, 1417 m. kažkuriam užsienio vyskupui rašydamas laišką apie Medininkų vyskupijos įsteigimą, rado reikalą pabrėžti, kad jis „pats nepatingėjo nuvykti į minėtą žemaičių žemę“³⁰? Atsiminkime, tuo metu ir proga buvo kur kas iškilmingesnė, ir laikas keliauti žymiai palankesnis, bet Vytautas vis vien raštu davė suprasti, kad jei reikalas nebūtų buvęs toks svarbus, jis būtų nesivarginęs keliauti Žemaitijon. Ir abu žemaičius krikštiję vyskupai kelionę per labai sunkiai peržengiamą žemaičių kraštą pažymėjo kaip dėmesio vertą dalyką savo ataskaitoje Konstanco bažnytiniam susirinkimui³¹. Tad, apibendrinant pastaruosius pastebėjimus, norisi teigti, kad labai abejotina, jog abu valdovai, Jogaila ir Vytautas, vėlyvą 1413 m. rudenį būtų leidęsi į Žemaitijos gilumą; juos taip toli „nusiuntė“, ko gero, ne kas kitas, kaip tik tas pats Dlugošas. Kaip matome, jeigu 1413 m. Lenkijos ir Lietuvos valdovų misijinė kelionė įvyko apskritai, ji buvo kur kas kuklesnio masto, negu būtų galima spręsti iš išpūdingai perteikto Dlugošo aprašymo. Bet kas gi vyko 1413 m. rudenį? Nejaugi nieko ypatinga? Vis dėlto esama vienos (tikėsimės, ne vienintelės ir ne paskutinės) pozityvios žinios. Mums rūpimu aspektu ypatinga svarba priklauso tai „Žemaičių skundo“ vietai, kurioje Konstanco bažnytiniame susirinkime apsilankę žemaičiai teigia, kad kai kurie iš jų priėmė krikščionių tikėjimą Jogailos ir Vytauto pastangų dėka. Išvardiję iš kryžiuočių patirtas skriaudas, žemaičiai taip bylojo: „Nepasitaikė nė vieno, kurį jie [t. y. kryžiuočiai] būtų pakrikštiję, išskyrus tuos, kuriuos pakrikštijo garsūs kunigaikščiai viešpačiai Vladislovas, Lenkijos karalius, ir Aleksandras, kitaip dar Vytautas, didysis Lietuvos kunigaikštis“³². Šią „Žemaičių skundo“ žinią vertinu kaip *svarbiausią argumentą*, rodantį, kad Jogaila ir Vytautas 1413 m. rudenį galėjo apsi-

³⁰ CEV, Nr. 744, p. 394 (po 1417 m. spalio 28 d.).

³¹ *Codex Mednicensis*, Nr. 18, p. 47 (iki 1417-11-30, pirmasis ataskaitos variantas); Nr. 19, p. 49 (iki 1417-11-30, antrasis ataskaitos variantas).

³² *Žemaičių krikštas*, p. 27.

lankyti Žemaitijoje ir pasirūpinti tuo, kad kai kurie žemaičiai priimtų krikštą. Tiesa, ir ką tik minėtą žinią galima interpretuoti įvairiai, bet rinkdamasis tarp galimų ir labiau tikėtinų versijų ir aiškinimų aš būčiau linkęs manyti, kad palankiausias metas, kada galėjo įvykti „Žemaičių skunde“ minimi įvykiai, kaip tik ir buvo 1413 m. ruduo, kai abu valdovai, Jogaila ir Vytautas, iš tikrųjų keliavo po „mūsų Lietuvos žemes“. Iš karto po Horodlės unijos sudarymo ir vis tebesitęsiant diplomatiniams kovoms su Vokiečių ordinu, abiem valdovams tikriausiai rūpėjo suburti patvaresnę savo šalininkų grupuotę („partiją“) Žemaitijoje. Krikštas tam buvo būtinas. Tad galimas daiktas, kad tarp Jogailos ir Vytauto šalininkų, kurie 1415–1416 m. apsilankė Konstancijoje, buvo ir tokių žemaičių, kurie krikštą priėmė „Žemaičių skunde“ minimų įvykių dėka (tikriausiai kaip tik 1413 m.)³³. Kodėl ši kuklių apimčių akcija nesulaukė didesnio garso? Jeigu hipotezė apie visų pirma politiškai motyvuotą 1413 m. rudens abiejų valdovų akciją priimtina, galima nesunkiai suprasti, kodėl apie ją nebuvo plačiai ir garsiai skelbiama. Apie ją, ko gero, nieko nesuodė ir Balgos pilies komturas, kuris 1413 m. lapkritį–gruodį su Lenkijos ir Lietuvos valdovais keliavo po Lietuvą, skųsdamasis ypač prastais keliais³⁴. Kadangi gana iškalbingi vėlesni šaltiniai, tokie kaip Dluogošo „Analai“, nėra pakankamai patikimi, o kur kas patikimesni vienalaikiai dokumentai yra ganėtinai skurdūs mums reikiamos informacijos, darosi suprantama, kodėl esame priversti formuluoti ir tokius teiginius, kuriems pagrįsti tiesioginių šaltinių duomenų neturime. Kartais tiesiog tenka iš šaltiniuose esančių užuominų pabandyti rekonstruoti visapusiškesnę vaizdą. Antra vertus, kai kurie kiti duomenys leidžia susidaryti konkretesnę įspūdį apie tai, kiek vis dėlto mažai istorinės tikrovės pėdsakų liko užfiksuota rašytiniuose šaltiniuose. Šia proga norėčiau atkreipti dėmesį į panemunėje, į vakarus nuo Veliuonos plytėjusį Venčio mišką, kurį pagonys laikė šventu. Jau 1413 m. dokumente, kuriame buvo aiškinamasi dėl galimų ribų tarp Lietuvos ir Vokiečių ordino valdų, šis miškas minimas kaip buvęs šventas anais, jau praėjusiais pagonybės

³³ Apie žemaičių delegacijos vizitą Konstancijoje žr. Zenonas Ivinskis, „Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas“, p. 86–92; Marian Banaszak, *op. cit.*, p. 57–76.

³⁴ CEV, Nr. 567, p. 271 (1413-11-23, Antonio Prochaskos perpasakota Balgos komtūro reliacija apie Prūsijos atstovų pasiuntinybę pas Jogailą ir Vytautą).

laikais³⁵. Ši žinia suponuoja, kad jau Benedikto Makros misijos metu (1413 m.), kai dar visai nebuvo išibėgėjusi oficiali Žemaitijos krikščioninimo akcija, pagonybės laikai Lietuvos valdovų buvo traktuojami kaip praeitis, o „šventas miškas“ – kaip praeities reliktas, kaip prisiminimas. Kada Venčio miškas neteko savo šventumo statuso? Tikslaus atsakymo (kol kas?) neįmanoma duoti ir galime tik spėlioti. Galbūt čia pasidarbovo čekų misionierius Jeronimas Prahieškis? Galbūt tas miškas pagoniško kulto vieta nustojo būti dar seniau, kai Vokiečių ordinas prisiartinio pernelyg arti Nemuno (apie 1283 m.)? Kaip buvusi pagoniško kulto vieta Venčio miškas dar kartą minimas 1416 m. Vytauto laiškuose. Tų metų vasarą Vytautas rengėsi susitikti su Vokiečių ordino didžiuoju ir Livonijos krašto magistras. Tartasi dėl vietos. Kadangi Vytautui kelionė iki Skirsnemunės rodėsi per tolima, o didžiajam magistrui atkakti iki Dubysos žiočių savo ruožtu rodėsi nepraktiška, Vytautas pasiūlė susitikti netoli Veliunos, toje vietoje, kur kadaise buvo žemaičių šventas miškas vardu *Wentis*³⁶. Labiausiai tikėtina, kad tokia vieta susitikimui buvo pasirinkta Vytautui iš akies apskaičiavus ir spėjant, kiek kuris valdovas galės sau leisti pasivarginti pajudėdamas šiek tiek į priekį³⁷. Tačiau žinia apie pagoniško kulto vietą, jau senokai nustojusią savo kultinės reikšmės, turėjo būti iškalbinga to meto kontekste, kai Konstanco bažnytinis susirinkimas jau buvo paskyręs savo legatus žemaičiams krikštyti ir pati krikštijimo akcija buvo tik trumpo laiko klausimas. Dėl istorinių šaltinių trūkumo sunku pasakyti, kiek to meto Žemaitijoje buvo į Venčio mišką panašių vietų, kurios savo kultinės reikšmės jau buvo nustojusios iki oficialios Žemaičių krikštijimo akcijos pradžios³⁸. Drįstu manyti, kad

³⁵ *BRMŠ*, t. 1, p. 510–511.

³⁶ *CEV*, Nr. 639, p. 357: „das wir nedvenig der Weluna wol eine halbe weil, do etwenne Samaytischer heiliger walt gewest ist, Wentis genant“.

³⁷ Vytautas, kaip atrodo, neapsiriko ir jo pasiūlyta vieta susitikimui galiausiai tapo priimtina ir Vokiečių ordino didžiajam, ir Livonijos krašto magistras, nors abiem iš pradžių buvo iškilę rimtų kliūčių tokiai kelionei (žr. *CEV*, Nr. 690–698, p. 357–362).

³⁸ Įdomumo dėlei galima pastebėti, kad *Ventis* kaip Šemetų ir Kęsgailių gimiinių garbinama dievybė minimas Jono Lasickio pasakojime apie žemaičių dievus (žr. Vytautas Ališauskas, *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: Tekstas ir komenta-*

tokių vietų galėjo būti ir daugiau. Todėl turbūt neatsitiktinai apie pagoniškojo kulto naikinimą nieko nekalbama nei Lvovo arkivyskupo Jono Žešoviečio ir Vilniaus vyskupo Petro Jastrebeco ataskaitose³⁹, nei Jogailos ar Vytauto laiškuose, kuriuose pasakojama apie 1417 m. misiją į Žemaičius ir Medininkų katedros įsteigimo aplinkybes. Panašu, kad viešasis pagoniškas kultas jau senokai turėjo būti gerokai išsikvėpęs. Kada, kaip ir kodėl taip nutiko, šiam tekstui yra pernelyg platūs klausimai. Tačiau jau dabar galima manyti, kad tokią padėtį lėmė keli veiksniai: Jogailos ir Vytauto pavyzdys, likusių lietuvių katalikiškas tikėjimas, misisionierių veikla ir krikščionys žemaičiai, kurių bent jau nuo XIV a. pabaigos tikrai buvo. Tokių duomenų visuma leidžia kvestionuoti ir mokslinėje, ir grožinėje literatūroje pasitaikančius įvaizdžius, esą žemaičiai buvo ypatin-gai, nepaprastai prisirišę prie savo dievų ir tikėjimų⁴⁰. XV a. pradžioje jie jau tikrai nebuvo užkietėję savo pagonybėje, todėl ir pati krikštijimo akcija praėjo taikiai, be rimtesnių politinio ir socialinio pobūdžio ekscesų.

PIRMOSIOS PARAPINĖS BAŽNYČIOS: 1417 METAI

Geriausiai į šią problematiką įsigilinęs Grzegorz Błaszczyk pas-žymi, kad Žemaitijos pirmųjų bažnyčių atsiradimo klausimas yra ypač sudėtingas ir sunkiai sprendžiamas⁴¹. Iš tikrųjų stebėtinas dalykas, kad

rai, (ser. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*, t. 6), Vilnius: Aidai, 2012, p. 110: „Ventis Rekiçiouum“. Pastarąją sąvoką tikriausiai reikėtų suprasti kaip „Rekučių giminės Ventį“.

³⁹ Tiesa, Konstanco susirinkimo legatų ataskaitos įvadinėje dalyje yra kalbama apie žemaičius, kurie garbino stabus ir jiems aukodavo aukas („ad populum gravem Samagiticum et gentem bellicosam, que Deum factorem suum non noverat, sed diis alienis ydolorumque sculptilibus a tempore, quo gentes esse ceperunt, sua libamina offerebant [...]“). Šioje ištraukoje atsispindi Senojo Testamento frazeologija, o „svetimų dievų“ (*diū aliēni*) paminėjimas verčia manyti, kad ką tik pacituota ištrauka yra parafrazė Pakartoto įstatymo knygos, kurioje gausu kalbos apie „svetimus dievus“, tad visa tai neturi nieko bendro su etnografinė „lauko tyrimų“ medžiaga. Plg. *Codex Medicensis*, Nr. 18, p. 47 (iki 1417-11-30, pirmasis ataskaitos variantas) ir Įst. 7.4, 11.16, 13.6, 13.13, 17.3, 28.36, 28.64, 29.26, 32.16.

⁴⁰ Plg., pvz., Jan Fijałek, *op. cit.*, p. 75; Marija Andziulytė-Ruginienė, *op. cit.*, p. 45; Zenonas Ivinskis, „Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas“, p. 99–100.

⁴¹ Grzegorz Błaszczyk, *Diecezja żmudzka... Ustrój*, p. 139.

Vokiečių ordinas, du kartus ilgėlesnį laiką valdęs Žemaitiją (1400–1401 ir 1405–1409 m.), nepasirūpino tuo, kad Žemaitijoje iškiltų bent viena bažnyčia. Jam kur kas labiau rūpėjo pilys ir malūnai, negu bažnyčios. Tuo nenorėčiau teigti, kad Ordinui visai nerūpėjo krikščionybės reikalas Žemaitijoje, bet panašu, kad naujai užvaldytą kraštą integruoti jis siekė visų pirma karinėmis ir ūkinėmis priemonėmis. Tokį Ordino apsileidimą ar tiesiog apsiskaičiavimą Konstanco bažnytiniame susirinkime mikliai išnaudojo lenkai, lietuviai ir žemaičiai, kaltinę Ordiną tuo, kad jam rūpi vien žemiška valdžia ir žemiškos gėrybės, bet ne žmonių sielų gelbėjimo užduotis⁴². Kalbant šiuolaikiniais terminais, Ordinas buvo kaltinamas supasaulėjimu. Su tokiais kaltinimais Ordinas, aišku, nesutiko, bet kaltinimus stipriau atremti jam argumentų pritrūko. Iš žemaičių kaltinimų ir kryžiuočių atsakymų matyti, kad kalbama apie dvi bendrijas, nenorinčias turėti nieko bendra. Tokiomis aplinkybėmis tampa suprantama, kodėl bažnyčios, kaip krikščionių bendruomenės susibūrimo vietos, statyba būtų beprasme, nes bažnyčią reikia ne tik pastatyti, bet ir išlaikyti. Šių dalykų dėstymas reikalingas tam, kad pirmųjų Žemaitijos bažnyčių fundavimo klausimą vertintume ne vien kaip jų pastatymo laiko ir vietos problemą, bet į ją pažvelgtume ir kaip į lokalinių krikščioniškų bendruomenių susibūrimo ir gyvavimo ženklą. Tai, kas buvo neįmanoma valdant Vokiečių ordinui, tapo įmanoma valdant Vytautui.

Atrodo, kad rimtai apie bažnyčias Žemaitijoje imta kalbėti tik 1416 m., kai Konstanco bažnytiniame susirinkime buvo nuspręsta siųsti į Žemaitiją susirinkimo įgaliotinius ir legatus, aprūpintus visais reikiamais įgaliojimais kurti Bažnyčios organizaciją neofitų žemaičių krašte⁴³.

⁴² *Žemaičių krikštas*, p. 23: „Mes tikėjome, kad minėti broliai yra Dievo siųsti, tačiau savo neišlavintu ir Kristaus tikėjime visiškai nepatyrusiu protu patyrėme, kad jiems niekas kitas nesvarbu, o tik pasaulio dalykai, apie dangiškus dalykus visiškai negalvoja, kad paskirti parodyti mums išganyto kelią ir pamokyti tikėjimo mokslo, rūpinasi mūsų atžvilgiu ieškoti ne tai, kas Dievo, o tai kas savo, ir stengiasi okupuoti mūsų žemes. Jiems svarbu ne nuolankumas, ne geranoriškumas, ne Dievo teisingumas, bet daugelis neteisybų ir ypač visokių blogybių šaknis gobšumas, kuris yra įstatymų pažeidimų tėvas, visokio kenkimo mokytojas, blogio nešėjas, nesantaikų šaltinis, visokių papiktinimų duobė“ *CEV*, p. 1019–1020 (1416 m., žemaičių skundas).

⁴³ *Codex Mednicensis*, Nr. 6, p. 27 (1416-08-02 Jogailos laiškas Konstanco susirinkimo tėvams).

Abu legatai, Lvovo arkivyskupas Jonas ir Vilniaus vyskupas Petras, savo pagrindinę misiją į Žemaičius pradėjo rugpjūčio gale ir ją tęsė beveik tris mėnesius. Mums rūpimu aspektu svarbiausias darbas buvo Medininkų katedros pastatymas, jos pašventinimas ir aprūpinimas nuolatinėmis pajamomis. Tam buvo skirtos lėšos ir iš Vytauto, ir iš Jogailos išdo⁴⁴. Tuo pat metu buvo renčiamas ir naujas gyvenamasis būstas vyskupui ir jo žmonėms⁴⁵. 1417 m. vasaros pabaigoje ir ankstyvą rudenį bažnyčios buvo statomos ir kitose Žemaitijos vietovėse. Deja, dauguma pačių ankstyviausių žinių apie jas yra labai nekonkrečios. Rašydami ataskaitą apie neįtikėtina sėkmingą savo misiją, abu legatai, Jonas ir Petras, pažymėjo, kad per tris mėnesius trukusią misiją jie aplankė ir savo akimis regėjo tiek bažnyčių, kiek buvo reikalinga ir įmanoma pastatyti šiame krašte. Bendras jų skaičius apibūdintas kaip ganėtinai didelis (*loca vero quam plura parrochialium ecclesiarum, tot quot in hac novella plantatione videbantur accomoda, sufficienter per sepe dictos principes erecta et dotata, conspeximus*). Vyskupų teigimu, pirmosios bažnyčios buvo pastatytos ir aprūpintos Jogailos ir Vytauto rūpesčiu⁴⁶. Vyskupai neparašė, kiek jų konkrečiai buvo ir kokiose vietovėse tos bažnyčios tuomet buvo pastatytos, bet kadangi jie Žemaitiją įsivaizdavo kaip labai platų kraštą, kuriame darbo į valias buvo trims mėnesiams, galima manyti, kad omenyje turėtas skaičius, viršijantis tradicines pirmąsias septynias, devynias ar dvylika bažnyčių⁴⁷. Galbūt jis buvo artimas stambesnių teritorinių vienetų skaičiui. Jeigu bažnyčių jau tada buvo pastatyta ne viena ir ne dvi, o gal net keliolika, gal prie to prisidėjo ir patys žemaičiai, nes sunku

⁴⁴ *Ibid.*, Nr. 15, p. 42–43 (1417-10-24); Nr. 16, p. 44–45 (po 1417-10-24). Plačiau apie tai žr. Zenonas Ivinskis, „Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas“, p. 92–95.

⁴⁵ *Ibid.*, Nr. 12, p. 38 (1417-10-15, Ragainės komtūro laiškas Vokiečių ordino didžiajam magistrui Mykolui Kūchmeisteriui): „und beseen auch wor das hus sine wonunge und sin wesen wirt haben [...]“.

⁴⁶ *Ibid.*, Nr. 18, p. 48 (iki 1417-11-30, pirmasis ataskaitos variantas).

⁴⁷ Tiesa, prieš kurią laiką buvo paskelbta mintis apie pirmąsias 20 parapijų, kurios neva buvo įsteigtos jau 1417 m., tačiau ji nėra pagrįsta konkrečių šaltinių analize (plg. Mečislovas Jučas, *Krikščionybės kelias į Lietuvą*, p. 80). Vėlesniame darbe teigiama, kad per visą XV a. Žemaitijoje būta tik 18 parapijų (žr. Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapijos*, p. 35).

patikėti, kad visas su bažnytinės organizacijos steigimu susijusias išlaidas būtų dengę vien valdovai. Galbūt patys žemaičiai prisidėjo prie savo pirmųjų bažnyčių iškilimo ne vien maldomis, bet ir darbu, ir aukomis. Kalbant apie pirmąsias parapines Žemaitijos bažnyčias, taip pat vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ir Vytautas 1417 m. laiške anoniminiam vyskupui minėjo, kad parapinės bažnyčios buvo pastatytos „įvairiose“ (*undique*) Žemaitijos vietose⁴⁸. Pasakymas nekonkretus, bet jis stiprina mano įtarimą, kad tuo metu Žemaitijoje buvo pastatyta daugiau negu tradiciškai minimos septynios pirmosios bažnyčios.

Kaip matome, ką tik pristatytos žinios apie pirmąsias Žemaitijos parapines bažnyčias yra nekonkrečios, bet jas aiškiai galima sieti su 1417 m. vasaros pabaigos ir rudens misijine kelione. Kadangi, mano supratimu, mokslininkai nepakankamai rimtai vertino ką tik cituotus vienašališkus naratyvinius (bet ne griežtai dokumentinius) šaltinius, gana dažnai galima aptikti tokias mintis, kad daugumos pirmųjų parapinių bažnyčių atsiradimo laiko nustatyti arba negalima visai, arba, jei ir galima, tai tik apytiksliai⁴⁹. Toks prieštaravimas tarp istorinės medžiagos ir istoriografinių teiginių atsirado iš dalies todėl, kad ši problema pernelyg siaurai buvo susieta su pirmųjų dokumentinių žinių apie vieną ar kitą parapiją pasirodymu arba išlikimu. Pagrindinė problema – ne kada atsirado pirmosios parapinės bažnyčios, bet kur ir kiek jų buvo pastatyta 1417 m. Manau, kad su ta pačia problema jau XV a. II pusėje susidūrė ir Dlugošas. Mano manymu, Dlugošo „Analuose“ nėra jokių pėdsakų, kurie liudytų, kad jis disponavo kokiais nors dokumentiniais šaltiniais apie pirmąsias Žemaitijos parapijas. Reikia pabrėžti, kad jis niekur nėra tiksliai pasakęs, kiek ir kur pirmųjų parapinių bažnyčių buvo įsteigta, tačiau pateikė tam tikrus duomenis ar apmatius, kurie vėlesniems istorikams (pradedant Stryckovskiu) leido pirmąsias parapines bažnyčias susieti su konkrečiomis Žemaitijos vietovėmis. Dlugošas manė, kad tuo

⁴⁸ *Codex Mednicensis*, Nr. 17, p. 46 (po 1417-10-24).

⁴⁹ Plg. Grzegorz Błaszczyk, *Diecezja żmudzka... Ustrój*, p. 143; Zenonas Ivinskis, „Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas“, p. 98–99. Savo laiku dar Ivinskis pastebėjo, kad Žemaitijos christianizaciją specialiai tyrusi Andziulytė-Ruginienė pirmųjų parapinių Žemaitijos bažnyčių klausimui skyrė mažokai dėmesio. Plg. *ibid.*, p. 98; Marija Andziulytė-Ruginienė, *op. cit.*, p. 73.

metu Žemaitija buvo suskirstyta į keletą sričių, iš kurių septynias jis konkrečiai įvardino: 1) Ariogala, 2) Raseiniai, 3) Medininkai, 4) Kražiai, 5) Viduklė, 6) Veliuona ir 7) Kaltinėnai. Šios Dluogošo žinios gerai dera su 1390 m. taikos tarp kryžiuočių ir žemaičių sutartimi, iš kurios sužinome, kad tuo metu Žemaitijoje svarbiausios buvo šios žemės: Medininkai, Kaltinėnai, Knituva, Kražiai, Viduklė, Raseiniai, Ariogala⁵⁰. Kiek tolesnėje savo „Analų“ vietoje Dluogošas teigė, kad Jogaila 1417 m. Žemaitijoje fundavo dvylika parapiinių bažnyčių, pagal tai, kiek tuo metu Žemaitijoje buvo pavietų⁵¹. Kaip savo laiku pastebėjo Fijałekas, skaičius dvylika čia turi simbolinę vertę, tad jį ir reikėtų traktuoti kaip užuominą apie apaštalų pavyzdžiu sekusius lenkų kunigus⁵². Pirmasis istorikas, kuris konkrečius Dluogošo duomenis apie svarbiausias Žemaitijos žemes susiejo su pirmosiomis žiniomis apie parapines bažnyčias, buvo Strykovskis. Jis Dluogošo pateiktas žinias kūrybingai perdirbo, nurodydamas, kad pirmąsias parapines bažnyčias Žemaitijoje įsteigė Vytautas⁵³. Strykovskis išvardino Dluogošo nurodytus pavietus kaip vietas, kur Žemaitijoje iškilo pirmosios parapinės bažnyčios, pridėdamas Cetrą ir Luokę. Tiek Dluogošas, tiek Strykovskis vadovavosi sveika logika, manydami, kad pirmosios parapinės bažnyčios turėjo atsirasti svarbiausiuose Žemaitijos teritoriniuose junginiuose. Tad galima pritarti historiografinėi nuomonei, jog iš tikrųjų labiausiai tikėtina, kad pirmosios parapinės bažnyčios Žemaitijoje buvo pastatytos būtent Ariogaloje, Raseiniuose, Kražiuose, Viduklėje, Veliuonoje ir Kaltinėnuose, o katedrinė bažnyčia – Medininkuose. Čia pat pastebėtina, kad šių šešių parapiinių bažnyčių skaičius sutampa su pirmųjų Medininkų katedros kanauninkų skaičiumi. Galimas daiktas, šios parapinės bažnyčios buvo kaip tik tos, kuriose klebonų pareigas ėjo naujai įsteigtos vyskupijos

⁵⁰ CEV, Nr. 67, p. 23–24 (1390-05-26).

⁵¹ Joannes Dlugossius, *op. cit.*, p. 83–84: „Wladislaus insuper Polonie rex fundat et dotat pro ea vice duodecim parochiales ecclesias in Samagicia iuxta numerum districtuum [...]. Duodecim insuper sacerdotibus, omnibus nacione Polonis, zelum pro amplitudine fidei habentibus duodecim parochiales ecclesiae Samagitice commisse [...].“

⁵² Jan Fijałek, *op. cit.*, p. 102–103, išn. 2.

⁵³ BRMS, t. 2, p. 567.

kanauninkai⁵⁴. Tuo pačiu reikia pažymėti, kad po 1417 m. misijos Žemaitijoje atsirado ne tik kanauninkai, bet ir eiliniai dieceziniai kunigai. 1417 m. Vytauto laiške anonimiam vyskupui pažymėta, kad, be vyskupo ir kanauninkų, jis pasirūpino tuo, kad kunigai būtų įkurdinti po visą kraštą⁵⁵. Abiejų vyskupų, Jono ir Petro, ataskaitoje Konstanco susirinkimui pažymėta, kad, be vyskupo ir kanauninkų, prie parapinių bažnyčių buvo gerai aprūpinti ir įkurdinti taip pat ir dieceziniai kunigai. Vokiečių ordino šaltiniuose taip pat kalbama apie tuo metu Žemaitijoje įsikūrusią trijų rangų dvasininkiją – vyskupą, kanauninkus ir kunigus⁵⁶. Iš šių duomenų plauktų tokia prielaida: galimas daiktas, kad ankstyviausiuose naratyviniuose šaltiniuose minimus eilinius diecezinius kunigus ir parapines bažnyčias reikėtų pridėti prie pirmųjų šešių bažnyčių, kurių bendra seka išvedama iš Dlugošo „Analų“. Tiesa, tai pasakius iš karto susiduriama su sunkumais, nes nėra žinomas net apytikslis pirmųjų Žemaitijoje įsikūrusių kunigų skaičius, tiksliai nežinome, ir kur stovėjo tos pirmosios bažnyčios, kurios galėtų papildyti tikėtiną pirmųjų septynių bažnyčių (įskaitant Medininkų katedrą) skaičių.

Vis dėlto padėtis nėra visiškai beviltiška. Šioje vietoje galima būtų užsiminti apie Varnių parapinę Šv. Aleksandro bažnyčią – dedikuotą Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto dangiškajam globėjui. Pastaroji aplinkybė leistų manyti, kad šią bažnyčią fundavo Vytautas, tai jis galėjo padaryti 1417 m.⁵⁷ arba vėliau. Nors Vytauto laikų duomenų apie šią bažnyčią nėra, netenka abejoti, kad ji iškilo XV a.⁵⁸ Mums rūpimu klausimu gana svarbus ir dokumentiškai patikimas yra 1421 m. birželio 22 d. Vytauto aktas, kuriuo jis žemės valdomis ir valstiečių ūkiais apdovanojo Žemaičių vyskupą Motiejų ir kapitulos narius⁵⁹. Nagrinėjant

⁵⁴ Tokią prielaidą suformulavo: Jan Fijałek, *op. cit.*, p. 102–103, išn. 2.

⁵⁵ *Codex Mednicensis*, Nr. 17, p. 46 (po 1417-10-24).

⁵⁶ *Ibid.*, Nr. 22, p. 54 (1417-12-17, Livonijos ordino magistro Landerio Spanheimo laiškas Vokiečių ordino didžiajam magistrui Mykolui Kūchmeisteriui).

⁵⁷ Plg. Motiejus Valančius, *Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, įvadas ir paaiškinimai Vytauto Merkio, (ser. *Lituanistinė biblioteka*), t. 2, Vilnius: Vaga, 1972, p. 54.

⁵⁸ Grzegorz Błaszczyk, *Diecezja żmudzka... Ustrój*, p. 144.

⁵⁹ *Codex Mednicensis*, Nr. 29, p. 66–67.

pirmųjų parapinių bažnyčių Žemaitijoje klausimą, šis dokumentas svarbus tuo, kad jis žymi antrąją Bažnyčios įsikūrimo (įsitvirtinimo) etapą. Pirmaisiais Medininkų vyskupijos metais Vytautas ir Jogaila vyskupui, kanauninkams ir kunigams išlaikyti skyrė pajamas iš savo išdo⁶⁰. Toks skyrimas buvo suprantamas kaip laikina priemonė, nes manyta, kad netrukus ateis toks metas, kai mokesčius ir pajamas galės generuoti pati Žemaitija. Taip netrukus ir atsitiko. Žemaičių vyskupijai skiriant vietinius pajamų šaltinius, siekta sukurti stabilesnę pagrindą dar visai neseniai pastatytoms bažnyčioms. Tai geriausiai matyti iš Medininkų apylinkėse vyskupui ir kanauninkams suteiktų valdų: Viržuvėnai, Maivėnai, Krakės, „žmonės, vadinti Varniais“. Toliau dalis minimų vietovių sutampa su svarbiausiais Žemaitijos teritoriniais junginiais ir iš dalies – su pirmųjų Žemaitijos parapinių bažnyčių sąrašu, kuris, kaip įprasta, rekonstruojamas pagal Dlugošo „Analuose“ pateiktus duomenis. Tai Kaltinėnai, Kražiai, Viduklė, Raseiniai. Šiose srityse vyskupui perleista po dešimt valstiečių tarnybų. Manychiau, čia tiktų pagal analogiją padaryta išvada: kaip Medininkų apylinkėse pajamų šaltiniai buvo visų pirma skirti vyskupui ir jo bažnyčiai išlaikyti, taip ir šių valstiečių tarnybos buvo skirtos išlaikyti visų pirma Kaltinėnų, Kražių, Viduklės ir Raseinių kunigus ir jų bažnyčias, nors jos ir vėlesniais laikais priklausė vyskupo stalo valdoms. Nagrinėdamas pirmųjų Žemaitijos bažnyčių atsiradimo klausimą, tokius Vytauto akto duomenis vertinu kaip kur kas autentiškesnę ir patikimesnę liudijimą negu Dlugošo pasakojimas apie pirmąsias septynias Žemaitijos bažnyčias. Būtent Vytauto aktas galėtų paremti Dlugošo pasakojimą, suteikdamas papildomų argumentų jo tikroviškumo naudai. Dar norėčiau atkreipti dėmesį į Veliuonos bažnyčią. Pirmoji bažnyčia Veliuonoje buvo pastatyta 1417 m. Jos egzistavimą paliudija Jono Posilgės kronikos duomenys⁶¹. Nepaisant to, literatūroje

⁶⁰ Grzegorz Błaszczyk, *Diecezja żmudzka... Ustrój*, p. 19.

⁶¹ „Johann von Posilge Fortsetzung“, ed. Ernst Strehle, in: *Scriptores rerum Prussicarum*, t. 3, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1866, p. 376: „In desim jare [1418 – D. B.] lys herczog Wythaud weder buwin eyne kirche zcu Welunen, und wolde sich yo bewysin, das sin schult nicht were, das sich dy Sameythin also hattin bewiset und erin bischoff vortrebin; und lys dy kirche dornoch wyen den bischoff von der Wille, als man den tag hilt noch senthe Michils tag, den gestin, dy do worin, zcu angesichte, das man yo von yn sagin solde, das sy gute cristin werin, yn andern landin.“

kartais nurodoma, kad ji buvo įsteigta tik 1421 m.⁶² Taip atsitinka tada, kai remiamasi vien Vytauto fundacinės privilegijos tekstu, iš kurio iš tikrųjų atrodo, kad jame kalbama apie visai naujos bažnyčios įsteigimą Veliuonoje⁶³. Tačiau gretinant kitus duomenis darytina kitokia išvada, kuri savo ruožtu bus panaši į ką tik kitų bažnyčių atžvilgiu padarytą: 1417 m. pastatyta Veliuonos bažnyčia iš pradžių buvo išlaikoma iš valdovo išdo pajamų, o 1421 m. įgavo patogesnę vietinį pajamų šaltinį. Veliuonos pavyzdys įdomus ir pamokantis tuo, kad rodo, jog ne visada fundacinės privilegijos išdavimo data sutampa su pirmosios bažnyčios pastatymo data. Apibendrinant šiuos svarstymus, galima padaryti bendrą išvadą, kad 1421 m. žymėjo metą, kai Žemaičių vyskupijai ir pirmosioms parapiinėms bažnyčioms buvo parūpinti stabilesni ir patogesni vietiniai pajamų šaltiniai.

Toks bendras vaizdas susidaro panagrinėjus ir aptarus tuos šaltinius, kurie šiandien atrodo ir geriausi, ir mažiausiai komplikuoti. Gali būti, kad ateityje į mokslinio diskurso paviršių iškils papildomų žinių apie pirmąsias parapines Žemaitijos bažnyčias ir kunigus. Reikia tikėtis, kad Lietuvos archeologams ateityje nusišypsos laimė ir jie aptiks bent kokius nors pirmųjų bažnyčių pėdsakus. Tokią viltį stiprina nuojauta, kad 1417 m. buvo pastatyta daugiau bažnyčių, negu atrodo iš Dluogošo ar Strykovskio pasakojimų.

Tokių tikėtinų radinių tikimybė kol kas lieka atvira, todėl pabaigai norėčiau pateikti du galimus scenarijus: vieną optimistinį, kitą – pesimistinį. XX a. viduryje Yeaveringo vietovėje anglų archeologams pavyko aptikti Nortumbrijos karaliaus Edvino dvaro komplekso liekanas, kurio apylinkėse kadaise vyko masinis tenykštės karalystės gyventojų krikštas. Čia rasta vieta ir rekonstruota dvaro menė, kur apie 627 m. vyko debatai dėl krikšto (vaizdžiai aprašyti kronikininko šv. Bedos Garbingojo)⁶⁴. Kaip matome, liekanos žemėje, matomos iš aeronuotraumų, net ir po daugiau kaip tūkstančio metų gali leisti atrasti tai, kas kažkur kadaise

⁶² Marija Andziulytė-Ruginienė, *op. cit.*, p. 73.

⁶³ *Codex Mednicensis*, Nr. 30, p. 68–69.

⁶⁴ Richard Fletcher, *The Conversion of Europe: from Paganism to Christianity*, London: Fontana Press, 1998, p. 13.

stovėjo. Antra vertus, nemažai ankstyvųjų viduramžių Anglijos bažnyčių pasislėpė po vėlyvesnių laikų gotikinėmis katedromis – tokią kainą jos sumokėjo už tai, kad buvo tiesioginės pastarųjų pirmtakės⁶⁵. Todėl jų liekanas galima atrasti tik atsitiktinai arba ir visai neatrasti. Tas pat galioja ir pirmosioms Žemaitijos bažnyčioms.

Taigi apibendrinant galima teigti keletą dalykų:

1. Dluogošo pasakojimas apie Jogailos ir jo palydovų misijinę veiklą Žemaičiuose 1413 m. rudenį yra didžiai problemiškas. Tai ne tiek realiai nutikusių įvykių atpasakojimas, kiek simbolinis pranešimas apie tai, kaip Žemaitijoje buvo įveikta pagonybė ir įvestas krikščionių tikėjimas.

2. Iš vienalaikių šaltinių kol kas tik „Žemaičių skunde“ esanti informacija pateikia svariausią užuominą, kad Jogaila ir Vytautas 1413 m. rudenį iš tikrųjų galėjo imtis tam tikrų christianizacinių veiksmų žemaičių atžvilgiu. Mažiau svarbi, bet vis dėlto reikšminga yra informacija, liudijanti, kad abu šie valdovai tuo metu buvo Lietuvoje.

3. Tiriant vienalaikius šaltinius, atrodo, galima daryti atsargią prielaidą, jog 1413 m. rudenį Jogaila ir Vytautas pasirūpino tuo, kad kai kurie Žemaitijos bajorai priimtų krikštą, kuris buvo reikalingas siekiant užtikrinti glaudesnę Lenkijos ir Lietuvos valdovų bendradarbiavimą su šio krašto diduomene. Tai buvo visų pirma politinė akcija, kuri savo laiku nebuvo skirta plačiam viešinimui.

4. Jeigu „istoriografinis faktas“ apie Jogailos ir Vytauto kelionę į Žemaitiją 1413 m. rudenį apskritai išlaikys kritinio nagrinėjimo išbandymą, gali paaiškėti, kad valdovų kelionė bus siekusi tik Žemaitijos pakraštį. Šiuo metu šių eilučių autoriui atrodo, kad ši Jogailos ir Vytauto kelionė galėjo siekti tik panemunę, galbūt Veliuoną ir jos apylinkes, nes iš visų Žemaitijos sričių tik panemunę galima priskirti prie tuo metu Lietuvos valdovų gerai įsisavintų keliavimo traktų.

5. Pirmosios bažnyčios Žemaitijoje imtos statyti 1417 m., kai vyko Lvovo arkivyskupo Jono ir Vilniaus vyskupo Petro vadovaujama krikštijimo akcija. Katedros bažnyčia buvo įsteigta Medininkuose, o pirmosios

⁶⁵ Peter Brown, *The Rise of Western Christendom: Triumph and diversity, A. D. 200–1000*, Oxford: Blackwell publishing, 2004 (antras leidimas), p. 30.

parapinės Žemaitijos bažnyčios, labiausiai tikėtina, buvo įsteigtos svarbiausių žemių centruose: Ariogaloje, Raseiniuose, Kražiuose, Viduklėje, Veliuonoje ir Kaltinėnuose.

6. Galimas daiktas, kad 1417 m. bažnyčių galėjo būti pastatyta daugiau negu tradiciškai minimos septynios ar devynios pirmosios. Dėl duomenų trūkumo jų vietovių (jau nekalbant apie konkrečias vietas) kol kas negalima identifikuoti, tačiau panašu, kad jos buvo įkurtos svarbiausiuose Žemaitijos teritoriniuose junginiuose, vietose, kur tuo metu telkėsi Žemaitijos gyventojai.

7. Pirmosios 1417 m. pastatytos bažnyčios buvo išlaikomos iš valdovų (Vytauto ir Jogailos) išdo, o maždaug nuo 1421 m. joms buvo parūpinti stabilesni ir patogesni vietiniai pajamų šaltiniai.

ALFREDAS BUMBLAUSKAS

ŽEMAIČIŲ CHRISTIANIZACIJOS PLENTAS: GEOGRAFINĖS IR ISTORIOGRAFINĖS PASTABOS

Klausimas paprastas: ar yra sistema Žemaičių christianizacijos bažnytinėje geografijoje? Dar tiksliau: ar atsitiktinai sutampa Vytauto laikais susiformavusi bažnyčias jungianti trasa su 1579 m. Tarkvinijaus Pekulo vizitacijos keliu per Žemaitiją?

Kodėl „plentas“, o ne „kelias“? Todėl, kad keliamo ne metaforos klausimą, o konkretų geografinį – koku keliu į Varnius Žemaičių Krikšto epochoje galėjo keliauti Vytautas (regis, buvęs Varniuose, nes ten nurodęs vietą, kur įkurti katedrą¹)?

Taigi apie christianizaciją svarstome šiek tiek konkrečiau, nei suponuotų dažnai tik metaforiškai vartojama „kelio“ sąvoka, todėl specialiai vartojame sąvoką „plentas“. Antra vertus, neketiname leisti į labai konkrečią kelių istorinę geografiją², nors tokie klausimai savaime būtų

¹ Apie tai kalba Žemaitijos krikštytojai vyskupai pranešime Konstanco susirinkimui: *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, ed. Paulus Jatulis, t. 1: 1416–1609, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, t. 3), Romae, 1984, Nr. 14, p. 41. Vertimas į lietuvių kalbą publikuotas: Antanas Ivinskis, Jonas Kareniauskas, „Varniai – Medininkų vyskupijos centras“, in: *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*, sud. Antanas Ivinskis, Vilnius: Aidai, 2004, p. 148–150.

² Grzegorz Błaszczyk, *Geografia historyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego: stan i perspektywy badań*, wyd. 2 popr. i uzupeł., Poznań: Wyd. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2012 (skyrus „Keliai“ – p. 68–74). XVI a. Žemaitijos keliai, atrodo, specialiai nėra tirti, bet Błaszczykas nurodo nepublikuotus magistro darbus iš Poznanės universiteto. Pabaigę tekstą prisiminėme, kad galime pridurti lietuvių istoriografijoje neseniai atsiradusius tyrimus: Laimontas Karalius, „Tiltai, pervažiuojamieji perkolai, kamšos, pagrandos, mediniai grindiniai, pylimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sausumos keliuose XVI amžiuje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis: 2008 metai*, Vilnius, 2009, t. 1, p. 5–25, prieiga per internetą: <http://www.minfolit.lt/arch/20001/20360.pdf>; Laura Prascevičiūtė, *Valakų reformos paveldas: tyrimo ir apsaugos problemos*: Daktaro

įdomūs. Kaip 1418 m. Vytautas vyksta į Ariogalą? Nuo svarbaus centro Veliuonos ar Dubysos kairiuoju krantu nuo Seredžiaus? Iš Ariogalos į Raseinius vykstama per Betygalą? Kodėl ne tiesiau? Kas tai lemia – Dubysos krantai ir brastos?

Šie klausimai kilo kažkada būnant Kražiuose, maštant, kodėl šviesioji Žemaičių akademija iš pirmo žvilgsnio yra tokiam užkampyje, į kurį šiandien nėra net padoraus kelio (vienintelis siauras asfaltas – tik iš Kelmės). Išsikėlus klausimą, kaip buvo vykstama iš Kražių į Varnius, prisimintas Tarkvinijus Pekulas. 1579 m. iš Kražių į Varnius jis vyko per Kaltinėnus.

Kražių–Kaltinėnų kelyje ir kilo pirmoji nuostaba: jo vingiai, apeinantys kalveles, yra tokie patys, kaip iš gražaus itališko dokumentinio serialo apie Viduramžių pirklių kelius, rodyto per „Viasat History“³. Vėliau prisiminiau, kad mano jaunystės kelias nuo Telšių pro Džiugo kalną link Alsėdžių bei Žemaičių Kalvarijos yra labai panašus, o dar panašesnis yra Žemaičių Kalvarijos–Gegrėnų–Platelių kelias. Pedantiškas kelių vingiuotumas kelia mintį, kad ir visoje kelių sistemoje atsitiktinumų nebūta – jie yra priderinti prie arkliams ir vežimams patogaus maršruto, bet turi jungti svarbiausius centrus.

Taigi pakartokime klausimą: kodėl Pekulas vyksta tuo pačiu maršrutu, kurį ženklina Vytauto laikais atsiradusios bažnyčios? Tam pirmiausia paanalizuokime Pekulo vizitacijos⁴ kelią. Juo labai nepasitikėta. Manyta, kad vizitacijos dokumentacija labai nepilna, ką tarsi patvirtintų Grzegorz Błaszczyko Lenkijoje atsitiktinai rasti Kurtuvėnų klebono apklausos dokumentai⁵. Tai kurstė iliuziją, kad tokios dokumentacijos gali būti žymiai daugiau ir kad Pekulo vizitacijos atsišakojimų gali būti žymiai įvairesnių.

disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013 (skyrius „Kelių tinklas“, p. 103–118).

³ Plg. Erika Dreyer-Eimbecke, *Alte Straßen im Herzen Europas: Könige, Kaufleute, Fahrendes Volk*, Frankfurt am Main: Umschau, 1989.

⁴ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, parengė Liudas Jovaiša, Juozas Tumelis, (ser. *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*, t. 1), Vilnius: Aidai, 1998.

⁵ Grzegorz Błaszczyk, „Zachowana część wizytacji parafii Kurtowiany z 1579 roku“, in: *Litvano-Slavica Posnaniensia: Studia historica*, t. 3, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1989, p. 263–265.

Šis požiūris atsispindėjo net solidžioje Liudo Jovaišos ir Juozo Tumelio paruoštos Pekulo vizitacijos publikacijoje. Iš joje esančios kartoschemos⁶ formuojasi išpūdis, gal ir klaidingas, kad Pekulas kažkaip keistai šokinėja. Kartoschemoje esantys keisti vingiai ši išpūdį labai sustiprina. Taigi įdėmiai peržiūrėkime **Tarkvinijaus Pekulo vizitacijos objektus:**

- **neaiški vizitacijos pradžia:** „dar nekonsekruotoje bažnyčioje“;
- rugsėjo 17–18 d.: **Vilkija**, „nesant klebonui“, kuris yra Veliuonoje;
- rugsėjo 19–20 d.: **Veliuona**, klebonas atsako, kad turi dar dvi bažnyčias Vilkijoje ir Skirsnemunėje, pastaroji yra užimta „eretikų“;
- rugsėjo 20 d.: **Skirsnemunė**, „bažnyčia be durų ir be kunigo“; grįžta į Veliuoną;
- rugsėjo 21 d.: **Seredžius** (klebonas – pranciškonas atskalūnas) – **Ariogala**, šios klebonas sako dar turįs bažnyčią Butkiškėje;
- rugsėjo 22 d.: **Butkiškė**, grįžta į Ariogalą;
- rugsėjo 23 d.: **Ariogala–Kračės** (tenykštis klebonas Mikalojus Daukša – Varniuose);
- rugsėjo 24 d.: **Kračės**;
- **intarpas** – apie spalio 8 ir 13 d. Mikalojaus Daukšos apklausa Varniuose;
- rugsėjo 25 d.: **Betygala**;
- **intarpas** – spalio 14 d. Varniuose apklausia Betygalos kleboną, kuris turi dar ir Viduklės kleboniją;
- rugsėjo 25 arba 26 d.: **Raseiniai**;
- rugsėjo 26–28 d.: **Viduklė**, klebonas sako turįs dar bažnyčias (filijas) Nemakščiuose ir Pašaltuonyje;
- rugsėjo 28 d.: **Nemakščiai–Kražiai**;
- rugsėjo 29 d.: **Kražiai–Kaltinėnai**;
- rugsėjo 30 – spalio 1 d.: **Kaltinėnai**;
- spalio 1–3 d.: **Varniai (katedra)**, paminima Žarėnų bažnyčia;
- spalio 4 d.: **Kražiai**, paminima Batakių bažnyčia;

⁶ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, p. 320.

- spalio 5–7 d.: **Varniai (parapinė bažnyčia)**, apklausiamas Kurtuvėnų klebonas.

Pirmas įspūdis – nėra jokio chaoso, vizitacija vyko labai sistemingai tiek laiko, tiek erdvės aspektais. Erdvės geografinė žiūra leidžia iškart suabejoti interpretacija, kad kelio pradžios būta Josvainiuose. Tai, kaip jau minėta, būtų šokinėjimas geografiniu požiūriu – kaip Josvainiuose iš Kauno turėjo atsirasti vizitatorius? Manytume, be reikalo atsisakyta Błaszczyko hipotezės, kad pirmasis vizitacijos objektas buvo Zapyškyje.

Apskritai Pekulo kelionėje geografinių vingių į šonus būta labai nedaug. Paminėtinos tikrai Krakės. Tai leido išsikelti minėtą Kurtuvėnų problemą, kuri geografiškai yra nepaaiškinama, nes tai būtų akivaizdus „šoktelėjimas“ į šoną. Sistemiškoje kelionės dokumentacijoje iš chronologinių rėmų išeinantys atvejai tėra du: tada, kai klebonų nerasta jų parapijose ir jie buvo apklausiami Varniuose. Taip atsitiko su Mikalajumi Daukša, kurio nerasta Krakėse, ir su Betygalos klebonu. Abiejų apklausų rezultatai įterpiami į nuoseklią chronologinę seką.

Tai, kad tiek Pekulo vizitacijos dokumentacija, tiek jo kelionės logika yra ne chaosas, o sistema, pirmasis pradėjo aiškinti Vacys Vaivada⁷, teigdamas, kad Pekulas vyko per Žemaičių vyskupo kolicijoje esančias bažnyčias (tokių – 14), kurios, pridurtume, buvo funduotos valdovų. Pekulas nemini tik Luokės, Alsėdžių ir Mosėdžio, bet juk tai – Žemaičių Krikšto plento tolimoji tąsa: tai ir Błaszczyko Vytautui priskiriama Luokės bažnyčios fundacija, ir Žygimanto Senojo funduota Telšių bažnyčia, ir Žemaičių vyskupo Baltramiejaus II funduota (jo pirmtako Motiejaus II pastatydinta) Alsėdžių bažnyčia, o galiausiai – XVI a. I pusėje Žemaičių seniūno Kęsgailos funduota Platielių bažnyčia ir vyskupo Vaclovo Virbickio pastatydinta bei jo įpėdinio Jono Domanovskio 1560 m. aprūpinta Mosėdžio bažnyčia. Šone nuo Pekulo vizitacijos lieka tik pakraščiuose esantys Jurbarkas (Bonos fundacija) ir Švėkšna (Žemaičių seniūno fundacija), taip pat valdovų ar vyskupų įkurtos bažnyčios Šeduvoje, Šiauliuose ir Joniškyje.

⁷ Vacys Vaivada, *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitija XVI a.: esminiai raidos bruožai*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004.

Taigi, Tarkvinijus Pekulas peržygiavo, tarsi nesidairydamas į šonus, christianizacijos plentų, perkirtusiu Žemaitiją bent iki jos vidurio. Svarbu pabrėžti, kad šį plentą pradėjo tiesti būtent Vytautas. Pirmąsias vytautines bažnyčias yra nustatęs Błaszcykas⁸. Jis ne tik patvirtino Jono Dlugošo 7 pavietų sąrašė minimose vietovėse (Medininkai, Veliuona, Raseiniai, Viduklė, Kražiai, Kaltinėnai, Ariogala) buvus bažnyčias, bet ir papildė šį sąrašą dar dviem (Betygala ir Luokė), taip pateikdamas 9 pirmųjų bažnyčių sąrašą.

Kodėl taip akcentuojame bažnyčių fundacijų pobūdį? Todėl, kad esame nustatę, jog Reformacija Lietuvoje buvo labai konkreti. Ji nusavino privačių fundacijų bažnyčias ir su labai retomis išimtimis gviešėsi į valdovo ar vyskupų⁹. Taigi, daugiau krikščioniškų kelių beveik nebūta. Visos reformacijos nepalietos bažnyčios yra palei Žemaičių christianizacijos plentą. Svarbiausia tai, kad vytautinės bažnyčios bei kitos, aplankytos Pekulo, ir buvo ta visuma, kuria galėjo didžiuotis, arba priešingai – gėdintis, XVI a. Žemaičių vyskupija.

Tiesa, būta dar vienos išimties – tai Karaliaučiaus–Rygos traktas, kuriuo 1590 m. peržygiavo vokiečių keliautojas Johannesas Wundereris¹⁰, kurio maršrutas turėjo užkliudyti Kražius, Šiaulius ir Joniškį.

Tačiau šiuo atveju mums svarbu ne geografija, o keliautojo liudijimas: „Miestuose jie dažnai veda patys savo vaikus prie krikšto. Tačiau kaime dar tebėra daug prietarų besilaikančiųjų, kurie ugnį, miškus, gyvates ir gyvūnus garbina kaip dievus.“ Prieš tai paaiškina: „paprasčiausia liaudis yra visiškai pilna bedievytės, ir beveik pagoniška, ypač tie, kurie gyvena išsiabarstę dykrose – jie net savo vaikus retai arba visai neveda prie krikšto“¹¹.

⁸ Grzegorz Błaszcyk, *Diecezja Żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1993.

⁹ Альфредас Бумблаускас, „Положение костелов в Великом княжестве Литовском в период реформации (вторая половина XVI в.)“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: istorija*, Vilnius, 1990, Nr. 31, p. 106–120.

¹⁰ „Johann David Wunderers Reisen nach Dennemarc, Rußland und Schweden 1589 und 1590“, in: *Frankfurter Archiv für ältere deutsche Literatur und Geschichte*, t. 2, hrsg. von I. E. v. Fichard, Frankfurt am Main: Verlag Gebhard und Körber, 1812, p. 169–255.

¹¹ Šį šaltinį į mokslo apyvartą įvedė Angelė Vyšniauskaitė (Angelė Vyšniauskaitė,

Žemaičių christianizacijos plentai

Žemaitijos tyrinėtojo lenkų istoriko Grzegorz Błaszczyko sudarytas XVI a. vidurio – XVII a. pradžios Žemaitijos bažnyčių tinklo žemėlapis (Grzegorz Błaszczyk, Diecezja żmudzka, p. 364)

Lietuviai IX a. – XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 1994, p. 28), o jo dalį (kažkodėl praleidžiant esminę) publikavo Norbertas Vėlius (Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, sud. Norbertas Vėlius, t. 2: XVI amžius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 637–640). Reikiamai šį šaltinį sureikšmino tik Mangirdas Bumblauskas.

Liudijimas leidžia grįsti mintį, kad iki šiol pateiktos geografinės pastabos gali esmingai prisidėti sprendžiant vieną istoriografinę problemą. Ji yra suformuluota Mangirdo Bumblausko greitai ginsimoje disertacijoje: kaip suderinti „krikščionybės taškų“ (Liudas Jovaiša¹²) ir „pagonybės anklavų“ (Gintaras Beresnevičius¹³) koncepcijas?

Žvelgiant iš mūsų varpinės, atsakymas paprastas: ant krikščionybės plentų – krikščionybės taškai, o už jų – pagonybės anklavai.

Pabaigai pateikiame svarbiausių Žemaičių Krikšto kelio liudijimų ir paveldo sąrašą. Visų pirma reikia prisiminti:

- **Konstančą** Vokietijoje, jo katedrą ir Susirinkimo namus (*Konzi-liumshaus*), kur 1416 m. pasirodė žemaičių delegacija, perskaičiusi garsųjį „Propositio Samaytarum“. Būtent Konstanco bažnytinis susirinkimas išspurdė Žemaičių Krikšto problemą ir įkūrė Žemaičių vyskupiją;
- **Strasbūrą** Prancūzijoje, kur Naujojoje šv. Petro bažnyčioje (*Église Saint-Pierre-le-Jeune*) esanti freska yra tikras Žemaičių Krikšto aidas Vakaruose;
- **Bazelį** Šveicarijoje, kur kartūzų vienuolyne 1432 m. Enėjus Silvijus Pikolominis apklausė tikrą ikikrikštinės Žemaitijos liudininką Joną Jeronimą Prahiskį;
- **Krokuvaž** su Jogailos paveldu, o ypač Jogailaičių universitetą, kurio profesoriai Konstanco susirinkime gynė pagonių – ir ypač žemaičių – teises;
- **Lvovaž**, kurio arkivyskupas Jonas Žešovietis buvo vienas svarbiausių Žemaitijos krikštytojų;
- **Vilnių** – visų pirma kaip Žemaičių krikštytojų Jogailos, Vytauto bei Vilniaus vyskupo Petro miestą;
- **Trakus**, kur buvo surašytos Konstanco susirinkimo legatų atas-

¹² Liudas Jovaiša, „Religinis gyvenimas Viduramžių Žemaitijoje“, in: *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*, p. 115–127.

¹³ Gintaras Beresnevičius, „Pagonybė“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas [ir kt.], Vilnius: Aidai, 2004, p. 453; Gintaras Beresnevičius, *Lietuvių religija ir mitologija: Sisteminė studija*, Vilnius: Tyto alba, 2004, p. 35.

kaitos apie Žemaičių Krikštą ir konsekruotas pirmasis Žemaičių vyskupas Motiejus;

- **Kauną**, iš kur Jogaila ir Vytautas 1413 m. išvyko krikštyti žemaičių; o toliau – **Žemaičių Krikšto plentas** su Vytauto laikais iškilusiomis bažnyčiomis: Veliuona, Ariogala, Betygala, Raseiniai, Viduklė, Kražiai, Kaltinėnai, Varniai, Luokė. O dar toliau šio plento tąsa, XVI a. I pusėje nusidriekusi per Telšius, Alsėdžius, Platelius, pasiekė Mosėdį (kur 1560 m. vyskupas fundavo bažnyčią). Pirmasis Žemaičių plentas perkirto Žemaitiją.

IŠVADA

Mūsų geografinės pastabos – kad Tarkvinijus Pekulas peržygiavo „christianizacijos plentu“, kurį pradėjo tiesti būtent Vytautas, – gali esmingai prisidėti sprendžiant vieną problemą – suderinti istoriografijoje suformuluotas išvalgas apie „krikščionybės taškų“ ir „pagonybės anklavų“ paralelų egzistavimą XVI amžiuje. Atsakymas tampa paprastas: ant krikščionybės plentų – krikščionybės taškai – gyvybingos krikščioniškos parapijos, o už jų, kaimuose – pagonybės anklavai. Ši geografinė žiūra gali tapti metafora pamatant prieš 600 metų prasidėjusio paskutinio Europoje proceso pobūdį, o kartu išvelgtą „christianizacijos plentą“ paversti tikru paveldo objektu. Tai kelias su išlikusiais autentiškais ruožais, vedantis per Žemaitijos vietas, kur baigė formuotis krikščioniškoji Europa.

VIETOJ PABAIGOS

Ten, kur kelias neasfaltuotas (nuo Viduklės link Kražių ir už Kražių į Kaltinėnus, taip pat visas kelias per Alsėdžius, Žemaičių Kalvariją ir Gegrėnus link Platelių), turime pasijusti tikrai Žemaičių Krikšto epochoje. Laikykime, kad šie žvyrkeliai yra puiki Žemaičių Krikšto paveldo dalis, ir vilkimes, kad kada nors ateityje Žemaičių Krikšto ir christianizacijos plentą išvysime išasfaltuotą. Tai nesugadintų senosios Žemaitijos istorijos atradimų... Tai būtų puikus paminklas, išryškinantis iškilų tarpukario Lietuvos pasiekimą – 1938 m. baigtą tiesti naująjį Žemaičių plentą, o lygiagrečiai šiam einantį ir patį naujausią...

MANGIRDAS BUMBLAUSKAS

ŽEMAITIJOS KONVERSIJOS PABAIGA:
KELI XVII A. PRADŽIOS FAKTAI

ĮVADAS: CHRONOLOGINĖS ŽIRKLĖS ISTORIOGRAFIJOJE

Įki šiandien neišspręsta krikščionybės įsigalėjimo Žemaitijoje chronologijos problema. Akį režia distinkcija tarp dviejų lietuvių istoriografijos stovyklų, kurios iš esmės nepolemizuoja. Jas esame pavadinę „krikščioniškojo“ ir „pagoniškojo“ optimizmo stovyklomis. Čia neturiama galvoje religinė priklausomybė, o tik siekis ankstinti arba vėlinti lūžį tarp pagonybės ir krikščionybės. Taigi minėtą distinkciją galima būtų nusakyti paprastai: tai – 500 metų chronologinės žirkლės, skirtingai datuojant Žemaitijos christianizacijos pabaigą. Vieniems tai Vytauto laikai, kitiems – Motiejaus Valančiaus. „Krikščioniškasis optimizmas“ yra linkęs laikyti, kad Žemaitijos (ir Lietuvos) christianizacija vyko nepalyginamai greičiau nei kitur – per pusantro šimto metų (iki XVI a. vidurio)¹, pusamžį (iki XV a. vidurio), o radikaliausiais apibūžimais – net per vieną kažkurią dieną Žemaitijos krikštijimo metu². Deja, ši stovykla nekreipia dėmesio į kunigo Jano Fijałeko jau prieš šimtmetį pasakytą tezę (1914), kad christianizacijoje „stebuklų nebūna“³. Stebuklų neieškojo tokie

¹ Žr. pvz.: *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sud. Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 112.

² Turime galvoje archeologo Eugenijaus Svetiko požiūrį, kuris jau XV a. palaidojimuose neberanda „jokių pagonybę liudijančių radinių“, o Medininkus nuo vyskupijos įkūrimo 1417 m. laiko vietinių devocionalijų gamybos centru: Eugenijus Svetikas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a.: archeologiniai radiniai su krikščioniškais simboliais*, t. 1, Vilnius: „Diemedžio“ leidykla, 2009, p. 456–457.

³ Jan Fijałek, „Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języku ludu“, in: Wł. Abraham [ir kt.], *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa, Lublin: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1914, p. 331–332.

iškilūs tyrinėtojai kaip Zenonas Ivinskis ar Marcelis Kosmanas – lūžį surado XVIII a. II pusėje⁴. Dar radikaliau teigė Gintaras Beresnevičius, pagonybės relikto matęs net XIX amžiuje⁵.

Mūsų manymu, nesusišnekėjimo pagrindinė priežastis yra sąvokų problema, o dar bendriau žiūrint – teorinio modelio stoka.

TEORINIS CHRISTIANIZACIJOS PROCESO MODELIS:
„VISUOMENĖS KONVERSIJOS“ PABAIGOS KRITERIJAI

Apie christianizacijos modelio aktualumą, bandydami jį konstruoti, jau esame rašę⁶. Čia pakartosime tik svarbiausias mintis. Kodėl vietoj „christianizacijos“ rinkomės „konversijos“ sąvoką? Todėl, kad „konversija“ turi virsmo ar net kūlvirščio, po kurio nebegalima grįžti į atgalinę padėtį, prasmę. Tokios prasmės neturi „christianizacijos“ sąvoka, kartais suprantama net kaip nesibaigiantis, su nuolatine evangelizacija glaudžiai susijęs procesas⁷.

Tačiau ir „konversijos“ sąvoka pasaulinėje istoriografijoje funkcionuoja įvairiais pavidalais, jai suteikiamas skirtingas chronologinis turinys. Tokia įvairovė iš dalies suprantama, nes kalbama apie ištisą tūkstantmetį ar net ilgiau trukusį procesą (iškalbingos datos Telšiuose atidengtoje paminklinėje plokštėje – „Euruopas krėkšts 313–1413“).

⁴ Zenonas Ivinskis, „Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas (1417) ir jos reikšmė lietuvių tautai (1417–1967)“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Roma, 1972, t. 7, p. 58; Marceli Kosman, *Zmierzch Perkuna czyli ostatni poganie nad Bałtykiem*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1981, p. 327.

⁵ Gintaras Beresnevičius, *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 209.

⁶ Mangirdas Bumblauskas, „Dėl christianizacijos proceso Žemaitijoje“, in: *Tai, kas išlieka*, (ser. *Senovės baltų kultūra*, t. 8), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2009, p. 185–209; Mangirdas Bumblauskas, „Žemaitijos virsmo iš pagoniškos į krikščionišką visuomenę klausimu“, in: *Sakralieji baltų kultūros aspektai* (ser. *Senovės baltų kultūra*, t. 9), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 107–138.

⁷ Apie tai, kad tokia plačia prasme vartojama „christianizacijos“ sąvoka yra praradusi bet koki istorinį apibrėžtumą, žr.: John Van Engen, „The Future of Medieval Church History“, in: *Church History: Studies in Christianity and Culture*, 2002 rugsėjis, t. 71, Nr. 3, p. 492–522.

Atrodo, reikia skirti „branduolio Europos“ erdvę (Romos imperija, frankai, britai ir kt.) nuo periferinės „Naujosios Viduramžių Europos“⁸, apimančios Šiaurės ir Vidurio Europą. Užtenka palyginti milžinišką parapijų tinklo tankio šiose dviejose Europose skirtumą. Todėl apibendrinant ir schematizuojant tenka sintetinti dvi konversijos sampratas – siaurąją („išorinę“, „šalies“ ar „oficialią“) ir plačiąją („vidinę“ ar „tikrąją“). Tai, natūralu, reikalavo bent darbiniam etape įsivesti sąvokas: „politinė konversija“ (kuomet christianizacijos eiga priklauso nuo valdovo ir liečia visų pirma tik politinį elitą) ir „visuomenės konversija“ (kai christianizacija apima plačius visuomenės sluoksnius iki pat valstietijos).

Toks teoretizavimas nėra savitikslis, nes ilgai negalėjome patikėti, kad visoje Vakarų istoriografijoje nėra nuoseklesnio ir visuotinai priimto christianizacijos modelio⁹ ir kad nuosekliausias christianizacijos modelis yra ne kur kitur, o visai čia pat – lenkų istoriografijoje, kurioje nuo Lenkijos Krikšto tūkstantmečio (1966) susiformavo ištisa tyrimų kryptis, turinti tokius iškilus grandus kaip Henrykas Łowmiański ar Jerzys Kłoczowski. Būtent šioje kryptyje ir buvo nuosekliausiai suformuluota koncepcija, kad christianizacijos procese nepakanka sureikšminti pradinius politinius veiksmus, o reikia matyti ištisą reiškinių, trunkančių kelis šimtmečius, panoramą. Ši koncepcija turi atitikmenų Skandinavijos istorikų savarankiškai kuriamame Šiaurės Europos christianizacijos modelyje¹⁰.

Detalizuodami teorinį modelį, priėjome išvadą, kad „politinė konversija“ paprastai siejama su ištisa politinių veiksmų programa įvedant

⁸ Žr., pvz.: Jerzy Kłoczowski, *Młodsza Europa*, Warszawa: PIW, 1998.

⁹ Atrodo, kad būtent ši spraga paskatino plataus tarptautinio projekto, kuris tiek istorinio tyrinėjimo erdve, tiek tyrinėtojų geografija yra labai solidus, susiformavimą. Tiesa, sąvokų prasme skaidresnio tyrimo rezultatai kol kas įžvelgti sunku, o ir chronologiškai Lietuvos ir Žemaitijos Krikštas lieka už projekto ribų. Žr.: *Christianization and the Rise of Christian Monarchy* [interaktyvus], in: <http://christianization.hist.cam.ac.uk/>, (2013-12-16). Projekto pagrindu išleista ir publikacija: *Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*, edited by Nora Berend, Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2010.

¹⁰ Žr., pvz.: Alexandra Sanmark, *Power and Conversion: A Comparative Study of Christianization in Scandinavia*, Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, 2004.

krikščionybę, o jos pabaiga – su politinio elito opozicijos krikščionybei (besireiškančios „pagoniškosiomis reakcijomis“) įveika. Jei norėtume laikytis tradicinių lietuvių istoriografijoje vartotų sąvokų, tai būtent šia prasme turėtų būti vartojama „Krikšto“ sąvoka, jos nesutapatinant (kaip iki šiol mūsų istoriografijoje) su kuria nors viena krikštijimo akcija (šiuo požiūriu Lietuvos Krikštas prasidėjo ne 1387 m., o su Jogailos krikštu 1386-aisiais).

Sudėtingesnė problema – konversijos plačiaja prasme pabaiga. Jos paieškos gaires nubrėžė Łowmiański¹¹ (tiesa, vartojęs „christianizacijos“ sąvoką). Jo koncepcijoje esmingą dalį sudarė „**polidoksijos**“ (pagonybės formos, tebeegzistuojančios po krikščionybės įvedimo) įveika. Šiam kriterijui yra artimas Vakarų istoriografijoje egzistuojantis kriterijus dėl pagonišku praktiku išnykimo¹². Łowmiańskiui buvo svarbus ir dar vienas kriterijus – tai „**pagonybės anklavų**“ (*enklawy pogańskie*) likvidavimas, iš kurio yra išvedamas **parapijų tinklo tankio kriterijus**, leidžiantis nustatyti, nuo kada „pagonybės anklavai“ su besireiškančia „polidoksija“ nebegali egzistuoti. Anot Łowmiański, tai galėjo įvykti tik tada, kai susikūrė minimalius christianizacijos poreikius patenkinantis bažnyčių tinklas. Šio kriterijaus esmė: vidutinis parapijos spindulys neviršija 10 km (plotas – 300 km²) – toks atstumas leidžia tą pačią dieną nueiti iki bažnyčios ir sugrįžti namo. Anot Łowmiański, Lenkijoje tai įvyksta XII–XIII a. sandūroje. „Pagonybės anklavų“ koncepcija lėmė kitus konversijos pabaigos atpažinimo kriterijus. Tai – paskutiniai suaugusiųjų krikštijimai ir paskutinių pagonišku kulto objektų naikinimas. Juos (akcentuojamus ir Vakarų istoriografijoje) labai konkrečiai suformulavo Karolis Górskis¹³, kalbėjęs apie „sinkretizmo“, arba „dvigubo tikėjimo“, pabaigą, o tai labai artima Łowmianskio „polidoksijos“ sampratai.

¹¹ Henryk Łowmiański, *Religia słowian i jej upadek (w. VI–XII)*, Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1979 (ypač p. 282–318).

¹² Žr., pvz.: Ludo J. R. Milis, *Angelic Monks and Earthly Men: Monasticism and Its Meaning to Medieval Society*, Woodbridge, Suffolk: Boydell and Brewer, 1992, p. 81; Yitzhak Hen, *Culture & Religion in Merovingian Gaul, A. D. 481–751*, Leiden: Brill Academic Pub, 1995, p. 155.

¹³ Karol Górski, „Probleme der Christianisierung in Preußen, Livland und Litauen“, in: *Die Rolle der Ritterorden in der Christianisierung und Kolonisierung des Ostseegbietes*, hrsg. von Z. H. Nowak, Toruń: Universitas Nicolai Copernici, 1983, p. 9–33.

Nors Górskis neteoretizavo, netgi priešingai – vartojo įvairias sąvokas (*Bekehrung im Ganzen*, *endgültige Bekehrung*, *völlige Christianisierung*) sinonimiškai¹⁴, tačiau būtent jis yra artimiausias mūsų problematikai, nes konversijos pabaigos ieškojo ir Žemaitijoje. Jo manymu, Žemaitijoje „pilna christianizacija“ (arba „galutinė konversija“) pasiekta tik po 200–230 m. nuo „veiksmingos misijos pradžios“¹⁵.

Taigi, „visuomenės konversijos“ pabaigos kriterijais laikytini:

- **parapijų tinklo tankis** su vidutiniškai 10 km parapijos spinduliu, nulemiantis pagoniškų anklavų išnykimą;
- **paskutiniai masiniai suaugusiųjų krikštijimai** pagoniškuose anklavuose;
- **pagoniškų praktikų išnykimas**. Šio kriterijaus konkrečiausia, tačiau iš esmės tik Lietuvoje ir Žemaitijoje (analogija tik XVI a. Suomijoje) aptinkama išraiška – paskutiniai **pagoniškų dievų sąrašai** su aukojimų dievams paminėjimais.

PARAPIJŲ TINKLO KAITA

Norėdami nustatyti parapijų tinklo tankėjimo lūžį, kuomet pasiekiamas vidutinis 10 km parapijos spindulys, pasitelksime duomenis apie bažnyčių skaičiaus augimą nuo 1430 m. iki XIX a. vidurio.

Istorinės Žemaičių vyskupijos parapijų tinklo augimo lentelė

Metai	Bažnyčių skaičius	Vidutinis bažnyčios aptarnaujamas plotas (km ²)	Vidutinis bažnyčios aptarnaujamo ploto spindulys (km)
1430	9	2856	30,2
1500	18	1428	21,3
1550	45	571	13,5

¹⁴ Górskis ne visiškai nuosekliai vartojo sąvokas. Švedijai ir Lenkijai jis taikė „galutinės konversijos“ (*endgültige Bekehrung*, *Bekehrung im Ganzen*), o Prūsijai, Lietuvai, Žemaitijai – „pilnos christianizacijos“ (*völlige Christianisierung*) sąvokas. Tačiau šioms sąvokoms taikė tuos pačius kriterijus, vadinas, jas laikė sinonimais. Plg.: Karol Górski, *op. cit.*, p. 9, 32.

¹⁵ *Ibid.*, p. 33.

1613	65	395	11,2
1636	98	262	9,1
1688	108	238	8,7
1752	133	193	7,8
1774	143	180	7,6
1807	186	126	6,3
1830	207	124	6,3
1859	219	116	6

Kaip matome iš lentelės, maždaug 10 km spindulys Žemaičių vyskupijoje pasiektas apie 1625 m. (tarp 1613 ir 1636 m.).

Kaip ši kilometražo statistika susijusi su krikščioniškomis praktikomis, t. y. bažnyčios lankymu, puikiai iliustruoja konkretus pavyzdys iš Žemaitijos – 1622 metais Jeronimo Valavičiaus instrukcija Klovainių parapijiečiams:

[I]sakau jums visiems, kad eitumėte į savo Klovainių bažnyčią, tie, kurie gyvenate per *mylią*¹⁶ atstumo, kiekvieną šventadienį ir sekmadienį, kurie gyvenate per 2 *mylias* atstumo – bent kas antrą savaitę, kurie esate per 3 *mylias* atstumo – kas trečią savaitę, išskyrus tą laiką, kada kelias yra labai pabjuręs [...] bet ir tada turite atsiųsti po kelis iš kiekvieno kaimo, tiek tam, kad pasakytų, kodėl ne visi ateis, tiek ir tam, kad žinotumėte kiekvienos savaitės pasninkus ir šventes. O jeigu kuris mano tenutos valdinys, nepaisydamas to įsakymo, nešvęstų sekmadienių ir švenčių, neitų į bažnyčią [...], kad už kiekvieną kartą, kai nebus buvęs bažnyčioje be rimtos priežasties [...], turi duoti į bažnyčios dėžutę po 3 liet. grašius; o jeigu dažnai būtų tuo kaltinamas, tada, įmokėjęs baudą [...] dar turės sekmadienį arba šventadienį stovėti kengėse, pradedant nuo skambinimo didžiosioms mišioms ligi pusdienio, arba jis turi būti gerai išplaktas žmonių akivaizdoje.¹⁷

¹⁶ Lietuviška mylia = 7,5 km (žr.: „Mylia“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 15, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2009, p. 133). Čia ir toliau citatose kursyvas mano, – M. B.

¹⁷ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, p. 246.

Kaip siekta pagerinti bažnyčios lankomumą, jeigu ji vis dar gerokai toliau negu galima suvaikščioti per dieną, parodo tiek ankstyvesni šaltiniai – 1590 bei 1605 metų Virbalio atvejis¹⁸, tiek gerokai vėlyvesni – 1670 metų Gaurės bažnyčios steigimo dokumentas¹⁹. Pastarajame sakoma, kad vietiniai gyventojai ligi tol labai retai eidavo į šv. Mišias dėl bažnyčių tolumo (iki Batakių tiesia linija – 13 km, iki Tauragės – 11 km, o iki Pajūrio – 15 km).

Taigi, parapijų tinklo tankis buvo prielaida visuotinai įprastoms katalikiškoms religinėms praktikoms – kassavaitiniam bažnyčios lankymui, o kartu, kaip matysime, ir pagoniškųjų anklavų su nekrikštais išnykimui.

SUAUGUSIŲJŲ KRIKŠTAS

Šio kriterijaus pritaikymą pradėkime nuo netiesioginių liudijimų apie nekrikštų galimybę. Tai – bažnyčių fundacijų dokumentai, kuriuose fiksuota pagonybės įveikos motyvacija. Fundacijas išvardinsime chronologine tvarka:

- **Tauragės (1507)**: Vilniaus vaivada ir Tauragės seniūnas skelbia, kad šią bažnyčią steigia, „žinodamas, kad miestelėnai ir kaimiečiai *pagonybės ir stabmeldystės klaidoms* tiek *atsidavę*, kad labai sunku juos atitraukti nuo įprasto larų, namų dievų, garbinimo“²⁰;

¹⁸ 1590 m. karalienės Onos Jogailaitės bei 1605 m. karaliaus Zigmanto Vazos įsakymai Virbalio valsčiaus valdiniams yra pirmieji tokio pobūdžio Žemaitijoje, o Vilniaus vyskupijoje panašūs dokumentai žinomi jau nuo 1582 m. Žr.: Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 100–101; Jonas Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, d. 2, Marijampolė: A. Reinikio firma „Piko valanda“, 2003 (I leid.: Kaunas, 1938), p. 626.

¹⁹ *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, ed. Paulus Jatulis, t. 2: 1609–1926, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, t. 4), Romae, 1988, Nr. 327, p. 321: „aby poddani nasi [...] dla odległosci kosciółow jako: Botockiego, Taurogowskiego y Pojurskiego, do ktorych przedtym na nabożenstwo dla rzeczek ruczajow gęstych a czasu rostawania lodow y powodzi niebiespiecznych rzadko bardzo chodzili, dla tego też wielu dzieiatek beze chrzstu świętego y ludzi chorych y starych bez sakramentow świętych umierało“.

²⁰ *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, ed. Paulus Jatulis, t. 1: 1416–1609, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, t. 3), Romae, 1984, Nr. 106, p. 165: „Sciens oppidanos et villicos gentilismi ac idolatriae erroribus usque adeo imbutos, ut perdifficile ab assueto larium deorum domesticorum cultu valeant abvocari [...]“.

- **Joniškio (1536)**: Vilniaus vyskupas Jonas („Jonas iš kunigaikščių“) rašo, kad parapija kuriama tam, kad Joniškyje, jo valsčiuje ir visoje Šiaulių srityje „padidintų ir išplėstų šventą teisingą tikėjimą“ bei „žmones, kurie, *sekdami senovine pagonių klaida, gerbė girias, žvėris, upes, roplius ir garbino juos kaip dievybes*, kiek įmanoma, nuo tokių klaidų atšauktų ir į tikro Dievo garbinimą patrauktų“²¹;
- **Palangos (su Gargždų filija) (1590)**: karalienė Ona Jogailaitė Varšuvoje surašytoje fundacijoje rašo, kad „tų vietų gyventojai *linksta į pagonybę*“²²;
- **Akmenės (1596)**: minima, kad dėl bažnyčių ir bažnyčios tarnų trūkumo tame krašte labai išaugo stabų garbinimas²³, todėl, „trokšdama paprastą liaudį *iš stabmeldystės* ir kitų prietarų bei klaidų į tikro Dievo pažinimą atvesti“²⁴, karalienė Ona Jogailaitė įkuria bažnyčią;
- **Tverų (1618)**: teikiamas aprūpinimas būsimam kunigui, „nes žmonių sielos *pagonybės* užtemdytos dėl šventųjų Romos pamaldų tolumo“²⁵.

²¹ *Ibid.*, Nr. 133, p. 206: „ac homines qui olim gentilium errorem sequentes, lucos, bestias, flumina, reptilia venerabantur et loco Numinis colebant, volentes eos, quantum in nobis est, ab huiusmodi erroribus revocare et ad cultum veri Dei pertrahere“.

²² *Ibid.*, Nr. 305, p. 545: „Itaque cum haberemus compertum Polongowiensem Gorzdowiensemque ecclesias plane labefactatas interiisse et inopia auxilii doctorum et sacerdotum incolas eorum locorum ad idolatriam vergere, subveniendum huic malo putavimus ad Sathanae illiusque ministrorum conatus exitii aeterni coercendos.“

²³ *Ibid.*, Nr. 317, p. 568: „Quod cum relatum nobis esset in bonis reformationis nostrae in Samogitia constitutis ob defectum ecclesiarum personarumque ecclesiasticarum varios et enormes idolorum cultus excrevisse in grave ac aeternum animarum isthic commorantium dispendium.“

²⁴ *Ibid.*: „Cupientes pro nostro in Dei cultum debito officio et religionis catholicae zelo salutisque animarum nobis presertim subditorum desiderio populum rudem et inertem ab idolatria caeterisque superstitionibus ac erroribus ad veri Dei agnitionem revocare [...]“.

²⁵ *Codex Medicensis seu Samogitiae dioecesis*, t. 2, Romae, 1989, Nr. 41, p. 70: „Widząc ia bardzo rzecz potrzebną, a duszom luckim ktorzy poganstwem zaciemieni prze odległosc nabozenstwa swiętego Rzymkiego zeby owdzie był kapłan ustawiczny

O dabar atkreipkime dėmesį į tiesioginius liudijimus. Vieni pasakutiniųjų suaugusiųjų krikštų Žemaitijoje paliudyti 1581–1618 metais Jėzuitų ordino metinėse ataskaitose. 1593 metais Vilniaus kolegijos jėzuitų kunigai Žemaitijos kaimuose pakrikštijo ne tik daug vaikų, bet ir suaugusiųjų²⁶. 1611 metais Kražių jėzuitai pakrikštijo 4 suaugusiuosius²⁷, o jų kunigai mini aptikę didžiulę daugybę pagonių²⁸. Be griežtesnės lokalizacijos kažkur Lietuvoje (bet neatmestina, kad būtų Žemaitijoje) 1604 metais Vilniaus jėzuitai pakrikštijo 22 suaugusiuosius²⁹, o 1609 m. – 37³⁰.

Neabejotinai su Žemaitija susijęs suaugusiųjų krikšto faktas minimas popiežiaus nuncijaus Cosimo de Torreso 1622 m. pranešime „Apie ereziją Lenkijoje“³¹. Nuncijus nurodo, kad pranciškonai „viena-me užkampyje prie Klaipėdos atvertė kelis tūkstančius žmonių, kurie iki tol garbino stabus, medžius, žalčius, ir dar praeitais metais daug

a swięte sakramenta się administrowały [...].“ Į šį šaltinį pirmasis atkreipė dėmesį: Mindaugas Paknys, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK: Bažnytinės architektūros užsąkymai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 36.

²⁶ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sud. Norbertas Vėlius, t. 2: *XVI amžius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 626: „complures baptizati: non pueri solum sed etiam adulti, quod sepe numero cum liberis parentes ad baptismum accederent“.

²⁷ *Annuae litterae Societatis Iesu anni MDCXI*, Dilingae: ex typographeo Mayeriana, apud Melchirem Algeyer, [s. a.], p. 683: „Quatuor grandaeui baptismatis fonte tincti sunt.“

²⁸ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, p. 625: „Neque in Catholicis tantum emendandis reuocandisque haereticis opera posita, sed in Paganis etiam, quorum hic magna adhuc copia, ad veritatis lucem traducendis.“

²⁹ *Annuae litterae Societatis Iesu anni MDXCIII*, Florentiae: in typographia Philippi Iuncte, 1601, p. 745.

³⁰ *Annuae litterae Societatis Iesu anni MDCIX*, p. 444.

³¹ Pranešimas „O herezyi w Polsce przez nuncyusza Torresa“ publikuotas lenkiškai pagal lotynišką rankraštį, saugomą Vatikane (*Codex Ottoboniani 2725*, p. 132–189): *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690: wydanie Biblioteki Polskiej w Paryżu*, t. 2, wyd. E. Rykaczewski, Berlin, Poznań: Księgarnia B. Behra, 1864, p. 139–149. Taip pat žr.: Paweł Władysław Fabisz, *Wiadomość o legatach i nuncyuszach apostolskich w dawnej Polsce (1075–1863)*, Ostrów: Nakładem księgarni J. Priebatscha, 1864, p. 217.

pakrikštijo³². Neabejotina, kad čia turimi galvoje ką tik, XVII a. pradžioje, įkurto Kretingos vienuolyno bernardinai.

Tiesa, pavienių suaugusiųjų krikštijimų būta ir vėliau³³. Apie tai byloja apaštališkojo misionieriaus (nuo 1634 m.) Jurgio Šavinskio 1639 m. pranešime apie religinę būklę Žemaitijoje užfiksuota žinia, kad Viekšnių apylinkėse (kur parapija įkurta tik 1636 m.) buvo pakrikštyta 500 vaikų, o kartu ir vienas trisdešimtmetis³⁴.

PAGONIŠKŲ DIEVŲ SĄRAŠAI

Konkrečiausia pagonybės apraiška, užfiksuota rašytiniuose šaltiniuose, – dievų sąrašai. Žemaitijoje tokie žinomi keli. Pats seniausias – 1551 metų Martyno Mažvydo sąrašas. Be jo žinomi dar trys: XVI a. vidurio situaciją liudijantis, nors tik 1580 m. užrašytas Jono Lasickio „žemaičių dievų“ sąrašas, 1582 metų Motiejaus Strykovskio sudarytas ir galiausiai – neseniai atrastas, 1619 m. jėzuitų sudarytas sąrašas³⁵. Tiesa, pastarojo geografija nėra žinoma, o ir dievų užrašymo formos, tokios kaip „Karalus Dungaus“ vietoj „Karalus Dangaus“, rodo, kad jis

³² *Relacye nuncyuszów...*, p. 144: „Mają tam klasztory Franciszkanie, Jezuici, z których pierwsi w pewnym zakątku około Memla nawrócili kilka tysięcy ludzi, którzy dotąd czcili bałwany, drzewa, węże, i jeszcze w roku przeszłym wielu pochrzcili.“

³³ Tiesa, reiktų dar tirti nepublikuotus Romos jėzuitų archyve saugomus jėzuitų metinių ataskaitų rankraščius, iš kurių Zenonas Ivinskis sprendė, kad net 1630–1640 m. būdavo pakrikštijama „daugybė suaugusiųjų, išklausomos pirmosios išpažintys“. Žr.: Zenonas Ivinskis, „Medžių kultas Lietuvių religijoje“, in: Zenonas Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 2, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1986, p. 405 (pirma publikacija: *Soter*, Kaunas, 1938, t. 15, p. 140–179). Šių rankraščių fotokopijos, darytos tarpukario Lietuvos jėzuitų, yra saugomos Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne (f. 29, b. 1425). Žr.: Liudas Jovaiša, „Gyvenimas Vilniaus jėzuitų profesų namuose“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2004, t. 25, p. 310.

³⁴ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, ed. Paulius Rabikauskas, t. 1: *Dioeceses Vilnensis et Samogitiae*, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, t. 1), Romae, 1971, p. 274: „In eo tractu baptizati ad quingenti. Et inter infantes infans fuit egregius oblatas, triginta annorum [...]“. Už šią nuorodą esame dėkingi Liudui Jovaišai.

³⁵ Vytautas Ališauskas, „Dievai po Lietuvos dangumi...“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 2, p. 95–102.

galėjo būti užfiksuotas tiek Aukštaitijoje, tiek Žemaitijoje. Vėlesniais laikais, XVIII a. pradžioje, Žemaitijoje jėzuitų fiksuojamos jau tik pavienės dievybės.

Minėti sąrašai – nevienodo platumo (Lasickio sąrašė jų – net 80, o Mažvydo minimos tik 6 dievybės, Strykovskio – 16, jėzuitų – 8), o dievybės atskiruose sąrašuose dažnai nesutampa, todėl tyrėjai ne kartą apskritai suabejojo šių liudijimų patikimumu. Tačiau tai, kad sąrašuose minimos pagoniškos dievybės dar yra garbinamos, liudija beveik visuose (išskyrus Mažvydo) kartu paminėti aukojimai.

Ypač abejota ir stebėtasi pačiu plačiausiu Lasickio sąrašu: kodėl jis sugebėjo pateikti tokią daugybę dievų, kai kiti – vos kelis ar keliolika? Vis dėlto šiandien yra nustatyta³⁶, kad iš 80 šio sąrašo dievų trečdalis yra patvirtinti kituose šaltiniuose, taip pat trečdalis yra taip tiksliai apibūdinti, kad šių dievų išsigalvojimas yra mažai tikėtinas.

Taip pat svarbu, kad šio sąrašo duomenys apie dievus Valakų reformą vykdžiusio matininko Jokūbo Laskausko buvo surinkti tokiuose Žemaitijos regionuose, kuriuose ypač trūko bažnyčių (ypač Kretingos valsčiuje) ir į kuriuos neužsukdavo kunigai. Taigi Laskauskas turėjo būti didesnis vietos realijų žinovas nei kunigai, juolab kad Valakų reformos metu bažnyčias kūrė reformos revizoriai³⁷.

³⁶ Žr.: Vytautas Ališauskas, *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: Tekstas ir kontekstai*, Vilnius: Aidai, 2012, p. 45–46. Plg.: Nikolajus Michailovas, „Vieno šaltinio lingvistinės-mitologinės reabilitacijos klausimu. Jono Lasickio ‘De Diis Samagitarum’“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 1997, Nr. 11–12, p. 449–454.

³⁷ 1592–1596 metais Žemaičių vyskupijos aprašyme „Descriptio dioecesis Samogiciensis“ minima Valakų reformos revizorių 12 pastatytų, bet neaprupintų bažnyčių: „Nova templa sine agris et aedificiis erecta per revizores divi Regis Augusti.“ Istoriografijoje tebėra skirtingai traktuojamas šis sąrašas. Błaszczyko nuomone, net tai, kad Valakų reformos metu buvo matuojamos žemės Tirkšlių, Kvėdarnos, Žvingių, taip pat ir Rietavo bažnyčioms, dar nerodo jų atsiradimo, todėl išimtis jis darė tik Nemaščiams, kur bažnyčia minima jau XVI a. I pusėje, Žarėnams, kur bažnyčia pirmą kartą minima 1579 m. vizitacijoje, bei Kvėdarnai, kur 1572 m. minimas klebonas. Vaivados nuomone, Valakų reformą reikia laikyti šių bažnyčių atsiradimo pradžia. Jovaiša šias bažnyčias traktavo kaip nespėjusias gauti valdovo fundacijos, o prie Błaszczyko išimčių dar pridėjo Plungę, kur 1570 m. minimas klebono skyrimas. Žr.: Grzegorz Błaszczyk, *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1993,

Kita vertus, vardų neatitikimas įvairiuose sąrašuose ir tai, kad jie sudaryti atkampiuose regionuose, liudyta, kad pagonybė jau buvo marginalizuota tiek geografiškai, tiek socialiai – telikusios atskiros pagoniškos salos, ir tose salose pagonybė tebuvo valstiečių – kaimo žmonių – religija.

Žemaičių vyskupijos bebažnytės erdvės XVI a. viduryje

p. 177; Vacys Vaivada, *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitija XVI a.: esminiai raidos bruožai*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004, p. 58–61; Liudas Jovaiša „Descriptio dioecesis Samogiciensis: komentaras“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 227, 234–235.

Šis žemėlapis, rodantis Žemaičių vyskupijos bažnyčias iki 1579 m., sudarytas pagal Žemaitijos tyrinėtojo lenkų istoriko Grzegorz Błaszczyko žemėlapią „Sieć parafialna na Żmudzi od XV w. do 1609 r.“ duomenis apie bažnyčias, įkurtas iki 1574 m.³⁸ Prie šių bažnyčių dar priduriamos visos dvylika 1592–1596 m. „Decriptio dioecesis Samogiciensis“ minimų Valakų reformos (Žemaitijoje vyko iki 1569 m.) revizorių įsteigtų bažnyčių: Nemakščiuose, Josvainiuose, Žvingiuose, Kvedarnoje, Plungėje, Tirkšliuose, Vieکشniuose, Akmenėje, Tryškiuose, Naujojoje Žagarėje, Radviliškyje, Žarėnuose. Prie daugelio jų dedami klaustukai, nes istoriografijoje tebėra nesutariama, ar šios bažnyčios Valakų reformos metu pradėjo veikti, išskyrus Nemakščių, Žarėnų, Kvedarnos bei Plungės. Taip pat pridedamas Rietavas, kurio klebonijai žemė išmatuota 1563 metais Valakų reformos metu, bei 1575–1579 m. laikotarpiu įkurtos bažnyčios Gelgaudiškyje, Zapyškyje ir Seredžiuje. Išbraukiamos, Błaszczyko teigimu, reformacijos metu išnykusi Pašilė prie Kaltinėnų bei Senoji Žagarė. Taip pat pridedamos liuteronų (tai pažymint) bažnyčios pagal Vacio Vaivados duomenis³⁹: Tauragėje, Plemberge, Skuode, Šaukėnuose.

Žemėlapyje pilkai nuspalvinome plotus, kurie rodo bebažnytes erdves Valakų reformos laikais. Ypač didelis plotas – Vakarų Žemaitijoje, kur kaip tik ir dirbo matininkas Jokūbas Laskauskas. Čia net XVII a. pradžioje tebuvo Tverų, Rietavo, Palangos ir Gargždų bažnyčios. Tačiau kad ši teritorija XVI a. viduryje buvo gyvenama, galima įsitikinti iš čia vykdytų Valakų reformos žemės matavimų – užtenka pažiūrėti 1563–1585 metų Rietavo⁴⁰ ar 1566 metų Kretingos⁴¹ valsčių inventoriuose surašytus kaimus.

³⁸ Grzegorz Błaszczyk, *op. cit.*, p. 364.

³⁹ Vacys Vaivada, *op. cit.*, p. 148–150.

⁴⁰ *Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*, т. 25: *Инвентари и разграничительные акты*, Вильна: типография А. Г. Сыркина, 1898, p. 381–441.

⁴¹ *Ibid.*, т. 14, 1887, p. 101–152.

APIBENDRINIMAS

Žemaitijos visuomenės konversijos datos:

- apie 1625 m. (tarp 1613 ir 1636 m.) – peržengta parapijų vidutinio spindulio 10 km riba;
- 1618 m. – paskutinė bažnyčios (Tveruose) fundacija su jos akte įvardytais pagonybės motyvais;
- 1622 m. – paskutinis masinio suaugusiųjų krikštijimo paminėjimas (šalia Kretingos);
- 1619 m. – paskutinis pagoniškų dievų sąrašas;
- 1622 m. – pirmieji žinomi valstiečių varymo į bažnyčią nuostatai, kuriuose nurodomas konkretus atstumas iki bažnyčios (Klovainiai).

IŠVADA

Įvairių Žemaitijos christianizacijos istorijos faktų – paskutinių suaugusiųjų krikšto, sutankėjusio parapijų tinklo ir paskutiniųjų dievų sąrašų – vienalaikiškumas negali būti atsitiktinis. Jis empiriškai pagrindžia konversijos teorinį modelį ir leidžia šį laikotarpį laikyti Žemaitijos konversijos pabaiga. Žemaitijos konversija atitiko bendriausius Europos šalių ir regionų christianizacijos dėsniumus.

GUODA GEDIMINSKAITĖ

ZAPYŠKIO ŠV. JONO KRIKŠTYTOJO
PARAPINĖ BAŽNYČIA XVI A.:
ARCHITEKTŪRA IR SOCIALINIS KONTEKSTAS*

ĮVADAS

Nuo pat įkūrimo Zapyškio parapija Žemaičių vyskupijoje buvo maža, šaltiniuose retai minima religinė bendruomenė, tačiau ši apylinkė gerai žinoma visoje Lietuvoje dėl savo gotikinės šventovės. Iki šios dienos išlikusi seniausia Žemaičių vyskupijos mūrinė bažnyčia yra reikšminga LDK architektūros bei bažnyčios istorijai: gotikinės architektūros tyrimuose ji tampa vertingu XVI a. mūrininkystės raidos, o LDK vėlyvųjų viduramžių Bažnyčios studijose – sudėtingos tuometės krikščioniškos kultūros atspindžiu. Nepaisant to, iki šiol parapinės Zapyškio bažnyčios XVI a. istorija tirta nuosaikiai – aptarta tiek, kiek tai leido daryti žinomi rašytiniai šaltiniai. Trumpai priminsiu pagrindinius faktus. 1502 m. didysis Lietuvos kunigaikštis Aleksandras (1492–1506) savo sekretoriui, rusėnų didikui Jonui Sapiegai (m. 1517) dovanavo Kauno ir Vilkijos valsčiuose prie Dievogalos upelio esančią žemę ir valstiečius. Ant kalno, netoli upelio, Sapiega statėsi dvarą, o Nemuno slėnyje kūrė miestelį, kuriame vėliau sumūryta gotikinė Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia¹. 1552 m. minimas Zapyškio klebonas Valentinas², o 1562 m. Paštavos dvaro valdytoja Agnietė testamente iš-

* Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos programos „Studentų mokslinės veiklos skatinimas“ remiamą projektą „Zapyškio Šv. Jono Krikštytojo parapinė bažnyčia XVI amžiuje: socialinis kontekstas“.

¹ Algė Jankevičienė, „Lietuvos periferijos gotikinių bažnyčių architektūros bruožai“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė*, (ser. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 26), sud. Algė Jankevičienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 159.

² Vytautas Ališauskas [ir kt.], *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 414.

reiškė norą būti palaidota Šv. Jono Krikštytojo bažnyčioje Zapyškyje³. 1578 m. Jono Sapiegos sūnus Povilas (m. 1579) apdovanojo Zapyškio bei Gelgaudiškio bažnyčias 6 valakais žemės ir šios fundacijos dokumente Zapyškio bažnyčią pavadino labai seno darbo (*operis vetustissimi*)⁴.

Viena vertus, fragmentiški rašytiniai šaltiniai Zapyškio bažnyčios istorijos tyrimą riboja – nepakanka duomenų gilesniam šventovės istorijos aplinkybių pažinimui. Kita vertus, ribos atskleidžia ir tyrimo galimybes. Turimi Zapyškio bažnyčios istoriniai šaltiniai – rašytiniai tekstai bei pati tiriama medžiaginė kultūra – kelia aiškia šventovės istorijos socialinę problematiką: stačiatikis didikas funduoja parapinę bažnyčią miestelėnams katalikams, o bažnyčios pastatas sumūrijamas didžiųjų LDK miestų architektūrai būdingu vėlyvosios gotikos stiliumi. Dėl to verta mėginti aktualizuoti Zapyškio bažnyčios įsteigimo ir statybų socialinius dėmenis, ypač gotikinės didmiesčio architektūros atsiradimo mažame miestelyje bei katalikiškos šventovės fundacijos stačiatikio didiko valdose klausimus. Stokojant rašytinių duomenų, pirmiausia gotikos architektūros ir mūro analizės pagrindu LDK teritorijoje ieškoma Zapyškio bažnyčios analogų, kurie leistų svarstyti apie gotikinės bažnyčios statybų miestelyje laikotarpį, fondatorių, architektūrinius pirmtakus, jų perėmimo socialines sąlygas. Vėliau, analizuojant bažnyčios fundatoriaus religines pažiūras bei kitas jo šventovių fundacijas, aptariamas didiko ir bažnyčios ryšys, svarstoma apie stačiatikybės ir katalikybės santykį parapijoje.

Išsikeltas tikslas ir uždaviniai nulemia tyrime naudotus šaltinius ir literatūrą. Zapyškio bažnyčios architektūra daugiausiai analizuota tiriant bažnyčią iš natūros bei studijuojant žinomą vaizdinę ikonografinę medžiagą⁵. Iš studijų, padėjusių tirti šventovės architektūrą bei jos istoriją,

³ Arkadijus Presas, „Zapyškis. Šv. Jono bažnyčia“, in: *Tautos Vainas*, 1924, Nr. 16, p. 8.

⁴ Algė Jankevičienė, *op. cit.*, p. 161.

⁵ Svarbiausi ikonografiniai šaltiniai: XIX a. pab. Edwardo Gorazdowskio nupieštas ankstyviausias žinomas bažnyčios vaizdas, žr.: Edward Gorazdowski, „Widok kościoła parafialnego w Sapieżyszkach, nad Niemnem. (Rysował z natury Fabijański)“, [interaktyvus], in: <http://sklep.antykwariat.biz/object/index/id/1459>, (2013-06-18); 1924 m. Preso bažnyčios brėžiniai, žr. Arkadijus Presas, *op. cit.*; prieš 1953–1954 m. bažnyčios restauraciją daryti brėžiniai bei nuotraukos, ypač bažnyčios su vėliau nu-

minėtini išsamiai šventovės architektūrą aptariantys Arkadijaus Preso⁶, Algės Jankevičienės⁷ tekstai. Svarbūs Grzegorz Błaszczyko Žemaičių vyskupijos istorijos tyrimai⁸ – juose istorikas pateikia ir aptaria pirminius šaltinius. Lyginamoji LDK gotikinių bažnyčių architektūros analizė vykdyta Lietuvos bažnyčias ir dalį Baltarusijos šventovių tiriant iš natūros bei studijuojant Lietuvos ir Baltarusijos gotikos architektūrai skirtą mokslinę literatūrą. Lyginamosios medžiagos architektūros tyrimams suteikė bei šią architektūrą interpretuoti socialiniame kontekste netiesiogiai padėjo Stasio Abramausko⁹ ir Vytauto Levandausko¹⁰ Lietuvos mūrinės architektūros studijos, kiek chronologiškai siauresni Jankevičienės LDK gotikinės architektūros tyrimai¹¹ bei Baltarusijos gotikinei architektūrai skirtos Aleksandro Kušniarevičiaus¹² ir Tamaros Gabrus¹³ studijos. Iš minėtos literatūros, kurioje neabejotinai dominuoja formalūs autorių žvilgsnis į tiriamą architektūrą, išskirtini Jankevičienės tyrimai, vertingi labai kokybiškai susintetintais LDK gotikinių bažnyčių istorijos ir jų architektūros analizės duomenimis, bei Abramausko tekstai, kuriose šalia vyraujančios formalios analizės išvelgiamos ir socialinės gotikos istorijos užuomazgos – autorius kreipia dėmesį į to meto mūrinių socialinį sluoksnį, analizuoja meninių idėjų sklaidą. Studijuojant Zapyškio bažnyčios fundatoriaus ryšį su steigiamą bažnyčia, analizuota

griaua zakristija brėžiniai, žr. Zapyškio bažnyčios galinis rytų fasadas, 1953 m., in: Kultūros paveldo centro archyvas (toliau – KPC), f. 6, ap. 1, b. 1175; Zapyškio bažnyčios šoninis šiaurės fasadas, 1953 m., in: *ibid.*, f. 6, ap. 1, b. 1178.

⁶ Arkadijus Presas, *op. cit.*

⁷ Algė Jankevičienė, *op. cit.*

⁸ Grzegorz Błaszczyk, *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1993.

⁹ Stasys Abramauskas, *Mūrinės statybos raida Lietuvoje XIII–XVI a.*, Vilnius: Nacionalinis muziejus, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2012.

¹⁰ Vytautas Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012.

¹¹ Algė Jankevičienė, *op. cit.*

¹² Аляксандр Мікалаевіч Кушнярэвіч, *Культывае дойдства Беларусі XIII–XVI стст.: гістарычнае і архітэктурна-археалагічнае даследаванне*, Мінск: Навука і тэхніка, 1993.

¹³ Т. В. Габрус, *Саборы помняць усё*, Мінск: Беларусь, 2007.

Sapiegų giminės religines pažiūras bei jų kitas šventovių fundacijas leidusi tirti literatūra. Bažnyčios fundatoriaus išpažintą tikybą atskleisti padėjo Remigijaus Černiaus¹⁴ ir Genutės Kirkienės¹⁵ tyrimai apie unitų kultūrą LDK XV–XVI amžiais. Sapiegų XVI a. šventovių fundacijas leido tirti Sapiegų giminės biografijos studijos¹⁶ bei apie šias fundacijas prabylantys Zenono Ivinskio¹⁷, Viktoro Gidžiūno¹⁸, Katarzynos Kolendo-Korczakowos tekstai¹⁹.

Šis tekstas – tai socialinės dailės istorijos tyrimas, papildytas formos ir stiliaus analizės bei dailės geografijos prieigomis, pasitelktomis sprendžiant architektūros analogų ir gotikos plėtros LDK klausimus.

GOTIKINĖS ARCHITEKTŪROS ŽAPYŠKYJE ATSIKADIMAS: TYRIMO KLAUSIMAI

Lietuvos teritorijoje XIV a. pabaigoje – XVI a. gotikinės bažnyčios mūrytos tokiuose miestuose kaip Vilnius, Kaunas, Trakai, Kėdainiai ar Merkinė – to meto didžiuosiuose prekybos ir amatų centruose. Prekybos keliu į miestus atvykę ar vietiniai miestų amatininkai tapo svarbiausiu

¹⁴ Remigijus Černius, „Konfesinis ir politinis XV a. pabaigos bažnytinės unijos aspektas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Tarp istorijos ir būtovės*, sud. Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Aidai, 1999, p. 235–261.

¹⁵ Genutė Kirkienė, *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

¹⁶ *Polski słownik biograficzny*, sud. Stefan Kieniewicz, Aleksander Gieysztor, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1993, t. 34 (4), d. 143; *Sapiehowie: materjały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. 1, Petersburg: nakładem Rodziny, 1890.

¹⁷ Zenonas Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 2, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1986.

¹⁸ Viktoras Gidžiūnas, „Pranciškonų observantų – bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Roma, 1982, t. 6, p. 35–134.

¹⁹ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 8, d. 2: *Powiat Biata Podlaska*, red. K. Kolendo-Korczakowa, A. Oleńska, M. Zgliński, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2006. Kadangi ruošiant straipsnį pats katalogas nebuvo prieinamas, toliau tekste remiamasi informacija, pateikiama katalogo pagrindu parengtoje interneto svetainėje *Południowe Podlasie: Biata Podlaska i okolice*, [interaktyvus], in: www.mojeopodlasie.friko.pl/, (2013-09-07).

veiksniu gotikinės architektūros statybose: pagrindinės statybinės medžiagos – keraminių plytų – gamybai reikėjo mokėjusių molį formuoti, džiovinti bei degti plytdirbių, o gotikinės architektūros konstrukcijų bei architektūrinių idėjų įgyvendinimui – įgudusių mūrininkų. Dažniausiai miestuose veikiant ne vienai plytinei, netrūko ir statyboms būtinų įrenginių, pavyzdžiui, plytų degimo krosnių. Tuo tarpu neturėjusiose tokių žmogiškųjų ir medžiaginių išteklių mažesnėse, žemės ūkiu besiverčiančiose gyvenvietėse, kaip aiškėja iš rašytinių šaltinių²⁰, statytos medinės bažnyčios – medis buvo lengvai prieinamas, pigus gamtinis išteklius ir patogi statybinė medžiaga vietiniams miestelių meistrams, nes reikalavo iš amatininko daug mažesnio išmanymo. Vadinasi, tokia LDK vėlyvųjų viduramžių miestų ir miestelių architektūros pasidalijime gotikinė architektūra tapo didmiesčiams būdinga medžiagine kultūra. Ši išvada gotikinės Zapyškio bažnyčios istorijoje iš karto verčia kelti kelis klausimus. Ar šventovės statybų laikotarpiu privatus Sapiegų miestelis galėjo būti išaugęs iš XVI a. pradžioje pradėjusios kurtis gyvenvietės į didelį amatininkų miestą? Jei ne – kokios sąlygos lėmė ir leido fundatoriui mažoje gyvenvietėje statyti didmiesčiui būdingos gotikinės architektūros šventovę?

BAŽNYČIOS STEIGIMO ISTORINĖS APLINKYBĖS: FUNDATORIUS, LAIKOTARPIS, APLINKA

Dalis tyrinėtojų, tokių kaip Jonas Totoraitis²¹, gotikinės Zapyškio šventovės atsiradimą sieja su žinoma ankstyviausia 1578 m. Povilo Sapiegos bažnyčios fundacija ir mūrinės bažnyčios statybas miestelyje priskiria šio didiko šeiminkavimui Zapyškyje laikotarpiui nuo 1566 iki 1578 m. Kiti, atsižvelgdami į tai, kad Sapiega fundavimo rašte bažnyčią vadina senovine, teigia, kad tais metais didikas ne steigia, bet tik apdovanoja jau stovinčią gotikinę bažnyčią. Anot Błaszczuko²², Pre-

²⁰ Apie XVI a. miesteliuose (tokiuose kaip Nemakščiai, Kaltinėnai ir kt.) stovėjusias medines bažnyčias sužinoma iš: *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, parengė ir iš lotynų k. vertė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 1998; Vladas Drėma, *LDK miestai ir miesteliai*, Vilnius: Versus aureus, 2006.

²¹ Jonas Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, Kaunas: Spindulys, 1938, p. 105.

²² Grzegorz Błaszczuk, *op. cit.*, p. 178.

so²³, Jankevičienės²⁴, žinomi rašytiniai šaltiniai apie jau 1552 m. Zapyškyje esantį kleboną Valentimą ir 1562 m. Paštavos dvaro valdytojos išreikštas noras būti palaidotai Zapyškio bažnyčioje leidžia šventovės steigimo ir statybų laikotarpį nukelti į XVI a. vidurį ar net pradžią. Tenka pripažinti, kad šios tyrėjų pozicijos ginčytinos. Viena vertus, XVI a. viduryje rašytiniai šaltiniai apie bažnyčią Zapyškyje bei Povilo Sapiegos fundacijoje minimas bažnyčios senoviškumas tikrai verčia suabejoti gotikinės bažnyčios statybomis XVI a. II pusėje. Kita vertus, išvardinti argumentai šios galimybės ir nepaneigia. Kadangi nė viename iš rašytinių šaltinių nenurodoma, kad minima Zapyškio bažnyčia yra gotikinė šventovė, galėjo būti ir taip, jog prieš mūrinę bažnyčią Zapyškyje XVI a. viduryje stovėjo medinė, o Povilas Sapiega 1578 m. seną matė ne gotikinį šventovės mūrą, bet taip vadino bažnyčios buvimą miestelyje. Kitaip tariant, iš istoriografijoje randamų diskusijų aiškėja, kad turimi rašytiniai šaltiniai liudija apie jau XVI a. viduryje Zapyškyje veikusią katalikų šventovę, tačiau gotikinės bažnyčios datavimo klausimo neišsprendžia.

Tokiu atveju tenka atsigręžti į esamus medžiaginius šaltinius. Lyginama Zapyškio ir kitų LDK gotikinių bažnyčių architektūra: jos medžiagos, pastato planas, tūris, konstrukcija ir formos, funkciniai ir dekoratyviniai architektūros elementai (žr. priedą „Zapyškio bažnyčios architektūros bruožai ir jų analogai“). Rastos analogijos leidžia nustatyti gotikinės bažnyčios datavimą ir fundatorių.

Atliekant architektūros lyginamąją analizę, išaiškėja Zapyškio ir Kauno gotikinės architektūros ryšiai. Levandausko pateikiamoje plytų dydžių lentelėje²⁵ matyti, kad Zapyškio bažnyčios plytų dydžiai artimi Kauno gotikinių pastatų – ypač XVI a. pradžios Šv. Jurgio bažnyčios ir Perkūno namų – plytų dydžiams. Mūryta naudojant vadinamąsias mažesnes plytas (ribiniai mažesnių plytų dydžiai: 260–280 × 120–130 × 80–90 mm)²⁶, o, pavyzdžiui, tuo metu Vilniaus gotikinės bažnyčios

²³ Arkadijus Presas, *op. cit.*, p. 7.

²⁴ Algė Jankevičienė, *op. cit.*, p. 161.

²⁵ Vytautas Levandauskas, *op. cit.*, p. 396–397.

²⁶ Levandauskas pateikia tokius šiame straipsnyje lyginamųjų pastatų ribinius

(Bernardinų ar Šv. Onos) statytos iš didesnių (295–325 × 140–160 × 85–95 mm). Sietini miestų gotikinės architektūros plytų profiliai – Zapyškio bažnyčios angų bei nišų kraštams naudotos plytos su nusklemtu vienu kampu randamos Kauno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų, Šv. Jurgio, Šv. Mikalojaus bažnyčiose ir kt.²⁷ Žinant, kad plytų dydžiai bei profiliai ilgą laiką priklausė nuo jas dirbusių meistrų bei dirbtuvėse turėtų formų²⁸, šie Zapyškio ir Kauno bažnyčių plytų sutapimai tampa svarių argumentu, siejant abiejų miestų architektūrą. Panašios Zapyškio ir Kauno gotikinės architektūros praktikos – bažnyčių planai, architektūrinės formos. Nepaneigiama, kad artimiausia Zapyškio šventovei plano ir erdvės atžvilgiu bažnyčia sumūryta kaip tik Kaune – tai XV a. pabaigos Šv. Gertrūdos bažnyčia. LDK gotikos kontekste išsiskiriantys Kauno gotikinių bažnyčių architektūros bruožai – horizontalus sienos plokštumos skaidymas aukštu cokoliu, frizu bei karnizu, nišų gausa, stačiakampė nišų, angų bei jų apvadų forma – tampa pagrindinėmis raiškos priemonėmis ir Zapyškio bažnyčios architektūros kompozicijoje. Zapyškio bažnyčios vakarų fasado stačiakampės nišos, portalų ir langų stačiakampiai apvadai, smailiaarkės nišos visame bažnyčios cokolyje, nišos šoniniuose fasaduose tarp langų, tripakopių kontraforsų formos labiausiai sietini su panašiais XVI a. pradžios Kauno bernardinų vienuolyno, Šv. Jurgio bažnyčios, Perkūno namo architektūriniais sprendimais (žr. priedą „Zapyškio ir Kauno gotikinių bažnyčių architektūros panašumai“).

Atsižvelgiant į rastus Zapyškio bažnyčios architektūros medžiagų bei formų analogus Kaune, gotikinės šventovės architektūrą reikėtų priskirti XVI a. pradžiai, taigi bažnyčios statybų pradžią sieti su Zapyškio dvarą ir miestelį įkūrusiu didiku Jonu Sapiega, čia šeimininkavusiu nuo gyvenvietės radimosi pradžios 1502 m. iki savo mirties 1517 metais.

plytų dydžius: Zapyškio bažnyčios – 259–273 × 115–123 × 66–71 mm (plonesniuju) ir 259–274 × 117–129 × 74–82 mm (storesniuju); Kauno Šv. Jurgio bažnyčios – 249–271 × 113–124 × 83–90 mm; Perkūno namo – 260–274 × 110–122 × 86–90 mm, – *ibid.*, p. 396–397.

²⁷ Plytų profilius pateikia: Vytautas Levandauskas, *op. cit.*, 184–189.

²⁸ Tikėtina, kad iki pat XVI a. vidurio plytų dydžiai nebuvo reguliuoti. Žr. *ibid.*, p. 169.

Zapyškio bažnyčios fundavimą nukelti į J. Sapiegos valdymo laikus verčia ne vien šventovės architektūra, bet ir panašus Ikaznės miestelio atvejis: 1499 m. tas pats J. Sapiega gavo Ikaznės žemes, čia išmūrijo pilį, įkūrė miestelį, o 1509 m. pastatė Šv. Dvasios bažnyčią²⁹. Ne atsitiktinumu reikėtų laikyti ir bažnyčios Zapyškyje paskyrimą šv. Jonui Krikštytojui – didiko J. Sapiegos globėjui. Tiesa, pastarieji du argumentai labiau įrodo pačios Zapyškio bažnyčios steigimo, o ne gotikinės šventovės statybų galimybę J. Sapiegos buvimo miestelyje laikotarpiu. Visgi prisimenant akivaizdžias bažnyčios architektūros sąsajas su XVI a. pradžios Kauno mūrine architektūra bei neįžvelgiant jokių priešasčių ar liudijimų, priverčiančių manyti, jog pirmoji Zapyškio šventovė galėjo būti nemūrinė, manytina, kad tarp 1502 ir 1517 m. J. Sapiega funduoja ir pradeda statyti gotikinę bažnyčią. Šventovė galėjo būti baigta mūryti jau po didiko mirties, miesteliui patekus jo našlės Elzbietos Sapiegienės globon. Paveldėjęs Zapyškį, J. Sapiegos sūnus Povilas Sapiega 1578 m. fundacija skyrė išlaikymą tėvo steigtai šventovei, kaip tai padarė 1541 m. Kodenyje Šv. arkangelo Mykolo cerkvės atveju³⁰.

Siejant gotikinės bažnyčios atsiradimą su Jono Sapiegos šeiminkavimo metais ir neturint jokių rašytinių liudijimų apie gyvenvietę tuomet, tenka daryti prielaidą, kad gotikinė šventovė radosi dar tik pradėjusiam kurtis, mažame privačiame, veikiausiai žemės ūkiu besiverčiusiame miestelyje. Vadinasi, spręstinas tampa didmiesčio architektūros atsiradimo mažoje gyvenvietėje klausimas.

BAŽNYČIOS STATYBŲ SOCIALINĖS APLINKYBĖS: ARCHITEKTŪRINIAI PIRMTAKAI, STATYBINĖS MEDŽIAGOS, MEISTRAI

Architektūros paralelės tarp Zapyškio ir Kauno gotikinių bažnyčių leidžia manyti, kad XVI a. didmiesčio mūrinė architektūra tapo architektūriniu pirmtaku Sapiegų šventovės statybose: iš Kauno gotikinės architektūros Zapyškis perėmė plytų dydžius, profilius, architektūrines

²⁹ Zenonas Ivinskis, *op. cit.*, p. 246.

³⁰ *Południowe Podlasie...*, in: www.mojepodlasie.friko.pl/miasta/koden.htm#200, (2013-09-07).

formas, tikėtina, ir bažnyčios planą. Didmiesčio architektūros atsiradimą Sapiegų miestelyje paaiškina geografinė padėtis. XVI a. pradžioje Zapyškis kūrėsi Nemuno pakrantėje, palyginus arti Kauno. Šalia tekėjusi upė bei iš Kauno į Paprūšę vedęs sausumos vieškelis³¹ turėjo užtikrinti jau vėlyvaisiais viduramžiais užsimezgusius glaudžius abiejų teritorijų ryšius. Žinant, kad Kaunas jau nuo XV a. tapo vienu svarbiausių LDK prekybos centrų, į kurį iš visos Lietuvos suplaukdavo prekės eksportui ir iš kurio visam kraštui buvo išparduodamos importuotos prekės³², šio su Hanzos sąjunga glaudžiai susijusio miesto ir šalia buvusio privataus didiko miestelio prekybiniai santykiai vėlyvaisiais viduramžiais net be rašytinių šaltinių yra neabejotini. Nemunu ar sausumos prekybos keliu Sapiegų miesteliui lengvai pasiekiamos galėjo tapti ir Kauno tuometinės mūrininkystės praktikos bei statyboms būtini išteklių, ypač prisimenant tai, kad nuo XVI a. Kaune mūrininkystės amatas suklestėjo – pradėtos statyti mūrinės ne vien bažnyčios, bet ir kiti miesto pastatai; atitinkamai čia daugėjo mūrininkų, statybinių medžiagų gamintojų, mieste, ko gero, veikė ne viena plytinė³³. Kauno ir Zapyškio plytų dydžių bei profilių sutapimą paaiškintų tai, kad didikas Jonas Sapiega bažnyčios statyboms plytas parūpino iš Kauno plytinės. Plytų pirkimas iš arti esančio Kauno būtų buvęs itin praktiškas fundatoriaus sprendimas – medžiagų gabenimas Nemunu greitas, patogus, greičiausiai ir pigus. Žinoma, neatmestina ir kita galimybė – Sapiega Zapyškyje steigė plytinę, o iš Kauno gabenosi ne pačias plytas, bet plytų formas. Didikas, iš Kauno plytinės parūpindamas plytas ar bent jų formas, ten galėjo samdyti ir meistrus – turint omenyje, kad viduramžiais meninės idėjos keliaudavo kartu su meistrais³⁴, Kauno mūrininkų atsidūrimas Zapyškyje paaiškintų „kautietiškas“ bažnyčios formas. Deja, bent kol kas Kauno plytų ir meistrų atsiradimas Zapyškyje rašytiniais šaltiniais nepagrįstas.

Kauno ir Zapyškio atvejis verčia ieškoti kitų „centro“ ir „periferi-

³¹ Algė Jankevičienė, *op. cit.*, p. 159.

³² Zigmantas Kiaupa, *Kauno istorija*, t. 1: *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*, Vilnius: Versus Aureus, 2010, p. 74–75.

³³ *Ibid.*, p. 364–365.

³⁴ Stasys Abramauskas, *op. cit.*, p. 142.

jos“ bendradarbiavimo pavyzdžių XV–XVI amžiuje LDK bei aiškintis vėlyvosios gotikos architektūros ir mūrininkystės praktikų sklaidą. Sprendžiant iš išlikusių gotikos pastatų skaičiaus, po katalikybės priėmimo svarbiausi gotikinės architektūros židiniai LDK buvo Vilnius ir Kaunas. Deja, jų architektūros sklaidos klausimas neaiškus ir reikalauja išsamesnių tyrimų, juolab kad bėgant laikui dauguma gotikinių pastatų smarkiai kito ir jų architektūros sąsajos nebėra akivaizdžios. Taigi šiandienos tyrimų kontekste Kauno gotikos aidas Zapyškio bažnyčioje bent kol kas yra išimtis.

BAŽNYČIOS STEIGIMAS STAČIATIKIO DIDIKO ŽEMĖSE:
KATALIKYBĖS IR STAČIATIKYBĖS BENDRABŪVIS AR UNIJA?

Analizuojant LDK vėlyvaisiais viduramžiais įsteigtų parapiinių bažnyčių fundacijas, išaiškėja to meto fundatorių paskatos – žemės valdytojai jautėsi atsakingi už savo pavaldinių sielas, todėl fundavo bažnyčias gyvenusiems žmonėms ir taip artino juos prie naujojo tikėjimo³⁵. Vadinasi, iš stačiatikių giminės kilęs rusėnas didikas Jonas Sapiega, siekdamas pasirūpinti jam priklaususių žmonių sielomis ir taip atlikti miestelio šeimininko priedermę, XVI a. pradžioje Zapyškyje steigė bažnyčią miestelėnams. Numanant didiko fundavimo motyvus, kyla fundatoriaus ir miestelio bendruomenės konfesijų konfliktas – stačiatikis didikas funduoja katalikų bažnyčią ir taip, priešingai dvaro aplinkai, formuoja katalikišką miestelio bendruomenę. Ši problema verčia tirti XVI a. Zapyškio religinę terpę – ypač J. Sapiegos religines pažiūras, didiko ryšį su funduojama šventove, stačiatikybės ir katalikybės santykį parapijoje.

Rusėnas J. Sapiega išpažino stačiatikių tikėjimą, tačiau didikas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro valdymo laiku tapo vienu aktyviausių Florencijos bažnyčios unijos įgyvendintojų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje³⁶ – valdovo raštininkas diplomatinėse pa-

³⁵ Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2004, t. 25, p. 84.

³⁶ Florencijos bažnyčios unija pasirašyta 1439 m. liepos 6 d. Į uniją perėję stačiatikiai pripažino popiežiaus primatą bei katalikybės dogmas, bet pasiliko savo liturgiją. Florencijos unija LDK įteisinta nebuvo ir XV–XVI a. iki Brastos unijos

siuntinybėse pasirodydavo visuomet, kai būdavo kalbama apie stačiatikių ir katalikų suvienijimą³⁷. Šiame kontekste minėtina Sapiegos kelionė į Romą 1501 m., kurios metu didžiojo kunigaikščio pasiūstas didikas kreipėsi į popiežių dėl Florencijos unijos realizavimo Lietuvoje³⁸. Anot Černiaus ir Kirkienės, iš 1492 m. popiežiaus laiško Lenkijos karaliui Jonui Albrechtui sužinoma, kad J. Sapiega ne vien aktyviai gynė bažnyčios uniją, bet ir pats į ją perėjo³⁹. Atrodytų, didiko tapimą unitu patvirtintų ir 1501 m. Sapiegos kreipimasis į popiežių prašant leidimo įsteigti bikonfesinę, katalikams ir uniją pripažinusiems stačiatikiams skirtą Šv. Dvasios bažnyčią savo žemėse Ikaznėje⁴⁰.

Vadinasi, viena vertus, J. Sapiegos artumas unitiškai politikai bei siekimas ją įgyvendinti Ikaznėje paaiškina stačiatikybės ir katalikybės bendrabūvį Zapyškyje – steigdamas katalikų bažnyčią rusėnas didikas rodė savo unitišką palankumą katalikybei. Kita vertus, šios aplinkybės leidžia Zapyškio istorijoje svarstyti ir apie daug glaudesnę dviejų krikščionybės kultūrų ryšį – judviejų unijos galimybę.

Keliant prielaidą, kad J. Sapiega galėjo siekti įgyvendinti unijos idėjas Zapyškyje, tenka spręsti kelias problemas. Pirmiausia svarbu išsiaiškinti, ar Zapyškyje būta terpės, kurioje tokios idėjos galėjo sklisti. Žinoma, unitiškas mentalitetas labiausiai tikėtinas bažnyčios uniją išpažinusio J. Sapiegos dvaro aplinkoje. Visgi šis teiginys reikalauja pagrindimo – tolimesniuose tyrimuose būtina tirti, ar didikas žvelgė į Zapyškį kaip į savo rezidenciją, kurioje šeimininkas tuomet privalėjo sau numatyti ir maldos vietą. Svarstant apie unitišką dvaro aplinką, negalima atmesti ir unitiškų idėjų miestelyje galimybės. Turint omenyje,

egzistavo kaip neformali lokalinė bažnytinė unija, pasireikšdavusi tik stačiatikių elito sluoksnyje. Daugiau žr. Genutė Kirkienė, *op. cit.*

³⁷ Remigijus Černius, *op. cit.*, p. 247.

³⁸ *Polski słownik biograficzny*, p. 614.

³⁹ Popiežiaus laiško ištrauką pateikia abu tyrėjai: Remigijus Černius, *op. cit.*, p. 249; Genutė Kirkienė, *op. cit.*, p. 56.

⁴⁰ Popiežiaus leidimą steigti bikonfesinę bažnyčią Ikaznėje žr.: *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, t. 1, Roma: Basiliani, 1953, p. 178–179. Žinoma, kad 1509 m. Ikaznėje bažnyčia jau veikė, bet neaišku, ar joje buvo laikomos graikiškos apeigos. Apie šią problemą rašo: Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 117; Genutė Kirkienė, *op. cit.*, p. 52.

kad unitiška politika vykdyta tik stačiatikių atžvilgiu (į uniją pereinavo stačiatikiai, ne katalikai) ir dėl to Bažnyčios unija galėjo būti įgyvendinama tik stačiatikių bendruomenėje (tokioje kaip Ikaznės miestelio), būtina tirti stačiatikybės ribą vakarinėje LDK dalyje ir stačiatikių buvimo Zapyškio parapijoje tikėtinumą.

Svarstant apie unitišką erdvę, taip pat įmanu kelti bendruomenės modelio Zapyškyje klausimą. Remiantis Jono Sapiegos šventovių fundacijomis Ikaznėje bei Kodenyje, unijos Zapyškyje atveju tinkami atrodo du unijos įgyvendinimo variantai. Pirmasis – tai Ikaznės pavyzdys: gotikinę šventovę Zapyškyje Sapiega galėjo planuoti kaip bikonfesinę – parapijiečių katalikų ir savo (bei kitų parapijiečių stačiatikių, jei jų būta) – maldos vietą ir taip siekti kurti vieningą katalikų bei stačiatikių bendruomenę parapijoje. Keliant prielaidą, kad Zapyškis galėjo būti viena iš J. Sapiegos nuolatinių gyvenamųjų vietų, tikėtinas ir kitas, Sapiegos rezidencijoje Kodenyje įgyvendintas bendruomenės modelis⁴¹ – katalikai ir stačiatikiai atskiriami, kuriant individualius jų maldų namus. Tokiu atveju Zapyškyje Sapiega privalėjo steigti dvi šventoves: parapijiečiams katalikams – bažnyčią, o sau (ir kitiems parapijiečiams stačiatikiams, jei jų būta) – cerkvę, tikėtina, dvaro teritorijoje.

Kuri iš išvardytų unijos sąlygų Zapyškyje atrodo labiausiai tikėtina dabar? Tenka pripažinti, kad kol kas nuosaikiai tenka žvelgti į visas. Viena vertus, be jokių liudijimų neįtikina unitiško miestelio galimybė. Nesama ir ženklų (pavyzdžiui, cerkvės liekanų), įrodančių unitiškojo mentaliteto buvimą Sapiegos dvare, o gotikinės šventovės mūrijimas miestelyje tartum liudija tai, kad šventovė buvo katalikų miestelėnų, ne didiko, maldos vieta. Kita vertus, unitiškojo mentaliteto pėdsakais galėtų tapti Sapiegos bažnyčia suteikta semantika. Šventovei paskirdamas Nemuno krantą bei pašvęsdamas bažnyčią šv. Jonui Krikštytojui, Sapiega parodo, kad bažnyčia jam svarbi – antai Nemunas tampa Jordanu, o šv. Jono Krikštytojo titulas, siedamasis su pačiu J. Sapiega, – didiko pamaldumo ženklu. Žinoma, ir bažnyčios topografijos semantiką reikėtų vertinti

⁴¹ Tiesa, keliant tokios unitiškos bendruomenės modelio Kodenyje prielaidą, reikia pastebėti, kad Jonas Sapiega mieste spėjo funduoti tik Šv. arkangelo Mykolo cerkvę. Šv. Dvasios bažnyčią jau po tėvo mirties 1518 m. steigė Povilas Sapiega. Žr.: *Południowe Podlasie...*, in: www.mojepodlasie.friko.pl/miasta/koden.htm#200, (2013-09-07).

atsargiau – gal didikas taip tik rodė savo pamaldumą ir unitišką pakantumą steigiamai katalikų šventovei? O gal visgi Sapiega bažnyčią matė kaip savo maldos vietą, turėjusią įgyvendinti jo gintą, bet tuomet dar daugumos priešiška priimtą Bažnyčios unijos idėją?

APIBENDRINIMAS

Analizuojant iki šiol dažniausiai tik architektūros tyrimų rėmuose išsitekusios gotikinės Zapyškio bažnyčios ankstyvąją istoriją, turimi medžiaginiai ir rašytiniai šaltiniai nulemia bažnyčios steigimo ir statybų socialinių aplinkybių tyrimą. Lyginamoji Zapyškio ir kitų LDK gotikinių bažnyčių architektūros analizė rodo, kad XVI a. pradžios Kauno gotikinė architektūra tapo Zapyškio bažnyčios architektūriniu pirtaku. Rastų analogų Kaune pagrindu Zapyškio šventovės statybų pradžią miestelyje siejant su Jono Sapiegos šeiminkavimo metu XVI a. pradžioje, mėginamos interpretuoti ir šių architektūros pirtakų atsiradimo socialinės sąlygos – Sapiegu miestelio jungtis su Kaunu leido gyvenvietei bažnyčios statybų laiku naudotis Kauno tuometinės mūrininkystės praktikomis bei statyboms būtiniais ištekliais ir taip šventovei suteikti didmiestyje plitusį gotikinės architektūros pavidalą. Fundatoriaus J. Sapiegos unitiškos pažiūros ne vien paaiškina rusėno didiko palankumą katalikybei, steigiant Zapyškyje bažnyčią katalikams miestelėnams, bet taip pat, vadovaujantis panašiais Ikaznės bei Kodenio pavyzdžiais, kelia stačiatikių ir katalikų bendruomenių unijos gyvenvietėje klausimą. Zapyškio bažnyčios tyrimas svarbus galvojant ir apie kitų gotikinių bažnyčių statybų bei šventovių steigimo LDK teritorijoje vėlyvaisiais viduramžiais socialinį kontekstą. Pavyzdžiui, Kauno gotikinės architektūros sklaida netolimose Zapyškio apylinkėse verčia ieškoti panašių „centro“ ir „periferijos“ bendradarbiavimo atvejų bei svarstyti apie to meto statybose dominavusius geografijos, architektūros praktikų, išteklių, fundatoriaus vaidmenis. Aptartos Ikaznės, Kodenio, Zapyškio šventovių fundacijos, tikėtina, galėjusios tapti J. Sapiegos bandymais įgyvendinti Bažnyčios uniją, atskleidžia unikalų XVI a. I pusėje LDK egzistavusį katalikų ir stačiatikių ryšį, skatina mąstyti apie jau vėlyvaisiais viduramžiais čia steigtas unitų šventoves bei jose taikytas praktikas.

PRIEDAI

I. ZAPYŠKIO BAŽNYČIOS ARCHITEKTŪROS BRUOŽAI IR JŲ ANALOGAI

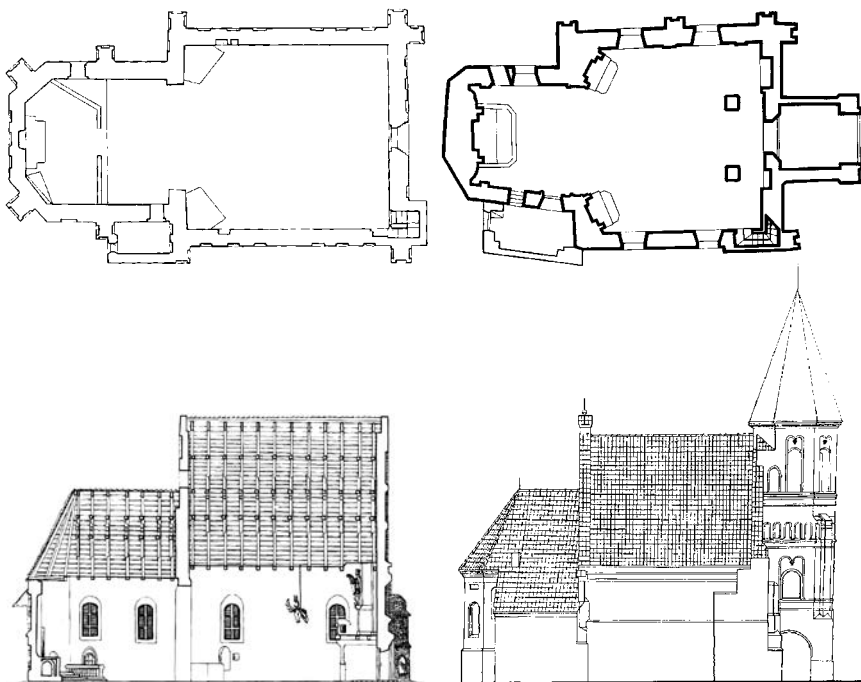
Zapyškio bažnyčios architektūros bruožai		Analogai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje
ERDVĖ, KONSTRUKCIJA	Vienanavė halė	Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia (iki XVI a.) Vilniaus Šv. Onos bažnyčia Kauno Šv. Gertrūdos bažnyčia Gniezno Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia Geranainių Šv. Mikalojaus bažnyčia
	Maža, beveik kvadratinė halė (14,4 × 14,04 m)	Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia (15,75 × 13 m) Kauno Šv. Mikalojaus bažnyčia (13,5 × 10,5 m) Kauno Šv. Gertrūdos bažnyčia (11,2 × 11,2 m) Vseliubo Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčia (12,8 × 9,8 m) Iškoldės Švč. Trejybės bažnyčia <i>Kvadratinės, bet didesnės šventovės:</i> Kėdainių Šv. Jurgio bažnyčia (23,6 × 23,2 m) Kodenio Šv. Dvasios cerkvė
	Zakristija, šiaurinė siena sutampanti arba beveik sutampanti su šiaurine navos siena	Iškoldės Švč. Trejybės bažnyčia Kėdainių Šv. Jurgio bažnyčia Kauno Šv. Gertrūdos bažnyčia Kauno Šv. Mikalojaus bažnyčia Kodenio Šv. Dvasios cerkvė
	Medinė perdanga	Kauno Šv. Gertrūdos bažnyčia Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia (iki XVI a.) Kėdainių Šv. Jurgio bažnyčia (iki XVIII a.) Gniezno Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia

GUODA GEDIMINSKAITĖ. ZAPYŠKIO ŠV. JONO KRIKŠTYTOJO PARAPINĖ
BAŽNYČIA XVI A.: ARCHITEKTŪRA IR SOCIALINIS KONTEKSTAS

ARCHITEKTŪRINIAI ELEMENTAI	Trikampis laiptuotas frontonas	Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia (Makovskio graviūroje) Vilniaus Šv. Pranciškaus Asyžiečio (bernardinų) bažnyčia Kauno Šv. Jurgio (bernardinų) bažnyčia Kodenio Šv. Dvasios cerkvė
	Karnizas ir frizas	Kauno Šv. Mikalojaus bažnyčia Kauno Šv. Gertrūdos bažnyčia
	Stačiakampės, smailiaarkės, apvalios nišos frontone	<i>Stačiakampės nišos:</i> Kauno Perkūno namai Kauno bernardinų vienuolynas
	Smailiaarkės nišos cokolyje	Vyžuonų Šv. Jurgio bažnyčia Kauno Šv. Jurgio (bernardinų) bažnyčia (pusapvalės)
	Smailiaarkės nišos tarp langų	Kauno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (pranciškonų) bažnyčia Kauno bernardinų vienuolynas Gniezno Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia (stačiakampės)
	Profiliuotas portalas su stačiakampiu apvadu	Kauno Šv. apaštalų Petro ir Povilo arkikatedra bazilika Kauno bernardinų vienuolynas Vilniaus Šv. Onos bažnyčia
	Nišos ir langai su stačiakampiais apvadais	Kauno Šv. apaštalų Petro ir Povilo arkikatedra bazilika (smailiaarkiai langai su stačiakampiu apvadu) Kauno bernardinų vienuolynas Kauno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (pranciškonų) bokštas Vilniaus Šv. Onos bažnyčia
	Triapakopiai kontraforsai ir jų forma	Kauno Šv. Jurgio (bernardinų) bažnyčia (navos kontraforsai)

II. ZAPYŠKIO IR KAUNO GOTIKINIŲ BAŽNYČIŲ
ARCHITEKTŪROS PANAŠUMAI

BAŽNYČIŲ PLANAI IR ERDVĖ

Zapyškio bažnyčios planas ir pjūvis, Arkadijus Presas, 1923 (Algė Jankevičienė, „Lietuvos periferijos gotikinių bažnyčių architektūros bruožai“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė*, sud. Algė Jankevičienė, Vilnius: VDA leidykla, 2002, p. 159–163, il. 19 ir 25)

Kauno Šv. Gertrūdės bažnyčios planas ir pjūvis (Algė Jankevičienė, „Kauno gotikinės bažnyčios“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika...*, p. 141–143, il. 84 ir 88)

BAŽNYČIŲ ARCHITEKTŪRINIAI ELEMENTAI

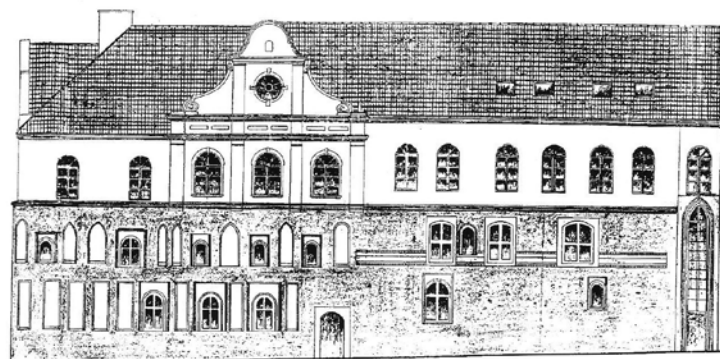
Stačiakampės nišos

Zapyškio bažnyčios stačiakampės nišos
vakarų fasade, Guodos Gediminskaitės
nuotrauka, 2012

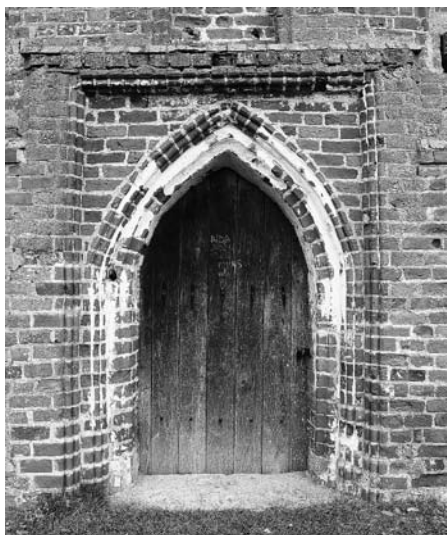

Kauno Perkūno namo stačiakampės nišos
rytų fasade, Guodos Gediminskaitės
nuotrauka, 2013

Kauno bernardinų vienuolyno stačiakampės nišos rytų fasade,
Astos Prikockienės brėžinys (Algė Jankevičienė, „Kauno
gotikinės bažnyčios“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
gotika...*, p. 126, il. 61)

Staičiakampis portalo apvadas

Zapyškio bažnyčios profiliuotas portalas
su staičiakampiu apvadu vakarų fasade,
Guodos Gediminskaitės nuotrauka, 2012

Kauno bernardinų vienuolyno
portalas su staičiakampiu
apvadu rytų fasade, Guodos
Gediminskaitės nuotrauka, 2013

Kauno Šv. Petro ir Povilo bažnyčios profiliuotas
portalas su staičiakampiu apvadu vakarų fasade,
Guodos Gediminskaitės nuotrauka, 2013

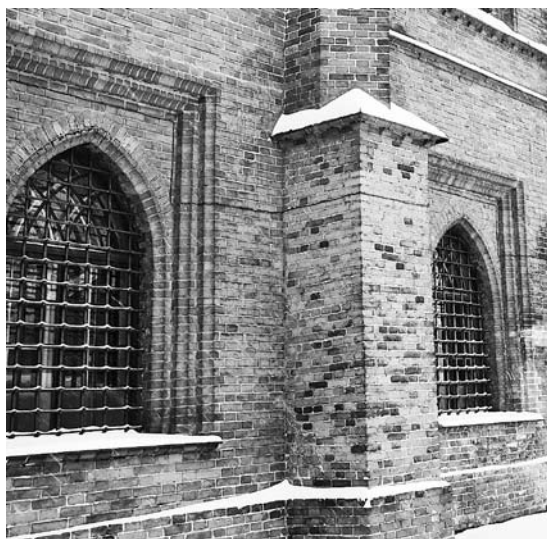
Stačiakampiai langų apvadai

Zapyškio bažnyčios buvę smailiaračiai langai
(XVIII a. pakeisti į segmentinės sąramos langus)
su stačiakampiu apvadu šoniniuose fasaduose,
Guodos Gediminskaitės nuotrauka, 2012

Kauno bernardinų vienuolyno
pusapvaliai langai su stačiakampiu
apvadu vakarų fasade, Guodos
Gediminskaitės nuotrauka, 2013

Kauno Šv. Petro ir Povilo bažnyčios smailiaračiai
langai su stačiakampiu apvadu zakristijoje, Guodos
Gediminskaitės nuotrauka, 2013

Nišos cokolyje

Zapyškio bažnyčios
smailiaarkės nišos cokolyje,
Guodos Gediminskaitės
nuotrauka, 2012

Kauno Šv. Jurgio bažnyčios pusapvalės nišos
apsidės kontraforsų cokoliuose, Algės Jankevičienės
nuotrauka, 1999 (*Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštystės gotika...*, spalv. p. IX, il. 56)

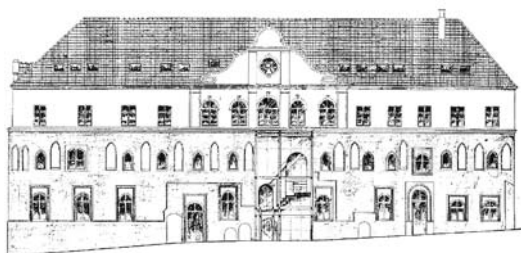
Nišos tarp langų

Zapyškio bažnyčios smailiaarkės nišos
tarp langų šoniniuose fasaduose, Guodos
Gediminskaitės nuotrauka, 2012

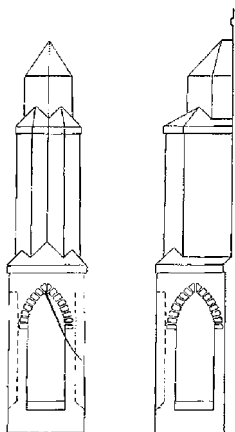

Kauno Šv. Marijos Ėmimo į dangų
bažnyčios smailiaarkės nišos tarp langų,
Guodos Gediminskaitės nuotrauka, 2013

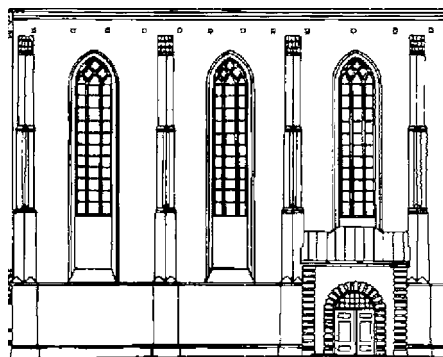

Kauno bernardinų vienuolyno
smailiaarkės nišos tarp langų
pietų fasade, A. Prikockienės
brėžinys (Algė Jankevičienė,
„Kauno gotikinės bažnyčios“,
in: *Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštystės gotika...*, p. 127,
il. 62)

Kontraforsų forma

Zapyškio bažnyčios
apsidės kontraforsai
(Algė Jankevičienė,
„Lietuvos periferijos
gotikinių bažnyčių
architektūros bruožai“,
p. 161, il. 21)

Kauno Šv. Jurgio bažnyčios navos
kontraforsai (Algė Jankevičienė,
„Kauno
gotikinės bažnyčios“, p.124, il. 52)

LIJANA BIRŠKYTĖ-KLIMIENĖ

ŠV. ONOS BROLIJOS ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOJE XVII–XVIII A.

XVII a. Žemaičių vyskupijoje pradėtos steigti brolijos¹, telkdamos katalikiškąją visuomenės dalį apie bažnyčias ar vienuolynus ir skatindamos aktyvesnę religinę praktiką, tapo svarbiu veiksmu, prisidėjusiu prie katalikybės įsitvirtinimo. Atskirų brolijų veikla Žemaičių vyskupijoje mažai tyrinėta, tad siekiant užpildyti šią spragą straipsnyje pristatoma labai populiarių Šv. Onos brolijų veikla Žemaitijoje nuo jų įsteigimo iki XVIII a. pabaigos, kai žlugo Abiejų Tautų Respublika. Remiantis rašytiniais ir spausdintiniais šaltiniais bei ankstesniu istorikų įdirbiu, nustatomos Šv. Onos brolijų įsteigimo datos ir jų lokalizacija, analizuojama, kokie buvo steigimo tikslai, brolijų santvarka, struktūra ir veiklos bruožai.

PIRMOSIOS ŠV. ONOS BROLIJOS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE IR ŠV. ONOS KULTO APRAIŠKOS ŽEMAITIJOJE

Apkrikštijus lietuvius ir žemaičius, atėjo dėkingas laikas plisti katalikų šventųjų kultams. Nors Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo vėliausiai apkrikštyta valstybė Europoje, šv. Onos kultas iš kaimyninių kraštų atkeliavo nevēluodamas². Šv. Onos kulto užuomazgos

¹ „Brolija – tai bažnytinės valdžios įsteigta ir jai pavaldi religinė dvasininkų ir / ar pasauliečių draugija, turinti savo administraciją, įstatus ir nuosavybę“, Liudas Jovaiša, „Brolijos“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas [ir kt.], Vilnius: Aidai, 2001, p. 109.

² Tolesni teiginiai apie Šv. Onos kultą LDK plačiau analizuojami: Lijana Birškytė-Klimienė, „Ankstyvosios Šv. Onos kulto apraiškos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Menotyra*, 2013, Nr. 1 (20), p. 1–19.

LDK pastebimos gana anksti – XIV a., kai prieš oficialų šalies krikštą Lietuvos didžiųjų kunigaikščių dukros ištekėdamos pasirinkdavo Onos krikšto vardą; tikriausiai su valdovo iniciatyva susijęs ir pirmosios Šv. Onos titulo bažnyčios pastatymas XIV a. pabaigoje Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje. Šią iki mūsų dienų neišlikusią šventovę, kurioje buvo minimos šv. Onos šventės, aptarnavo pranciškonai konventualai³. Kur kas aktyvesnė Šv. Onos kulto skleidėja šalyje buvo kita pranciškonų atšaka – pranciškonai observantai, Rytų Europoje dar vadinami bernardinais, turėję tankesnę konventų tinklą ir pirmieji LDK (ko gero, netgi anksčiau nei kaimyninėje Lenkijoje) pradėję steigti Šv. Onos brolijas⁴. Švč. Mergelės Marijos motina šv. Ona nuo seno buvo gerbiama Europos pranciškonų vienuolynuose: tiek pranciškonų steigėjas šv. Pranciškus Asyžietis, tiek bernardinų šakos pradininkas šv. Bernardinas Sienietis puoselėjo pamaldumą šv. Onai. Šios šventosios kultas buvo glaudžiai siejamas su jų propaguojama Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo doktrina⁵, todėl neatsitiktinai šv. Onos titulai dažni įvairių pranciškonų vienuolijos šakų bažnyčiose ir vienuolynuose. Pranciškonai pirmieji pradėjo kasmet liepos 26 d. minėti Šv. Onos dieną – į pranciškonų ordino kalendorių ji buvo įtraukta dar 1263 m.⁶

³ *Ibid.*, p. 4; Piotr Śledziewski, „Kościół św. Anny – św. Barbary intra muros castris vilnensis“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1934, Nr. 9, p. 7.

⁴ Lijana Birškytė-Klimienė, *op. cit.*, p. 6–10. Pranciškonai konventualai, skirtingai nei observantai, LDK teritorijoje beveik nusteigė Šv. Onos brolijų. Visgi, remiantis XVII a. II pusės Lietuvos-Rusijos provincijos vienuolynų bažnyčių vizitacijų aktais, galima išvada, kad Šv. Onos kultas šioje vienuolijoje gyvavo, nes dažnoje bažnyčioje stovėjo Šv. Onos altorius. Žr.: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – *VUB RS*), f. 4-36467 (A3862).

⁵ Juozas Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų MA, 1958, p. 72; Krystyna Kuźmak, „Anna św.“, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1995, sk. 624.

⁶ Karmelitų ir cistersų kalendoriuose Šv. Onos diena pradėta švęsti atitinkamai nuo 1312 ir 1454 m., tačiau ikitridentiniu laikotarpiu LDK veikė vienintelis karmelitų vienuolynas Vilniuje prie Šv. Jurgio bažnyčios (nuo XVI a. pradžios). Žr. Krystyna Kuźmak, *op. cit.*, p. 624.

PIRMOSIOS ŠV. ONOS BROLIJOS LIETUVOJE

Elgetaujanciosios vienuolijos (kurioms priskiriami ir pranciškonai) paprastai rūpindavosi tikėjimo tiesų skleidimu ir gilinimu visuomenėje. Šiam tikslui pasiekti ypač pasitarnaudavo prie bažnyčių telkiamos krikščioniškos bendruomenės – brolijos. Pastebėta, kad būtent tam tikro šventojo titulo grupės brolių, skirtingai nei Marijos ar Kristaus brolių, egzistavimas šalyje atspindi vietinį šventojo kultą⁷.

Pirmoji LDK Šv. Onos brolija prie Vilniaus bernardinų Šv. Onos koplyčios įsikūrė gana anksti, tikriausiai XV a. pabaigoje. 1501 m. popiežius oficialiai ją patvirtino⁸. Antroji Šv. Onos brolija LDK buvo įkurta Kaune 1508 m. prie bernardinų Šv. Jurgio bažnyčios⁹. Vilniaus brolija buvo ankstyviausia Šv. Onos titulo brolija visoje Lenkijos bernardinų provincijoje¹⁰. Apie pirmųjų Šv. Onos brolių LDK veiklą išliko labai mažai duomenų, žinoma tik, kad jų koplyčiose buvo švenčiamos Šv. Onos šventės ir atlidai¹¹.

Ankstyvą Šv. Onos kulto prigijimą šalyje rodo Mindaugo Paknio¹² ir Liudo Jovaišos¹³ atlikti patrocinių ir vardyno tyrimai, iš kurių paaiš-

⁷ Jerzy Flaga, *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Lublin: KUL, 2004, p. 104.

⁸ Vladas Drėma, *Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782–1801 metais*, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 21.

⁹ Kamil Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 1, Lwów: Prowincja Polska OO. Bernardynów, 1933, p. 180.

¹⁰ Pranciškonų istorikas Kantakas pastebėjo, kad Vilniaus Šv. Onos brolija tikriausiai buvo pirmoji šio titulo brolija. Lenkijoje Poznanės ir Lvovo Šv. Onos brolijos prie bernardinų bažnyčių paminėtos 1521 ir 1531 m. – *Ibid.*, p. 157; Kamil Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 2, Lwów: Prowincja Polska OO. Bernardynów, 1933, p. 253, 256. Krystyna Kuźmak Šv. Onos brolių Lenkijoje ikitridentiniu laikotarpiu iš viso nemini, plg. Krystyna Kuźmak, *op. cit.*, p. 625–626.

¹¹ Lijana Birškytė-Klimienė, *op. cit.*, p. 7–10.

¹² Mindaugas Paknys, „Šventųjų kultai LDK XV–XVII a. pradžioje“, in: *Šventieji vyrai, šventosios moterys. Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.*, sudarytojas Mindaugas Paknys, Vilnius: Aidai, 2005, p. 15–102.

¹³ Liudas Jovaiša, „Krikšto vardai XVII a. pirmos pusės Lietuvoje“, in: *ibid.*, p. 147–184.

kėjo, kad LDK, palyginti su aplinkinėmis kaimyninių valstybių vyskupijomis, išsiskyrė specifiniu bruožu – labai dažnais Šv. Onos bažnyčių ir altarijų titulais ir Onos vardo populiarumu visuomenėje. Paknys įrodė, kad dar XV a. šv. Ona tarp bažnyčių titulų nebuvo populiari, tačiau ryškus jos kulto suaktyvėjimas regimas XV a. pabaigoje – XVI a. I pusėje, kai sparčiai daugėjo šv. Onos vardu pavadintų bažnyčių ir altarijų Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose¹⁴. Paknio studijoje minimos Šv. Onos titulo bažnyčios ir altarijos laikytinos ankstyvaisiais šv. Onos kulto židiniais Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose; iš kai kurių vėliau išaugo stambesni Šv. Onos kulto centrai su Šv. Onos brolijomis. Vilniaus vyskupijoje nuo 1387 iki 1620 m. šv. Onos titulas buvo suteiktas penkiolikai bažnyčių¹⁵ ir net dvidešimt penkioms altarijoms (Paknys tyrė altarijas iki 1559 m.)¹⁶; tuo tarpu kur kas mažesnę teritoriją aprėpian-

¹⁴ Mindaugas Paknys, *op. cit.*, p. 38–40.

¹⁵ Vilniuje (Žemutinės pilies teritorijoje 1390), Radaškonyse (1443), Krupoje (1460), Loske (1489), Vilniuje (prie bernardinų vienuolyno 1501) Kalinuvkoje (1511), Kosove (1520), Krinkuose (1522), Skaruliuose (1522), Daugėliškyje (1526), Karmėlavoje (1529), Nočioje (1529), Mastuose (1538), Kurenece (1539), Traupyje (1568). Šis sąrašas sudarytas remiantis Paknio surinktais duomenimis priede Nr. 3, papildant duomenimis iš jo sudaryto priedo Nr. 1 (Traupio bažnyčia) bei įtraukiant Vilniaus bernardinų Šv. Onos bažnyčią (XVI a. pradžioje šaltiniuose ji buvo įvardijama kaip koplyčia, bet amžiaus gale buvo vadinama bažnyčia); skliaustuose nurodyta ankstyviausia šv. Onos vardo paminėjimo data bažnyčios titule, ji ne visais atvejais sutampa su tos bažnyčios steigimo data. Žr.: *ibid.*, p. 66, 83. Iš šio sąrašo matyti, kad 1568–1620 m. laikotarpiu Vilniaus vyskupijoje nesuteiktas nė vienas šv. Onos titulas, o XVI a. 3 dešimtmetyje jų suteikta net šeši. Pačiose ankstyviausiose LDK bažnyčių fundacijose bažnyčių titulai buvo retai nurodomi, tad galima tyrimo paklaida. Vilniaus vyskupijoje XIV a. pab. – 1620 m. laikotarpiu iš viso žinomi 189 bažnyčių titulai. Žr.: *ibid.*, p. 34. Ankstyvuojau laikotarpiu LDK bažnyčios dažnai turėjo kelių ir daugiau šventųjų titulus.

¹⁶ Krėvoje (1468), Vilnius katedroje (1495), Svyriuose (1503), Vilniaus katedroje (1505), Graužiškėse (1507), Švenčionyse (1510), Dvarčiuje (1516), Volpoje (1518), Ramygaloje (1519), Volpoje (1520), Anykščiuose (1522), Zarasuose (1522), Ukmergėje (1522), Pabaiske (1522), Smurgainyse (1523 ar 1524?), Kamienyje (1524), Seinuose (1525), Žeimiuose (1525), Ukmergėje (1527), Žeimiuose (1528), Maišiagaloje (1533), Ašmenoje (1534), Raigarde (1543), Giedraičiuose (1544) ir Krupoje (1545). Sąrašas sudarytas remiantis Paknio surinktais duomenimis priede Nr. 3, papildant duomenimis iš jo sudaryto priedo Nr. 2., žr.: *ibid.*, p. 45, 71, 73, 83–84. Kai kuriose bažnyčiose šv. Onos ir kitų šventųjų vardo altarijos buvo funduotos

čioje Žemaičių vyskupijoje minimos penkios šv. Onos titulo bažnyčios: Alsėdžiuose (1475), Batakiuose (1509), Saločiuose (1514), Šiaulėnuose (1514) ir Lygumuose (1523), bei penkios altarijos: Betygaloje (1504), Krekenavoje (1511), Kelmėje (1512), Viduklėje (1513) ir Raseiniuose (1536)¹⁷. Galime pastebėti, kad aptariamam laikotarpiu Žemaičių vyskupijoje paskutinė Šv. Onos bažnyčia įsteigta XVI a. trečiame dešimtmetyje, o altarija – ketvirtame dešimtmetyje.

Šv. Onos kulto sužydėjimą LDK XV a. pabaigoje – XVI a. I pusėje patvirtina ir ikonografiniai tyrimai. Šiuo laikotarpiu datuojami pirmieji išlikę šv. Onos ikonografijos pavyzdžiai – Šv. Onos, pačios trečiosios, atvaizdai kokliuose, kadaisė puošusiuose krosnis Vilniaus valdovų rūmuose bei miestiečių interjerus Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje¹⁸. Šv. Onos kulto pakilimą šiuo laikotarpiu galima būtų susieti su Šv. Onos brolių veikla bei iš vokiškų kraštų kartu su Lietuvos miestuose įsikuriančiais pirkliais ir amatininkais sklidusio šv. Onos kulto atgarsiais¹⁹.

Europoje nuo XIII a. šv. Onos kultas buvo neatsiejama Švč. Mergelės Marijos kulto dalis. Brandžiaisiais viduramžiais jis tapo savarankišku, o XV a. pasiekė apogėjų ir, kaip dauguma šventųjų kultų, Reformacijos laikotarpiu išblėso, tad galima teigti, kad šv. Onos kulto suaktyvėjimą LDK veikė bendros europinės tendencijos. Manoma, kad pagarba šv. Onai XV a. Europoje išaugo dėl daugybės priežasčių. Ji siejama su Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo doktrinos iškilimu ir kardinaliais pokyčiais šventųjų gerbime – išaugusiu pamaldumu šventosioms moterims bei pakitusiu požiūriu į motinystę, kuri tapo pozityvia socialine vertybe²⁰. Šv. Onos, Jėzaus močiutės ir Švč. Mergelės Marijos motinos, populiarumas taip pat aiškinamas glaudžiu jos globos santykiu su kasdieniniu tikinčiųjų gyvenimu: ji buvo laikoma našlių, bevaikių

po kelis kartus, todėl šiame sąrašė kartojasi. Vertinant šventųjų populiarumą altarijose galima didesnė paklaida nei vertinant bažnyčių titulus.

¹⁷ *Ibid.*, p. 90. Žemaičių vyskupijoje XV a. pradžioje – 1620 m. iš viso žinomi 34 bažnyčių titulai, – *ibid.*, p. 34.

¹⁸ Lijana Birškytė-Klimienė, *op. cit.*, p. 13–15.

¹⁹ *Ibid.*, p. 8–10.

²⁰ Merike Kurisoo, „Sancta Anna ora pro nobis. Images and veneration of St. Anne in Medieval Livonia“, in: *Acta Historiae Artium Balticae*, 2007, Nr. 2, p. 19.

šeimų, nėščių moterų, jaunavedžių, namų šeimininkų, tarnų, maro aukų, mirštančiųjų, siuvėjų, mezgėjų, malūnininkų, audėjų ir kalnakasių globėja²¹.

Dėl šaltinių stokos neįmanoma sužinoti, kokias funkcijas Šv. Onai priskyrė neseniai apsikrikštiję žemaičiai, nes iš ikitridentinio laikotarpio pavyko aptikti tik vieną paliudijimą apie Šv. Onos šventės populiarumą. Tai dažnai istorikų cituojamas 1551 m. Martyno Mažvydo laiškas Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui, kuriame skundžiamasi, kad Ragainės parapijiečiai (liuteronai) dalyvauja kitoje Nemuno pusėje įvairiose katalikų bažnyčiose vykstančiuose atlaiduose, tarp jų ir Batakuiose per Šv. Onos šventę²². Lyginant su Vilniaus vyskupija, Žemaičių vyskupijoje kai kurie christianizacijos procesai vėlavo. Pirmieji vienuolynai Žemaitijoje įsikūrė tik XVII a. To amžiaus pirmojoje pusėje pranciškonų observantų iniciatyva Žemaičių vyskupijoje, kaip ir anksčiau Vilniaus vyskupijoje, pradėtos steigti Šv. Onos brolijos.

Neišliko žinių, kaip pirmosioms Šv. Onos brolijoms Vilniuje ir Kaune sekėsi atlaikyti Reformacijos išbandymus. Lietuvos provincijos bernardinus užklupus įvairioms negandoms, jos tikriausiai nutraukė savo veiklą. Šv. Onos brolijos prie bernardinų konventų buvo atkurtos XVI a. 9-ame dešimtmetyje. Kaip būdinga visoms potridentinėms brolijoms, tai jau buvo iš esmės pasikeitusi, katalikiškosios Reformos permainas patyrusi brolija, kuriai pradėjo galioti vienodi teisiniai organizaciniai ir religinės veiklos principai, o jos veikloje lemiamą vaidmenį įgijo bažnytinis autoritetas²³. Šv. Onos brolijos atgaivinimo iniciatoriai buvo karalienė Ona Jogailaitė, garsėjusi dideliu pamaldumu Šv. Onai, ir Stepono Batoro sekretorius, kanauninkas, būsimasis Lvovo arkivyskupas Jonas Demetrijus Solikovskis²⁴. Pirmiausia Šv. Onos brolija 1578 m.

²¹ *Encyclopedia of Saints*, ed. Clemens Jöckle, London: Parkgate Books, 1997, p. 35.

²² *Pirmoji lietuviška knyga / Martynas Mažvydas*, sudarytojas Marcelinas Ročka, Vilnius: Vaga, 1974, p. 278–279.

²³ Liudas Jovaiša, „Brolijos“, p. 118–119.

²⁴ Krystyna Kuźmak, *op. cit.*, p. 625; *Klasztory bernardynskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. Henryk Eugeniusz Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska: Wydaw. Bernardynów „Calvarianum“, 1985, p. 437. Lvovo arkivyskupo pareigas Solikovskis ėjo 1581–1603 m.

buvo įsteigta Varšuvoje prie Šv. Onos bernardinų bažnyčios, 1580 m. iš naujo atkurta prie Vilniaus ir Kauno, apie 1581 m. – prie Lvovo, 1583 m. – prie Poznanės bernardinų bažnyčių²⁵, o 1590 m. kardinolo Jurgio Radvilos rūpesčiu buvo įsteigta prie Krokuvos Šv. Onos bažnyčios²⁶. Tarpininkaujant karaliui, Šv. Sostas per apaštališkąjį nuncijų G. A. Caligari 1581 m. balandžio 11 d. patvirtino visai Šv. Onos brolijai bendrus įstatus, leido rengti procesijas su Švč. Sakramentu, o jos nariams suteikė atlaisdus²⁷.

ŠV. ONOS BROLIJŲ SANTVARKA IR STRUKTŪRA

Šv. Onos brolijos, kaip ir daugumos kitų potridentinių brolijų²⁸, įstatuose buvo apibrėžta, kokios turi būti tos brolijos apeigos, specialūs apdarai ir simboliai, pamaldų ir procesijų, naujų narių priėmimo, brolijos vadovybės rinkimų tvarka. Šv. Onos brolijų nariai turėjo mokėti ir suprasti poterius, Dievo įsakymus, dažnai eiti išpažinties ir komunijos, šv. Mišių metu pagarbiai apmąstyti Kristaus kančią, o meldamiesi prie šv. Onos altoriaus prisiminti jos bei Mergelės Marijos gyvenimą ir Jėzaus gimimą²⁹. Be privalomo dalyvavimo iškilmingose šv. Mišiose Šv. Onos dieną, nariai turėjo dalyvauti brolijos narių laidotuvėse bei dukart per metus laikomose pamaldose už mirusius brolijos narius, aktyviai kovoti prieš protestantizmą. Įstatuose buvo siekiama kelti moralinį narių gyve-

²⁵ Kamil Kantak, *op. cit.*, t. 2, p. 253, 256. Kai kuriose publikacijose painiojama Vilniaus brolijos atkūrimo data su oficialia brolijos įsteigimo data 1581 m.: Vilniaus brolija atkurta 1580 m., nes tais metais aptinkami pirmųjų įstojučių į broliją narių įrašai. Žr. Viktoras Gidžiūnas, „Pranciškonų observantų – bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Roma, 1982, t. 9, p. 95; „Trzy Xięgi Bractwa Anny S. od Roku 1580“, in: Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – *LVIA*), f. 1135, ap. 4, b. 472.

²⁶ Krystyna Kuźmak, *op. cit.*, p. 625–626.

²⁷ Įstatus lenkiškai parašė kun. Simonas Hagenau, o į lotynų kalbą išvertė Jonas Demetrijus Solikovskis. Žr. Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 92; Juozas Vaišnora, „Šv. Onos brolija Lietuvoje“, in: *Aidai*, 1957, Nr. 3, p. 138.

²⁸ Jerzy Flaga, *op. cit.*, p. 56–57.

²⁹ Šv. Onos brolijos įstatai, skelbti brolijų leidiniuose, aptarti šiose publikacijose: Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 93–94; Juozas Vaišnora, „Šv. Onos brolija“, p. 138.

nimą (vengti vaidų, apkalbų ir girtuoklystės), gilinti tikėjimą, skatinti artimo meilės darbus ir šalpą.

J. D. Solikovskis 1580 m. pabaigoje iš Gardino parašė laišką lenkų kalba, nurodydamas brolijos naudą, ir kvietė į ją įsirašyti. Šį savo laišką kartu su naujais įstatais, turinčiais 14 skyrių, išsiuntinėjo visiems bernardinų vienuolynams³⁰. Šv. Onos brolijų įstatai ne kartą buvo nagrinėti Bažnyčios istorikų darbuose, tuo tarpu Solikovskio laiškas – svarbus šaltinis, atskleidžiantis šios potridentinės brolijos steigimo motyvus ir tikslus, – liko pamirštas, tad jį aptarsiu plačiau. Laiškas adresuojamas „Visiems Šv. Onos, pačios trečiosios, brolijos broliams ir seserims“³¹. Tuo tarpu toliau prie brolijos įstatų rašoma, kad tai „Šv. Onos brolijos“ įstatai. Šie teiginiai rodo, kad jau nuo pat pradžių Šv. Onos brolija turėjo dar vieną – Šv. Onos, pačios trečiosios, – pavadinimą. Šis brolijos pavadinimas prigijo ir buvo vartojamas: pavyzdžiui, Prienų bažnyčios vizitacijoje 1675 m. brolija vadinama „Šv. Onos, pačios trečiosios“, o 1677 m. Alsėdžių bažnyčios vizitacijoje – „Šv. Onos, pačios trečios, su Jėzumi ir Marija“; tas pat pasakytina apie XVII a. brolijų leidinių pavadinimus³².

Tikinčiuosius tapti Šv. Onos brolijos nariais turėjo paskatinti laiško pradžioje akcentuojama dieviška brolijos kilmė:

Viešpats Dievas yra kiekvienos deramos ir pamaldžios draugijos steigėjas, o velnias – susiskaldymo ir įvairiausių nesantaikų meistras [...]. Kadangi

³⁰ Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 92. Laiško nuorašas išliko Vilniaus Šv. Onos brolijos knygoje, – „Trzy Xięgi Bractwa...“, l. 5–6.

³¹ „Wssijtkijnj braciji ij sijostrom, Braterstwa S. Annij Samotrzczejci“, – *ibid.*, l. 5. Cituojamas ištraukas iš lenkų kalbos išvertė Jadvyga Rauckienė.

³² LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3970, l. 264; *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai*, parengė Mindaugas Paknys, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, 10), Vilnius: Katalikų akademija, 2011, (toliau – *Vysk. Kazimiero Paco vizitacijos*), p. 817; [Jan Mysław], *Bractwo Swietey Anny Samotrzczejcy, to jest ustawy, artykuły, porzadki, nauki y nabozenstwa bractwa tego [...] vchwały przedrukowane*, W Krakowie: w drukarni Andr. Piotr. [...], 1626; [Jan Mysław z Kościana], *Bractwo Swietey Anny Samotrzczejcy, to jest ustawy, artykuły, porzadki, nauki y nabozenstwa bractwa / za wolą i wiadomością Jaśnie Wielmożnego Jego Mości xiędza Alexandra ná Mácieiowie Sapiehi, biskupa Wilenskiego, teraz nowo według teyże vchwały przedrukowane*, W Wilnie: w drukarni Societatis Iesu, 1669.

Visagalis Viešpats Dievas per savo malonę teikėsi mus pakviesti į tą šventą draugiją ir teikiasi kitus kasdien vis daugiau kviesti [...].³³

Solikovskio laiške perteiktas katalikiškosios Reformos siekis brolių pagalba aktyviau evangelizuoti, gausinti katalikų bendruomenę, stiprinti tikėjimą, apsaugant jį nuo Reformacijos įtakos. Jis tikėjosi, kad brolijos nariai nepriekaištingu, krikščioniui deramu elgesiu bus sektinas pavyzdys ne tik savo bendruomenei, bet ir nusigręžusiems nuo katalikybės bei netikintiesiems ir kad paklydėliai sugrįš į Katalikų Bažnyčios gretas:

[T]ad mums yra reikalinga malonė stengtis to siekti, kad mes, kaip korintiečiams rašo šventasis Paulius, neimtume Dievo malonės veltui, bet šio pašaukimo vertus vaisius patys atiduotume Viešpačiui Dievui, gausindami Visagalio Viešpaties Dievo garbę ir šlovę tokiu būdu, kad ir tikintieji Viešpačiu seks mūsų pavyzdžiu, ir netikintieji arba dėl mūsų kaltės nusigręžusieji nuo tikėjimo ne tik nepagarbiai netars mūsų Viešpaties Dievo vardo, nepiktžodžiaus prieš krikščioniškąjį tikėjimą, šventąją Katalikų Bažnyčią, tačiau atsinaujins ir atsivers į Viešpatį Dievą, o visa tai yra Dievo malonės vaisius. Privalome ištikimai ir atvira širdimi vykdyti visas krikščioniškas pareigas, o ta pareiga yra trejopa: Viešpaties Dievo, mūsų artimųjų ir mūsų pačių atžvilgiu. Privalome tikėti į Viešpatį Dievą, Jį mylėti bei Jame turėti viltį. Privalome mylėti savo artimą, daryti gerus darbus, niekam nekenkti nei širdyje blogų minčių turėti, nei blogą žodį tarti, nei žvilgsniu, ranka, veidu kaip nors nuskriausti. Patys privalome stropiai saugoti savo sąžinę, nuolankumą, skaislybę, blaivybę, sąžiningumą, gėdos jausmą, savo sielos ir kūno skaislumą. Mums daug stipriau turi rūpėti Šventosios Onos brolijos įstatuose nurodyta ši trejopa pareiga, nors ir išplaukianti iš krikščioniškojo tikėjimo kaip iš visokių dorybių šaltinio.³⁴

Akivaizdu, kad laiško autoriui brolijos narių pamaldumo skatinimas pasirodė svarbesnis nei Šv. Onos kulto propagavimas. Šventosios vardas laiške iškalbingai paminimas tik vieną kartą, pabaigoje prašant jos užtarimo ir įvardijant ją kaip Švč. Mergelės Marijos motiną:

O mus visus palaiminti teiktųsi Viešpats Dievas, visokeriopo gailėstinumo Tėvas, per savo mylimiausiąjį Sūnų Viešpatį Jėzų Kristų, mūsų

³³ „Trzy Xięgi Bractwa...“, l. 5.

³⁴ *Ibid.*, l. 5–5v.

Viešpatį, Dievą ir Išganytoją, bei užtariant Skaisčiausiai Mergelei Marijai ir šventajai Onai, jos motinai.³⁵

Solikovskis argumentuotai pateikė Šv. Onos brolijos įvairių luomų narių sambūvio viziją, įvardijo naudą, kurią paprastų brolijos įstatų laikymasis duotų ne tik įvairių luomų, amžiaus tarpsnių, bet ir skirtingo tikėjimo laipsnio žmonėms:

Todėl prašau, patariu ir primenu, kaip tas, kuris tuo rūpinosi ir siekė to, kad ši šventa Brolija su Dievo pagalba čia būtų įsteigta ir tos maldingumo pareigos, neabejotinai mielos Viešpačiui Dievui, būtų prisiimtos, kad paprastus ir nesunkius šios šventos Brolijos straipsnius noriai vykdytumėte. Teisieji – dėl dangaus karalystės. Vidutinieji – dėl dorybių pagausinimo. Nusidėjėliai – dėl susitaikymo ir sugrįžimo prie Viešpaties Dievo. Seni – dėl atgailos už savo gyvenimą. Jauni – dėl pamaldaus ir krikščioniško gyvenimo meldimo. Šeiminkai – dėl gero namų valdymo. Dvarininkai – dėl Dievo baimės. Ponios – dėl tinkamo vaikų auklėjimo. Panelės – dėl šventumo ir skaistumo išsaugojimo. Vaikai – dėl savo nekaltumo išsaugojimo ir jo paaukojimo savo mielajam Dievui. Turtuoliai – dėl vietos ir aikštės, kur būna perkama dangaus karalystė. Beturčiai – dėl dangiškos ir žemiškos pagalbos. Puolusieji – dėl kėlimosi iš nuopuolio. Nuliūdusieji – dėl paguodos. Kunigai – dėl tikro pamaldumo įgijimo, gyvenimo skaistumo, blaivybės, maldų, skaitymo ir gero pavyzdžio. O visi bendrai – dėl karštesnės meilės Visagaliai Viešpačiui Dievui ir blogų įpročių išsižadėjimo bei krikščioniškųjų dorybių gausinimo.³⁶

Potridentinių brolijų nariais galėjo būti skirtingų luomų atstovai, tam metui tai buvo saviti konfesiniu narystės principu įvairių socialinių sluoksnių asmenis vienijantys dariniai. Kaip rodo 1580–1600 m. prie Vilniaus Šv. Onos bažnyčios veikusios Šv. Onos brolijos socialinės struktūros tyrimai, atlikti Jovitos Pivoriūnaitės³⁷, brolijos nariais tapdavo vyskupai, kunigai, vienuoliai, LDK didikų giminių atstovai, bajorai, aukšti valstybės pareigūnai, įvairių sluoksnių Vilniaus miesto

³⁵ *Ibid.*, l. 5v–6.

³⁶ *Ibid.*, l. 5v.

³⁷ Autorė rėmėsi išlikusiais to laiko brolijos narių sąrašais Vilniaus Šv. Onos brolijos knygoje. Plačiau žr. Jovita Pivoriūnaitė, „Vilniaus Šv. Onos brolija ir socialinė jos sudėtis XVI a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2000, t. 16, p. 117–126.

gyventojai, atsivertę kitatikiai ir marginalai (elgetos)³⁸. Sektiną pavyzdį ir didelį palankumą Vilniaus brolijai parodė vyskupai – Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis, Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila ir Vilniaus vyskupas sufraganas Kiprijonas, vieni pirmųjų 1580 ir 1582 m. įsirašydami į Šv. Onos brolijos narių sąrašus³⁹. Giedraičio įsirašymas į gretimos vyskupijos brolijos knygą galbūt buvo tik simbolinis gestas. Analogiškas atvejis įvyko vėliau, kai Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius kartu su karališkosios šeimos asmenimis ir kitais aukščiausio rango dvasininkais įsirašė į 1647 m. įsteigtos Vilniaus bernardinų bažnyčios Švč. Mergeles Nekaltojo Prasidėjimo brolijos narių knygą⁴⁰. Vyskupo įstojimas į Šv. Onos brolijos gretas nebuvo naujas reiškinys, pavyzdžiui, Vilniaus vyskupas Albertas Radvila, patvirtinęs Šv. Onos broliją Kaune 1508 m., irgi tapo jos nariu⁴¹.

Įdomus ir reikšmingas faktas, kad įvairialuomė brolijos struktūra egzistavo dar XVI a. pradžioje, – Kauno bernardinų vienuolyno kronikoje užfiksuota, kad Šv. Onos brolija vienijo skirtingų rangų dvasininkus, pasauliečius bei įvairių luomų atstovus:

[G]erbiamas tėvas ir ... [?] Rapolas Prošovicietis, tuometinis Lenkijos provincijos vikaras ir gerbiamo generalinio vikaro įgaliotinis, Kaune įsteigė Šv. Onos broliją, kurią gerbiausias Vilniaus vyskupas p. Albertas [Radvila] 1508 m. aprobavo ir apdovanojo 40 dienų atlygiais, ir pats į ją įsirašė. Drauge su juo – taip pat ir tėvas Antanas, tos vietos gvardijonas, kartu su vietos broliais. Taip pat buvo daug įsirašiusių abiejų lyčių kilmingųjų ir daugelis plebėjų.⁴²

Remiantis šiuo šaltiniu galima išvada, kad Šv. Onos brolijų socialinės struktūros modelis potridentiniu laikotarpiu atsikūrusiose ir naujai įsteigtose brolijose buvo perimtas iš XVI a. pradžioje LDK veikusių

³⁸ *Ibid.*, p. 122–123.

³⁹ *Ibid.*, p. 124.

⁴⁰ *Klasztory bernardyńskie...*, p. 438.

⁴¹ 1508-05-15 dokumento nuorašą žr.: *Archivum loci Caunensis, 1417–1812*, in: *VUB RS*, f. 4-38883 (A316), l. 9v.

⁴² *Ibid.* Už straipsnyje cituojamų dokumentų lotynų kalba vertimus į lietuvių kalbą nuoširdžiai dėkoju Liudui Jovaišai.

Šv. Onos brolių. Taigi įvairialuomė ir abiejų lyčių atstovus vienijanti brolių struktūra nebuvo unikalus ir naujas potridentinio laikotarpio reiškinys. Tai verčia iš naujo permąstyti istoriografijoje įsitvirtinusių teiginių apie XV a. pabaigoje įsikūrusios Vilniaus Šv. Onos brolijos viduramžišką, vieną amatininkų cechą apimančią struktūrą, nes bernardinų globojamos brolijos Vilniuje ir Kaune turėjo būti kuriamos panašiu principu⁴³.

ŠV. ONOS BROLIJOS IR JŲ VEIKLA ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOJE

Neilgai trukus po Šv. Onos brolijos atkūrimo, 1589 m., popiežius Sikstas V bule „Ex incumbenti Nobis officio“ Varšuvos Šv. Onos broliją pakėlė arkibrolija, apdovanojo jos narius atlaisiais ir pavedė bernardinų vadovavimui, leisdamas steigti skyrius-filijas tiek prie bernardinų, tiek prie kitų bažnyčių⁴⁴. Remdamasi šiuo popiežiaus leidimu, motininė Varšuvos Šv. Onos arkibrolija pradėjo steigti brolijas LDK prie naujai įkurtų bernardinų vienuolynų ir prie parapinių bažnyčių.

Laikui bėgant Šv. Onos brolijoms būdavo parūpinami įvairūs leidimai, suteikiami atlaisiai: Lvovo arkivyskupiui Solikovskuiui tarpininkaujant, 1596 m. buvo gautas Šv. Sosto leidimas arkibrolijos nariams didesnių švenčių nesutrukdytais antradieniais kalbėti Šv. Onos valandas⁴⁵; 1625 m. popiežius Urbonas VIII Šv. Onos brolijoms, esančioms prie Žemaitijos bažnyčių, suteikė atlaisius⁴⁶.

ŠV. ONOS BROLIJOS PRIE BERNARDINŲ VIENUOLYNŲ

Žemaičių vyskupijoje Šv. Onos brolijos buvo įkurtos prie visų naujai įsteigtų bernardinų vienuolynų (Kretingos 1606 m., Tytuvėnų 1617 m. ir Telšių 1628 m.) XVII a. I pusėje (žr. straipsnio priedą). Ber-

⁴³ Apie Vilniaus Šv. Onos brolijos sąsajas su vietos vokiečių pirklų religine bendruomene plačiau žr.: Lijana Birškytė-Klimienė, *op. cit.*, p. 9–10.

⁴⁴ Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 94–95; Juozas Vaišnora, „Šv. Onos brolija“, p. 138.

⁴⁵ Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 95.

⁴⁶ Remdamasis Vatikano archyvo duomenimis, tai nurodė: Juozas Vaišnora, „Šv. Onos brolija“, p. 138.

nardinai buvo pakviesti skleisti katalikybę vakarinėje Žemaitijos dalyje ir rūpintis evangelikų sugražinimu į Katalikų Bažnyčios globą. Šv. Onos brolijos, kurių įstatuose figūravo kaip tik tokie veiklos barai, puikiai pasitarnavo šios misijos įgyvendinimui. Žemaičių seniūnas Jonas Karolis Chodkevičius, pasikviesdamas bernardinus 1602 m. į Kretingą, norėjo atversti į katalikų tikėjimą Kretingos miesto ir apylinkių gyventojus, kurių dauguma buvo protestantai. To siekdamas Kretingoje XVII a. I pusėje darbavosi Šv. Onos ir Šv. Pranciškaus virvės brolijos⁴⁷. Plačiau atskleisti ir palyginti Šv. Onos brolių veiklą Žemaitijos bernardinų vienuolynuose praktiškai neįmanoma, nes Kretingos ir Tytuvėnų konventų knygose žinios apie jas labai šykščios. Pastarojoje rankraštinėje knygoje apie brolijos veiklą neužsiminta, tik įtrauktas Šv. Onos brolijos privilegijos nuorašas⁴⁸ bei užfiksuoti keli faktai apie brolijai priklausiusį Šv. Onos altorių. Kretingos bernardinų vienuolyno kronikoje taip pat tepaminėtas Šv. Onos brolijos bei altoriaus egzistavimas, tačiau svarbiausia – nurodyta, kad leidimą įsteigti broliją Kretingoje 1606 m. sausio 31 d. suteikė Varšuvos arkibrolijos vyresnybė⁴⁹. Ši nuoroda leidžia konstatuoti, kad pačioje XVII a. pradžioje Kretingos bernardinų bažnyčioje įkurta Šv. Onos brolija buvo pirmoji Žemaičių vyskupiijoje. Kitame šaltinyje – 1656 m. Tomo Digonio surašytoje Mažosios Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bernardinų provincijos kronikoje – tik paminėtos prie Kretingos, Tytuvėnų ir Telšių konventų egzistavusios Šv. Onos ir Šv. Pranciškaus virvės brolijos⁵⁰. Digonio kronikoje dar užsiminta, kad Kretingos konvento archyve tuo metu

⁴⁷ *Klasztory bernardyńskie...*, p. 164, 165. XVII a. I pusėje Šv. Onos brolijos Žemaičių ir Vilniaus vyskupijose prie bernardinų vienuolynų gyvavo drauge su Šv. Pranciškaus virvės brolijomis.

⁴⁸ Tytuvėnų bernardinų kronika, in: *LVIA*, f. 1135, ap. 6, b. 59, l. 70–72v.

⁴⁹ *Compendium omnium documentorum Conventus Carolstadiensis ad S. Virginem Mariam Annuntiatam et S. Patrem Franciscum, [...] dispositum Anno Domini 1769*, in: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rankr. III 6242, l. 166r–v. Už nuorodas į šį šaltinį dėkoju Liudui Jovaišai.

⁵⁰ *Chronologia Ordinis Fratrum Minorum de Observantia provinciae Minoris Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae [...] collecta et conscripta [...] Anno Domini 1656 per Patrem Fratrem Thomam Digon*, Archiwum Bernardynów w Krakowie, rankr. M-25, l. 347, 358, 363. Už nuorodas į šį šaltinį dėkoju Liudui Jovaišai.

buvo saugomi abiejų toje bažnyčioje veikusių brolių įsteigimo aktų originalai (*diplomata*)⁵¹.

Vilniaus vyskupijoje, kaip ir Žemaitijoje, naujos brolijos prie bernardinų konventų pradėjo veikti XVII a. pirmoje pusėje (daugiausia – 3–4 dešimtmečiais), dažniausiai prie ką tik įsteigtų bernardinų vienuolynų trečiajame–ketvirtajame dešimtmečiais, pavyzdžiui, Slanime (Šv. Onos brolija įsteigta 1627 m.)⁵², Trakuose (1629 m.)⁵³, Vijoje (1632 m.)⁵⁴, Tikocine (XVII a. I pusėje)⁵⁵. Panašūs procesai vyko ir kaimyninėse vyskupijose. Jerzio Flagos atlikti Abiejų Tautų Respublikos bernardinų vienuolynuose veikusių brolių tyrimai atskleidė, kad Šv. Onos brolių steigimo pikas buvo XVI a. antroje – XVII a. pirmoje pusėje, o XVIII a. viduryje Šv. Onos titulo brolių buvo daugiausia⁵⁶. Beje, ir paparinėse bažnyčiose Šv. Onos brolijos buvo populiariausios, tad istorikas padarė išvadą, kad XVII–XVIII a. Šv. Onos brolijos buvo vienos iš dažniausiai randamų Abiejų Tautų Respublikoje⁵⁷.

Vėliau įkarštis steigti Šv. Onos brolijas prie bernardinų bažnyčių atslūgo – XVIII a. įsteigtuose bernardinų vienuolynuose Žemaitijoje (Dotnuvoje) ir Vilniaus vyskupijoje (Troškūnuose, Sieliščėje ir Bienicoje) jos nebuvo įkurtos. Kaip išimtį galima paminėti vienintelę Mikulino (Horodiščios) Šv. Onos broliją, atsiradusią prieš 1719 m.⁵⁸ Kaip paaiškinti šį faktą? XVII a. Šv. Onos brolijos atliko vieną iš savo užduočių – apgynė ir sutvirtino katalikų tikėjimą. Nemažai brolių buvo pristeigta prie parapiinių bažnyčių, tad nebeliko būtinybės jų kurti prie naujų

⁵¹ *Ibid.*, l. 347.

⁵² *Klasztory bernardyńskie...*, p. 335.

⁵³ *Ibid.*, p. 390.

⁵⁴ Šv. Onos brolijos įsteigimo privilegijos (1632-01-24) nuorašą žr.: *Chronologia Ordinis Fratrum Minorum...*, l. 387.

⁵⁵ *Klasztory bernardyńskie...*, p. 394.

⁵⁶ Jerzy Flaga, *op. cit.*, p. 147–148, 138–140. Apie XVIII a. vidurį veikė 120 bernardinų vienuolynų, prie kurių veikė 244 brolijos. Tarp jų daugiausia buvo Šv. Onos (62), Šv. Pranciškaus virvės (54), Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo (41) ir Šv. Antano Paduviečio (17) brolių.

⁵⁷ Jerzy Flaga, *op. cit.*, p. 96, 105, 141.

⁵⁸ *Klasztory bernardyńskie...*, p. 218.

vienuolynų. Be to, XVIII a. atnešė naujų iššūkių, tad bernardinai buvo suinteresuoti brolių pagalba populiarinti kitų ordinui svarbių šventųjų kultus – tai rodytų XVIII a. Abiejų Tautų Respublikoje žymiai išaugęs prie jų konventų įsteigtų Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo ir Šv. Antano Paduviečio brolių skaičius⁵⁹. Žemaičių vyskupijoje veikusiuose Kretingos, Tytuvėnų, Telšių ir Dotnuvos vienuolynuose įkurtų kitų brolių, atlaidų ir stebuklais garsėjančių paveikslų dėka, be Švč. Mergelės Marijos, pastebimi išaugę Šv. Antano Paduviečio ir Šv. Barbaros kultai⁶⁰, kurie savo populiarumu XVIII a. galbūt stebė Šv. Onos kultą.

ŠV. ONOS BROLIJOS PRIE PARAPINIŲ BAŽNYČIŲ: CHRONOLOGIJA IR STATISTIKA

Varšuvos bernardinų konvente veikianti Šv. Onos arkibrolija, pasinaudodama popiežiaus Siksto V suteiktu leidimu, įkūrė keletą Šv. Onos brolių prie Lietuvos parapinių bažnyčių: Žemaičių vyskupijoje – Klovainiuose (1637)⁶¹ ir Vilkijoje (1748)⁶², o Vilniaus vyskupijoje – Radaškonyse (1623)⁶³ ir Liachovičiuose⁶⁴. Varšuvos arkibrolijos vadovybė naujai įsteigtoms brolijoms suteikdavo privilegiją, kurioje būdavo surašyti įpareigojimai ir Apaštališkojo Sosto suteikiamos malonės brolijos nariams. Išliko vienas tokio dokumento originalas – istoriogra-

⁵⁹ Jerzy Flaga, *op. cit.*, p. 147–148.

⁶⁰ Tikinčiųjų traukos objektu tapo Šv. Antano Paduviečio atlaidai ir stebuklais garsėjantys jo paveikslai, buvo steigiamos Šv. Antano brolijos, o Šv. Barbaros kultą skleidė jos vardo brolijos, – *Klasztory bernardyńskie...*, p. 46, 165, 379; *Lietuvos vienuolynai*: Vadovas, sudarė R. Janonienė, D. Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998, p. 59.

⁶¹ *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, sudarė Liudas Jovaiša, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, 11), Vilnius: Katalikų akademija, 2011, p. 415.

⁶² Varšuvos Šv. Onos arkibrolijos originali pergamentinė privilegija Vilkijos Šv. Onos brolijai (1748-06-04), in: Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas, be signatūros.

⁶³ Radaškonių parapinės bažnyčios 1654 m. vizitacijos akte rašoma, kad „yra Varšuvoje arkibrolijos suteiktas dokumentas“, – in: *VUB RS*, f. 57-B53-42, l. 219v.

⁶⁴ Brolijos steigėja tikriausiai buvo arkibrolija, nes brolijos vyresnieji pateikė vizitatoriui įsteigimo privilegijos originalą, – Liachovičių bažnyčios 1668 m. vizitacijos aktas, in: *VUB RS*, f. 57-B. 53-41, l. 109v.

fijoje lig šiol nežinoma 1748 m. privilegija Vilkijos Šv. Onos brolijai, puošnus iliuminuotas pergamentas su arkibrolijos antspaudu metalinėje dėžutėje⁶⁵. Vilkijoje Šv. Onos brolija jau buvo įkurta prieš šimtmetį: bažnyčioje veikianti neįvardinto titulo brolija pirmą kartą paminėta 1648 m.⁶⁶, tačiau vėliau surašytoje vizitacijoje teigiama, kad 1668 m. įsteigta Šv. Onos brolija buvo apdovanota atlaidų privilegija⁶⁷. XVIII a., tikintis gauti gausenų malonių ir (ar) praradus steigimo dokumentus, tikriausiai buvo paprašyta Varšuvos arkibrolijos globos. Iš privilegijos teksto paaiškėja, kad Varšuvos arkibrolijos vyresnieji buvo paprašyti įsteigti Šv. Onos broliją Vilkijos parapijėje bažnyčioje ir suteikti jai Šv. Onos arkibrolijai suteiktus atlaidus. Įsteigtos brolijos kapelionas buvo įpareigotas aukoti šv. Mišias kiekvieną antradienį ir Mišias už mirusių pirmą mėnesio trečiadienį (?); šešiskart per metus (Šv. Onos dieną, bažnyčios ar koplyčios pašventinimo dieną ir antradieniais po metų ketvirčių; ten, kur anksčiau buvo minima Šv. Joakimo šventė, – ir jos dieną) turėjo būti išstatomas Švč. Sakramentas ir rengiamos procesijos⁶⁸. Vilkijos brolijai įsigaliojo gausybė popiežiaus Siksto V arkibrolijai suteiktų malonių: visi nariai gaudavo visuotinius atlaidus įstojimo į broliją dieną ir pasirinktinai vieną kartą gyvenime iš savo pasirinkto nuodėmklausio; atlaidus gaudavo tie, kurie bet kada dalyvaudami brolijos bažnyčioje ar koplyčioje aukojamose šv. Mišiose sukalbėdavo 5 „Tėve mūsų“ ir 5 „Sveika, Marija“ už popiežių, Šv. Romos Bažnyčios išaukštinimą ir eretikų išnaikinimą; tokius pačius atlaidus galėdavo gauti atlikę išpažintį, priėmę Komuniją ir pasimeldę aukščiau nurodyta intencija Šv. Onos šventės dieną kurios nors Šv. Onos brolijos „patalpose“; už dalyvavimą antradienių arba trečiadienių brolijos šv. Mišiose buvo teikiami 300 dienų atlaidai; už eretiko atvertimą, mirštančiojo parengimą

⁶⁵ Varšuvos Šv. Onos arkibrolijos privilegija Vilkijos Šv. Onos brolijai.

⁶⁶ *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, p. 332.

⁶⁷ Vilkijos bažnyčios 1677 m. vizitacijos aktas, in: *Vysk. Kazimiero Paco vizitacijos*, p. 897. Kad Šv. Onos brolija Vilkijoje gyvavo prieš 1668 m., galėtų patvirtinti ir toje pačioje vizitacijoje minimas faktas, kad brolijos altoriaus portatilis 1662 m. buvo konsekruotas Vilniaus vyskupo Jurgio Bialozoro, – *ibid.*, p. 891.

⁶⁸ Varšuvos Šv. Onos arkibrolijos privilegija Vilkijos Šv. Onos brolijai.

mirčiai, piktžodžiautojo sudraudimą, sąžinės ištyrimą, dalyvavimą procesijoje su Švč. Sakramentu – visuotiniai atlydai tądien atlikusiems išpažintų ir priėmusiems Komuniją (30 dienų atlydai – to nepadariusiems, 15 dienų atlydai – ne brolijos nariams); visuotinius atlydus gaudavo mirties valandą besišaukiantieji Jėzaus Vardo⁶⁹. Privilegijoje pabrėžiama, kad arkibrolijos vyresnieji įsteigė Šv. Onos broliją, tarsi motinos dukrą, tačiau tik vietos ordinarui leidus.

XVII–XVIII a. įvairių religinių brolijų buvo pristeigta daugiausia per visą LDK istoriją. Nors nėra apibendrinančių studijų, pagrįstų išsamiais statistiniais duomenimis, apie visas LDK veikusias religines brolijas, pastebėta, kad Šv. Onos brolijos tarp jų buvo vienos populiariausių⁷⁰.

Juozas Vaišnora, konkrečiai neįvardindamas ir nenurodydamas šaltinio, teigė, kad jau vyskupo Giedraičio ganytojavimo metu (1576–1609) prie kai kurių Žemaičių vyskupijos bažnyčių veikė Šv. Onos brolijos⁷¹, tačiau patikimų duomenų apie šių brolijų egzistavimą Žemaitijoje pavyko aptikti tik XVII amžiuje. Vaida Kamuntavičienė, remdamasi vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. vizitacijomis, suskaičiavo, kad Žemaičių vyskupijoje prie parapinių bažnyčių veikė 16 brolijų, o populiariausios buvo Rožinio, Krikščioniškojo mokslo ir Šv. Onos brolijos⁷². Brolijų skaičius sparčiai augo, nes 1748 m. jų būta jau 34⁷³. Flaga, remdamasis vyskupo Antano Tiškevičiaus 1748 m. reliacija, suskaičiavo Žemaičių vyskupijoje veikusias penkias Šv. Onos brolijas⁷⁴. Jo atlikti brolijų, XVII–XVIII a. gyvavusių Abiejų Tautų Respublikoje, statistiniai

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Liudas Jovaiša, „Brolijos“, p. 124.

⁷¹ Juozas Vaišnora, „Šv. Onos brolija“, p. 138.

⁷² Autorės teigimu, Šv. Onos brolijos veikė Betygaloje, Alsėdžiuose ir Vilkijoje, tačiau į skaičiavimus neįtraukta tose vizitacijose paminėta Šv. Onos brolija Klovainiuose. Straipsnyje taip pat klaidingai nurodyta, kad Žagarėje veikė Šv. Onos brolija (turėjo būti Šv. Juozapo). Žr. Vaida Kamuntavičienė, „Žemaičių vyskupijos bažnytinės brolijos ir pamaldumas Švč. Mergelei Marijai“, in: *Virgo Venerabilis: Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Gabija Surdokaitė, (ser. *Religinės kultūros paveldo studijos*, 3), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 36, 45–46, 49.

⁷³ Liudas Jovaiša, „Brolijos“, p. 124.

⁷⁴ Jerzy Flaga, *op. cit.*, p. 105.

tyrimai, nesinaudojant Žemaitijos bažnyčių vizitacijų aktų duomenimis, nėra tikslūs. Iš dalies bandydama užpildyti šią spragą, toliau aptarsiu Šv. Onos brolių steigimo laiką, patikslinsiu Žemaičių vyskupijoje veikusią Šv. Onos brolių skaičių ir apibūdinsiu jų veiklą.

Iš vizitacijų aktų paaiškėja, kad dauguma – dešimt iš keturiolikos – Šv. Onos brolių Žemaitijoje buvo įsteigtos XVII a. (žr. straipsnio priedą). Natūralu, kad Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose brolijos steigtos prie šv. Onos titulą turinčių ar turėjusių (pvz., Alsėdžiai) bažnyčių. Kaip minėta, pirmosios Šv. Onos brolijos prie bernardinų konventų dar retą parapinių bažnyčių tinklą turinčioje Žemaitijoje pasirodė XVII a. pirmame ketvirtyje. Brolijos prie parapinių bažnyčių anksčiausiai buvo įsteigtos Alsėdžiuose (1629), Klovainiuose (1637), prie Varnių katedros (prieš 1639) ir Vilkijoje (prieš 1648). Nuo 1504 m. Šv. Onos altarijos fundaciją turinčioje Betygalos bažnyčioje brolija irgi anksti pradėjo veiklą: nors oficialiai įsteigta ir aprobuota vyskupo 1673 m., tačiau dar 1647 m. iš popiežiaus Inocento X buvo gavusi visuotinius atlaisdus⁷⁵.

Žemaičių vyskupų relacijose išliko fragmentiškų duomenų apie Šv. Onos brolijas: J. Tiškevičius 1639 m. reliacijoje užsiminė, kad prie Varnių katedros „[n]e mažesniu pamaldumu ir Šv. Onos brolija lavinasi šventose pratybose, Dievui patvirtinant jų maldas stebuklais“⁷⁶. Toliau rašoma, kad kita katedroje gyvavusi Švč. Mergelės Marijos brolija buvo įsteigta paties vyskupo J. Tiškevičiaus; iš to galima daryti prielaidą, kad Šv. Onos brolija katedroje galėjo būti įvesta ankstesnių Žemaičių vyskupijos ganytojų. Deja, tai vienintelis aptiktas liudijimas apie Varnių broliją, kuri, matyt, vėliau nunyko. 1646 m. reliacijoje J. Tiškevičius Šv. Onos broliją tik paminėjo greta kitų (Kristaus Kūno, Rožinio, Angelų Sargų, Krikščioniškojo mokslo, Šv. Izidoriaus), tačiau nenurodė, prie kurių vyskupijos bažnyčių ji veikė⁷⁷. Po šimtmečio, 1748 m. reliacijoje vyskupas A. Tiškevičius išvardijo šešias Šv. Onos brolijas, veikusias Betygalos,

⁷⁵ *Vysk. Kazimiero Paco vizitacijos*, p. 286, 295.

⁷⁶ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, ed. Paulius Rabi-kauskas, t. 1, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, 1), Roma: Academiae Litwana Catholica Scientiarum, 1971, p. 248.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 282–283.

Batakių, Alsėdžių, Platelių, Klovainių ir Šiaulėnų parapijose⁷⁸. Varnių, Vilkijos bei prie bernardinų konventų buvusių brolių vyskupas nepaminėjo. Varnių brolija, kaip minėta, jau galėjo būti nunykusi, o vienuolių steigiamos ir administruojamos brolijos vyskupui gal nelabai rūpėjo. Aukščiau aptarta 1748 m. liepos 4 d. Varšuvos Šv. Onos arkibrolijos privilegija Vilkijos bažnyčiai vyskupo A. Tiškevičiaus buvo aprobuota rugsėjo 6 d.⁷⁹, galbūt tai įvyko jau išsiuntus reliaciją, todėl Vilkijos Šv. Onos brolija joje nebuvo paminėta. Šiaulėnų ir Platelių Šv. Onos brolijos tikriausiai buvo įsteigtos XVIII a. I pusėje, tačiau kol kas nepavyko surasti duomenų apie jų veiklą XVIII a. Prielaida atsirasti Šiaulėnų Šv. Onos brolijai buvo ne tik Šv. Onos bažnyčios titulas, bet ir XVII a. II pusėje Šv. Onos dieną švenčiami atlaidai⁸⁰. Liudas Jovaiša yra atkreipęs dėmesį, kad brolių gyvavimo trukmė ir intensyvumas laikui bėgant kito ir itin priklausė nuo dvasios tėvo ir brolijos narių uolumo⁸¹, be to, nėra ištyrinėtas Apšvietos idėjų poveikis brolių veiklai. Todėl galima spėti, kad Platelių brolija ilgainiui nunyko, o Šiaulėnų brolija XVIII a. II pusėje išgyveno nuosmukio periodą.

Tikriausiai XVII a. pabaigoje įsteigta Šilalės brolija irgi liko nepaminėta A. Tiškevičiaus reliacijoje. Jos tikslios įkūrimo datos nepavyko sužinoti, nes neišliko Šilalės bažnyčios 1675–1677 m. vizitacijų aktai⁸², be to, XIX a. sudegę brolijos dokumentai⁸³. Žemaičių vyskupijos oficio-lo Joakimo Skirmonto rūpesčiu 1698 m. Šilalės brolijai buvo parūpinti ir aprobuoti atlaidai⁸⁴ – tai leidžia manyti, kad brolija buvo įkurta prieš šią datą. Iš išlikusių Šilalės bažnyčios XVIII a. II pusės – XIX a. pradžios vizitacijų aktų ir inventorių galima spręsti, kad XVIII a. aštuntą

⁷⁸ *Ibid.*, p. 319, 322, 328, 331, 332.

⁷⁹ Varšuvos Šv. Onos arkibrolijos privilegija Vilkijos Šv. Onos brolijai.

⁸⁰ 1677 m. generalinės vizitacijos akte rašoma, kad Šiaulėnų bažnyčia turi 10 m. galiojančius atlaidus Šv. Onos šventei, – *Vysk. Kazimiero Paco vizitacijos*, p. 644.

⁸¹ Liudas Jovaiša, „Brolijos“, p. 124–125.

⁸² *Vysk. Kazimiero Paco vizitacijos*, p. vii.

⁸³ *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 890, l. 3.

⁸⁴ Šilalės bažnyčios generalinės vizitacijos aktas (1809), in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 463, l. 56v.

dešimtmetį aktyviai veikusi brolija (rūpinosi naujo Šv. Onos altoriaus įrengimu ir brolijos inventoriaus papildymu⁸⁵) XIX a. pradžioje pakriko: neberinko vyresniųjų ir raštininkų, brolijos surinktų aukų apskaita rūpinosi klebonas⁸⁶, o vizitacijų aktuose brolijos anksčiau įgytas inventorius pradėtas traktuoti kaip parapijos nuosavybė⁸⁷.

XVIII a. II pusėje buvo įsteigtos dvi Šv. Onos brolijos – Joniškyje (1775) ir Lenkimuose (1784) (žr. straipsnio priedą). Šv. Onos kultas Jonišchio parapijoje aptinkamas nuo XVII a. ketvirto ketvirčio, 1725 m. bažnyčios vizitacijoje minimi parapijoje švenčiami Šv. Onos atleidai⁸⁸, tad brolijos atsiradimas laikytinas šventosios kulto sustiprėjimo ženklu. Galbūt prie Jonišchio brolijos steigimo prisidėjo jėzuitai, kurių nuolatinė misija Joniškyje veikė nuo 1754 m., o panaikinus Jėzaus Draugiją 1775–1785 m. parapijoje klebonavo buvęs jėzuitas Antanas Vildė⁸⁹. Brolija buvo įsteigta pirmaisiais jo klebonavimo metais.

BROLIJŲ STEIGIMAS, JŲ APRŪPINIMAS IR NUOSAVYBĖ

Dalis Šv. Onos brolijų prie parapiinių bažnyčių buvo steigiamos be Varšuvos bernardinų Šv. Onos arkibrolijos pagalbos: broliją įvesdavo parapijos klebonas ar kunigas, galbūt brolijas steigti parapijose skatindavo ir vyskupas. Pavyzdžiui, Betygaloje brolija pradėjo veikti neįvardinto vikaro, Batakiuose – klebono Martyno Jakševičiaus rūpesčiu, o Alsėdžiuose buvo įvesta vyskupo pagalbiniuko Jono Višemirskio

⁸⁵ Šilalės Šv. Onos brolijos išlaidų sąrašas (1771–1779), in: *ibid.*, l. 46–47v.

⁸⁶ Šilalės bažnyčios generalinės vizitacijos aktas (1809), l. 57v.

⁸⁷ Šalia brolijos daiktų net nepažymėjo, kad jie priklauso brolijai, – *ibid.*, l. 50–64v; Šilalės bažnyčios generalinės vizitacijos aktas (1810), in: *ibid.*, 72–74v.

⁸⁸ 1676 m. Jonišchio bažnyčioje buvo titulinis Šv. Onos altorius, keletas šventosios atvaizdų, vieną iš jų puošė votai. Žr. Liudas Jovaiša, „Jonišchio Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios istorija“, in: *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2: *Šiaulių vyskupija*, d. 1: *Joniškio dekanatas*, kn. 1: *Balkaičiai–Joniškis*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 221–222, 224, 226, 240; Regimanta Stankevičienė, „Paveikslas ‘Šv. Ona (Marijos Auklėjimas)’“, in: *ibid.*, p. 357.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 243–244, 251. Su jėzuitų iniciatyva siejamas ir buvusios Šv. Onos kopyltėlės atsiradimas Joniškyje, Šiaulių gatvėje, – *ibid.*, p. 250.

(žr. straipsnio priedą). Abiem būdais įvestą broliją aprobuodavo vietos ordinaras.

Brolijos egzistavo kaip savarankiški nuo parapijos juridiniai subjektai, pavyzdžiui, Vilkijos (Šv. Onos?) brolijos 1648 m. vizitacijos akte užfiksuota, kad brolija iš bažnyčios kasos buvo pasiskolinusi 100 auksinų⁹⁰.

Kai kurios XVII a. įsteigtos Šv. Onos brolijos XVIII a. II pusėje iš popiežiaus gavo steigimo dokumentus su privilegijomis bei vietos ordinaro aprobatą: taip atsitiko Alsėdžių, Klovainių ir Vilkijos brolijoms. Batakių ir Kretingos brolijos XVIII a. gavo pakartotinį vyskupo leidimą. Tikriausiai šios brolijos buvo praradusios savo steigimo dokumentus, tad pasirūpino gauti naujus.

Nėra žinoma, ar steigiant brolijas, joms buvo skiriamos atskiros fundacijos. Tikriausiai dauguma įsteigtos be fundacijų, nes bažnyčių vizitacijų aktuose apie tai nutylima. Tikrai XIX a. šaltiniuose kartais užsimenama apie brolijų fundacijas. Pavyzdžiui, XIX a. pradžioje rašoma, kad Šilalės⁹¹ ir Batakių brolijos neturi fundacijų, o pastaroji ir jokio turto⁹², o po keleto dešimtmečių teigta, kad bernardinams priklausiusi Tytuvėnų Šv. Onos brolija taip pat neturėjo jokios fundacijos⁹³.

Potridentinės brolijos parapijose buvo pavaldžios vietos ordinarui, todėl jas reguliariai lankydavo jų siųsti vizitatoriai. Jie tikrindavo, ar brolijos puoselėja maldingumo tradicijas, tinkamai administruoja ir saugo savo turtą. Itin vertingas šaltinis apie Šv. Onos brolijų veiklos pirmuosius žingsnius Žemaitijoje yra Alsėdžių bažnyčios 1635 m. generalinės vizitacijos akto pertvarkos nutarimai dėl Šv. Onos brolijos, iš kurių aiškėja, kad brolija tuo metu dar nebuvo įsigijusi insignijų (antspaudo, vėliavos, kryžiaus, skrynelės maldingoms aukoms rinkti), brolijos narius

⁹⁰ *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, p. 332.

⁹¹ Šilalės bažnyčios vizitacijos aktas (1809), in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 463, l. 57v.

⁹² Batakių bažnyčios vizitacijos aktas (1809 [?]), in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 321, l. 273v.

⁹³ Tytuvėnų bažnyčios ir vienuolyno vizitacijų aktai (1845, 1849), in: *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 843, l. 88, 54.

knygoje registravo ne dvasios tėvas, o ir pati knyga nebūdavo saugoma užrakinta⁹⁴. Be to, vizitatorius rado pažeidimų tvarkant išdą, rengiant susirinkimus ir procesijas, buvo netinkamai rūpinamasi sergančiais ir mirusiais brolijos nariais:

Brolijos vadovas teatgauna taip pačiai brolijai priklausančias skolas iš visų skolininkų.

Procesijas brolija nuo šiol teatlieka per Šv. Onos šventę, per kasmetinį šios bažnyčios pašventinimo [minėjimą] ir pirmą sekmadienį po visų metų ketvirčių.

Procesijos metu broliai teneša deglus [?] prieš Švenčiausiąjį Sakramentą. Kai tik Švenčiausiasis Sakramentas nešamas ligoniams, prieš jį tebūna nešami deglai [?]. [...]

Tegul rašo kiekvieno brolijos susirinkimo aktus, o susirinkimai tebūna rengiami tik bažnyčioje.

Per kiekvienas Mišias už mirusius dvasios tėvas tepaveda brolijos narių maldoms mirusių brolių ir seserų sielas.

Tegul paskiria iš savo tarpo ligonių lankytojus.

Mirusį neturtingą brolių tepalaidoja už brolijos pinigų.⁹⁵

Tuo tarpu Vilkijos (Šv. Onos?) brolijai 1648 m. vizitatorius nurodė tvarkingiau fiksuoti pajamas ir išlaidas⁹⁶.

1675–1677 m. generalinės vizitacijos aktuose brolijos turtas dažniausiai būdavo surašomas atskirai nuo parapijos turto, tai liudytų, kad jis buvo traktuojamas kaip brolijos nuosavybė. Neseniai įsteigta Betygalos brolija 1677 m. turėjo devynis paveikslus, įvairių liturginių rūbų, vėliavėlių, baldakimą procesijoms, brolijos narių sąrašų knygą, geležimi kaustytą skrynią brolijos turtui laikyti, žvakidžių, šviestuvą su elnio ragais ir Šv. Onos brolijos devizu „Fructus charitatis salus“ bei brolijos „promotoriaus“ Mykolo Kazimiero Minhelb (?) Labanausko

⁹⁴ „Tebūnie įgytos brolijos insignijos, tai yra antspaudas, vėliava, kryžius ir kt.“; „Privalu įgyti skrynelę maldingoms aukoms; jos raktai tebūna keturi ir [juos] tesaugo vyresnieji“; „Įrašymą į brolijos narių knygą teatlieka tik dvasios tėvas“, – *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, p. 146.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ „Dviejų – bažnyčios ir brolijos – kasų pajamos ir išlaidos tebūna tvarkingiau rašomos šiam reikalui skirtinoje knygoje. Taip pat geradariai, kurie dar nėra įrašyti į knygą, tebūna įrašyti“, – *ibid.*, p. 332.

rūpesčiu ir lėšomis iš Vilniaus atsiųstą Šv. Onos varpą su užrašu „Ad maiorem Dei et s. Annae honorem“⁹⁷.

1677 m. Vilkijos Šv. Onos brolijos išde – didelėje skrynioje, užrakintoje trimis užraktais ir laikomoje bažnyčioje, – buvo saugoma 16 auksinų kartu su brolijos paramentais⁹⁸. Tačiau Vilkijos brolija neturėjo nuosavų liturginių indų, o atskirame nuo parapijos inventoriuje buvo išvardintas nedidelis turtas: keletas paveikslų su sidabrinėmis puošmenomis ir votais, keletas būtinų liturginių rūbų, žvakidės, varpelis, viena didelė, kita gedulinė vėliava⁹⁹.

Regis, menkiausiai aprūpinta buvo Klovainių Šv. Onos brolija, kurios 1676 m. inventoriuje atskirai nuo parapijos turto aprašytas tik brolijos altorius su paveikslu puošmenomis ir votais, viena pora ampulių, o tarp parapijos daiktų minimi brolijai priklausę vienas antepedijus ir viena vėliava¹⁰⁰.

Lyginant su aukščiau minėtomis brolijomis, XVII a. II pusėje turtingiausia Šv. Onos brolija gyvavo Alsėdžiuose, kur dažnai rezidavo Žemaičių vyskupai. Ji buvo pirmoji prie parapinės bažnyčios įkurta Šv. Onos brolija, tad natūraliai sukaupė daugiau turto, be to, dėl vyskupų dažno lankymosi bažnyčioje tikriausiai sulaukdavo didesnio geradarių dėmesio. 1677 m. tarp brolijos daiktų minimi sidabriniai liturginiai indai, sidabrinis kryžius, votai, kur kas gausesnis nei kitose brolijose liturginių rūbų skaičius, dešimt paveikslų¹⁰¹. Nuo 1750 m. pildyta šios brolijos pajamų ir išlaidų knyga bei kiti dokumentai leidžia manyti, kad brolija toliau sėkmingai gyvavo¹⁰².

Tenka pripažinti, kad objektyviai spręsti apie atskirą Šv. Onos brolijų gyvavimo dinamiką XVII–XVIII a. Žemaitijoje neįmanoma dėl šaltinių stygiaus: pražuvo daugumos brolijų narių ir pajamų ir išlaidų

⁹⁷ *Vysk. Kazimiero Paco vizitacijos*, p. 296–300.

⁹⁸ Vilkijos bažnyčios generalinės vizitacijos aktas (1677), in: *ibid.*, p. 897.

⁹⁹ *Ibid.*, p. 892, 898–899.

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 562–564, 566.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 825–829.

¹⁰² Liepa Griciūtė, „Šv. Onos brolija ir jos veikla“, in: *Alsėdžiai*, sud. Adomas Butrimas, Liepa Griciūtė, (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 179–181.

knygos, XVIII a. vizitacijų dokumentų išlikę kur kas mažiau nei XVII a., o ir išlikusiuose informacija apie brolijas ne visur išsami.

Šv. Onos kulto sustiprėjimą atskirose vietovėse rodo ne tik Šv. Onos brolijų, bet ir to paties titulo altarijų steigimas prie Šv. Onos altorių. Alsėdžių brolija turėjo Jono Bielinskio 1645 m. testamentu paskirtą 3000 lenkiškų auksinų fundaciją altarijai ir altaristai išlaikyti; tam pačiam altoriui XVII a. paskirtas ponų Venskevičių užrašymas¹⁰³. XVII a. II pusėje kažkokią fundaciją turėjo Vilkijos brolija¹⁰⁴. Betygaloje atvirkščiai – pirma 1504 m. buvo įsteigta altarija¹⁰⁵, o paskui įsikūrė brolija, vėliau tai pačiai altarijai buvo paskirta dar viena fundacija¹⁰⁶.

ŠV. ONOS BROLIJŲ VEIKLOS BRUOŽAI

Šv. Onos brolijos po Tridento susirinkimo vienos pirmųjų Abiejų Tautų Respublikoje pradėjo leisti savo leidinius, kuriuose buvo surašyti Šv. Onos brolijų įstatai, maldos, atlaidai. Pirmieji leidimai pasirodė Lenkijoje XVI a. pabaigoje¹⁰⁷. Pagal išleistų leidimų skaičių galima

¹⁰³ *Vysk. Kazimiero Paco vizitacijos*, p. 818–819; Liepa Gričiūtė, *op. cit.*, p. 179.

¹⁰⁴ Vaida Kamuntavičienė, *op. cit.*, p. 49.

¹⁰⁵ „Trečia dotacija yra Valentino ir Baltramiejaus Jurgevičių Šv. Onos altarijai; jų tėvų buvo užrašytos ir jų pačių patvirtintos dešimtinės iš Žemgala vadinamo dvaro nuo visų sėjamų javų, išskyrus avižas; be to, buvo užrašytos dešimtinės nuo vištų ir avių, be to, įpareigojo kasmet duoti du paršus ir du jaučius, dvi kapas pinigų, 30 sūrių ir vieną pūdą sviesto, įpareigodami amžinai kas savaitę laikyti dvi Misias, vienas už nuodėmes, kitas už mirusius, o per visus metų ketvirčius atlikti vigilijas. Minėta fundacija yra iš 1504 metų. Tai pačiai Šv. Onos altarijai yra [skirta] kita fundacija Padubysiu vadinamo dvaro su trimis valdiniais ir jų žemėmis; užrašyta ir kita žemė, vardu Serva; be to, [dešimtinė] nuo visų javų iš žemės, priklausančios Žemgalos dvarui. Ten, kur buvo šis Padubysio dvaras, dabar driekiasi tik dyka žemė, kurioje negyvena joks valdinys – sakoma, kad yra vienas valakas, ... [?] minėto dvaro bajorų“, – *Vysk. Kazimiero Paco vizitacijos*, p. 286.

¹⁰⁶ „[T]ai pačiai altarijai velionis Betygalos klebonas, gerbiamas Skirvainis, užrašė iš Trečioko nupirktą Šaukoto kaimą, kuriame dabar 4 valdiniai. Už minėtus fondatorius dvi Misių aukos kiekvieną savaitės dieną, kaip buvo aukojamos iki šiol, tebūna aukojamos ir ateityje – tai tebūnie šoninėje bažnyčios koplyčioje, esančioje dešinėje pusėje, kurioje [jos] buvo aukojamos seniau senojoje bažnyčioje“, – *ibid.*, p. 286, 306–307.

¹⁰⁷ *Societas Sanctae Annae per Poloniam, Lithuaniam, Russiam et alias serenis-*

spręsti, kad didžiausias šių knygų poreikis buvo jaučiamas XVII a. 3–4 dešimtmečiais¹⁰⁸. Lietuvoje 1669 m. pasirodė pirmasis solidus 155 puslapių Šv. Onos brolijos leidinys¹⁰⁹, išleistas Vilniaus vyskupo Aleksandro Sapiegos rūpesčiu. Pažymėtina, kad XVII a. leidiniuose Šv. Onos brolija buvo vadinama Šv. Onos, pačios trečiosios, vardu. Nedidelės apimties Šv. Onos brolijos knygelė, pasirodžiusi 1791 m., Lietuvoje keletą kartų buvo pakartotinai išleista XIX a. viduryje¹¹⁰. Be abejonės, šios knygos buvo prieinamos tik mažumai – raštingiems brolijos nariams, dvasininkams. Užuominos šaltiniuose rodo, kad jomis Šv. Onos brolijos nariai vadovavosi kasdieninėje savo veikloje: pavyzdžiui, tokie leidiniai minimi 1617 m. Tytuvėnų brolijos steigimo dokumente ir Klovainių bažnyčios 1639 m. vizitacijos akte¹¹¹. Leidinių dėka skleistos pamaldumo Šv. Onai

simi regis Poloniae ditiones instituta, w Krakowie, 1590; [Jan Mysław arba Szymon Hagenow], *Bractwo Swietey Anny w Krakowie, to jest ustawy, artykuły, porządki, nauki y nabożeństwá bráctwa Swietey Anny [...], na wieczne czasy namowione spisane przylęte y w druk podane*, w Krakowie: w drukarni Lazarzowey, 1594; *Societas S. Annae. Aviae maternae Christi Servatoris Nostri in Polonia sub rege Stephano et Anna Jagielonia Regina institutá A. D. 1578*, w Zamościu, 1599.

¹⁰⁸ *Bractwo Swietey Anny Samotrzeciej, to iest Ustawy, artykuły, porządki, nauki y nabożeństwá bráctwa tego za wolą y wiadomością kardynała Radziwiła, biskupa krakowskiego etc; y za przyzwoleniem Jana Dymitra Solikowskiego iako pierwszego fundatora tego bractwa etc. Na wieczne czasy namówione, spisane przyjęte y w druk podane* [przez Sz. Hagenow]. *Teraz znowu według teyże uchwały przedrukowane*, w Krakowie: w drukarnicy Macieia Jędrzeiowczyka, 1620; [Jan Mysław], *Bractwo Swietey Anny Samotrzeciej, to jest ustawy, artykuły, porządki, nauki y nabożeństwá bráctwa tego [...]* *uchwały przedrukowane*, w Krakowie: w drukarni Andr. Piotr. [...], 1626; [Szymon Hagenow], *Bractwo Swietey Anny Samotrzeciej*, w Krakowie, 1634.

¹⁰⁹ [Jan Mysław z Kościana], *Bractwo Swietey Anny Samotrzeciej, to jest ustawy, artykuły, porządki, nauki y nabożeństwá bráctwa / za wolą i wiadomością Jaśnie Wielmożnego Jego Mości xiędza Alexandra ná Máćieiowie Sapiehi, biskupa Wilenskiego, teraz nowo według teyże uchwały przedrukowane*, w Wilnie: w drukarni Societatis Iesu, 1669.

¹¹⁰ *Konfraternia Anny Świętej, powinności bractwa, odpusty, Nabożeństwa i inne ustawy do tego Bractwa należące zawierająca*, nakładem konwentu Wileńskiego XX. Bernardynów przedrukowana w r. 1791, a ponowiona w r. 1845, Wilno: drukarnia A. Marcinowskiego, 1845; *Konfraternia Anny Świętej, powinności bractwa [...]*, Wilno, 1858.

¹¹¹ Tytuvėnų bernardinų kronika, in: *LVIA*, f. 1135, ap. 6, b. 59, l. 71. „Ta brolija

praktikos anksti įsigalėjo brolių gyvenime, tai liudija giesmių, litanijų šv. Onai populiarius ir daugkartinis jų publikavimas lietuviškuose giesmynuose, arba kantičkose¹¹².

Lyginant su brolijoms nepriklausiusiais parapijiečiais, sektiną krikščionio pavyzdį rodantys Šv. Onos brolijos nariai gyveno atskirą savitarpio pagalba paremtą bendruomeninį gyvenimą. Jie turėjo nemažai išpareigojimų brolijai: kur kas dažniau lankėsi bažnyčioje, kartu dalyvavo šv. Mišiose, procesijose ir brolijos susirinkimuose, prižiūrėjo brolijai priklausantį altorių ar koplyčią, kurį paprastai puošdavo šv. Onos paveikslas, rėmė broliją savo aukomis. Ryškus pavyzdys, kokias pamaldumo formas XVII a. praktikavo Betygalos Šv. Onos brolijos nariai, aprašytas vyskupo Paco vizitacijoje:

Pamaldos šioje brolijoje vyksta tokia tvarka. Šv. Onos šventės dieną giedamos Mišios į Šv. Dvasią prie tos pačios [brolijos] altoriaus su Švč. Sakramento išstatymu monstrancijoje ir vieša procesija, kurioje eina visi dalyvaujantys broliai; tą pačią dieną vyksta brolijos vyresniųjų rinkimai, pateikiama brolijos kasos pajamų ir išlaidų ataskaita, prieš rinkimus giedama „O Dvasia, Viešpatie, nuženk“, o po rinkimų – „Tave, Dieve, garbinam“. Per visus metų ketvirčius, pirmą sekmadienį, taip pat giedamos Mišios prie to paties altoriaus, o kai būna kitas kunigas – votyvinės Mišios į Šv. Oną; jei ne, [aukojamos] tos dienos Mišios prie tos pačios [brolijos] altoriaus su Švč. Sakramento išstatymu nuo pirmųjų iki antrųjų mišparų ir procesija. Po sekmadienio laisvą antradienį giedamos gedulinės Mišios už brolių sielas, o artimiausią ateinantį sekmadienį paprastai vyksta brolių susirinkimai, ir [jie] tariasi, kaip labiau skatinti brolijos pamaldumą. Kiekvieną šventadienį ir sekmadienį po Rytmetinės Rožinio pavyzdžių giedamas Šv. Onos vainikėlis su slėpiniais, ir taip tokiu būdu vykdomos ir atliekamos visos brolijos pamaldos.¹¹³

administruojama didžiai gerbiamo pono klebono pagal tai brolijai suteiktus ir spausdintose knygose viešai patvirtintus įstatus ir atlaidus“, – *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, p. 415.

¹¹² Dalia Ramonienė, „Liaudiškojo Šv. Onos įvaizdžio formavimosi prielaidos Žemaičių vyskupystėje“, in: *Dangiškieji globėjai, žemiškieji mecenatai*, sud. Jolita Liškevičienė, (ser. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 60), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011, p. 174–175.

¹¹³ *Vysk. Kazimiero Paco vizitacijos*, p. 295–296.

Už šias pastangas Betygalos brolijos nariai gaudavo dvasinių malonių – atlaidus:

[Brolija] turi 1647 metais Inocento X suteiktus visuotinius atlaidus – visiems broliams ir seserims, įsirašantiems į šią broliją, Šv. Onos šventės dieną aplankantiems bažnyčią arba broliją ir mirties valandą besišaukiantiems Jėzaus vardo [suteiktas] visuotinis nuodėmių atleidimas. O kiekvieną metų ketvirtį broliams, patarnaujantiems per pamaldas, suteikia 7 metus ir tiek pat keturiasdešimtinių atlaidų, o už kitus pamaldumo darbus, įprastus kitoms brolijoms, suteikia 60 dienų; tokie minėti atlaidai yra suteikti visiems laikams.¹¹⁴

Metiniai visuotiniai brolijos susirinkimai Šv. Onos šventės metu su vadovybės rinkimais vykdavo kiekvienoje brolijoje, tačiau galėjo įvairuoti jų tradicijos ir ritualai. Pavyzdžiui, skirtingai nei Betygaloje, prie bernardinų bažnyčių veikusių Šv. Onos brolijų susirinkimuose buvo giedama Šv. Onos giesmė „Anna švięta i nabožna“ („Ona šventa ir pamaldi“), sukurta bernardino pal. Vladislavo Gielnioviečio (1462–1505)¹¹⁵.

Akivaizdų Šv. Onos brolijos poveikį žmonių pamaldumui ir potirdentiniu laikotarpiu iškilusio dvasios tėvo – kunigo svarbą brolijos viešojo kulto ir turto tvarkymo reikaluose atskleidžia Klovainių bažnyčios pavyzdys. Iš kaltinimų klebonui Dovydui Pauliui Mikavičiui paaiškėja, kodėl tenykštė brolija neužgyveno gausaus turto:

Švenčiausiosios [!] Onos brolija eretikų paribyje ankstesniais laikais klesėjo dėl didžiulio žmonių pamaldumo, o valdant gerbiamam dabartiniam klebonui nebeatliekama, kaip įprasta, su viešomis procesijomis ir Švč. Sakramentu įprasta mėnesinė Mišių auka, dėl gerbiamo klebono nerūpestingumo, aplaidumo, nebuvimo ir girtuokliavimo nebevyksta brolių pasitarimai per metų ketvirčius, įprastiniai vyresniųjų rinkimai kasmet ir visi kiti su pamaldumu susiję brolijos darbai, ir nėra vikaro, kuris visus minėtus dalykus atliktų; rasta, kad žmonių pamaldumas labai atvėšęs, radosi tikinčiųjų pasibjaurėjimas, brolija ir seniau įprastas pamaldumas apleistas.¹¹⁶

¹¹⁴ *Ibid.*, 295.

¹¹⁵ Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 87.

¹¹⁶ *Vysk. Kazimiero Paco vizitacijos*, p. 573–575.

„Trokštant atkreipti dėmesį į apleistą tikinčiųjų, įsirašiusių į Švenčiausiosios [!] Onos broliją, uolumą ir pamaldumą [...]“, galiausiai buvo nuspręsta atimti iš klebono Klovainių bažnyčios beneficiją¹¹⁷.

Be minėtų maldingų praktikų, brolijos dar vykdavo ir piligrimines keliones. Vyskupo A. Tiškevičiaus potvarkiu visos arčiau Kalvarijos esančios parapijos eidavo į Žemaičių Kalvarijos atlaidus. Remiantis Alsėdžių Šv. Onos brolijos pajamų ir išlaidų knyga, galima įsivaizduoti XVIII a. vidurio procesiją – kaip nešina brolijos vėliavomis, altorėliais, su didžiausiu triukšmu šaudydama, lydima kapelos Alsėdžių Šv. Onos brolija kartu su savo parapija pasirodydavo Žemaičių Kalvarijoje¹¹⁸.

Dvi Žemaičių vyskupijos bažnyčios pasirūpino gauti Šv. Onos relikvijas. Alsėdžių bažnyčia iš Jeruzalės patriarcho Jurgio de Lascaris 1774 m. dovanų gavo Šv. Onos kaulų relikvijas, kurias galėjo „pas save laikyti, kitiems dovanoti ir viešai išstatyti bet kurioje bažnyčioje, oratorijoje ar koplyčioje viešam tikinčiųjų pagerbimui“¹¹⁹. Jonišio bažnyčios XIX a. trečio dešimtmečio generalinės vizitacijos aktuose rašoma, kad Šv. Onos altorių puošė „Šv. Onos pačios trečiosios paveikslas“ su pasidabruotais aptaisais ir trimis paauksuotomis karūnomis ir Šv. Agnietės paveikslu viršuje, o altoriaus spintelėje saugotas pacifikalas su šv. Onos relikvijomis¹²⁰.

Kelis šimtmečius Žemaitijoje gyvavusios Šv. Onos brolijos giliai įleido šaknis savo parapijose. Įprasta manyti, kad, praūžus 1863 m. sukilimui, katalikiškų brolijų veikla nutrūko, nors jų pasėti šventųjų kulto daigai išliko gyvi atlaidų tradicijoje, giesmėse ir atvaizduose. Visgi keletas faktų apie Šv. Onos brolijas verčia suabejoti staigia brolijų veiklos pabaiğa ir kelti klausimus apie galimai pakitusią, lyginant su XVII–XVIII a., brolijų veiklą. 1865 m. Žemaičių vyskupijos parapijų klebonai, raportuodami konsistorijai apie parapijose veikiančias brolijas, pranešė, kad veikia dešimt Šv. Onos brolijų Alsėdžių, Batakių, Betygalos, Jonišio,

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 575–576.

¹¹⁸ Liepa Griciūtė, *op. cit.*, p. 180–181.

¹¹⁹ „XVIII a. dokumentai, saugomi Alsėdžių bažnyčios archyve“, in: *Alsėdziai*, p. 299.

¹²⁰ Liudas Jovaiša, „Jonišio Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios istorija“, p. 233.

Klovainių, Kretingos, Lenkimų, Šilalės, Tytuvėnų ir Vilkijos parapijose¹²¹. Matyt, siekiant neužkliūti carinei administracijai, 1865 m. raporte teigta, kad Lenkimų Šv. Onos brolijos tikslas – „melsti Dievą, kad atleistų nuodėmes“¹²². 1868 m. raporte patikinta, kad Vilkijos Šv. Onos brolija „jokių pajamų niekada neturėjo ir šiuo metu visiškai neturi; neturi jokių dokumentų ir vienintelis jos tikslas yra tarpusavio palaikymas krikščioniškos artimo meilės darbais ir pamaldomis su bažnyčios patvirtintomis maldomis“¹²³. Dar keistesnis atvejis atsitiko su Šiaulėnų Šv. Onos brolija, kuri brolių draudimo epochoje ne vien tik tęsė savo egzistenciją, bet ir bandė iš naujo atgimti: Rožinio brolijos narių knygoje nuo galo 1885 m. pradėtas pildyti Šv. Onos brolijos sąrašas – atskirame lape išliko užrašytos 4 į broliją įsirašiusių moterų pavardės¹²⁴.

IŠVADOS

1. Šv. Onos kulto užuomazgos Žemaičių vyskupijoje pastebimos XV a. pabaigoje – XVI a. I pusėje, tad Šv. Onos brolių atsiradimas XVII a. ir jų gausa rodo šv. Onos kulto prigijimą ir populiarumą.
2. Vyskupas Merkelis Giedraitis buvo pirmasis Žemaičių ganytojas, įstojęs į Vilniaus Šv. Onos brolijos gretas, tuo parodydamas savo palankumą brolijai.
3. Šv. Onos brolių socialinės struktūros modelis potridentiniu laikotarpiu atsikūrusiose ir naujai įsteigtose brolijose galėjo būti perimtas iš XVI a. pradžioje LDK veikusių Šv. Onos brolių.
4. Potridentinės Šv. Onos brolijos turėjo dar vieną, sinonimiškai vartotą Šv. Onos, pačios trečiosios, pavadinimą.
5. XVII a. I pusėje Žemaičių vyskupijoje, kaip ir anksčiau Vilniaus vyskupijoje, pradėtos steigti Šv. Onos brolijos. Jos turėjo skleisti kata-

¹²¹ LVIA, f. 669, ap. 3, b. 890, l. 3, 52, 70, 147v, 179, 197r–197v, 230, 345v. Dėkoju Regimantai Stankevičienei už nuorodą į šią bylą.

¹²² *Ibid.*, l. 198.

¹²³ Veliuonos dekanas Navicko 1868-06-23 raportas, in: LVIA, f. 669, ap. 3, b. 1136, l. 32.

¹²⁴ Šiaulėnų bažnyčios Šv. Rožinio brolijos narių knyga (1708–1885), in: VUB RS, f. 107-202, l. 162.

likybę vakarinėje Žemaitijos dalyje ir rūpintis evangelikų sugražinimu į Katalikų Bažnyčios globą. Pirmosios Šv. Onos brolijos prie įsteigtų bernardinų konventų Žemaitijoje pasirodė XVII a. pirmame ketvirtyje. XVIII a. Šv. Onos brolijos prie bernardinų vienuolynų nebesteigtos.

6. Šv. Onos brolijos prie parapinių bažnyčių galėjo būti steigiamos dviem būdais: jas įkurdavo Varšuvos bernardinų konvente veikianti Šv. Onos arkibrolija (Klovainiuose ir Vilkijoje) arba broliją įvesdavo parapijos klebonas ar kitas kunigas; galbūt brolijas steigti parapijose skatindavo ir vyskupas. Brolijos atskirų fundacijų dažniausiai neturėjo.

7. Dauguma – 10 iš 14 – Šv. Onos brolijų Žemaitijoje buvo įsteigtos XVII a. Prie parapinių bažnyčių anksčiausiai buvo įsteigtos Alsėdžių (1629), Klovainių (1637), Varnių katedros (prieš 1639), Betygalos (prieš 1647) ir Vilkijos (prieš 1648) brolijos. Šiaulėnų ir Platelių Šv. Onos brolijos tikriausiai pradėjo savo veiklą XVIII a. I pusėje. XVIII a. II pusėje buvo įsteigtos dar dvi Šv. Onos brolijos – Joniškyje (1775) ir Lenkimuose (1784).

8. Kaip rodo vizitacijų aktuose aptinkami brolijų veiklos pėdsakai (Alsėdžių ir Klovainių brolijų pavyzdžiai), ne visoms brolijoms, ypač neseniai įsteigtoms, pavykdavo sklandžiai pagal brolijos statutus plėtoti savo veiklą. Itin svarbus brolijos viešojo kulto ir turto tvarkymo reikaluose buvo dvasios tėvo – kunigo – vaidmuo.

9. Šv. Onos brolijos gausiai leido savo leidinius, kuriuose buvo surašyti Šv. Onos brolijų įstatai, maldos, atlaidai. Šaltiniuose minima, kad Šv. Onos brolijos nariai vadovavosi jais kasdieninėje veikloje. Pagal leidimų skaičių galima spręsti, kad didžiausias poreikis šioms knygoms buvo jaučiamas XVII a. 3–4 dešimtmečiais. 1669 m. Lietuvoje pasirodė pirmasis Šv. Onos brolijos leidinys, išleistas Vilniaus vyskupo Aleksandro Sapiegos rūpesčiu.

10. Kaip būdinga kitoms potridentinėms brolijoms, Šv. Onos brolijos nariai gyveno atskirą savitarpio pagalba paremtą bendruomeninį gyvenimą: rūpindavosi savo sielos išganymu atlikdami įvairias maldin-gumo praktikas, kartu su kitais brolijos nariais dalyvavo šv. Mišiose, procesijose, piligriminėse kelionėse ir brolijos susirinkimuose, prižiūrėjo brolijai priklausantį altorių ar koplyčią, kurį puošdavo šv. Onos paveikslas, rėmė broliją savo aukomis. Dvi Žemaičių vyskupijos bažnyčios –

LIJANA BIRŠKYTĖ-KLIMIENĖ. ŠV. ONOS BROLIJOS
ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOJE XVII–XVIII A.

Alsėdžių ir Jonišchio – pasirūpino gauti šv. Onos relikvijas, tačiau jos, regis, dėl to netapo reikšmingesniu nei iki tol šv. Onos kulto sklaidos centru.

11. Kelis šimtmečius Žemaitijoje gyvavusios Šv. Onos brolijos giliai įleido šaknis parapijose. Tai įrodo jų gyvybingumas XIX a.: 1865 m. veikė dešimt Šv. Onos brolių Alsėdžių, Batakių, Betygalos, Klovainių, Kretingos, Lenkimų, Jonišchio, Šilalės, Vilkijos ir Tytuvėnų parapijose, o 1885 m. dar aptinkami Šiaulėnų brolijos veiklos pėdsakai.

PRIEDAI

ŠV. ONOS BROLIŲ STEIGIMAS ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOJE XVII–XVIII A.

Eilės nr.	Bažnyčia, jos titulas ir statusas (parapinė / vienuolyno)	Brolijos įsteigimo metai / pirmasis paminėjimas	Broliją įkūrė / suteikė leidimą veikti / aprobavo	Šaltiniai, literatūra
1.	Alsėdžiai , Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo, parapinė	1629	Patvirtinta vysk. sufragano Jono Višmirskio. Visuotinių atlaidų suteikimo ir leidimo įsteigti Šv. Onos broliją raštai iš pop. Pijaus VI gauti 1782-11-13, aprobuota vysk. Stepono Giedraičio.	Liepa Griciūtė, „Šv. Onos brolija ir jos veikla“, in: <i>Alsėdžiai</i> , Vilnius: VDA leidykla, 2002, p. 179–181. <i>LVIA</i> , f. 669, ap. 3, b. 890, l. 345v.
2.	Batačiai , Šv. Onos, parapinė	1691-09-06	Batakių kleb. Martynas Jakševičius. Pop. Inocento XII įsteigta 1691-09-06, aprobuota vysk. Kazimiero Paco 1692-07-21 ir vysk. Jono Lopacinskio 1773-03-09.	<i>LVIA</i> , f. 1671, ap. 4, b. 321, l. 73r–73v, 272v, 273v, 311v. <i>LVIA</i> , f. 669, ap. 3, b. 890, l. 3.
3.	Betygala , Šv. Mikalojaus, parapinė	Prieš 1647. 1673-04-23	1647 m. pop. Inocentas X suteikė brolijai visuotinius atlaidus. 1673-04-23 broliją įvedė Betygalos vikaras, patvirtino vysk. Kazimieras Pacas 1673 m.	<i>Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai</i> , Vilnius: Katalikų akademija, 2011, p. 295. <i>LVIA</i> , f. 669, ap. 3, b. 890, l. 70.

BAŽNYČIOS ISTORIJOS STUDIJOS, VII.
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS METRAŠTIS. T. 37 B.

4.	Joniškis , Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dan- gų, parapinė	1775	Pop. Pijaus VI įsteigta 1775-08-22, vysk. Jono Lopacinskio aprobuota 1775-11-29.	Liudas Jovaiša, „Joniškio Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios istorija“, in: <i>Lietuvos sakralinė dailė</i> , t. 2, d. 1, kn. 1, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų insti- tutas, 2011, p. 240.
5.	Klovainiai , Švč. Trejybės, parapinė	1637	Varšuvos arkibrolija. Vysk. Jurgio Tiškevičiaus aprobuota 1637 m. Pop. Klemenso XIII leista 1768-07-27, vysk. Jono Lopacinskio aprobuota 1769-02-09.	<i>Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611– 1651 m.)</i> , Vilnius: Katalikų akademija, 2011, p. 415. <i>LVIA</i> , f. 669, ap. 3, b. 890, l. 147v.
6.	Kretinga , Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai, priklausė bernardinams	1606-01-31	Varšuvos arkibrolija. Vilniaus vysk. Ignoto Masalskio leista 1786- 12-06 ir Žemaičių vysk. Stepono Jono Giedraičio leista 1787-02-15.	<i>Compendium om- nium documentorum Conventus [...]</i> , 1769, in: Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, rankr. III 6242, l. 166r–v. <i>LVIA</i> , f. 669, ap. 3, b. 890, l. 197v.
7.	Lenkimai , Šv. Onos, parapinė	1784	Aprobuota vysk. Stepono Jono Giedraičio 1784- 10-22.	<i>LVIA</i> , f. 669, ap. 3, b. 890, l. 197.
8.	Plateliai , Šv. apašta- lų Petro ir Pauliaus, parapinė	Vienintelį kartą pa- minėta 1748 m.		<i>Relationes status dioe- cesium in Magno Ducatu Lituaniae</i> , t. 1, Roma: ALCS, 1971, p. 328.
9.	Šiaulėnai , Šv. Onos, parapinė	Pirmą kartą paminėta 1748 m.		<i>Relationes status dioe- cesium in Magno Ducatu Lituaniae</i> , t. 1, p. 332.
10.	Šilalė , Šv. Pranciškaus Asyžiečio, parapinė	Prieš 1698	Žemaičių vyskupijos ofi- cijolo Joakimo Skirmonto rūpesčiu 1698 m. Šilalės brolijai buvo parūpinti ir aprobuoti atlydai.	<i>LVIA</i> , f. 1671, ap. 4, b. 463, l. 56v.

LIJANA BIRŠKYTĖ-KLIMIENĖ. ŠV. ONOS BROLIJOS
ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOJE XVII–XVIII A.

11.	Telšiai , Šv. Antano Paduviečio, priklausė bernardinams	1628		<i>Klasztory bernardynskie w Polsce w jej grani- cach historycznych</i> , red. Henryk Eugeniusz Wyczawski, Kalwaria Zebzydowska: Wydawn. Bernardynów „Calvarianum“, 1985, p. 379.
12.	Tytuvėnai , Angelų Švč. Mergelės Marijos, priklausė bernardinams	1617-06-01 (dar nepra- dėjus sta- tyti naujos bažnyčios ir vienuolyno)	Tytuvėnų vienuolyno gvardijonas Bernardinas Švabas. Vysk. Abraomas Vaina aprobavo 1628 m., vysk. Aleksandras Horainis – 1726 m. Pop. Pijus VI suteikė privilegi- jas 1786-07-26.	<i>Tytuvėnų bernardinų kronika</i> , in: <i>LVIA</i> , f. 1135, ap. 6, b. 59, l. 70–72v. <i>LVIA</i> , f. 696, ap. 2, b. 843, l. 54.
13.	Varniai , Šv. apašta- lų Petro ir Pauliaus, katedra	Vienintelį kartą pa- minėta 1639 m.		<i>Relationes status dioce- sium in Magno Ducatu Lituaniae</i> , t. 1, p. 248.
14.	Vilkija , Šv. Jurgio, parapinė	Brolija (ne- įvardijant, kad tai Šv. Onos) pirmą kartą paminėta 1648 m. Įsteigta 1668 m.	1748 m. suteikta Varšuvos Šv. Onos ar- kibrolijos privilegija, aprobuota vysk. Antano Tiškevičiaus.	<i>Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611– 1651 m.)</i> , p. 332. <i>Vysk. Kazimiero Paco vizitacijos</i> , p. 897. Varšuvos Šv. Onos arkibrolijos originali pergamentinė privile- gija Vilkijos Šv. Onos brolijai (1748-06-04), in: Kauno arkivysku- pijos kurijos archyvas, be signatūros. <i>LVIA</i> , f. 669, ap. 3, b. 890, l. 52.

JONAS VILIMAS

ŽEMAITIŠKOJI IR KITOS *PATREM*
GIESMĖS XVII–XVIII A.
LDK GIESMYNUOSE

Tikėjimo simbolis, arba *Credo*, kaip jis paprastai vadinamas lotyniškosios Bažnyčios tradicijoje, galutinai Romos rito Mišių sudėtine *Ordinarium Missae* dalimi tapo tik 1014 m. Tačiau jo muzikinės išraiškos istorija kiek senesnė ir siekia, kaip manoma, VII–VIII a.¹ Seniausia laikoma vadinamojo *Credo I* (pagal Vatikano redakciją) melodija, kuri greičiausiai susiformavo VIII a. pabaigoje – IX a. pradžioje, nors ankstyviausi šaltiniai, kuriuose randama būtent ši melodijos versija, mus pasiekė iš vienuoliktojo šimtmečio². Panašu, kad ji tapo savotišku etalonu keletui amžių į priekį, o kai kurie jos variantai ilgainiui išsirutuliojo į savarankiškas melodijas. Vėliau ėjo keletas vėlyvųjų viduramžių šimtmečių, per kuriuos žanro raida buvo palyginti vangė. Tiesa, šaltiniuose randama tikrai daugiau nei vienas *Credo* melodijos variantas, tačiau nemaža jų dalis, kaip manoma, buvo minėtos pirmosios melodijos artimesni ar tolimesni „giminaičiai“.

Naują impulsą giesmės evoliucijai XIV–XV a. davė išaugusi ir sustiprėjusi polifonija, o ypač daugiabalsių Mišių ciklo formavimasis. Viena vertus, kaip tik dėl to į *Credo* imta žiūrėti kaip į sudėtinę penkia-

¹ Vadinamuoju Karolingų renesanso laikotarpiu šis simbolis imtas naudoti Mišiose Frankų imperijoje. Tuomet įvyko ir vienas svarbesniųjų pokyčių – perėjimas nuo daugiskaitinės *Credimus* formos prie vienaskaitinės *Credo*; šį atnaujintą tekstą pateikė vienas svarbesniųjų Karolio Didžiojo dvaro teologų Paulinas Akvilėjietis. Pastebėtina, kad XVI a. liuteronai grįžo būtent prie daugiskaitinės formos.

² Plačiau apie šios giesmės istoriją žr.: Richard L. Crocer, David Hiley, „Credo“, in: *Grove Music Online*, [interaktyvus], in: <http://www.oxfordmusiconline.com>, (2013-07-24).

dalio *Ordinarium Missae* ciklo dalį³. Kita vertus, polifoninėje muzikoje išsivyravusi nauju ritmo organizavimu pagrįsta komponavimo technika bei ją naudoti įgalinanti menzūrinė notacija paradoksaliai atvėrė kelius naujoms kūrybinėms paieškoms ir *Credo*, kaip savarankiškos giesmės, žanrinei evoliucijai. Kaip tik XV a. gana plačiai Europoje paplinta vadinamoji *Credo cardinalis*, kuri dažniausiai būdavo užrašoma atskirai, o ne siejant ją su kokiu nors ciklu. Kita svarbi šios giesmės savybė buvo ta, kad daugumoje to laikmečio šaltinių ji užrašyta būtent minėta menzūrinė notacija⁴. Kaip matysime, šiedu faktoriai bei jų sąveika vėlesniais amžiais taps kertiniais giesmės raidoje.

Pereinant prie mūsų aptariamojo laikotarpio, dar pravartu trumpai stabtelėti ties XVI a. Muzikos istorijoje tai buvo didžiųjų vardų ir išplėtotos vokalinės polifonijos metas, kuomet klestėjo žanrų hierarchijos viršūnėje karaliavusių daugiabalsių ciklinių Mišių kūryba. Kompozitoriai, naudodami įvairias technikas, jas rašė dešimtimis⁵. *Credo* dažniausiai būdavo traktuojama ir rašoma kaip sudėtinė tokio ciklo dalis, nors pasitaikydavo ir pavienių opusų⁶. Neužmirštinas ir kitas itin svarbus šios epochos kultūros ir Bažnyčios istorijos bruožas – stipri Reformacijos banga, persiritusi per didesnę Europos dalį. Savo ruožtu po kiek laiko ji pagimdė ir galingą katalikiškosios Kontrreformacijos bangą. Kodėl tai svarbu? Protestantai arba apskritai nustojo naudoti Tikėjimo simbolį, arba jį koregavo, grįždami prie daugiskaitinės jo versijos liturgijoje, kaip,

³ Pirmasis žinomas autorius, parašęs daugiabalses Mišias kaip vientisą ciklinį kūrinį, buvo su Jono Liuksemburgiečio vadovaujama kryžiuočių kariuomene Lietuvoje greičiausiai lankęsis prancūzų kompozitorius Guillaume de Machaut (1300–1377).

⁴ T. y. skirtingai nuo XX a. pradžios šios giesmės versijos, kuri pagal minėtą Vatikano redakciją tapo *Credo IV*, visuose oficialiuose liturginiuose giesmynuose užrašoma choraline kvadratine notacija, nenurodančia jokių ritminių verčių, t. y. suponuojančia laisvą, natūraliu teksto ritmu pagrįstą melodinį judėjimą.

⁵ Pvz., XV–XVI a. sandūroje gyvenęs garsusis Josquinas Desprez parašė per 20 Mišių ciklų, o garsiausi XVI šimtmečio autoriai Rolandus Lassus (arba Orlando di Lasso) ir Pierluigi Giovanni da Palestrina – atitinkamai per penkiasdešimt ir šimtą Mišių.

⁶ Pvz., yra išlikusios 5 minėtam Josquinui Desprez priskiriamos pavienės *Credo giesmės*. Žr.: Patrick Macey [ir kt.], „Josquin des Prez“, in: *Grove Music Online*, (2012-07-26).

pavyzdžiui, liuteronai didžiųjų švenčių metu⁷. Šis Reformacijos iššūkis, tikėtina, paskatino ir katalikų atsaką, kurio vienas iš pasireiškimų įdomiai atsiskleidė būtent *Credo* giesmės raidoje.

Kaip savo enciklopediniame straipsnyje pastebėjo žymūs muzikologai medievistai Richardas L. Crockeris ir Davidas Hiley'us, kaip tik po XV a. dėl ne visai aiškių priežasčių stipriai suintensyvėjo naujų *Credo* kūryba⁸. Didesnioji jų dalis parašyta jau baroko epochoje, būtent tuo metu, kai Kontrreformacija pasiekė savo apogėjų. Iki šiol svarbos nepraradusiame ir jau senokai bibliografinė retenybe tapusiame lenkų muzikologo Tadeuszo Miazgos dar 1976 m. išleistame Tikėjimo simbolio vienbalsių giesmių kataloge⁹ suskaičiuojama 701 melodija, iš kurių per 400 parašyta XVIII a.¹⁰ Tikėtina, kad iš likusiųjų didesnėji pusė veikiausiai buvo parašyta XVII a. Kitas įdomus šios informacijos aspektas, kurį atskleidžia ir pats katalogas, yra vietos, kuriose šių giesmių kūryba klestėjo. Dauguma jų buvo parašytos ir cirkuliavo Italijoje, Vokietijoje ir Lenkijoje¹¹ (pastarasis pavadinimas iš tiesų apėmė Abiejų Tautų Respubliką, taigi ir LDK). Sykiu pastebėtina, kad tai tie kraštai, kur Kontrreformacija turėjo itin didelės svarbos visam religiniam ir kultūriniam to meto vyksmui. Kitas svarbus faktorius buvo tas, kad tokia šių giesmių įvairovė buvo daugiausia paplitusi tarp tuose kraštuose veikusių skirtingų vienuolių.

Lietuviškas to meto realijas iliustruosime Lietuvos bibliotekose esančių šaltinių duomenimis. XV–XVI a. šaltiniai (šiuo atveju mažas jų skaičius nėra pagrindinis kriterijus) nei didelės *Credo* giesmių koncentracijos, nei jų įvairovės nerodo. Pavyzdžiui, viename iš didžiųjų su Vilniaus bernardinai siejamų gradualų, saugomų Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyruje (f. 22-103) Mišių ordinariumo giesmės surašytos atskirai, ciklais, tačiau jie visi susideda iš

⁷ Žr., pvz., Lietuvos liuteronų liturgijos projektą: <http://www.liuteronai.lt/Liturgijos-projektas/Agenda/Liturgija/Liturgija>, (2012-07-26).

⁸ Richard L. Crocker, David Hiley, *op. cit.*

⁹ Tadeusz Miazga, *Die Melodien des einstimmigen Credo der römisch-katholischen lateinischen Kirche*, Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1976.

¹⁰ Cit. pagal: Richard L. Crocker, David Hiley, *op. cit.*

¹¹ *Ibid.*

4 giesmių – *Kyrie, Gloria, Sanctus* ir *Agnus Dei*. Panaši situacija ir su kitu iš didžiųjų giesmynų, saugomu ten pat (f. 22-106). Septynioliktajame šimtetyje situacija jau keičiasi iš esmės. Pavyzdį pokyčiams galėjo duoti ir vadinamasis Petrikovijaus gradualas, kurio pirmasis leidimas išėjo 1600 m., o pakartotinis, išplėstas – XVII a. viduryje¹². Čia rasime 6 vienbalsius *Credo*, iš kurių 5 parašyti menzūruota notacija¹³, be to, dar esama kelių giesmių su mišria notacija. XVII ir XVIII a. rankraštiniuose giesmynuose šių giesmių įvairovė dar didesnė. Pvz., Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (f. 45 – 2) užrašyta 15 *Patrem*¹⁴, neskaitant tų, kurios įeina į kitus ciklus. Kiek mažiau (trylika) pavienių užrašymų užfiksuota ten pat, f. 45 – 58. Daugiau ar mažiau tokių atskirų giesmių, kaip ir *Patrem* įeinančių į Mišių *Ordinarium* ciklus, rasime kone visuose Mišių giedojimui skirtuose giesmynuose. Reikšminga ir tai, kad netgi viename iš pranciškoniškos aplinkos kilusiame aptariamojo laikotarpio antifonale, kur surašytos giesmės, skirtos giedoti ne per Mišias, bet per liturgines valandas, užrašytos net trys *Patrem* giesmės¹⁵. Pagaliau *Credo* svarbą rodo ir faktas, kad net ir nedideliame spausdintiniame Žygimanto Liauksmo sudarytame graduale¹⁶, kuris teturi viso

¹² *Graduale Romanum de tempore et sanctis* [...], Cracoviae: in officina typographica Andreae Petricovij, [inter 1600 et 1603]; *Graduale Romanum de tempore et sanctis olim iussu sacrae recordationis Pii V. Pontif. Max. ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini ad ritum missalis editum* [...], Cracoviae: in officina viduae et haeredum Andreae Petricovii, 1651.

¹³ Pavadinti ją grynai menzūrine, pagal vėlyvaisiais viduramžiais susiformavusią sampratą, neišeitų, nes nėra tokių nuorodų kaip prolacijos, perfekcijos ir pan., t. y. ne tik ritminio, bet ir metrinio organizavimo požymių. Tačiau ryškiai galima išskirti, kurie grafiniai natų ženklai žymi ilgesnes, o kurie – trumpesnes ritmines vertes, nors naudojami ženklai išoriškai būdingi ar artimi choralinei notacijai.

¹⁴ Taip jos dažniausiai vadinamos tuometiniuose šaltiniuose – pagal eilutės, kurią po kunigo turi atsakyti tikintieji ar choras, pirmąjį žodį.

¹⁵ Gardino pranciškonams observantams priklausiusiame antifonale, šiuo metu saugomame Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (f. 45-1), pačioje pabaigoje, po giesmių indekso, užrašytos šios *Credo* giesmės: *Patrem Paschale Imum, 2dum Paschale* ir *Patrem supra Salve Regina*.

¹⁶ *Graduale pro exercitatione studentium*, Vilnae: in Typographio Academico Societatis IESV, 1693, prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1B0001014501>.

labo 48 puslapius, įskaitant titulinius, yra net keturi, kaip įvardinta, giedami „Simboliai“ (*Symbolum*). Dar vienas su tuo laikmečiu sietinas jų bruožas yra tas, kad visi jie parašyti akivaizdžiai menzūruotai, tai yra pagal *cantus fractus*, o ne pagal *cantus planus* principus, kuriais pagrįstas kitų giesmių užrašymas¹⁷.

Trumpai apibendrinant, toks buvo kontekstas, kuriame tarp gausybės kitų giesmių atsiranda viena netikėtu pavadinimu „Patrem Zmoydskie“. Tai viena iš vienuolikos Tikėjimo simbolio giesmių, surašytų Lietuvos muzikos ir teatro akademijos bibliotekoje saugomame XVII–XVIII a. giesmyne, lotyniškai pavadintame *Liber continens gradualia cum antiphonis et quibusdam responsoriis ac prosis* („Knyga, apimanti gradualus su antifonomis ir kai kuriuos responsorius bei prozas“)¹⁸. Tai universalus tipo kancionalas, skirtas vienuolių chorui ar scholai, kuriame sudėtos tiek Mišioms, tiek ir liturginėms valandoms skirtos giesmės. Nors tituli-niame lape nurodyta konkreti vieta ir data – „Pro coenobio Olicensi ad S. Mariam, 1623“, nurodanti, kad knyga skirta Švč. Mergelei Marijai pašvęstam Olykos vienuolynui, – tačiau vargu bau šis kancionalas užrašytas per tuos vienerius metus ar tais metais užbaigtas rašyti. Be to, sunkiai tikėtina, kad tai buvo padaryta būtent Voluinėje esančioje ir Radviloms priklausiusioje Olykoje. Kiek žinoma, Olykoje tikrai buvo bažnyčia (didelė, barokinė, pastatyta 1635–1645 m.), šaltiniuose dar minima špitolė ir ligoninė, tačiau apie moterų vienuolyną neužsimenama¹⁹.

Giesmynas neabejotinai susijęs su Nesvyžiaus benediktinėmis, kurių vienuolyną XVI a. pabaigoje fundavo Mikalojus Kristupas Radvila

¹⁷ Apie šių dviejų giedojimų skirtumus Liaukšminas kalba savo traktate *Ars et praxis musica*, kuris skirtas daugiausia grigališkojo choralo principams aptarti, o kartu yra pirmasis žinomas Lietuvoje parašytas muzikos teorijos darbas. Žr.: Zygmunt Lauxmin, *Ars et praxis musica in usum studiosae juventutis in Collegiis Societatis Iesu*, Vilnae: reimpressa typ. Acad., 1693. Taip pat žr.: Žygimantas Liaukšminas, *Ars et praxis musica*, vertė Leonas Valkūnas, in: Žygimantas Liaukšminas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mintis, 2004, p. 302–346.

¹⁸ *Liber continens gradualia cum antiphonis et quibusdam responsoriis ac prosis*, Olyka [Nesvyžius?], 1623.

¹⁹ Plačiau apie Olyką žr., pvz.: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, Warszawa: Nakładem Władysława Walewskiego, 1886, p. 527–529.

Našlaitėlis. Tai rodo kai kurių lapų taisymams panaudotų laiškų liekanos, kuriose įrašytas Nesvyžiaus benediktinių pavadinimas. Tad didžiausia tikimybė, kad giesmynas buvo surašytas Nesvyžiuje, kurį laiką naudotas Olykoje, kur galbūt tuo metu gyveno ir darbavosi iš Nesvyžiaus atvykusios seserys²⁰. Nepaisant tituliniam lapui įrašytos datos, giesmynas buvo pildomas ne vienus metus ir net ne vieną amžių. Didesnioji jo dalis užrašyta XVII a. (daugiau kaip pusė veikiausiai XVII a. II pusėje), o viena sekcija – neabejotinai jau XVIII a.²¹ Apskritai šis giesmynas yra labai eklektiškas. Jame būtų galima išskirti ir kyrialo padalą, pasižyminčią aiškiais archaizmais, kuria pradeda visa knyga²². Be to, jame surašyti keli pilni liturginiai oficijai, nemažai įvairių antifonų, iš kurių išskirtinos Lenkijos ir Švedijos karalysčių šventųjų globėjų garbei skirtos senųjų oficijų antifonos (dažniausiai rimuotos)²³. Taip pat čia gausu himnų, surašytų irgi atskiromis sekcijomis, esama ir kelių ciklų bei kelių pavienių kintamųjų Mišių giesmių etc. Kitaip tariant, tai gana plačios paskirties giesmynas, įgalinantis giedoti ir per liturgines valandas, ir per Mišias, tačiau kartu nepakankamas pilnam liturgijos atlikimui. Apibendrinant, tai kancionalas, pritaikytas savotiškoms „lauko“ sąlygoms, kokias galime įsivaizduoti buvus Olykoje, lyginant su pagrindiniu Nesvyžiaus vienuolynu.

Kokia situacija su giedamu Tikėjimo simboliu šiame giesmyne? Senesniojoje sekcijoje per kelias vietas išmėtyti 9 *Patrem*; aštuonių pavadinimai lenkiški, o vienas lotyniškas: „Patrem Mazowieckie“, „Patrem Francuskie“, „Na Boze Narodzenie“, „Wielkonocne Patrem“, „Patrem Zmoydskie“, „Patrem Duchu Swiętego“, „Tridenstskie Patrem“, „Patrem Bogorodice“ ir „Patrem infra Octavas Corporis Christi Super Prosam

²⁰ Brandžiaisiais ir vėlyvaisiais viduramžiais prie bažnyčių ir vienuolynų įsteigtose špitolėse neretai veikė ir koplyčios, kuriose buvo praktikuojama ir giedama liturgija. Apie tai išsamiau žr.: Christopher Page, *The Christian West and its Singers. The First Thousand Years*, New Haven, London: Yale University Press, 2010, p. 505–509.

²¹ Detalesnį giesmyno aprašą žr.: Jonas Vilimas, *Grigališkojo choralo tradicijos bruožai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: XV–XVIII a. atodangos ir rekonstrukcijos bandymas*: Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012, p. 141–143.

²² Pvz., čia surašytos septynios nekintamosios Mišių giesmės su tropais, 4 *Kyrie* ir 3 *Sanctus*.

²³ Tai irgi laikytina archaizmu, kadangi po Tridento susirinkimo įvykdytos Romos rito reformos tokių oficijų lotyniškoje Romos liturgijoje buvo atsisakyta.

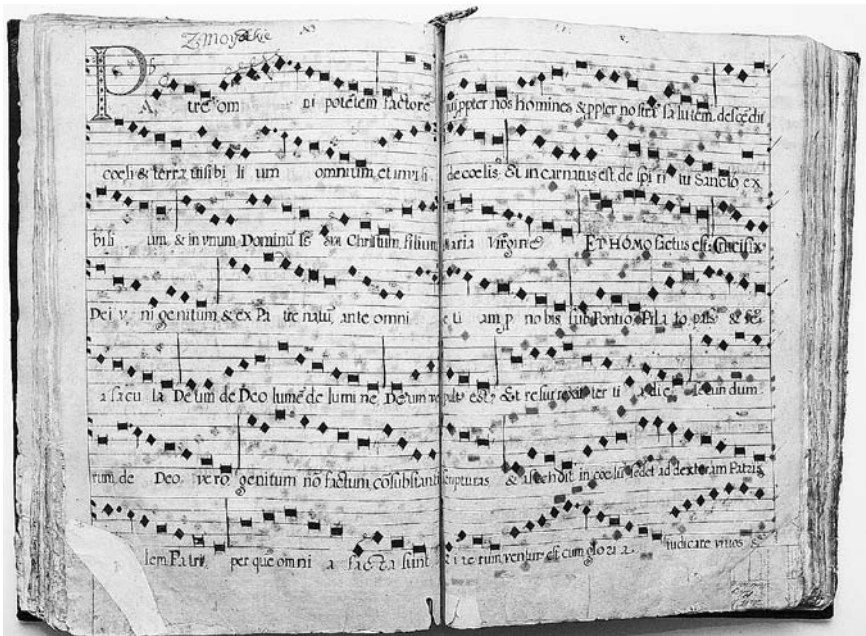
Lauda Syon Saluatorem“. Dar dvi giesmės užrašytos naujesnėje padalijoje. Pirmoji – be pavadinimo, pagal melodiją ji daugmaž atitiktų Vatikano redakcijos *Credo* III (galima ją laikyti kiek savitu šios melodijos variantu), kuri paprastai giedama kartu su populiariuoju kyrialu *De Angelis*. O antroji jau turi pavadinimą – „Patrem Rzymskie Nazwanie“, t. y. „Vadinamoji Romos *Patrem*“.

Kompozicijos technikos istorijos požiūriu iš išvardintųjų išskirtina giesmė lotynišku pavadinimu, kuris nusako ir jos kūrimui panaudotą techniką. Tai XVI a. buvusi itin populiarī *missa parodia*, kurios esmė – nekintamąsias Mišių dalis rašyti kokio nors kito kūrinio pagrindu. Septynioliktajame šimtmetyje ji buvo jau ne itin paplitusi. Kita įdomybė būtų ta, kad ši technika dažniausiai naudota polifoninėje muzikoje. O šiuo atveju turime vienbalsės *parodios* pavyzdį. Kitas *Liber continens...* esančias *Credo* galima suskirstyti į dvi grupes – pagal liturginę paskirtį ir pagal „geografiją“. Prie pirmųjų priskirtinos „kalėdinė“, „velykinė“ ir „sekmininė“ (*Ducha Świętego*) *Patrem*, o likusios siejamos su įvairiais kraštais ar miestais. Tokios „geografinės“ *Credo* ypač paplitusios XVIII a. iš įvairių LDK vienuolių kilusiuose šaltiniuose. Tiesa, lygindami jas ir šį benediktiniškąjį variantą, daug bendrumų nesurasime. Vienintelė „Vadinamoji Romos“ giesmė, matyt, atitiktų daugumoje kitų paminėtų kancionalų sutinkamą *Patrem Romanum*. Visos kitos, bent sprendžiant iš pavadinimų, mūsų šaltiniuose neužfiksuotos. Ar tai vieninteliai pavyzdžiai? Kiek jie unikalūs bendrame (net ir LDK) kontekste? Vienareikšmiai ir užtikrintai pasakyti sunku. Tam reikalingas gerokai sistemiškesnis ir detalesnis tyrimas. Tikėtina, kad bent jau „tarp-tautiškosios“ *Patrem* („Tridentiškoji“ ir pan.) turėjo būti gana plačiai paplitusios, o kitos (minėtoji „Prancūziškoji“ ar „Mazovietiškoji“) galėjo būti žinomos bent jau tose šalyse ar kraštuose, kuriuos nurodo pavadinimai. Kaip bebūtų, tarp mums kol kas prieinamų (taip pat peržiūrėtų ar tyrinėtų) šaltinių kitos „žemaitiškos“ Tikėjimo simbolio giesmės aptikti bent kol kas nepavyko. Taigi, bent jau lietuviškame kontekste ši giesmė išties yra unikali.

Kokia ji ir kur slypi jos „žemaitiškumas“? Ar apskritai galima čia įžvelgti kokią nors tautinę ar etninę tapatybę? Pažvelkime į ją grynai iš muzikinės pusės. Pradėkime nuo notacinių ir derminių parametrų.

Akivaizdu, kad naudojama jau nekart šiame straipsnyje minėta men-
zūruota notacija, kokia būna ir kitose to paties giesmyno giesmėse bei
daugelyje kitų XVII–XVIII amžiais LDK vienuolių naudotų giesmynų
(Pav. 1). Šioje giesmėje akivaizdžiai vartojamos trys ritminės vertės,
kurias galima įvardinti kaip *longa* (ilgąją), *brevis* (trumpąją) ir *semibrevis*
(pusiau trumpąją). Tačiau nėra kokių nors prolacijos ar kitų metrinių
ženklų ar užrašų. Taip pat neaišku, ar ritminės vertės santykiai pagrįsti
vadinamąja tobuląja (t. y. trejine) ar netobuląja (dvejine) proporcija.

Pav. 1

Pvz. 2*

* Transkribuojant melodiją, ilgoji nata *longa* žymima *grave* nata, *brevis* – paprasta
juoda nata be kotelio, o *semibrevis* – mažąja juoda nata.

Turint omenyje, kad giesmė užrašyta jau ankstyvojo arba brandžiojo baroko laikotarpiu, veikiausiai laikomasi pastarosios, tai yra *longa* sudaryta iš dviejų *brevia*, o *brevis* – iš dviejų *semibrevia*.

Jau pirmasis ilgesnis motyvas rodo, kad tai I dermės (*modus*) melodija. Kita vertus, si bemolis prie rakto leistų galvoti ir apie re-minorinę tonaciją. Nors prielaida kiek abejotina, turint omenyje, kad giesmė greičiausiai užrašyta XVII, o ne XVIII a., kuomet ir tonacijos, ir funkcinė harmoninė sistema buvo tapusios ne vien teorinėmis galimybėmis, bet ir praktine, visiškai funkcionuojančia realybe. Tačiau minėtas prieraktinis alteracijos ženklas liudija, kad melodija traktuota greičiau kaip minorinės, bet ne dorinės dermės melodija²⁴. Dėl teksto ypatybių muzikinę formą būtų galima traktuoti kaip išsistinę plėtotę. Tačiau melodika pagrįsta kai kurių nesudėtingų motyvų kartojimu ar jų varijavimu. Teminis grūdas, jei taip tiktų pavadinti šiuo atveju, eksponuojamas jau pirmąja fraze „Patrem omnipotentem“. Po nedidelio tercijos žingsnio aukštyn laipsniškai nusileidžiama žemyn, tuo patvirtinant pagrindinį derminį toną, o po to nuo trečiojo dermės laipsnio laipsniškai žingsniuojama aukštyn ir vėl, tarytum gamoje, nusileidžiama į pirmąjį toną (Pav. 2). Kitas svarbus struktūrinis elementas eksponuojamas pačioje antrosios frazės pradžioje – „factorem coeli et terrae visibilium omnium et invisibilium“ (Pav. 3). Tai staigus oktavos šuolis aukštyn. Šioje frazėje taip pat matome ir kvintos šuolius. Šiais struktūriniais motyvais – tercijos žingsniais, kvintos ir oktavos šuoliais bei laipsniškais (gamos tipo) kilimais ir nusileidimais – yra pagrįsta visa melodika. Tokie elementai nėra itin būdingi vienbalsiam grigališkajam choralui (ypač tai pasakytina apie oktavinius šuolius), tačiau jie ne tokie jau reti aptariamojo laikotarpio giesmėse. Pavyzdžiui, platus melodijos *ambitus* naudojamas ir jau minėtame Vatikano redakcijos *Credo* III, kuris, kaip manoma, buvo sukurtas XVII a. (Pav. 4). Toje pačioje *Liber continens* užrašyta marijinė *Sanctus* su tropu irgi pasižymi analogiškais savybėmis bei oktaviniais šuoliais (Pav. 5). O štai keliuose XVIII a. iš LDK vienuolynų kilusiuose šaltiniuose užrašyto Mišių ciklo „Missa de Conceptione BVM“ *Kyrie*

²⁴ Tiesa, galutinai šią prielaidą priimti kiek trukdytų faktas, kad bemolis nurodomas tik pačioje pradžioje, o kitose eilutėse šalia rakto jis nebežymimas. Vis dėlto tokia indikacija laikytina pakankama giesmės užrašymo laikotarpiui nustatyti.

Pvz. 3

fac-to-rem coe-li & ter-ræ visi-bi-li-um omni-um et invi-si-bi-li-um.

Pvz. 4

Et ascéndit in cæ-lum: sedet ad déxteram Pa-tris. Et í-terum ventúrus est cum gló-ri-a, iudicá-re vivos et mórtuos: cujus regni non e-rit finis. Et in Spíritum Sanctum, Dóminum, et vivi-ficántem: qui ex Patre Fi-li-óque procedit.

A – men.

Pvz. 5

San- ctus, San- ctus, San- ctus, Dóminus De-us Sábbaoth.

Pvz. 6*

Chri-ste e –

* Šis pavyzdys yra paimtas iš XVIII a. pab. rankraštinio giesmyno, saugomo: VUB RS, f. 45-71. Transkribuojant vietoj originale užrašytų sveikųjų natų (kurios turėtų žymėti *longa's*) naudojama *grave*, vietoj pusinių (kurios turėtų reikšti *brevis*) – paprasta juoda nata, o *semibrevis* žymima ketvirtine nata.

giesmėje panaudojamas net decimos šuolis (Pav. 6). Tad galima teigti, kad „Žemaitiškosios *Patrem*“ melodika atspindi bendrąsias XVII a. tokio tipo giesmių komponavimo tendencijas.

Ar aptartieji muzikiniai bruožai leidžia atsakyti į klausimą, kodėl ši giesmė pavadinta būtent „*Patrem Zmoydskie*“? Prisiminus žemaičių muzikinio folkloro ypatybes, atsakymas būtų neigiamas. Darytina išvada, kad giesmės „žemaitiškumas“ slypi kitur. Ar tai galėjo būti tuo metu Žemaitijoje skambėjusios muzikos atspindys? Neatmestina. Tačiau norint tai įrodyti, reikalingi papildomi išsamūs tyrimai. Kitas klausimas – kur tokia muzika skambėjo? Kieno ji buvo sukurta ir atliekama? Galima klausti dar siauriau: kokio socialinio sluoksnio kultūrą atspindėjo tokia muzika? Kitaip tariant, trūkstant duomenų apie kūrinio autorystę, tenka kreiptis į kultūros ir Bažnyčios istorijos sferą. Neabejotinai, ši giesmė atspindi aukštąją, su bajorijos ir dvasininkijos sluoksniais susijusią bažnytinės muzikos kultūrą. Tam tikrą užuominą apie tokios kultūros egzistavimą pateikia 1579 m. Tarkvinijaus Pekulo atlikta Žemaičių vyskupijos vizitacija. Popiežiaus pasiuntiniui kalbantis su rinktiniais Vilkijos miestelėnais, šie pasiskundė, kad patys norėtų ir iš tiesų „dažnai giedotų mišparus [...], jei vikaras juos pašauktų ir pakviestų“²⁵. Vargu bau jie buvo mažaraščiai plebėjai. Nors vizitatorius konkrečiai neįvardija, bet veikiausiai jie buvo palyginti neblogai išsilavinę turtingesnių miestiečių ir vietinės bajorijos atstovai. Ši trumpa citata leidžia kelti prielaidą jei ne apie aukštosios, tai bent jau apie aukštesnės (t. y. atspindinčios aukštesniųjų sluoksnių gyvenimą) kultūros buvimą ar jos rimtas užuomazgas²⁶. Pagaliau tokios kultūros buvimą XVII a. netiesiogiai liudija ir toks svarbus mūsų muzikos istorijos paminklas, kaip Kražių vargonų tabulatūra²⁷, kuri irgi negalėjo atsirasti plyname lauke.

²⁵ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, parengė Liudas Jovaiša, Juozas Tumelis, Vilnius: Aidai, 1998, p. 22–23.

²⁶ Šiuo atveju neužmirština ir tai, kad pirmąjį katalikišką katekizmą lietuvių kalba tuo pačiu metu, XVI a. pabaigoje, parašė ir išleido Varnių katedros kanauninkas, minimas ir minėtoje vizitacijoje, Mikalojus Daukša. Tai irgi liudija apie gana aukštą bendrą kultūros lygį ano meto Žemaitijoje.

²⁷ Plačiau apie tai bei apie šio šimtmečio muziką žr.: *Klavyrinė XVII a. Lietuvos muzika*, parengė Jūratė Trilupaitienė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004.

Kita tikėtina gija yra benediktiniškoji – ir sykiu tokia, kuri buvo išsisknijusi būtent Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Kaip tik XVII a. buvo įgyvendintos kelios svarbios benediktinių fundacijos Lietuvoje. Pirmiausia apie 1620 m. iš Nesvyžiaus atvykusias kelias benediktines vienuolynui paskirtame savo name apgyvendino Mikalojus ir Kotryna Horodiskiai²⁸, tuo padėdami pagrindus iki pat XX a. vidurio gyvavusiam bene svarbiausiam Vilniaus benediktinių vienuolynui ir jo architektūriniam ansamblui. Po ketverių metų, 1624-aisiais, dar kelios Nesvyžiaus benediktinės buvo pakviestos kurtis Kaune²⁹. O 1639 metais Kražiuose buvo įkurtas benediktinių vienuolynas, kuriame apsigyveno nebe iš Nesvyžiaus, bet jau iš Vilniaus atvykusios septynios vienuolės³⁰. Vis dėlto neabejotina, kad Kražių benediktines per Vilnių su Nesvyžiumi siejo genetinis ryšys. Kita vertus, neatmestina, kad galėjo būti ir tiesioginių kontaktų su pirminiu motininu vienuolynu, nors jų nustatymui, be abejonės, reikalingas specialus tyrimas. Bet kuriuo atveju akivaizdu, kad Nesvyžius yra ta šerdis, į kurią susieina LDK benediktiniškosios gijos. Visiems Lietuvos benediktinių vienuolynams (išskyrus Kražių) pradžia davė tiesiogiai iš „motininio“ Nesvyžiaus vienuolyno atsiuštos pirmųjų seserų grupės. Neatmestina, kad kaip tik Olykoje turėjo atsидaryti dar viena Nesvyžiaus vienuolyno „filija“ ir *Liber continens...* galėjo būti perrašoma numatant naudoti knygą būtent tame būsimajame vienuolyne. Jeigu tokie planai ir buvo puoselėjami, akivaizdu, kad šis projektas taip ir nebuvo įgyvendintas. Tačiau knyga (ar tiksliau jos pirmoji dalis) jau buvo parašyta ar pradėta rašyti. Galimas daiktas (ypač jei anksčiau išsakyta prielaida apie galimai Olykoje kurį laiką gyvenusias seseris benediktines nepasitvirtintų), kad

²⁸ Auksė Kaladžinskaitė, „Vilniaus buvęs benediktinių vienuolynas ir Šv. Kotrynos bažnyčia“, in: *Lietuvos vienuolynai: Vadovas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998, prieiga per internetą: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V64-75/Vilnbenedikt.htm>.

²⁹ Rasa Varsackytė, „XVII–XVIII a. Kauno benediktinių vienuolyno kasdienybės etiudai“, in: *Benediktiniškoji tradicija Lietuvoje*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2008, p. 85.

³⁰ Adomas Butrimas, Povilas Švėrebas, „Kražių benediktinių vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia“, in: *Lietuvos vienuolynai*.

giesmynas net ir neiškeliavo iš Nesvyžiaus. Šiuo atveju svarbi detalė yra ta, kad „Patrem Zmoydskie“ užrašyta ne pačioje seniausioje, bet kiek vėlyvesnėje padaloje, kuri, kaip minėta, surašyta greičiausiai XVII a. II pusėje – tai yra tuo metu, kad jau visavertiškai funkcionavo ne tik Vilniaus ir Kauno, bet ir Kražių benediktinių vienuolynas. Tikėtina, kad būtent pastarajame atsirado galimai tuo metu Žemaitijoje naudota Tikėjimo simbolio giesmė. Neatmestinas spėjimas, kad ji buvo sukurta pačiame vienuolyne, o kiek vėliau per Vilnių ar tiesiogiai pateko ir į Nesvyžį. Čia ji veikiausiai prigijo ir tapo sudėtine liturginio-muzikinio repertuaro dalimi, kas ir paaiškintų, kaip ji atsirado Olykai skirtame giesmyne.

* * *

Pabaigai – keletas trumpų apibendrinimų ir pastebėjimų.

Pirma, literatūroje išsakyta pastebėjimą dėl *Credo* kūrybos suintensyvėjimo XVII–XVIII a. Europoje patvirtina ir iš LDK kilę šaltiniai. Nors, kaip buvo pastebėta, šio reiškinių priežastys vis dar nėra įtikinamai paaiškintos, viena iš prielaidų būtų ta, kad pagrindinį impulsą jam davė Reformacijos ir Kontrreformacijos jėgų susidūrimas. Tikėjimo simbolio giesmių rašymas gali būti traktuojamas ir kaip stiprus katalikų kūrybinis atsakas. Kita vertus, prisimintina ir tai, kad Romos rito liturgija tuo laikotarpiu įžengė į visuotinio vieningumo ir suvienodinimo fazę. Naujos šventės bei joms skirtos liturginės maldos, skaitiniai bei giesmės iš esmės būdavo įvedami centralizuotai. Tad įvairialypė muzikinė kanoninių liturginių giesmių kūryba tapo svarbia kūrybinės raiškos sfera.

Antra, kalbant apie originalios bažnytinės muzikos kūrybą aptariamuoju laikotarpiu, matyti, kad kultūrinės prielaidos tiek visoje LDK, tiek konkrečiai Žemaitijoje tam tikrai egzistavo. Buvo susiformavęs ne tik didikų, bet ir išsilavinusių bajorų bei turtingesnių miestelėnų sluoksnis. Neabejotinai šią kultūrą stiprėti ir plačiau skleisti paskatino Kražių kolegijos įkūrimas XVII a. pradžioje bei naujų vienuolynų fundacijos, tarp kurių svarbią vietą užėmė ir Kražių benediktinių vienuolynas, kurį galėtume laikyti jau grynai „lietuviška“ fundacija, t. y. ją steigė jau

nebe iš Lenkijos per Nesvyžių³¹, bet iš Vilniaus vienuolyno atvykusios seserys. Kitaip tariant, per tuos keletą dešimtmečių jau galėjo susiformuoti jeigu ne tradicijos, tai bent jau tam tikri LDK benediktinėms būdingesni papročiai (*consuetudines*). Bet kuriuo atveju čia turėjo būti puoselėjama benediktiniškajai formacijai būdinga aukšta liturginė kultūra, kurioje liturginis giedojimas užėmė centrinę vietą. Neatmestina, kad šioje aplinkoje galėjo būti kuriamos įvairios liturginės giesmės, tarp kurių galėjo atsirasti vietos ir „Žemaitiškajai *Patrem*“. O jau iš ten per natūralius vienuolynų ryšius ši giesmė galėjo atsидurti ir Olykai skirtame kancionale. Vis dėlto pasakyti, ar ši giesmė prigijo visuose LDK benediktinių vienuolynuose, o gal net tapo jų savotišku *consuetudo*, šiuo metu negalima.

Trečia, kalbant apie grynai muzikinius giesmės bruožus, darytina išvada, kad tai baroko epochos kūrinys, pasižymintis jos ankstyvesniojo tarpsnio melodikos bruožais. Panašiais principais pagrįsta ir nemaža kitų šio laikotarpio vienbalsių *Credo*. Į klausimą dėl kūrinio „žemaitiškumo“ tenka atsakyti atmetant bet kokias folkloriškumo pretenzijas, kadangi žemaičių muzikiniam folklorui būdingų savybių kūrinyje nėra. Kitaip tariant, „Žemaitiškosios *Patrem*“ žemaitiškumas yra istorinis ir kultūrinis, liudijantis ne tokį jau žemą katalikiškos liturginės ir muzikinės kultūros lygį anų laikų Žemaitijoje ir liudijantis ją tuo metu jau išties tapus katalikiškos europinės kultūrinės erdvės dalimi.

³¹ Prisimintina, kad į Nesvyžių, kur vienuolynas buvo įkurtas tik 1591 m., atvyko vienuolės iš Kulmo (Lenkija).

GIRĖNAS POVILIONIS

VARGONDIRBYSTĖS MENAS ŽEMAIČIŲ
VYSKUPIJOJE: TRADICIJOS IR GYVASIS PAVELDAS

Žemaitijoje, kaip niekur kitur Lietuvoje, išliko daugiausia senųjų vargonų, sukurtų iki Antrojo pasaulinio karo. Visoje Lietuvoje jų yra apie 450, dabartinėje Telšių vyskupijoje – per 100, o etnografinėje Žemaitijoje – apie 200. Dar daugiau, didžiama dabartinės Lietuvos bažnyčiose išlikusių vargonų statyti toms bažnyčioms esant Žemaičių vyskupijos sudėtyje (XVIII a. arba XIX a. viduryje – XX a. pradžioje). Keičiantis Žemaičių vyskupijos administracinėms riboms, kito vargondirbių ratas ir amatininkystės tradicijos.

PIRMOSIOS ŽINIOS APIE VARGONUS ŽEMAITIJOJE

Vargonai, kaip ir krikščionybė, kelią į Žemaitijos bažnyčias skynėsi sunkiai. Ankstyviausios rašytinės žinios apie vargonus ar vargonininkus aptinkamos senuosiuose vyskupų vizitacijų aktuose. Kražių bažnyčios 1579 m. vizitacijoje¹ minimi vargonai ir vargonų dalys zakristijoje². Apie tai, kad XVII a. pradžioje Kražiuose jau būta rimto vargonininko, liudija iš 1618 m. išlikęs „Kražių vargonininko sąsiuvinis“³. Varnių ka-

¹ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, parengė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 1998, p. 243–245.

² Tikriausiai vargonai buvo blogos būklės, iš dalies išardyti.

³ Kražių vargonininko sąsiuvinis – tai vienintelis išlikęs Žemaitijos XVII a. katalikiškosios profesionalios muzikos rašytinis paminklas. Šiame muzikiniame rankraštyje, surastame ir iššifruotame tik pačioje XX a. pabaigoje, dominuoja mokomoji medžiaga, skirta vargonininko savirošai, bažnytinių dermių suvokimui, atlikimo technikos lavinimui. Plačiau žr. Jūratė Trilupaitienė, *Klavyrinė XVII amžiaus Lietuvos muzika*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004.

tedroje 1609 m. taip pat būta vargonų⁴ – minimas nedidelis pozityvas⁵. Visgi neabejotinai viena svarbiausių datų Žemaitijos vargonų istorijoje buvo 1619-ieji, kuomet žymaus valstybės veikėjo grafo Jono Karolio Chodkevičiaus lėšomis Kretingos bernardinų vienuolyno bažnyčioje buvo pastatyti didieji vargonai⁶. Sprendžiant pagal vargonų fasado tipologiją ir tuometines kaimyninės Prūsijos vargondirbystės tradicijas, tai galėjo būti Karaliaučiaus meistrų šedevras⁷. Apskritai tuo metu tai buvo vieni pirmųjų aukšto profesinio lygio vargonų Lietuvoje: jie turėjo 2 manualus, pedalus ir net 36 registrus⁸. Pagal šiuos istorinių šaltinių pateiktus skaičius, Kretingos vargonai buvo didžiausi ne tik Žemaitijoje, bet ir visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Net Vilniaus katedroje ir Vilniaus Šv. Pranciškaus Asyžiečio (Bernardinų) bažnyčioje būta mažesnių vargonų⁹. Deja, Kretingos vargonai sunaikinti Antrojo pasaulinio karo metu. Dabar apie jų didybę liudija tik kelios išlikusios nuotraukos ir legenda, neva „vargonais pirmą kartą užgrojus, buvo toks garsas, kad net bažnyčios skliautai įskilę“; Žemaitijoje net vartotas palyginimas – „garsūs kaip Kretingos vargonai“. Tikriausiai vargonais

⁴ Rimantas Gučas, *Lietuvos vargonai*: Katalogas, Vilnius: Petro ofsetas, 2009, p. 485.

⁵ Pozityvu vadinami nedideli (iki 10 registrų), vieno manualo, be pedalų, nesudėtingai pernešami ar stacionarūs vargonai.

⁶ Compendium Omnium Documentorum Conventus Carolstadiensis ad S. Virginem Mariam Annuntiatam et S. Patrem Franciscum [...] dispositum Anno Domini 1769, in: Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, rankr. III 6242, l. 20r (dr. Liudo Jovaišos išrašas).

⁷ Istoriografijoje minima, kad vargonai 1619 m. buvo pirkti Karaliaučiuje už 16 000 florinų, paaukotų LDK etmono ir Žemaičių seniūno grafo Jono Karolio Chodkevičiaus (Konradas Kaveckas, „Vargonai Lietuvoje“, in: *Muzikos barai*, Vilnius, Nr. 3, p. 65–69).

⁸ 1806 m. Kretingos bažnyčios vizitacijos dokumentuose vargonai įvardijami taip: „trijų klaviatūrų, 36 balsų, reikalauja didelio remonto [...]“. – Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – *LVA*), f. 669, ap. 2, b. 221, l. 624.

⁹ 1595 m. Vilniaus katedroje pastatyti vargonai kainavo daugiau nei 10 000 auksinų ir sudegė 1610 m., o už Kretingos vargonus sumokėta net 16 000 auksinų; šiek tiek mažesni (29 registrų) vargonai 1614 m. Vilniaus bernardinų bažnyčioje buvo įgyti to paties Jono Karolio Chodkevičiaus lėšomis. – Rimantas Gučas, *op. cit.*, p. 530.

GIRĖNAS POVILIONIS. VARGONDIRBYSTĖS MENAS ŽEMAIČIŲ
VYSKUPIJOJE: TRADICIJOS IR GYVASIS PAVELDAS

KRETINGOS VIEŠPATIES APREIŠKIMO ŠVČ. MERGELEI MARIJAI BAŽNYČIOS VARGONAI
IKI 1940 M. Nuotrauka iš Kretingos muziejaus

užgrojus visų registrų *tutti*, žmonėms pasirodė itin garsu ir baugu, nes nieko panašaus jie negalėjo būti girdėję.

Žymiai mažesniais, tačiau unikaliais 1680 m. nežinomo meistro sukurtais vargonais – *pozityvu* – Kretingos bernardinų (dab. pranciškonų) bažnyčia gali didžiuotis ir šiandien. Bažnyčios koplyčioje 2004 m. buvo restauruoti iš Gintališkės bažnyčios perkelti vargonai. Tai – labiau saloninio, o ne bažnytinio tipo instrumentas, į Gintališkės bažnyčią veikiausiai perkeltas iš kokio nors netolimo dvaro. Šiandien šie ne tik

KRETINGOS VIEŠPATIES APREIŠKIMO
ŠVČ. MERGELEI MARIJAI BAŽNYČIOS
KOPLYČIOS VARGONAI.
Girėno Povilionio nuotr.

amžiumi, bet ir tipologija unikalus vargonai yra seniausi veikiančys Lietuvoje. Taip pat tai yra vieninteliai veikiančys vargonai su trumpąja oktava¹⁰ bei į bosą ir diskantą išskaidytais registrais¹¹.

XVII a. – XVIII a. I pusėje Žemaitijos bažnyčiose dažniausiai būdavo tik nedideli skrynios formos vargonai. Tokių vargonų fragmentus prieš dešimtmetį teko rasti Šilalės rajono Tenenių ir Pajūrio bažnyčių palėpėse. Apie anuomet muzikavimui naudotus vargonus platesnės rašytinės žinios siekia XVII a. I pusę. Pradžioje instrumentų būta nedaug: 1621 m. vizitacijos aktuose paminėtas tik 7 balsų pozityvas Kražiuose ir nauji 12 balsų vargonai medinėje Šiaulių parapinė-

¹⁰ Trumpoji oktava – tai nepilnų tonų (be pustonijų) didžioji oktava, tonai – CDEFGA.

¹¹ Į bosinę ir diskantinę dalis išskaidytus registrus turinčių senųjų vargonų Lietuvoje daugiau nėra žinoma. Bosinė dalis baigiasi ties H, o diskantinė prasideda nuo C¹.

je bažnyčioje¹². XVII a. II pusėje vargonai Žemaitijoje jau nebebuvo retenybė: 1675–1677 m. vizitacijos aktuose minimi pozityvai Kražių¹³, Laukuvos¹⁴, Gaurės¹⁵, Ariogalos¹⁶ ir kt. bažnyčiose, taip pat nurodoma, kad už senųjų Šiaulių bažnyčios vargonų taisymą sumokėta net 800 aukšinių¹⁷. Tai, kad vargonai tuomet jau buvo tapę privaloma bažnyčios įrangos dalimi, liudija ir 1676 m. Žvingių bažnyčios vizitacijos akte įrašytas itin griežtas paliepimas klebonui, kad „bažnyčiai turi įgyti vargonus, paprastai vadinamus pozityvu“¹⁸, ir 1676 m. vasario 8 d. nurodymas Akmenės klebonui, galintis būti aktualus ir šiandien: „vargonus-pozityvą, kadangi jis sugedęs, gerbiamasis klebonas turės būtina sutaisyti, kad bažnyčioje nebūtų tylima“¹⁹.

VARGONDIRBIAI IR VARGONAI XVIII A.

Iki XVIII a. pabaigos tarp Žemaitijoje vargonus stačiusių vargondirbių dažniausiai minimi Vilniaus, rečiau – Rytų Prūsijos ar Kuršo amatininkai. Pavyzdžiui, 1761 m. naujus 8 balsų vargonus Kurtuvėnų bažnyčiai²⁰ padirbino vilniečiai **Joachimas Friedrichas Scheelis** kartu su **Liudviku Klimavičiumi** (Klimowicz)²¹. XVIII a. pabaigoje Kurtuvėnuose pastačius naują bažnyčią, vargonus sukūrė Žemaičiu pasi-

¹² *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, parengė Liudas Jovaiša, (ser. *Fontes historiae Lituaniae*, 11), Vilnius: Katalikų akademija, 2011, p. 24, 107.

¹³ *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai*, parengė Mindaugas Paknys, (ser. *Fontes historiae Lituaniae*, 10), Vilnius: Katalikų akademija, 2011, p. 343.

¹⁴ *Ibid.*, p. 171.

¹⁵ *Ibid.*, p. 177.

¹⁶ *Ibid.*, p. 389.

¹⁷ *Ibid.*, p. 477.

¹⁸ *Ibid.*, p. 192.

¹⁹ *Ibid.*, p. 436.

²⁰ Rita Regina Trimonienė, „Iš Šiaulių aristokratijos gyvenimo. Nagurskių giminė“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1994, p. 46.

²¹ Kurtuvėnų bažnyčios 1806 m. vizitacijos aktas, in: *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 446–446v.

KURTUVĖNŲ BAŽNYČIOS VARGONAI. Alfredo Simonavičiaus nuotr.

vadinę **Matas Račkauskas** (Raczkowski, minimas 1787–1803 m.). Įdomu, kad dokumentuose jis dažniausiai pasivadina ne vargondirbiu, o Žemaitijos kunigaikštystės architektu. Remiantis archyviniais dokumentais, Račkauskui galima priskirti ir Joniškėlio bažnyčios vargonų (1803²²) autorystę. Šis meistras taip pat prisidėjo prie Troškūnų bažnyčios vargonų, kurių autoriumi laikomas vilnietis **Nicolaus Jantzonas**

²² Joniškėlio bažnyčios veiklos dokumentai, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – *VUB RS*), f. 201-104, l. 21.

(Mikołaj Janson, Jantzen, 1720–1791), statymo (1787–1789)²³. Savo fasadu ir dispozicija (registrais) beveik identiškai tuo pačiu metu (1789) pastatyti vargonai Tytuvėnų bernardinų bažnyčioje, kurie taip pat gali būti priskirti Jantzonui²⁴. Tas pats Jantzonas 1764 m. naujus vargonus pastatė Linkuvos bažnyčioje.

Kiek vėliau, 1795 m., Vilniuje minimas iš Žemaitijos kilęs meistras **Karolis Bartkevičius** (Bortkiewicz), Motiejaus sūnus, tuo metu priėmęs Vilniaus miestiečio teises²⁵.

Iš Kuršo meistrų minėtinas **Johannas Golanderis**, 1712 m. pastatęs vargonus Joniškyje, 1742 m. Tveruose²⁶ (nė vieni neišliko), o 1735 m. minimas Vilniaus liuteronų bendruomenėje. 1716 m. Kuršo meistras **Ireneusz** (Oreneusz?) **Guldynskis** remontavo Kretingos bernardinų bažnyčios vargonus²⁷. Meistras iš Prūsijos miesto Fromborko (vok. *Frauenburg*, dab. Lenkija) **Paulius Froelichas**²⁸ (Paul Frölich, Paweł Frelich, 1720–1775), keliaudamas į Kuršą²⁹, pakeliui gavo užsakymų ir Žemaitijoje (Kretingoje, Alsėdžiuose). 1759 m. birželio 3 d. jis su tais pačiais Kretingos bernardiniais sudarė kontraktą dėl bažnyčios

²³ Remiantis naujausiais archyvinių šaltinių ir fizinių vargonų tyrimais, galima manyti, kad Račkauskas Troškūnuose darė vargonų prospektą arba organizavo vargonų statybos darbus.

²⁴ Remiamasi naujausiais archyvinių šaltinių tyrinėjimais ir išlikusių Tytuvėnų bei Troškūnų vargonų tyrimais iš natūros.

²⁵ Euzebiusz Łopaciński, *Materialy do dziejow rzemiosla artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim (XV–XIX w.)*, Warszawa: Wydawnictwo Państwowego Instytutu Historii Sztuki i Inwentaryzacji Zabytków, 1946, punktą 1014.

²⁶ Mindaugas Paknys, „Vargonų meistrai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Menotyra*, 2001, Nr. 2, p. 58.

²⁷ „Organ reparaował Pan Oreneusz [Ireneusz?] Guldynski z Kurlandyi, za co wyplacono Tynf. 4300 [4500?]“, – Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, rankr. III 6242, l. 85v (dr. Liudo Jovaišos išrašas). Istoriografijoje šis meistras užrašomas ir kitaip: „Irenijus Čuvinskas“ (Konradas Kaveckas, *op. cit.*).

²⁸ Werner Renkewitz, Jan Janca, *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreussen 1633 bis 1944*, t. 1, Würzburg: Verlag Weidlich, 1984, p. 150, 297–298.

²⁹ 1759 m. jis apsisustojo Kuldygoje (vok. *Goldingen*, dab. Latvija), kur praleido didžiąją gyvenimo dalį iki mirties.

PAŠUVIO BAŽNYČIOS VARGONAI. Girėno Povilionio nuotr.

vargonų remonto³⁰, o 1767 m. už 190 muštinių talerių padarė 10 balsų³¹ vargonus Alsėdžių bažnyčiai³² (nė vieni neišliko).

Apie 1770–1780 m. sukurti saloninio tipo Adakavo bažnyčios vargonai. Vadovaujantis instrumento tyrimais ir analogais, jie gali būti priskirti žymiam Karaliaučiaus meistrui **Adamui Gottlobui Caspariniui**. Taip pat iš Rytprūsių (Tilžės) kilęs, 1778–1806 m. Rygoje gyvenęs meistras **Theodoras Tiedemannas** (Thiedemann, Tydyman, Tjėdemann, ~1743 – po 1806) 1801 m. pastatė 10 balsų vargonus Pašuvio bažnyčioje³³. Ankstyviausi žinomi šio meistro vargonai pastatyti 1777 metais

³⁰ Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, rankr. III 6242, l. 135v (dr. Liudo Jovaišos išrašas).

³¹ Alsėdžių bažnyčios 1806 m. vizitacijos aktas, in: *LVI A*, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 578.

³² Šaltinyje įvardijamas kaip puikus meistras (*arcydokonały organmajster*) katalikas iš Kuldygos (*Goldingen*), – Alsėdžių parapiinės bažnyčios archyvas, Alsėdžių bažnyčios 1764–1858 m. išlaidos, lapai nenumeruoti. Žr. Mindaugas Paknys, *op. cit.*, p. 56.

³³ Pašuvio bažnyčios dokumentai, in: *VUB RS*, f. 203-9, l. 67. Vargonai kainavo 300 muštinių talerių, pastatyti kun. Dionizo Straševičiaus lėšomis.

Pomeranijoje – Penekovo (vok. *Pennekow*, lenk. *Pieńkowo*, dab. Lenkija) bažnyčioje³⁴. Lietuvoje dar išliko 1804 m. jo sukurti 6 registrų vargonai Kaimelio (Kidulių seniūnija) bažnyčioje³⁵.

Rytprūsių arba Kuršo meistro rankai priskirtini Liolių bažnyčios vargonai (1808). Prielaida daroma vadovaujantis tuo, kad Lietuvoje dirbę meistrai dažniausiai rašė lenkiškai arba pramaišiui su lotynų kalba, o ant Liolių vargonų vamzdžių esantys įrašai padaryti taisyklinga vokiečių kalba, kuri mūsų krašto meistrų instrumentams nebūdinga.

VARGONDIRBIAI IR VARGONAI XIX A. I PUSĖJE

Nuo XIX a. aptinkama daugiau vietinių Žemaitijos vargondirbių pavardžių. Apie vargondirbį **Tomą Pranciškų Dreinovskį** (Tomas Franciskus Dreynowski, minimas 1809 m.) sužinome tik iš jo statytuose vargonuose Lėno (vok. *Lehnen*, latv. *Lēnas*, dab. Latvija) bažnyčioje išlikusio įrašo³⁶, kuriame jis save taip pat vadina Žemaitijos kunigaikštystės vargonų architektu. Šis 1809 m. sukurtas 12-os registrų³⁷ instrumentas yra kol kas vienintelis žinomas jo darbas.

XIX a. pradžioje Žemaitijoje buvo gerai žinomas vietinis meistras **Juozapas Vaiciulevičius** (Józef Woyciullewicz, Wojciulewicz, Wajciulewicz, minimas tarp 1806 ir 1821 m.). Pagal kontraktą Švėkšnos katalikų bažnyčioje 1806 m. jis pastatė 12 balsų vargonus³⁸. Išliko

³⁴ Martino Rosto informacija. Įdomu tai, kad Penekovo bažnyčios vargonų prospektas labai panašus į Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokyklai būdingą mažųjų vargonų tipą.

³⁵ Įrašas vargonų oro skirstymo dėžės viduje: „An[n]o 1804 den [z]8ten Septemb. ist / diese Orgel von den Orgelbauer / Theodor. Tiedemann. vervinget worden / in Kau[ij]melshen Paalö“).

³⁶ „Ten Organ z Robiony Przez [...] Pana Tomasa, Franciska, Dreynowskiego, architekta, organ[u]. Xstwa Zmuyckiego 1809 Roku.“

³⁷ Lėno bažnyčios 1820 m. vizitacijos aktas, in: *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 222, l. 477–478.

³⁸ Švėkšnos parapijos dokumentai, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 456, l. 245–246 (sutartis su meistru ir dispozicija). Gali būti, kad šie vargonai XX a. pradžioje, statant naują Švėkšnos katalikų bažnyčią, perkelti į to paties miestelio evangelikų liuteronų bažnyčią, nes sutampa dabar liuteronų bažnyčioje stovinčių vargonų registrai (instru-

EIGIRDŽIŲ BAŽNYČIOS VARGONAI. Aloyzo Petrašiūno nuotr.

1821 m. jo statyti vargonai Varnių katedroje³⁹ (1 manualas, 16 registru). Yra žinoma, kad maždaug tuo metu (1826) Varniuose būta mechaniko, dirbusio fortepijonus ir vargonus⁴⁰.

Net iki XIX a. vidurio Vilniaus vėlyvojo baroko mokyklos vargondirbystės tradicijas savo kuriamuose vargonuose išlaikė Žemaitijoje dirbęs meistras **M. Gaurilavičius** (arba Paurylavičius, Pauryllowicz, Gawryllowicz, minimas 1835–1852 m.). 1835–1836 m. jis naujus vargonus padirbino Egidžių bažnyčiai⁴¹, o apie 1852-uosius remontavo vargonus Viešvėnų bažnyčioje⁴². Skuodo bažnyčioje Tauragės meistras

mentas išliko fragmentiškai), o vargonų fasado ir instrumento sukūrimo laikmetis panašus į XIX a. pradžią.

³⁹ Vargonų viduje raudonu pieštuku įrašyta: „R^u 1821 Zbudowany“. Istoriografijoje minima vargonų pastatymo data 1817 m., tačiau nenurodomas pirminis šaltinis, todėl ji gali būti netiksli (Konradas Kaveckas, *op. cit.*, p. 68; Juozas Žilevičius, „Vargonų statyba Lietuvoje“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 33, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965, p. 131).

⁴⁰ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 18-228, l. 202.

⁴¹ Rimantas Gučas, *op. cit.*, p. 45, 166.

⁴² Mindaugas Paknys, „Vargonai“, in: *Viešvėnai: istorija ir dailės paminklai*, su-

Frydrichas Karolis Štramplėris (Fridrik Karol Sztramplėr) 1849 m. pastatė naujus 13 registrų vargonus⁴³ (neiškiko), kurie turėjo net du liežuvėlinius registrus: *Vox Humana* ir *Trompete*. Vos dešimtmečiu anksčiau (1839) nežinomo meistro sukurti Žemalės bažnyčios vargonai turi labai panašią dispoziciją, kurioje yra ir šiedu registrai. Galbūt tai to paties meistro Štramplėrio kūrinys⁴⁴?

Jau minėto Theodoro Tiedemanno sūnus Johannas Theodoras taip pat buvo vargonų meistras. Jis 1807 m. minimas Kuršė (Tukume), o nuo 1835 m. įsikūrė Šiaulių apylinkėse. Vienus didžiausių ir vertingiausių vargonų jis sukūrė 1835 m. Ventspilio Šv. Mikalojaus bažnyčiai (Latvija)⁴⁵.

T. Tiedemanno vaikaičiai (veikiausiai Johanno Theodoro sūnūs) Theodoras, Alexanderis ir Franzas taip pat buvo vargonų meistrai, kurie ganėtinai daug dirbo Lietuvoje. Neįvardinti broliai Tiedemanai 1844 m. taisė ir perstatė vargonus Kretingos bernardinų bažnyčioje⁴⁶. Vadovaujantis fragmentiškai išlikusių Dambavos (~1830) ir Juozapavos (~1830) vargonų tyrimais, jiems galima priskirti ir šių bažnyčių instrumentus. Tiedemannai darbavosi ir Vilniaus vyskupijoje. 1837–1839 m. J. T. Tiedemannas su sūnumis Theodoru ir Franzu perstatė ir padidino Vilniaus Šv. Jono bažnyčios didžiuosius vargonus (atvežtus iš Polocko). T. Tiedemannas 1844 m. taisė vargonus Vilniaus liuteronų bažnyčioje.

darytojai Adomas Butrimas, Laima Spelskienė, (ser. *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 28), Vilnius, 2002, p. 88–89.

⁴³ Sutartis (1848 m.) su Tauragės vargonų meistru Fridriku Karoliu Sztramplėriu dėl naujų vargonų pastatymo Skuodo bažnyčioje, in: *Skuodo parapijos aukų ir išlaidų registravimo knyga sudėgusios bažnyčios atstatymo darbų metu, 1836–1852 m.*, in: *VUB RS*, f. 196-50, l. 29. Tai vieninteliai žinomi Tauragės meistro Štramplėrio padirbinti vargonai. Nei žinių apie šį meistrą, nei kito meistro tokia ar panašia pavarde istoriografijoje neaptikta.

⁴⁴ Žemalės ir Skuodo bažnyčių instrumentai – vieninteliai žinomi XIX a. I pusės vieno manualo vargonai Lietuvoje su dviem liežuvėliniais balsais. Analogų neaptikta nei Latvijoje, nei Lenkijoje, tačiau Švedijoje (Linčopingė) gyvenusio meistro Pėhro Schörlino (1736–1815) vargonuose šiedu registrai beveik visada būdavo kartu. Galbūt tai Švedijoje pasimokiusio meistro kūrinys?

⁴⁵ Martin Rost, *Orgellandschaft Latvia*, [Kompaktinės plokštelės knygelė], Detmold: Musikproduktion Dabrigen und Grimm, 2008, p. 14.

⁴⁶ Rimantas Gučas, *op. cit.*, p. 248.

Jis dokumentuose vadinamas „instrumentinių darbų menininku / dailininku“ (*художник инструментных дел*)⁴⁷. A. Tiedemannas 1853 m. pastatė vargonus Vilniaus liuteronų bažnyčios kapinių koplyčioje⁴⁸. F. Tiedemannas (Tytman, „vilnietis menininkas“) 1867 m. naujus vargonus pastatė Tverečiaus bažnyčioje⁴⁹.

Tikriausiai iš Kuršo buvo atvykęs vargonų meistras ir mechanikas **Feliksas Gimbutas**, 1820 m. padaręs vargonus Šiaulių bažnyčioje⁵⁰. Tačiau daugiau žinių apie jį neturima. 1826 m. Dotnuvos bažnyčioje naujus vargonus pastatė brolis bernardinus **Modestas Miknevičius** (Michniewicz)⁵¹. Tikriausiai pastarasis meistras 1826–1827 m. remontavo Gardino bernardinų bažnyčios vargonus (minimas kaip brolis Modestas)⁵². Patyrinėjus išlikusius vargonus Dotnuvoje, matyti, kad šis meistras nebuvo vargondirbys profesionalas, o tik nagingas stalius vienuolis. Šiuose vargonuose metalo vamzdžių litavimo siūlės nelygios, fasadinių registro *Principal 16'* vamzdžių burnelės keistai per aukštos, o ir registro *Trompete 16'* pėdų buvimas šiame vos vieno manualo be pedalių instrumente neturi analogų. Tačiau iš esmės tai įdomus, vertingas ir Lietuvos vargonų meno istorijoje unikalus instrumentas.

VARGONDIRBIAI IR VARGONAI XIX A. II PUSĖJE – XX A. PRADŽIOJE

Šiuo laikotarpiu Žemaičių vyskupijoje gana daug naujų vargonų pastatė Latvijos meistrai. Dauguma jų buvo vokiečių kilmės, nuolatiniam gyvenimui apsistoję ir dirbtuves įkūrę Latvijoje.

⁴⁷ Vladas Drėma, *Vilniaus bažnyčios*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 541.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Povilas Spurgevičius, „Tverečiaus Švč. Trejybės bažnyčia ir augustinų vienuolynas“, in: *Tverečiaus kraštas*, sud. Irena Seliukaitė ir kt., Vilnius: Diemedžio leidykla, 2001, p. 47.

⁵⁰ Biblioteka Narodowa w Warszawie, rankr. II 10648, t. 2, l. 223.

⁵¹ Įrašas vargonų viduje, oro skirstymo dėžėje. Tai vieni paskutiniųjų vėlyvojo baroko dispoziciją turinčių vargonų Lietuvoje (prospektas klasicistinis).

⁵² Marcin Zgliński, „Budownictwo organowe na terenie dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego do około 1850 roku w świetle najnowszych badań“, in: *Muzyka*, Warszawa, 2003, t. 3, p. 93.

Pirmasis Latvijos meistras, Žemaičių vyskupijoje pradėjęs statyti naujus vargonus, buvo vokiečių kilmės, Latvijoje (Salduje) gimęs vargondirbys **Carlas Peteris Otto Herrmannas** (1807–1868)⁵³. Gyvendamas Latvijoje, maždaug nuo 1830 m. greta vargonininko veiklos jis užsiėmė vargonų remontu, o maždaug nuo 1840 m. – naujų vargonų statymu. Savo vargonų dirbtuvę buvo įkūręs Liepojoje. Latvijoje, Lietuvoje ir aplinkinėse šalyse jis pastatė apie 80 vargonų bažnyčioms⁵⁴ bei apie 50 pozityvų mokykloms⁵⁵. Su C. P. O. Herrmannu dirbęs jo sūnus **Carlas Alexanderis Herrmannas** (1847–1926(8?)), kuris po tėvo mirties perėmė dirbtuvę Liepojoje, taip pat pastatė naujų vargonų Lietuvoje⁵⁶ – Skaistgirio (po 1862), Rudiškių (1868–1869), Laukžemės (1869), Vandžiolalos (XIX a. pab.) bažnyčiose.

Lietuvoje seniausi C. P. O. Herrmanno pastatyti vargonai yra išlikę Kalnelio kapinių koplyčioje (Joniškio r.): jie datuojami 1855 m., infor-

⁵³ C. P. O. Herrmannas 1821 m., būdamas vos 14 metų, vargonų statybos amato pradėjo mokytis pas meistrą R. Burhardą (vardas ir gyvenimo metai nežinomi) Rygoje, nuo 1824 m. Rygoje pradėjo dirbti vargonininku, po to iki 1830 m. buvo išvykęs vargonuoti į Sankt Peterburgą. Grįžęs į Latviją, 1830–1835 m. vargonavo Kandavos bažnyčioje, 1836–1843 m. – Duobelėje, nuo 1844 m. – Liepojos Šv. Onos bažnyčioje (Latvijos vargonų restauratoriaus Alvio Melbārdžio informacija).

⁵⁴ C. P. O. Herrmanno statyti vargonai Latvijoje – Duobelėje (1864), Ventspilyje (1865), Zaleniekuose (1865); Lietuvoje – Alkiškiuose (1865), Joniškyje (1859), Kalnelyje (1855), Lenkimuose (XIX a. vid.). Pastarųjų (Lenkimų bažnyčios) vargonų autorystę įrodančių rašytinių dokumentų nėra, tačiau ištyrus instrumentą galima manyti, kad tai – C. P. O. Herrmanno darbas.

⁵⁵ Žymiausias meistro darbas – kartu su sūnumi perstatyti, nuolatos tobulinti ir didinti Liepojos Švč. Trejybės bažnyčios vargonai. Pirminę šių vargonų dalį sudarė 1779 m. meistro Heinricho Andreaso Contiuso (1708–1792) pastatytas instrumentas (2 manualai, pedalai, 38 registrai), kuriame dalis vamzdžių ir fasadas buvo iš dar senesnių – 1758 m. meistro Johanno Heinricho Joachimo (1696–1762) vargonų. Herrmannai Liepojos vargonus iš viso perstatė šešis kartus (1844, 1863, 1867, 1871 ir 1874), po perstatymų ir tobulinimų registrų skaičius išaugo iki 77. Vėliau, 1885 m., šiuos vargonus perstatė meistras Barnimas Grünebergas (1828–1906) iš Ščecino, registrų skaičių padidindamas iki 131. Iki 1912 m. tai buvo didžiausi mechaniniai vargonai Europoje.

⁵⁶ C. A. Herrmannas vargonus daugiausia statė Latvijoje (pavyzdžiui, bendras darbas su tėvu Liepojoje, vargonai Jūrkalnėje ir Salduje). 1876 m., pastatęs kelerius naujus vargonus Sankt Peterburge (pavyzdžiui, Jėzaus bažnyčioje), keliems dešimtmečiams persikėlė į šį miestą ir užsiėmė įvairių muzikos instrumentų pardavimu.

RUDIŠKIŲ BAŽNYČIOS VARGONAI. Girėno Povilionio nuotr.

macija apie meistrą įrašyta vargonų dumplių viduje. Tai nedidelis pozityvas, kurį sudaro 1 manualas ir 4 registrai. Tokio tipo instrumentus šis meistras paprastai dirbino Latvijos mokykloms. Kaip minėta, nedidelių pozityvų C. P. O. Herrmannas buvo sukūręs per 50, tačiau Lietuvoje tai vienintelis žinomas išlikęs pavyzdys. Kalnelyje esantis instrumentas yra saloninis, kartotinio tipo, galima sakyti – tiražuotas, tačiau sumeistruotas itin profesionaliai, iš kokybiškų medžiagų. Vis dėlto šių vargonėlių statyboje panaudota ir pigesnių to meto naujovių – pavyzdžiui, dalis vamzdžių pagaminti iš cinko, o ne brangesnės alavo-švino skardos. Šių vargonų kartotinį tipą liudija nepriekaištingi mechanikos ir vamzdyno darbai, juodmedžio ir kaulo klaviatūra. Instrumento traktūra – mechaninė, oro skirstymo dėžė – sklendinė, dumplės – vienos, lygiagrečių klosčių, dumiamos mechaniškai koja.

Lietuvoje didžiausi C. P. O. Herrmanno vargonai stovi Jonišio miesto bažnyčioje (2 manualai, pedalai, 24 registrai)⁵⁷. Šie vargonai nuo kitų tuo metu Lietuvoje statytų instrumentų skiriasi liuteroniškoms

⁵⁷ Vargonų autorystę Jonišio bažnyčioje liudija įrašas vargonų viduje ant priekinio skydo medinio rėmo.

JONIŠKIO BAŽNYČIOS VARGONAI. Girėno Povilionio nuotr.

bažnyčioms būdingesne dispozicija – tai 16 pėdų registro naudojimas manuale⁵⁸. Kitas dažnas C. P. O. Herrmanno vargonų bruožas – tai specifinių įrenginių (akustinio būgno, kartais ir varpelių, kurie buvo būdingesni barokiniams instrumentams), įmontavimas. C. A. Herrmannas, galima sakyti, tęsė tėvo tradicijas, pavyzdžiui, ilgai naudojo seno tipo pleištinės dummies. Jo (kaip ir tėvo) instrumentams būdinga klasikinių vargonų dispozicija, gana skardaus, kieto garso intonavimas.

Meistrų Herrmannų instrumentų metaliniai ir mediniai vamzdžiai pasižymi profesionalia gamyba, gerai intonuoti, subtiliai skamba jų laisvo virpėjimo liežuvėliniai registrai⁵⁹ (panašiai kaip fisharmonijoje ir akordeone).

⁵⁸ 16 pėdų registras dažniausiai naudojamas vargonų pedalų klaviatūroje. Todėl manoma, kad tokį Joniškio vargonų sprendimą lėmė tai, kad visi Lietuvoje pastatyti meistro C. P. O. Herrmanno vienmanualiai (vienos klaviatūros) instrumentai neturi pedalinės klaviatūros, bet turi 16 pėdų registrą, sumontuotą manualinėje klaviatūroje.

⁵⁹ Liežuvėliniuose registruose garsas išgaunamas liežuvėliais. Šie registrai atkuria pučiamųjų nefleitinių instrumentų tembrus, imituodami tuos pučiamuosius instrumentus, kurių garso išgavimo šaltinis yra liežuvėlis (pvz., obojus, klarnetas, fagotas) arba pūstukas (kandiklis, pvz., trimitas, tūba, valtorna). Vargonuose pagrindinių balsų grupę sudaro fleitiniai registrai, jų garso išgavimo būdas yra kaip paprasto švilpuko. Reikia pastebėti, kad Lietuvoje dažni vargonai neturi liežuvėlinių registru.

Nuo XIX a. vidurio su Lietuva ryšių turėjo Rygos vargonų meistrai Martinai. Tiksliai nėra žinoma, su kokiais vargonais Lietuvoje susijęs **Augustas Friedrichas Martinas** (1808–1892), tačiau kol visų to laikmečio vargonų Lietuvoje autorystė nėra įrodyta, atmesti fakto apie jo darbą Žemaičių vyskupijoje negalima. A. F. Martinas į Rygą atvyko

MEISTRO EMILIO MARTINO DIRBTUVĖS EMBLEMA. Girėno Povilionio nuotr.

1837 m. iš Tiuringijos (Erfurto apylinkių) kaip vargondirbio Siegfriedo Hesse pameistrystės⁶⁰. Rygoje A. F. Martinas pasiliko ir įkūrė savo dirbtuvę. Yra žinoma, kad Latvijoje, Lietuvoje, Estijoje, Rusijoje bei Lenkijoje jis pastatė apie 70 vargonų bažnyčioms ir apie 20 mokykloms. Didžiausias jo kūrinys – 1883 m. pastatyti didieji (3 manualų su pedalais, 31 registro) vargonai Rygos Šv. Gertrūdos bažnyčioje.

Tuo tarpu A. Martino sūnus, vargonų meistras Emilis Martinas (1848–1922), Lietuvoje paliko akivaizdų pėdsaką. Jis tęsė tėvo vargondirbystės tradicijas, perėmė jo dirbtuvę, o vėliau ją pavadino firma „Martin & Co“. E. Martinas savo vargonuose diegė naujausią to meto vargonų valdymo technologiją – pneumatinę traktūros sistemą. Įvairias mechanikos dalis ir vamzdžius E. Martinas pirkdavo Vokietijoje, o dirbtuvėje vargonus tik surinkinėjo. Latvijoje šio meistro vargonų išliko Liepojos Šv. Juozapo katalikų katedroje (1904), Rygos Šv. Alberto (1912) bei keliose kitose bažnyčiose. Didžiausius vargonus E. Martinas pastatė Rygos Šv. Jokūbo katedroje (1913). Lietuvoje žinomi išlikę jo

⁶⁰ Paul Campe, „Die Baugeschichte und das Kircheninventar der reformierten Kirche zu Riga“, in: *Chronik der deutsch-reformierten Gemeinde in Riga*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1933, p. 108; Paul Campe, *Lexikon liv- und kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400/1850*, t. 1, Stokholm: [s. l.], 1951.

instrumentai stovi Kulių (1903), Alsėdžių (1904), Medingėnų (1907), Gruzdžių (1910), Pajstrio (1912), Kelmės (1913) ir kt. bažnyčiose.

Tėvas ir sūnus Herrmannai, galima sakyti, vientsiai plėtojo vargon-
dirbystės tradiciją, o meistrų Martinų vargonams būdingas skirtingas
braižas. Pavyzdžiui, A. F. Martinas naudojo sklendinę oro dėžių sistemą
ir mechaninę traktūrą, o jo sūnus buvo vienas pirmųjų meistrų Latvijoje,
pradėjęs naudoti modernią pneumatinę traktūrą ir kėgelines oro skirs-
tymo dėžes. Ši sistema buvo pranašesnė, nes leido laisviau ir erdviau
išdėstyti vargonų oro dėžes, suminkštino klaviatūros mechaniką, t. y.
klavišų paspaudimas tapo lengvesnis. A. F. Martino vargonams būdin-
ga klasikinė dispozicija ir skam-
besys, o E. Martino – vėlyvojo
romantizmo orkestrinis spalvin-
gumas, minkšto ir sodraus garso
intonavimas.

Svarbią vietą Lietuvos ir Lat-
vijos vargondirbystės meno isto-
rijoje užima iš Tiuringijos kilusio
ir Latvijoje bei Lietuvoje dirbusio
meistro Friedricho Weissenborno
(minimas 1864–1899 (1901?) m.)
veikla. Šis meistras buvo tiesiogiai
susijęs su vargondirbiu A. F. Mar-
tinu – 1864 m. Weissenbornas
minimas A. F. Martino dirbtuvėje
Rygoje. 1868 m. Weissenbornas
įkūrė savo dirbtuvę Krustpilyje, vėliau – Jėkabpilyje. Dabartinės Latvijos
ir Lietuvos bažnyčiose jis pastatė, perstatė ir rekonstravo apie 80 var-
gonų. Lietuvoje Weissenborno instrumentų išliko Biržų evangelikų
reformatų (1873), Čedasų (1883), Mosėdžio (~1885), Šeduvos (1890),
Joniškėlio (1892), Rozalimo (1893) bažnyčiose. Latvijoje pirmieji jo
vargonai pastatyti Asarės bažnyčioje (1865), vėliau sukurti vieni geriau-
sių jo instrumentų išliko Ėvelės ir Kalupės bažnyčiose (XIX a. pab.).

Weissenborno instrumentai turi panašumo su Lietuvos vargondir-

BIRŽŲ BAŽNYČIOS VARGONAI.
Girėno Povilionio nuotr.

bio Juozapo Radavičiaus darbai. Tačiau vieni svarbiausių Weissenborno skiriamųjų bruožų, nebūdingi lietuvių meistrams, – tai liežuvėliniuose registruose naudojami laisvo virpėjimo liežuvėliai (tokius naudojo ir Liepojos meistrai Herrmannai) bei ypač reta registro *Gambe* vamzdžių menzūra – piltuvėlio formos slankiojanti viršūnė. Weissenborno mažiesiems (1 manualo) instrumentams būdinga klasikinių vargonų dispozicija, didiesiems (2 manualų) – romantinė; tačiau abiem atvejais vamzdžių intonavimas yra gana skardus, kieto ir aštraus, net rėkiančio garso.

Netoli Latvijos esančių Viekšnių bažnyčioje yra išlikę Latvijos vargonų meistro **Kasparo Skersteno** (1860–1928) vargonai. Šis meistras dažniausiai vargonus remontuodavo, nemažai darbavosi minėto meistro E. Martino firmoje⁶¹. Skersteno vargonų firma dirbino bažnytinius, mokyklinius ir koncertinius vargonus su tuometine modernia pneumatine bei elektrine traktūra. Vamzdžius, griežykklas, įvairias mechanikos dalis Skerstenas pirkdavo specializuotose Vakarų Europos vargonų dalių įmonėse, o vargonus iš jų surinkinėjo pats. Veikersheime (vok. *Weikersheim*, Vokietija) veikiančios vienės žymiausių vargonų firmos „August Laukhuff“ archyve išlikę dokumentai liudija, kad 1923 m. Skerstenas iš jos pirkė įvairias vargonų dalis ir vamzdžius. Pastebėta, kad šios dalys atitinka Viekšnių vargonų (1924) dispoziciją⁶², kuri labai panaši į to paties meistro darbo instrumentą Skujenės (Latvija) liuteronų bažnyčioje; šių dvejų vargonų fasadai taip pat beveik identiški.

XX a. pradžioje Lietuvoje aptinkamas dar vienas latvių meistras – **Andrejs Sunaklis** (Sunaklist, 1875–1971), dirbtuvę turėjęs Jėkabpilyje. Latvijoje tarp žinomų šio meistro vargonų – XX a. I pusėje pastatyti vargonai Bauskės katalikų ir Zasos liuteronų, 1949 m. – Rygos adventistų bažnyčiose. Lietuvoje XX a. pradžioje jo pastatyti gana nemaži vargonai (2 manualai su pedalais, 19 registrai) išliko Pašvitinio (Pakruojo r.) Švč. Trejybės bažnyčioje, o nedidelius vieno manualo vargonus meistras

⁶¹ Latvijos vargonų restauratoriaus Melbārdžio informacija. Yra žinoma, kad Skerstenas priklausė Rygos vargondirbių susivienijimui (kiti šio susivienijimo nariai – Herbert Kolbe, Aleksandrs Krāns, Janis Dūrējs).

⁶² Rimantas Gučas, *op. cit.*, p. 500.

GIRĖNAS POVILIONIS. VARGONDIRBYSTĖS MENAS ŽEMAIČIŲ
VYSKUPIJOJE: TRADICIJOS IR GYVASIS PAVELDAS

VIEKŠNIŲ BAŽNYČIOS VARGONAI Girėno Povilionio nuotr.

pastatė Karsakiškio (~1905), Pakalnių (~1910) bei Kazliškio (1913) bažnyčiose⁶³. Šis meistras vargonuose naudojo pneumatinę traktūrą ir kėgelines oro skirstymo dėžes.

Su C. P. O. Herrmannu glaudžiai susijęs vienas žymiausių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvos vargonų meistrų **Juozapas Radavičius** (Józef Rodowicz, Rudowicz, Rodawitz, Rudavičius, ~1835 – ~1908)⁶⁴. Jis mokėsi ir dirbo latvių meistro dirbtuvėje iki 1860 m. Vėliau beveik dešimt metų savarankiškai dirbo Kurše (Latvija). Kadangi dažniausiai vargonų meistrai, pasirašydami savo pagamintuose instrumentuose, po pavardės nurodydavo, iš kur atvykę, Alūkstos (latv. *Ilūkste*) bažnyčios

⁶³ 2000 m. Kazliškio bažnyčia ir vargonai sudegė.

⁶⁴ Radavičius gimė Tukume (dab. Latvija), tikslios gimimo ir mirties datos nėra žinomos.

vargonuose ant oro skirstymo dėžės esantis įrašas „[...] J. Roda[o?]wicz, Illuxt [...]“ liudija, kad Radavičius vargonų statymo metu galėjo turėti dirbtuvę (arba būti apsisostojęs) Alūkstos miestelyje pietryčių Latvijoje⁶⁵.

Apie 1870 m. Radavičius atvyko į Vilnių, kur įkūrė savo dirbtuvę. Iš viso Lietuvoje, Latvijoje ir Baltarusijoje žinoma daugiau kaip 30 Radavičiaus dirbtuvėse pagamintų vargonų, kurių dauguma išliko. Radavičiaus darbo kokybė liudija apie aukštą vargonų meistro kvalifikaciją – instrumentai sumeistrauti profesionaliai, mechanika suprojektuota sumaniai.

Manoma, kad Lietuvoje pirmieji Radavičiaus žingsniai susiję su Joniškiu, kur 1859 m., dar dirbdamas pas C. P. O. Herrmanną pameistriui, jis montavo naujus vargonus⁶⁶. Seniausi žinomi Radavičiaus vargonai buvo pastatyti Latvijoje 1864 m. Bebrenės bažnyčioje (dabar Alūkstos savivaldybė). Tai – nedideli 12 registrų vargonai, tačiau su dviem manualais ir pedalais. Šių vargonų registro *Trompete 8'* dirbinimo būdas panašus į C. P. O. Herrmanno braižą. Tikėtina, kad Radavičius turėjo ryšių su Prancūzija ir galbūt ten tobulinosi, nors rašytiniais šaltiniais pagrįstų žinių nėra aptikta. Tačiau tai paaiškintų jo instrumentams būdingus prancūzų romantizmo subtilumus – ypač gausų prancūziško stiliaus liežuvėlinių registrų chorą, sudėtingos Barkerio duplelių sistemos naudojimą manualinių klaviatūrų traktūroje. Tai akivaizdu Kauno arkikatedros didžiuosiuose vargonuose (1882–1896), o Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios vargonų fasadas (1905) tiksliai atkartoja Paryžiaus Šv. Magdalenos bažnyčios vargonų fasadą.

1878 m. Indros (Latvija) katalikų bažnyčioje Radavičius naujus vargonus statė jau kaip Vilniaus meistras⁶⁷ Iš kitų žymesnių vargonų, sta-

⁶⁵ Žr. „Bebrenės katoļu baznīcas ērģeles“, in: *Latvijas ērģeļu katalogs* (Latvijos vargonų katalogas), [interaktyvus], in: http://www.music.lv/lek/bebrene_main.htm, (2013-12-12).

⁶⁶ Joniškių bažnyčios vargonų vienos oro dėžės viduje yra įrašas su meistro Juozapo Radavičiaus pavarde. Su Joniškių bažnyčios vargonais susijęs dar vienas Latvijos meistras – Mārtiņš Krēslīņš (Martin Kresling, 1852–1911) iš Jėkabpilio, vienas produktyviausių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Latvijos vargondirbių. Jis 1902 m. vargonus perkėlė į naująją Joniškių bažnyčią (Rimantas Gučas, *op. cit.*, p. 200).

⁶⁷ *Przegląd katolicki*, Warszawa, 1887, p. 504.

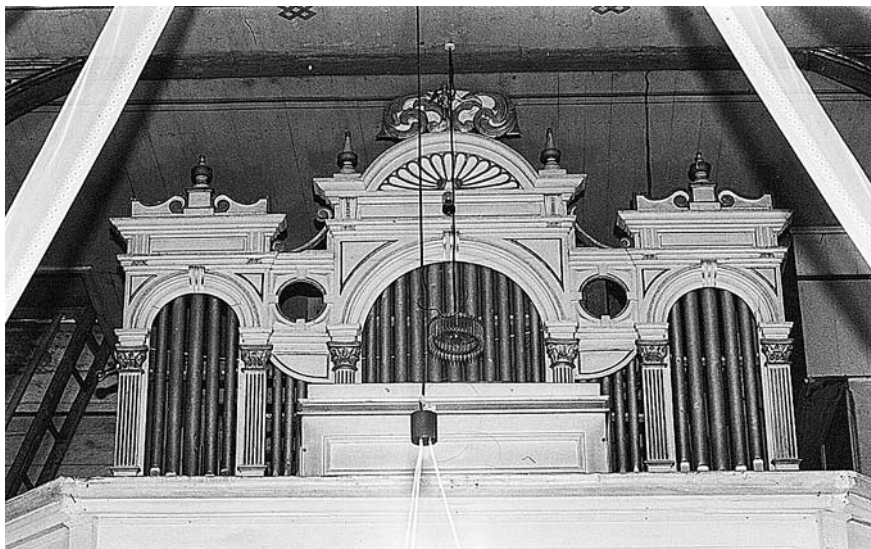
tytų tuometinėje Žemaičių vyskupijoje, minėtini instrumentai Kauno arkikatedroje (1896), Panevėžio Šv. apaštalų Petro ir Povilo (1887), Vabalninko (1890), Viduklės (1883), Klovainių (1884) bažnyčiose, o Žemaičių Kalvarijos bazilikoje jo statytus vargonus užbaigė kiti meistrai (1905–1910). Vilniuje Radavičiaus statyti vargonai fragmentiškai išliko Bernardinų (XX a. pr.) bažnyčioje, o Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčioje (1905) sukurti vieni paskutinių šio meistro instrumentų.

Nemažai Žemaičių vyskupijos bažnyčių vargonų atnaujinimo meistras **Jonas Garalevičius** (1871–1943)⁶⁸. Yra žinoma, kad nuo 1884 m. vargondirbystės amato Garalevičius mokėsi Barnimo Grünebergo (1828–1907) įmonėje Ščecine (Lenkija). Su šiuo meistru Garalevičius tikriausiai susipažino Liepojoje, nes pastarasis tuo metu rekonstravo didžiuosius Liepojos Švč. Trejybės bažnyčios vargonus (rekonstrukcija baigta 1885 m.). Gali būti, kad prie Liepojos vargonų pameistrių dirbo ir Garalevičius. 1898 m., būdamas jau diplomuotas vargonų meistras, jis grįžo į Kauną ir įkūrė savo vargonų dirbtuvę, kuri sunaikinta per Pirmąjį pasaulinį karą (skelbimuose periodinėje spaudoje Garalevičius ją vadino „Fabrika muzikos instrumentų“).

ŽEMAIČIŲ KALVARIJOS BAZILIKOS
VARGONAI. Girėno Povilionio nuotr.

⁶⁸ Jonas Garalevičius gimė 1871-01-21 Žalpiuose (Raseinių r.), mirė 1943-04-10 Kaune (palaidotas Žalpių kapinėse). Vargonų amatu susidomėjo būdamas vos 13 metų, kai gyvendamas Rygoje išgirdo žymiųjų Rygos katedros vargonų pašventinimo koncertą, o vėliau – kai dirbo raštininku Tukumo pilyje pas kunigaikštį Paulių Lieveną. Garalevičius yra pirmasis lietuvių vargonų ir kitų muzikos instrumentų meistras, reiškėsis akademinėje mokslinėje veikloje: parašė tris skambinimo citra ir kanklėmis vadovėlius (visi išleisti 1910 m.), keletą straipsnių apie vargonus ir kankles; lietuvių vargonininkų ir meistrų žodyne siekė įtvirtinti lietuviškai išverstą vargonų įrenginių terminologiją.

PLATELIŲ BAŽNYČIOS VARGONAI. Girėno Povilionio nuotr.

1898–1914 m. Garalevičius pastatė bei rekonstravo apie 100 vargonų: Žemaičių vyskupijoje (Želvoje 1898 m., Šiluvoje 1902 m., Veliuonoje ir Plateliuose 1909 m.), kituose Lietuvos regionuose (Lazdijuose apie 1903 m., Simne 1911 m.), Lenkijoje (Seinų katedroje 1907 m.), Latvijoje⁶⁹, Baltarusijoje. Be to, 1901–1914 m. savo dirbtuvėje Kaune jis pagamino kelis šimtus styginių instrumentų (15–25 stygų citrų su 3 arba 6 klavišais, 12 stygų suvalkietišku kankliu). Garalevičius vargonus beveik visada statė su mechanine traktūra ir sklendinėmis oro skirstymo dėžėmis, tik vieni – Veliuonos bažnyčioje – turi pneumatinę traktūrą ir kėgelines oro dėžes.

Savamokslis vargonų meistras **Martynas Masalskis** (1858–1954)⁷⁰, Leipcige tobulinęs žinias, Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse pastatė apie 50 vargonų ir 550 fisharmonijų. Pradžioje dirbtuvę Masalskis turėjo

⁶⁹ Kurioje tiksliai Latvijos bažnyčioje Garalevičius tvarkė ar statė vargonus, istoriografijoje nėra minima.

⁷⁰ Martynas Masalskis gimė Baukių k. (Raseinių r.).

Ariogaloje, vėliau ją perkėlė į Panevėžį. Žemės ūkio parodose Kaune 1904 m. ir 1905 m. už parodytus vargonus Masalskio dirbtuvė buvo apdovanota sidabro medaliu. Kaip ir daugelis XIX a. pabaigos – XX a. I pusės Lietuvos vargonų meistrų, Masalskis nemažai vargonų mechanikos dalių bei metalinių vamzdžių pirkdavo iš įvairių Vokietijos bei kitų Vakarų Europos vargonų firmų, o medinius vamzdžius, oro skirstymo dėžes, dupleles ir kitas medines vargonų dalis gamindavo savo dirbtuvėje. Vargonuose Masalskis naudojo unikalias, savo paties sukurtas kėgelinės sistemos oro skirstymo dėžes.

Žinių apie Masalskio darbuviąsi Latvijoje nėra, tačiau neatmestina galimybė, kad Latvijos vargondirbius jis pažinojo (jo dirbtuvė buvo Panevėžyje, o Šiaurės Lietuvoje abiejų šalių vargondirbių keliai dažnai susipindavo). Vertingiausi Masalskio vargonai stovi buvusios Žemaičių vyskupijos (Vaškų, 1887 m.; Pumpėnų, 1892 m.; Skirsnemunės, 1903 m.; Šačių, 1905 m.; Kražių, ~1910 m.) šventovėse bei anuometinės Vilniaus vyskupijos (Švenčionių, 1910 m.; Kazokiškių, 1911 m.) bažnyčiose.

Šiaurės Lietuvos (Naujosios Žagarės, Šiaulėnų) bažnyčiose yra išlikę XIX a. II puse datuojamų vargonų, kurių autorystė nenustatyta. Tačiau jų instrumentuose pastebima C. P. O. Herrmanno ir Radavičiaus vargonams būdingų bruožų. Pavyzdžiui, Naujosios Žagarės bei Joniškio bažnyčių vargonuose registro *Posaune* laisvų liežuvėlių sistema yra vienoda (horizontaliai sumontuotų liežuvėlių ir medinių rezonatorių gamybos būdas). Šių dvejų vargonų registro *Trompete* vamzdžių gamybos būdas artimas Radavičiaus pirmiesiems žinomiems vargonams Bebrėnės bažnyčioje – vamzdžiai su aukštais cinkiniais kelmiais. Žagarės vargonų griekloje esančių registru jungiklių galuose, kaip ir Bebrėnės vargonuose,

MEISTRO MARTYNO MASALSKIO
DIRBTUVĖS EMBLEMA.
Girėno Povilionio nuotr.

SKIRSNEMUNĖS BAŽNYČIOS VARGONAI. Girėno Povilionio nuotr.

yra įgilinta vieta odiniams registrų pavadinimų įdėklams. Beveik identiška Bebrenės vargonams ir Žagarės instrumento traktūra – griežykloje esančių medinių velenėlių forma ir dirbinimo būdas. Taigi gali būti, kad Žagarėje stovi Radavičiaus instrumentas, nes vargonai datuojami apie 1865 m.⁷¹ Beje, yra žinoma, kad tais pačiais metais Radavičius naujus vargonus pastatė Subatės (Latvija) katalikų bažnyčioje.

Po Pirmojo pasaulinio karo vargonų statyba tapo labiau pramoninė, vargonai dažnai būdavo surenkamai iš įvairių Vakarų šalių specializuotų vargonų dalių įmonių.

⁷¹ Naujosios Žagarės bažnyčios 1865 m. vizitacijos aktas, in: *LVA*, f. 669, ap. 3, b. 896, l. 101.

TELŠIŲ KATEDROS VARGONAI. Girėno Povilionio nuotr.

Vienas ryškesnių pavyzdžių Žemaitijoje – Šiauliuose gyvenęs čekas **Otto Kratokvilas** (minimas 1930–1939 m.). Jo vargonai išliko Ukmergės (1930), Anykščių (1932), Kurtuvėnų (1932), Kalnalio (~1935) bažnyčiose, Telšių katedroje (1938), Darbėnų (1939) bažnyčioje. Kaip ir daugelis XX a. I pusės vargonų meistrų, dirbusių Lietuvoje, jis metalinius vamzdžius bei įvairias mechanikos dalis pirkdavo Vakarų Europoje, o medines dalis darydavo pats. Kratokvilo vargonuose traktūra beveik visada pneumatinė. Jo vargonai pagaminti iš fabrikinų pusgaminių, todėl nėra įdomūs kaip vargondirbystės amato pavyzdžiai.

Bruno Goebelio (1860–1944) firma XX a. I pusėje buvo viena garsiausių anuometinėje Vokietijoje – Karaliaučiuje. Šioje garsioje firmoje buvo sukurta keleri šimtai vargonų, kurių nemažai išliko Lenkijoje, Latvijoje, Lietuvoje. Žemaitijoje svarbiausi minėtini jo darbai Švėkšnos (1906), Šilalės (1912), Kretingos pranciškonų (1925, neišliko), Akmenės (1935) bažnyčiose. Goebelio dirbtuvės pastatai Antrojo

ŠVĖKŠNOS BAŽNYČIOS VARGONAI. Girėno Povilionio nuotr.

pasaulinio karo metu buvo sugriauti. Po karo ši vargonų firma, kaip ir visas Karaliaučiaus kraštas, nebeatsitęsė. Lietuvoje (įskaitant Klaipėdos kraštą) Goebelis pastatė ir perstatė daugiau nei 40 vargonų. Dauguma jų racionaliai suprojektuoti, o profesionalių amatininkų sumeistrauti vamzdžiai ir mechanika liudija apie gerą vargonų firmos vardą.

Apžvelgus Žemaitijoje dirbusių meistrų geografinę įvairovę, išlikusių istorinių vargonų stilistinę gausą, galima teigti, kad šios Lietuvos dalies vargonų kraštovaizdis yra vienas įdomiausių: nuo seniausių veikiančių Lietuvos vargonų Kretingos bernardinų bažnyčioje (XVII a. pab.), didžiausių išlikusių Vilniaus meistro Jantzono vargonų Tytuvėnų bažnyčioje, paskutinių Lietuvoje sukurtų vėlyvojo baroko vargonų Varnių katedroje bei Eigirdžių ir Žemalės bažnyčiose, ankstyvojo romantizmo stiliaus vargonų Žagarės ir Joniškio šventovėse, iki vėlyvojo romantizmo instrumentų Šiluvos, Platelių, Kražių, Šačių, Švėkšnos bažnyčiose, Telšių katedroje ir kt. Tokio įvairiaspalvio vargonų paveldo išsaugojimą tikriausiai lėmė gana konservatyvus žemaičių požiūris į naujoves ir noras išsaugoti protėvių dvasia alsuojančią senųjų šventovių aurą.

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

ŽEMAIČIŲ KRIKŠTO PASAKOJIMAS:
NUO DLUGOŠO IKI KOJALAVIČIAUS

Pasakojimas apie Žemaičių krikštą formavosi kelis šimtmečius – taip, kaip ir kiti pamatiniai Lietuvos istorijos pasakojimai. Kaip ir kiekviename istorinei savimonei reikšmingame pasakojime, pasakotojai šalia jiems žinomų „faktų“ jame dar perteikė ir savo vertybines nuostatas. Pirmą kartą apie Žemaičių krikštą XV a. viduryje papasakojo Jonas Dluogošas, *Šlovingosios Lenkijos karalystės analuose* nubrėžęs pagrindines siužeto linijas, perimtas Motiejaus Strykovskio, Alberto Vijūko-Kojalavičiaus, net ir XIX a. iš esmės atkartotas vysk. Motiejaus Valančiaus *Žemaičių vyskupystėje*. XX a. II pusėje Zenono Ivinskio ir Pauliaus Rabikausko darbuose akcentas perkeltas nuo lokalsios 1413 m. krikštijimo akcijos į tarptautinę areną – Konstanco bažnytinį susirinkimą¹. Galiausiai Žemaičių krikšto įvykis naujų vertybių kontekste prarado savarankišką vertybinį statusą. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos užsakymu 2013 m. išleistoje *Lietuvos istorijoje* pasakojimas redukuotas į vieną sakinį, įterptą konflikto su Ordinu kontekstan: „Todėl 1413 m. Vytautas su Jogaila pradeda krikštyti žemaičius.“ Maža to, informacijoje apie Konstanco susirinkimą Žemaitijos tema dingsta visiškai. Pagrindiniu jos siužetu tampa Rytų apeigų hierarcho Grigaliaus Camblako Konstanco katedroje aukojama liturgija (anachronistiškai, bet simptomiškai pavadinta „ekumeninėmis mišiomis“)² – žvelgiant „atgal į ateitį“ ji išvystama kaip pranašingas prototipas 2013 m. Vilniuje

¹ Šios pasakojimo versijos sutelktos į knygą: *Žemaičių krikštas: Tyrimai ir refleksija*, sudarė Darius Baronas, Vilnius: LKMA, 2013 (toliau – ŽK).

² Alfonsas Eidintas, Alfredas Bumblauskas, Antanas Kulakauskas, Mindaugas Tamošaitis, *Lietuvos istorija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 50.

laukiamo Europos Sąjungos *summit*'o, kuriame, tikėta, Ukraina įsijungianti į Rytų partnerystę.

Šiame straipsnyje tenkinsimės peržvelgę, kokias gi autorių (o drauge ir jų atstovaujama „interesų grupių“) nuostatas išsako Žemaičių krikšto pasakojimai nuo Długošo iki Kojalavičiaus. Mums mažai terūpės šių pasakojimų santykis su tuo, kas vadinama istorine tikrove. Visų aptariamų pasakojimų modelis yra atitinkamai modifikuota Długošo pateiktoji Žemaičių krikšto įvykio rekonstrukcija. Ji savo ruožtu suręsta iš heterogeniškos ir dažnai abejotinos faktinės vertės medžiagos³. Vis dėlto tiriant vėlesnius pasakojimus ir lyginant juos su Długošo versija, atsiskleidžia ne tik ja sekusių istorikų vertybinė tendencija ir darbo metodas. Retrospektyviai išryškėja paties pirmojo Žemaičių krikšto istoriko pasakojimo strategija, o drauge ir jai palenktas „faktų“ sluoksnius. Nors minėto laikotarpio Žemaičių krikšto pasakojimai iki šiol nesulaukė atskiro genealoginio tyrimo, pagrindus jam suteikia taiklios, kad ir pabiros, Jano Fijałeko pastabos⁴, taip pat nuosekli Dariaus Barono apžvalga⁵. Tarp daugiau dėmesio sulaukusių Strykowskio ir Kojalavičiaus tekstų mūsų tyrime bus įrikiuoti ir atitinkami Bychoveco kronikos bei Jono Lasickio fragmentai.

I

Długošo naratyvo vertybinis kryptingumas jau seniai išryškintas tiek lenkų, tiek lietuvių istorikų. Jo renesansinis protonacionalizmas, besišaknijantis kardinolo Zbigniewo Oleśnickio politinėje vizijoje, trikdė net šiuolaikinį skaitytoją. Be abejo, jau prieškaryje buvo ganėtinai anachronistiška, nors politinėmis aplinkybėmis ir suprantama, lenkų historiografijos tėvą traktuoti pagal XIX a. pabaigos – XX a. pradžios „tikro lenko“ stereotipą⁶. Vis dėlto negalima paneigti, jog Długošo

³ Plg. Darius Baronas, „Žemaičių krikštas Jono Długošo ‘Kronikos’ šviesoje“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3, sudarė Darius Antanavičius, Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 23–30.

⁴ Jan Fijałek, „Lietuvos sukrikščioninimas per Lenkiją ir liaudies kalbos išsaugojimas joje“ (1914), in: *ŽK*, p. 63–112.

⁵ *ŽK*, p. 216–219.

⁶ Marija Andziulytė-Ruginienė, „Žemaičių christianizacijos pradžia“ (1937), in: *ŽK*, p. 119.

akyse „[lenkų Bažnyčios] interesai sutampa su valstybės interesais. [...] Roma vertinama praktiškai iš santykio su taip suvokta bendryste tarp Bažnyčios ir lenkų valstybės perspektyvos. Dluogošo lenkiškąjį patriotizmą, trykštantį kiekviename žingsnyje, persunkia griežtąja prasme lenkiška bažnytinė-religinė savimone“⁷. Ši lenkiškojo bažnytiškumo savimone nuspalvina ir visą Žemaičių krikšto pasakojimą – nepaisant palyginti aukštos pasakotojo teologinės kultūros, *catholicitas*, Bažnyčios visuotinumai, nepriklauso autoriaus idėjiniam repertuarui. Dluogošo perspektyva – akivaizdžiai lokali. Perspektyvos kontrastas išryškėja kad ir palyginus su Žemaičių skundo nuoseklia retorika⁸. Bažnyčia kaip visuotinė apaštališkoji Kristų tikinčiųjų bendrija lenkų istoriko čia neminama nė karto, net ir pasakojant apie Konstanco susirinkimą, o epizodo užsklandoje formaliai paminėta pasaulį / Europą pripildžiusi krikščionija⁹. Katalikų tikėjimas pirmą kartą įvardijimas tik minint galutinį pagonybės žlugimą ir krikščionybės įsigalėjimą Žemaitijoje jau Kęsgailos pastangomis („gens Samagittica [...] plenarie ad fidem religionemque catholicam accedens“, – *BRMŠ*¹⁰, t. 1, p. 563). Religinė neofitų priklausomybė dar kartą įvardyta pasakojant apie sielovados struktūros suformavimą Žemaitijoje: tada visi likę (!) žemaičiai „ad numerum catholicorum et

⁷ Jerzy Kłoczowski, *Chrześcijaństwo i historia: Wokół nurtów reformy chrześcijańskiej VIII–XX w.*, Kraków: Znak, 1990, p. 153.

⁸ Plg. *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, d. 1: (1416.II.13–1609.IV.2), collegit Paulus Jatulis, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, t. 3), Roma: Academia Lituana Catholica Scientiarum, 1984, Nr. 6, p. 27; Nr. 7, p. 30–31: „universalem representantes Ecclesiam“; „gremium sancte matris Ecclesie associari cupientes“ (p. 4), „edificate et plantate in Ecclesia Dei“ (p. 11), sinonimiškai: „cetui chisticolarum aggregari“ (p. 12).

⁹ „Apie visa tai [...] laiškais buvo pranešta Konstanco susirinkimui ir popiežiui Martynui, o jie, prisipildę didžiulio džiugesio, šią didžią gerą žinią plačiai paskelbė po visus katalikų pasaulio kraštus“ (*ŽK*, p. 38).

¹⁰ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sud. Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996; *BRMŠ*, t. 2: *XVI amžius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001 (cituoiant trumpinama – *BRMŠ* ir nurodomas tomo bei puslapio numeris; jei ten pateiktas lietuviškas vertimas necituojuamas – nurodoma tik originalaus teksto puslapis). Dluogošo pasakojimas: *BRMŠ*, t. 1, p. 559–563 / 580–583 (vertė Daiva Mažiulytė) ir papildymas *ŽK*, p. 36–38 (vertė Darius Baronas); Strykovskio: *BRMŠ*, t. 2, p. 533–534 / 566–567 (vertė Dominykas Urbas).

fidei christianae idemptitatem accessit“ – „įsijungė į katalikų skaičių ir krikščionių tikybos bendrystę“¹¹. Pastebėtina, kad Dlugošo pavartota sąvoka *idemptitas* (= *identitas*) – Viduramžių lotynų kalbos naujadaras, ne metafizikos kontekste reiškiantis tarpusavio ryšį, dažnai paremtą kilmės bendryste¹²; kalbant apie Bažnyčią jis paprastai nevartojamas, bet lenkų mokslininkų tyrimai rodo, kad tai buvo adekvati sąvoka politinei bendrijai įvardyti¹³. Nuo šio, kiek ironiškai tariant, negatyviosios ekleziologijos etiudo galime pereiti prie Dlugošo naracinės strategijos.

Dlugošo pasakojimas pradedamas iškilminga laiko aplinkybe – Jogaila atsideda Žemaičių krikštui „sudaręs amžiną sandorą ir jungtį tarp Lenkijos ir Lietuvos didikų“ (*BRMŠ*, t. 1, p. 559). Šia išangine fraze visas tolesnis pasakojimas tampa natūralia siužeto apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės inkorporaciją į Lenkiją dalimi¹⁴. Pasakojimo protagonistas yra karalius Jogaila, Vytautui tenka net ne antraplanis, bet geriausiu atveju nebylaus statisto vaidmuo. Baronas apibendrina nusistovėjusią lietuvių istoriografijos interpretaciją teigdamas, jog „Dlugošo pasakojime Vytautas vaizduojamas kaip visiškai pasyvus“¹⁵. Ko gero, šį apibendrinimą reikia dar radikalizuoti. Pažodinis „Analų“ perskaitymas iš viso neduoda pagrindo manyti, kad Vytautas nors menkiausiu būdu būtų prisidėjęs prie Žemaičių krikšto akcijos pirmojo etapo. Pasakojime

¹¹ Joannis Dlugosii, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, kn. 11: 1413–1430, Varsaviae: PWN, 2000, p. 84; plg. kitokį vertimą: *ŽK*, p. 37–38.

¹² Tradicinį *identitas* supratimą gerai formuluoja XVI a. Aristotelio „Nikomacho etikos“ komentatorius: „Aristoteles hoc loco nominat τὴν ὁσότητα, id est, identitatem, ut barbare loquimur, quae facit ut etiam fratres sint quodammodo unum et idem: ac propterea fratres dicuntur esse idem sanguis, eadem stirps et radix (in lib. VIII, cap. XII).“ Žr.: Joannis Magiri, *In Aristotelis Ethica Nicomachea Commentationes, totam Stagiritae Ethicen exacte copiosque enucleantes*, denuo in lucem protulit Ricardus Walker, Oxonii: Typis J. Vincent, 1842, p. 409.

¹³ Edward Skibiński, „*Idemptitas est mater societatis*. Kilka uwag o konstrukcji Kroniki polskiej mistrza Wincentego (na marginesie pracy Profesora Zenona Kałuży)“, in: *Cistercium Mater nostra* 2008, t. 2 (2), p. 65–74. Plačiau apie sąvokos kilmę dar žr. W. J. M. Mckenzie, *Political Identity*, Harmondsworth: Penguin Books, 1978, p. 19–20.

¹⁴ Darius Baronas, *op. cit.*, p. 25.

¹⁵ *Ibid.*, p. 25.

neminimas ne tik joks, kad ir pasyvus, Vytauto dalyvavimas krikštijant Žemaitijos žmones, bet net ir pats faktas, kad Vytautas būtų lydėjęs Jogailą į Žemaitiją¹⁶. Jis drauge su kitais asmenimis teįvardijamas pasakojimo pradžioje kaip Jogailos palydovas (*comitante eum Alexandro*) iš Horodlės į Lietuvą (*BRMŠ*, t. 1, p. 559) ir pabaigoje – kaip drauge su Jogaila Vilniuje šventęs Kalėdas (*BRMŠ*, t. 1, p. 563). Tik 1416 m. drauge su Jogaila Vytautas dalyvavęs trijų tūkstančių žemaičių krikštijime (*ŽK*, p. 36). Tai atrodo menka, palyginti su Jogailos veikla. Natūralu, kad ir Medininkų katedros (beje, Dluogošo klaidingai tapatinamos su kita Medininkų bažnyčia) įkūrimas, painiojantis prieštaravimuose, priskiriamas Lenkijos karaliui (*BRMŠ*, t. 1, p. 562, taip pat *ŽK*, p. 37).

Vieta, kurioje turės veikti protagonistas, apibūdinama griežtai negatyviai: ji „skendi aklame pagonybės paklydime“, jai būdingas „stambeldybės purvas“, „senovinių paklydimų prietarai“ (*BRMŠ*, t. 2, p. 559). Netrumpas ekskursas apie žemaičių pagoniškąją tikyba bei gyvenimą iš esmės sukonstruotas pagal analogišką senosios lietuvių tikybos aprašymą, įdėtą po Lietuvos krikšto pasakojimo (plg. *BRMŠ*, t. 1, p. 355–356, 558–559 / 375–377, 579). Nebūdamas informatyvus, jis vis dėlto atlieka retoriškai reikšmingą vaidmenį – pabrėžia sumanymo sukrikščioninti tamsybėje skendinčią gentį sunkumus ir drauge leidžia parodyti krikštijamuosius kaip svetimus civilizuotam pasauliui ir netinkamus būti politiniais subjektais. Šis „etnologinis“ epizodas reziumuojamas lapidariškai: „Gens agrestis, fera et inculta“ („Padermė prasčiokiška, laukinė ir netašyta“; *BRMŠ*, t. 1, p. 561). Buvusiai barbarybei priešinamas civilizuoto gyvenimo išgalėjimas naujojo tikėjimo dėka: „giras, kurias anksčiau šventomis laikė, [žemaičiai] pavertė derlingais laukais (*in uberam culturam redigit*)“ (*BRMŠ*, t. 1, p. 563 / 583). Jį išryškina klasikinei lotynų kalbai svetima *cultura* reikšmė („įdirbta žemė“)¹⁷. Pagrindą šiam

¹⁶ Neabejotinai taip Dluogošo tekstą suprato ir Motiejus Miechovietis – žr. jo perpasakojimą: Maciej z Miechowa, *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europeana et de contentis in eis*, Kraków: Drukarnia Jana Hallera, 1517, f. Eii–Eiij.

¹⁷ Plg. Robertus Stephanus, Iohannes Matthia Gesner, *Novus Linguae et Eruditionis Romanae Thesaurus*, t. 1, Lipsiae: Impensis Casp. Fritschii Viduae et Bernh. Chr. Breitkopfii, 1749, p. 1022: „cultura idem quod cultus“. *Cultura* ir miško supriešinimas būdingas viduramžių tekstams, žr.: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*,

virsmui suteikia lenkų kareiviai, drąsiai kirtę šventuosius miškus, o po jų veiksmų ateina eilė karaliui Jogailai, vieninteliui mokančiam žemaitiškai, skelbti naują tikėjimą jau desakralizuotoje erdvėje. Jogailos veikla vaizduojama epiniu užmoju – jis sušaukęs mokyti visą žemaičių tautą (*BRMŠ*, t. 1, p. 559). Šis mokymas buvo čia pat vaisingas – žemaičiai kaipmat priėmė naująją religiją, nes pamatė savo dievų bejėgystę. Tai jie padarę „karališkosios valdžios ir įtikinėjimo paskatinti“ („*Samagittarum gens [...] regia autoritate atque persuasione permota*“; *BRMŠ*, t. 1, p. 561). Pasakojime sujungiamas racionalus aiškinimas, kad pagoniškojo kulto objektai esą neprotingos esybės, pavaldžios žmonių valiai, ir jėgos argumentas, patvirtinantis ir atskleidžiantis ne tiek senųjų dievų netikrumą, kiek jų nepajėgumą apsiginti nuo naujos galingesnės dievybės¹⁸. Kulminacinis senyvo žemaičio pareiškimas savo genties vardu vis dėlto apeliuoja į kitą plotmę: „Kadangi mūsų dievai, kurių garbinimą ir galią (*sacra*) perėmėme iš protėvių, tavo ir tavo karių, šviesiausiasis karaliau, buvo sunaikinti, ir kaip silpni bei neveiklūs nugalėti lenkų Dievo, mūsų dievus ir jų galią paliekame, o lenkų ir tavo Dievui (*Deo Polonorum atque tuo*), kaip stipresniajam pasivedame“ (*BRMŠ*, t. 1, p. 561). Religijotyros požiūriu tai visai tikėtina frazė, ir negalime neigti, kad ji negalėjo būti ištarta iš tikro: religinė transformacija čia reiškia, jog vienus gentinius dievus keičia kiti, galingesni gentiniai dievai. Nors pačiame Dluogošo pasakojime prievartos momentas silpnas, leksiškai paryškinamas įtikinimas, mokymas („*docet*“, „*docuit*“; *BRMŠ*, t. 1, p. 559, 561; „*monstravit, astruxit, Wladislao Rege predicante et concionante*“; *BRMŠ*, t. 1, p. 561) arba kiek griežtesni pasakymai atsveriami minkštais („*omni cura et conatu [...] provisurus*“; „*roborat neophytos, et gentiles cohibebat*“; *BRMŠ*, t. 1, p. 563), pati gentinio „lenkų Dievo“ – teologiniu požiūriu absurdiška – sąvoka nekelia jokio pasipriešinimo mokytam kanauninkui. Joje užkoduota politinė teologija iš dalies lėmė katalikybės raidą LDK ir dramatiškas bažnytines kovas tautinio atgimimo metais.

conditum a Carolo Dufresne, domino Du Cange, auctum a monachis ordinis S. Benedicti cum supplementis integris D. P. Carpenterii et additamentis Adelungii, et aliorum digessit G. A. L. Henschel, t. 2, Parisiis: Didot, 1842, p. 695 (*s. v.*).

¹⁸ Plačiau žr. Vytautas Ališauskas, *Sakymas ir rašymas: Kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 97–101.

Paradoksaliai nepaisydamas savo priešiško Jogailai, sukoncentravęs pasakojimą į pastarojo asmenį, susietą su gentiniu lenkų Dievu, Dluogošas atsisakė siužeto logikos ir net elementaraus nuoseklumo. Apaštališkasis veiksmingumas bei karališkasis autoritetas sueina į neįveikiamą naratyvinį konfliktą su būtinybe pabrėžti krikštijamųjų užsispyrimą ir bukumą. Konstatavus, jog visi žemaičiai klausėsi Jogailos mokymo ir paskui per senolį perdavė sutikimą krikštytis, vis dėlto surandami tegu ir negausūs („nonnullos“; *BRMŠ*, t. 1, p. 563) suokalbininkai, ketinantys atkurti šventąją ugnį, ir tik karaliaus sumanumas išgelbsti situaciją. Vienu pagrindinių motyvų krikštytis (kaip ir Lietuvos krikšte) nurodomos karaliaus dalijamos gausios dovanos (*BRMŠ*, t. 1, p. 562)¹⁹. Bet šito negana. Dar kartą, kaip minėta, „visa“ Žemaitija tampa krikščioniška valdovo paskirto seniūno Kęsgailos pastangomis, paskui iš kažkur Kaune atsiranda dar trys tūkstančiai nekrikštytų (kaip galima suprasti, kilmingų) žemaičių (*ŽK*, p. 36–37), o dar kartą Žemaitija vėl tampa krikščioniška įkūrus vyskupiją (*ŽK*, p. 37–38). Šios naratyvinės konvulsijos sustiprinamos dviem savarankiškais pasakojimais apie Medininkų katedros ir pirmųjų parapijų fundavimą (*ŽK*, p. 34, 37). Jei antrasis pasakojimas, nors taip pat iškeliantis Jogailos indėlį, daugmaž perteikia Konstanco susirinkimo vaidmenį, tai pirmame apie pastarąjį nė neužsimenama. Matyt, jusdamas šį neatitikimą, Dluogošas bando sukabinti abu pasakojimus fraze, kad Konstanco susirinkimo buvo prašyta leidimo oficialiai įsteigti (eriguoti) katedrą, kuriai „Lenkijos karalius Vladislovas jau buvo parinkęs vietą, pastatęs ir apdovanojęs“ (*ŽK*, p. 37). Deja, šis *ex post* sugalvotas teiginys neatitinka ankstesnio epizodo, kuriame „karalius Vladislovas“ katedrą ir kitas bažnyčias „fundat, aedificat et erigit“ (*BRMŠ*, t. 1, p. 562) tuoj po pirmosios krikšto akcijos. Visa Medininkų vyskupijos istorija Dluogošo „Analuose“ tėra fikcija, neišvengiamai diktuojama pasakojimo prielaidų. Iš tikro katedra tuoj po 1413 m. nebuvo pastatyta, atlikti kanoninį įsteigimą (erekciją) ir net sutvarkyti aprūpinimą buvo pavesta Konstanco susirinkimo

¹⁹ Verta paminėti, jog Motiejus Miechovietis, šiaip jau visame kame sekantis Dluogošu, atsisako pasakojimo apie dovanas ir apibendrina senolio misiją lakoniška fraze: „sicque baptisati sunt“ (Maciej z Miechowa, *op. cit.*, f. Eiiij).

delegatams²⁰. Pirmaeiliai šaltiniai liudija, kad tiek katedrą statydino, vyskupą ir kanauninkus aprūpino, tiek erekciją pritariant Konstancos delegatams atliko, o veikiausiai ir vietą parinko Vytautas. Jis pateikė ir pirmąjį Medininkų vyskupą²¹. Tai menkai stebina, žinant, kad ir Lietuvos krikštijimo istoriją Dlugošas perteikia ne itin patikimai²².

Atskirai paminėti vertas anekdotas (*facetum*) apie naivų valstietį, nesupratusį pasaulio sukūrimo reikšmės. Jis eina iš karto po Jogailos lūposna įdėto pamokymo garbinti Dievą „in essentia quidem unum, in personis vero trinum“ (*BRMŠ*, t. 1, p. 561). Būtų įdomu išgirsti, kaip ši tobula dogmos formuluotė ne kokio nors būsimo Vilniaus universiteto profesoriaus, o lenkų dvasininkų pamokyto karaliaus lūpose skambėjo žemaitiškai! Tačiau pasakojimo tikroviškumas Dlugošui čia lieka visai bevertis, palyginti su ideologine tendencija. Anekdotas, plintantis su nuoroda į konkretų dvasininką, galėtų net būti gautas iš krikštijimo akcijos liudytojų ar jų aplinkos. Vis dėlto jis perteiktas taip, kad karalius jo gale pavirsta teologu, tvarkingai dėstančiu scholastinės dogmatikos traktatą *de Deo creatore et redemptore*. Tas netikėtumas ypač krenta į akis, kai skaitome Strykovskio pateiktą esmiškai kitokią šio *facetum* versiją, daug labiau atitinkančią tiek situaciją, tiek valdovo mentalitetą.

II

XVI a. pirmasis trečdalis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo paženklintas naujo politinio mąstymo, kurį išpūdingai išreiškė palemoniškosios diduomenės kilmės versija, Lietuvos Karalystės idėja ir I Lietuvos Statutas. Iš šios perspektyvos buvo būtina nesenu istorinių įvykių peržvalga. Lietuvos metraščių plačiajame sąvade, parengtame „antrojo ir trečiojo XVI a. dešimtmečių riboje“²³, pateikiamas visas kompleksas

²⁰ Plg. *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, d. 1, 1984, Nr. 6, p. 27; Nr. 7, p. 30–31.

²¹ Žr. Marija Andziulytė-Ruginienė, p. 134–141.

²² Plg. Darius Baronas, „Jan Długosz and the first seven parish churches in Lithuania“, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2007, t. 12, p. 1–18.

²³ Rimantas Jasas, „Pratarmė“, in: *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika*, vertė,

su Žemaitija susijusių pasakojimų – Žalgirio mūšio, žemaičių sukilimo, galiausiai ir Žemaičių krikšto. Tai lenkų istoriografijai alternatyvios įvykių versijos. „Stiprėjanti istorinė ir politinė savimonė reikalavo užrašyti savus pasakojimus apie istorinius įvykius, kurie lenkų kronikose buvo aprašyti lietuviams visai nepriimtina dvasia“²⁴. Žemaičių krikšto įvykiui Bychoveco kronikoje suteikiamas visiškai kitas, su Dluogošo suformuota vizija nesuderinamas politinis kontekstas. Horodlės unija, Dluogošo regėta kaip savotiškas Žemaičių christianizacijos priedangis, dekonstruojama tiesiogine žodžio prasme – ji pati nutylima, o jos rezultatai – Vytauto ir Jogailos susitarimas dėl įpėdinystės tvarkos bei herbinis LDK didikų susibroliavimas su lenkais – išskaidomi bei įrėminami fiktyviais kontekstais²⁵. Žemaičių krikštas lietuvių kronikininko naraciškai siejamas su ankstesniu, 1412 m. datuojamu Žalgirio mūšiu (*LM*, p. 109–110) ir žemaičių sukilimu. Šie įvykiai lėmė, kad „Vytautas juos paėmė savo globon“. Keistės istorijos, kaip Vytautas atpirko Žemaitiją iš kryžiuočių, užsklanda, kurioje teigiama, jog „paėmė auksą jie daugiau Žemaitijos nebeužpuldinėjo, nes buvo Jogailos ir Vytauto, ir žemaičių sumušti bei nuniokoti“ (*LM*, p. 112), sutelkia visą ankstesnę pasakojimą ir parengia žinią apie Žemaičių krikštą. Tekstas lakoniškas, bet labai informatyvus (pateiksime kai kuriais niuansais nuo Rimanto Jaso besiskiriantį savą vertimą): „Ir tais pačiais metais Vytautas fundavo Žemaičių vyskupiją, ir Medininkuose, kuriuos dabar Žemaitijoje vadina Varniais, pastatydino Šventojo Petro bažnyčią, ir įsteigė kanauninkų pareigybes, ir aprūpino bažnyčią, ir visą Žemaitiją įsakė perkrikštyti iš pagonių tikėjimo į krikščionių tikėjimą, ir visą Užnerio žemę pakrikštijo, ir pastatydino daug bažnyčių, ir todėl Vytautas pramintas antruoju Dievo apaštalu, kadangi iš tokios laukinės pagonybės atvertė tas žemes į krikščionių tikėjimą“²⁶.

įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jاسas, (ser. *Lituanistinė biblioteka*, 10), Vilnius: Vaga, 1971, p. 30.

²⁴ Rimvydas Petrauskas, „XV–XVIII a. Atminties pradžia“, in: Dangiras Mačiulis [ir kt.], *Kas laimėjo Žalgirio mūšį: Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius: Mintis, 2012, p. 30–31.

²⁵ *Lietuvos metraštinis: Bychovco kronika* (toliau – *LM*), p. 111 ir p. 206, koment. 1; p. 115–116.

²⁶ „Y toho z hodu Witolt fundował biskupstwo Żmoyckoie, y kosteł swiatoho

Choronologinis pasakojimo orientyras „tais pačiais metais“ – labai nekonkretus. Galima manyti, kad kalbama apie 1414 m., kai „vasarą [po tariamo Vytauto ir Jogailos susitikimo] žemaičiai išžudė Prūsijos vokiečių vietininkus“ (*LM*, p. 112). Antra vertus, esama įspūdžio, kad Vytautas pinigus Žemaitijai išpirkti surinkęs ir sumokėjęs kiek vėliau. Šis istorinis neapibrėžtumas nesumenkina teksto iškalbos: Vytautas intensyviai krikščioninti Žemaitiją pradėjo nedelsdamas – tais pačiais metais (*Y toho ž hodū*), kai tik įteisino savo valdžią jos žemėse. Įsidėmėtina, kad chronologiškai pirmas veiksmas – Žemaitijos bažnytinės struktūros kūrimas, kuriame Jogaila niekaip nedalyvauja. Pasakotojas sudaro įspūdį, jog jokio ankstesnio christianizacijos etapo nėra nė buvę. Konstanco susirinkimas irgi neminimas. Vytautas yra net ne pagrindinis, bet vienintelis herojus, ne veltui jis „pramintas antruoju Dievo apaštalu“²⁷. Pasakojimo raktažodis – „įsakė“ (*kazat*): Vytauto valia yra pagrindinė visų pasakojamų įvykių priežastis. Konversija čia vyksta lygiagrečiai su sielovados tinklo kūrimu, nėra jokių improvizuotų pamokslavimų tarsi po plynu dangumi ir minių krikštijimo upėse. Nesama ir dramatiškų senųjų šventenybių naikinimo vaizdų ar etnologinio mėgavimosi pagonybe, trykštančio iš Dlugošo puslapių (toks santūrumas senosios religijos atžvilgiu apskritai būdingas Lietuvos metraščiams). Valdovo įsakymą, jo noro ir žodžio jungtį pasakojime adekvačiai lydi institucijos gimimas ir branda. Tad Žemaitijos sukrikščioninimas Lietuvos metraštyje pavaizduojamas kaip išimtinai šalies vidaus reikalas, dėmesys sutelkiamas į valdovą. Drauge negali būti pamiršta ir pačių žemaičių laisvės kova, faktiškai kova už galimybę tapti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalimi, implikuojanti ir atitinkamą religinį posūkį.

Petra postawił w Mednikoch, szto teper Żomoyt' zowut Worniany, y kanoniki wczynił, y kosteł nadał, y wsiu Żomoyt' kazał chrystyty z wery pohanskoie u weru chrystyianskuiu, y wsiu zemlu Zawelskuiu ochrestył, y kostełow mnoho postawił, y dla toho nazwań iest Witolt wtory apostoł bożyi, iż on z takoho okrutnoho pohanstwa nawernuł tyie zemli na weru chrystyianskuiu“, – *Полное собрание русских летописей*, т. 32: *Кройника литовская и жмойтская, Хроника Быховца, Летопись Панцырного и Аверки, Баркулабовская летопись*, Москва: Наука, 1975, p. 152. (Rimanto Jaso vertimas – *LM*, p. 112.)

²⁷ Jaso pastaba (*LM*, p. 267, koment. 11), kad šis Vytauto titulas labai primena Jogailos titulą, minimą Dlugošo, nėra reikšminga – tai banalus valdovo šalies krikščionijai įvardijimas, primenantis Rytų Bažnyčios titulą *Ἰσαπόστολος* („lygus apaštalams“).

III

Du vėlesni pasakojimai mums rūpima tema yra beveik vienalaikiai. Tai Motiejaus Strykovskio ir Jono Lasickio tekstai. Strykovskio pasakojimas gal kiek ankstesnis – surašytas 1577 / 1578 m., o paskui dar sykį (šiek tiek patikslintas) paskelbtas 1582 metais²⁸. Lasickis savo tekstą parašė po poros metų – apie 1580-uosius. Tipologiniu atžvilgiu jo pasakojimą patogiau aptarti pirmą. Lasickio, lenko kalvinisto, parašiusio etnologinę-poleminę knygėlę *Apie žemaičių dievus*, žinia įterpta į jo knygelėje esantį Žemaitijos aprašymą²⁹. Tai trumpas pranešimas. Kiek netikėta, kad autorius apie įvykį pasakoja gerokai kitaip negu Dlugošas (arba Miechovietis), nors kai kurie esminiai momentai išlieka tokie patys. Lasickis Vytauto nė nepamini – vargu ar reikėtų stebėtis, nes, kaip minėta, Dlugošas niekur nesako drauge su Jogaila žemaičių krikštyti vykusį ir Vytautą. Vis dėlto „enciklopedinė“ informacija apie Medininkų vyskupijos įsteigimą ir pirmus 12 klebonų – tai tik Lasickio pasakojimo įžanga. Jis staiga pateikia vietiniu koloritu dvelkiantį vaizdą: „Sukvietęs žemaičius prie Šatrijos kalno, karalius, dalydamas pinigų, mėlynus audeklus, raudonas kepures, viliojo juos priimti krikštą“. Regis, žinia apie Šatrijos papėdę kaip Žemaitijos žmonių krikštijimo vietą yra unikali. Netikėtas ir specialių tikslų neturintis pasakojimo sukonkretinimas nurodant apdarų spalvas. Galima spėti, kad Lasickis čia, kaip ir daugeliu kitų atvejų, rėmėsi žymaus matininko, Valakų reformos vykdytojo Jokūbo Laskausko pateikta informacija³⁰. Nuo Dlugošo ar glaustesnės Miechoviečio versijos skiriasi ir *facetum* apie naivų valstietį. Pats anekdotas lyg ir būtų nuoroda į Dlugošo tradiciją, o keistas Lasickio pasakymas *monacho regio* galėtų būti paašškintas kaip trumpiniant pasakojimą atsiradęs iš *praedicatorum regium* (BRMŠ, t. 1, p. 562;

²⁸ Pirmas variantas, likęs rankraštyje, paskelbtas: Maciej Strykowski, *O początkach, wywodach [...] narodu litewskiego, żemojdskiego i ruskiego [...]*, oprac. Julia Radziszewska, Warszawa: PIW, 1978, p. 365–367.

²⁹ Vytautas Ališauskas, *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: Tekstas ir kontekstai*, Vilnius: Aidai, 2012, p. 104 / 105.

³⁰ Plačiau apie Laskauską: Vytautas Ališauskas, *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus*, p. 32–38.

plg. Maciej z Miechowa, *op. cit.*, f. Eijj). Aišku, šalia Miechowiečio pasakojimo Lasickis galvoje galėjo turėti ir sakytinę versiją – tokios juokingos istorijos plito ne tik raštu. Vis dėlto čia skiriasi ne tik stilistika (valstiečio žodžiai skamba natūraliau, Jogaila nekalba kaip akademinis teologas). Pora esminių štrichų pasakojimo tonaciją labai atitolina nuo jau susiformavusios lenkiškos tradicijos. Pastaba, kad Jogaila kalbėjo „taip pat atlikdamas pamokslininko pareigą“ („officio et ipse concionatoris fungens“), gali būti suprasta kaip kritika Katalikų Bažnyčios dvasininkams, nepajėgiantiems atlikti savo evangelizacinės misijos (tai dar labiau paliudys toliau knygoje išvardyti gausūs pagonybės reliktai). Antra vertus, tai kalvinistui patogus precedentas, rodantis, kad tikėjimo skelbimas nebūtinai ribojosi sakramentinės kunigystės rėmais. Kitas štrichas – valdovo reakcija į valstiečio priekaištą. Anot Dlugošo, valdovas paliepė valstiečiui nutilti³¹ ir išaiškino (*declaravit*), kad vienuolis buvo teisus. Lasickio pasakojime Jogaila atsiliepia diplomatiškai ir netgi pagarbiai: „Teisybę kalbi, bet ir kunigas nemeluoja [...]“. Sunku pasakyti, kokia Lasickio pateiktos *facetum* redakcijos kilmė, tačiau galima spėti, kad pats knygelės autorius įterpė pastabą apie karalių, pavaduojantį kunigą-pamokslininką. Antra pasakojimo pataisa, implikuojanti Jogailos toleranciją ir pagarbumą, irgi gali būti Lasickio plunksnos darbas – jo Žemaitijos apybraižoje nestinga palankių krašto ir žmonių apibūdinimų. Žemaičiai, kitaip negu Dlugošo tradiciją tęsiančioje istoriografijoje, čia nevaizduojami kaip „gentes [...] agrestes et inculte“³². Tad ir santykis su tais, kuriems skelbiama Geroji Naujiena, kuriamas kitoks. Vis dėlto Lasickio pasakojimas lieka gan mįslingas – nėra iki galo aišku, kiek jis atspindi paties Lasickio vertybes, kiek perteikia jo šaltinio (kad ir Laskausko) pažiūrą, nelabai aišku, ko istoriniu atžvilgiu vertos jo pateikiamos detalės. Jis apskritai įsikūręs tuometinės istoriografijos pašalyje, tačiau po trejeto šimtmečių taps vienu iš svarbių vysk. Valančiaus pasakojimo šaltinių.

³¹ „Wladislaus [...] silere eo iusso“ (*BRMS*, t. 1, p. 562); plg. „Wladislaus iubens eum silere“ (Maciej z Miechowa, *op. cit.*, f. Eijj).

³² Plg. Maciej z Miechowa, f. Eij [v].

IV

Dominuojančia tapusios lietuviškos Žemaičių krikšto versijos autorius yra Motiejus Strykovskis. Jis nepasidavė nei lenkų, nei Lietuvos metraščio įtaigai, antra vertus, sujungė abiejų šaltinių informaciją į gan rišlią, glaustumu primenančią Bychoveco kroniką, versiją. Pasakojimas pradedamas iš karto po Horodlės susibūrimo apžvalgos, kurioje išryškinta abiejų – lietuviškos ir lenkiškos – pusių lygiavertiškumas ir santarvė. Krikštas genetiškai ir net retoriškai niekaip nesiejamas su šiuo įvykiu – pasakojimas prijungiamas formaliu „Potym“ – „po to“ (*BRMŠ*, t. 2, p. 533 / 566). Metraščio pasakojimas apie Vytautą kaip Žemaitijos krikščionintoją sujungiamas su Dluogošo dėmesiu Jogailai. Abu valdovai, Jogaila ir Vytautas, yra vienodai svarbūs krikšto akcijos vykdytojai – tai jie abu „tarsi du apaštalai“ (*BRMŠ*, t. 2, p. 533) moko žemaičius „Tėve mūsų“ ir „Tikybės išpažinimo“, ir į karalių Jogailą, ir į kunigaikštį Vytautą pabrėžtinai lietuviškais vardais³³ kreipiasi senolis, atėjęs perduoti žemaičių sutikimą krikštytis. Jogaila, tiesa, asmeniškai įsako sunaikinti didžiausią šventenybę – amžinąją ugnį (ir tuo pelno prakeiksmus lenkams ir lietuviams krikščionims) ir net vadovauja krikšto apeigų organizavimui. Strykovskis transformuoja pačią krikšto situaciją – anot Dluogošo, karalius tiesiogiai dalyvavęs tik žymesniųjų krašto žmonių, gerai išmokytų tikėjimo tiesų, krikšto apeigose (*BRMŠ*, t. 1, p. 562). Tuo tarpu Strykovskis kuria kitokį vaizdą – iškilesnių žemaičių krikštas neminimas, istorikas surenčia pasakojimą apie vyrų ir moterų krikštijimą būriais (panašiai kaip Dluogošas (ir juo sekdamas pats Strykovskis) sako buvus krikštijant Lietuvą), tačiau praleidžiamas dovanų aprašymas – jos paminėtos tik pasakojimo pradžioje (*BRMŠ*, t. 2, p. 533). Šį masinio krikšto aprašą Strykovskis kuria veikiausiai norėdamas iš Dluogošo perimtą pasakojimą padaryti logiškesnį. Krikštijimas būriais leidžia padaryti nors kiek įtikimesnę neadekvačiai sparčią Žemaitijos christianizaciją.

³³ Strykovskis apskritai retai Jogailą vadina dar ir krikščionišku Vladislovo vardu, tačiau Dluogošo pasakojime žemaitis kreipiasi į Jogailą tik titulu („Rex serenissime“, – *BRMŠ*, t. 1, p. 561). Dluogošo kontekstas leidžia manyti, kad lietuviški asmenvardžiai įterpti sąmoningai, be kita ko, žemaičių santykį su Jogaila ir Vytautu interpretuojant kaip santykį su *savais* valdovais.

Jau Fijałekas taikliai pastebėjo, jog Strykovskį „smarkiai nustebino“ Dluogošo teiginys, kad Jogaila per savaitę išnaikino visą pagonybę, todėl perpasakojant „Analų“ žinias jam teko pridurti: „nors ne galutinai“ (*BRMS*, t. 2, p. 534 / 567)³⁴. Strykovskis atsisako ir neįtikimo teologinę erudiciją demonstruojančių valdovų vaizdinio, ir Dluogošo pateikto žemaičių pagonybės aprašo, pasitenkindamas pastaba, kad pastaroji esanti tokia pat kaip jau aprašytoji lietuvių³⁵. Antra vertus, nesileisdamas į etnografines įdomybes, Strykovskis vietos koloritą kuria lietuvių / žemaičių kalbos inkrustacijomis – lietuviškomis krikštavardžių formomis ir ypač šmaikščiai skambančia netikinčiojo valstiečio frazės pradžia („Velnias žino, tasai kunigs meluoj [...]“)³⁶. Galiausiai Strykovskis antrąją savo pasakojimo versijoje atitaiso Miechoviečio klaidą ir pateikia teisingą Medininkų katedros titulą, jos fundavimą priskiria abiem valdovams, o Vytautui – devynių parapijų fundacijas (*BRMS*, t. 2, p. 534)³⁷.

Strykovskio ambicija buvo Lietuvos praeitį aprašyti taip, kad jo kūrinys prilygtų antikiniams epams³⁸. Šis siekis, matyt, reikalavo sudramatinti net ir trumpą pasakojimą – žemaičiai ne tik nerodo noro krikštytis, bet ir, kaip minėta, itin sielvartaudami keikia lenkus ir lietuvius („z wielkim narzekaniem frasowali przeklinając“; *BRMS*, t. 2, p. 533). O ir pats Žemaitijos krikštas – tai dviejų anapusinių galių: senovinių dievybių ir valdovų „lenkiško Dievo“, konfliktas. Laimi stipresnė – nauja dievybė. Šis konfliktas išryškintas praleidžiant žemaičių atstovo pasakymą, kad senieji dievai buvę nuveikti karaliaus ir jo karių. Strykovskio tekste lieka tik dievai: „Mūsų dievai [...] jūsų lenkiško Dievo yra nugalėti ir sunaikinti“ (*BRMS*, t. 2, p. 533 / 566). Tai, kas Dluogošui tebuvo metafora,

³⁴ Jan Fijałek, *op. cit.*, p. 65.

³⁵ Pirmame Strykovskio istorijos variante (Maciej Strykowski, *op. cit.*, p. 365) ši pastaba nėra visai adekvati, nes sistemiško senosios lietuvių religijos aprašo nėra; tik „Kronikai“ jis parengs šiai tematikai skirtą apybraižą ketvirtroje knygoje.

³⁶ Šios Strykovskio mėgstamos inkrustacijos nėra rimčiau tirtos, o be atskiros kruopštaus tyrimo neverta nė spėlioti apie jų šaltinius.

³⁷ Pirmoje versijoje Strykovskis nurodo klaidingą lenkų istorikų minimą Šv. Aleksandro titulą, nors žino ir teisingą Lietuvos metraščio variantą; drauge ten vardijamos ir iš Dluogošo paimtos tariamos dvylika pirmųjų bažnyčių, – *ibid.*, p. 367.

³⁸ Plg. *ibid.*, p. 91.

čia jau tampa *Iliados* vertu dievų susidūrimu. Antra vertus, šie akcentai yra ne tik literatūrinio užmojo padarinys, jie veikiausiai atspindi ir Strykovskio, ilgamečio kario, o ne dvasininko gyvenimo supratimą³⁹. Antai Dlugošas, net nepaisydamas savo paties požiūrio į žemaičius kaip į barbarus, tekstą prisodrina nuorodomis į argumentų ir įtikinėjimo (taigi ir asmeniško apsisprendimo) reikšmę. Strykovskio versijoje to nelieka. Lieka tik papirkimo ir prievartos diskursas: „O karalius ir Vytautas iš dalies dovanomis, iš dalies grasinimais ir baudomis vertė juos pripažinti tikrąjį Dievą ir šventą krikštą“ (*BRMŠ*, t. 2, p. 533 / 566). Strykovskio nestebina ir pasaulio sutvėrimu netikinčio valstiečio drąsa kreiptis į karalių šiurkščiais žodžiais, ir neutrali Jogailos reakcija neutrali: „Į tai karalius jam atsakė [...]“ (*BRMŠ*, t. 2, p. 534 / 536). Kad ir kokios būtų buvę autentiškos autoriaus intencijos, būtent Strykovskis yra atsakingas dėl nūdien populiarus įsitikinimo, kad žemaičiai smarkiai priešinosi naujajai religijai ir ne taip, kaip lietuviai, dėl kažkokios keistai suprastos ištikimybės senolių tradicijoms buvo daug labiau prisirišę prie pagonybės.

V

Galutinis ikikritinės istorijos pasakojimo etapas – Kojalavičiaus *Lietuvos istorija*⁴⁰. Sekdamas Strykovskio nubrėžtu siužetu, Kojalavičius krikšto istorijai suteikia naujų bruožų, liudijančių, kad Lietuva jau įžengė į moderniosios Europos vertybių pasaulį, iškeliantį individą virš anoniminės papročių stichijos ir jo tapatumą siejantį su asmeniniu apsisprendimu. Politinis kontekstas formuluojamas naujomis sąvokomis: „Pasirūpinę respublika ir atleidę seimus, karalius Jogaila ir Vytautas visą dėmesį paskyrė religijos dalykų plėtrai Žemaitijoje“ („Republica

³⁹ Strykovskio *O początkach* rašyta dar Olelkaičių dvare ir beveik baigta tais pat 1578 m., kai mirė jo globėjas kunigaikštis Jurgis Olelkaitis. Tuoj po pastarojo mirties Strykovskį imasi globoti Žemaičių vysk. Merkelis Giedraitis, padaro jį žemųjų šventimų dvasininku (akolitu) ir parūpina jam kanauninko vietą.

⁴⁰ *Historiae Litvaniae Pars Altera seu De rebus Litvanorum a coniunctione Magni Ducatus cum Regno Poloniae* [...], auctore Alberto Wiiuk Koyalowicz, Antverpiae apud Iacobvm Mevrsivm, 1669, (toliau – *HL*), p. 93–95, liet. vert.: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, iš lot. k. vertė Leonas Valkūnas, (ser. *Lituanistinė biblioteka*, 26), Vilnius: Vaga, 1988; pakartotas *ŽK*, p. 43–46.

procurata, dimissisque comitiis, Iagelo rex et Vitoldus, ad religionis negotium in Samogitia promouendum, curas omnes verterunt“; *HL*, p. 93). Vytautas ir Jogaila yra lygiaverčiai partneriai visoje politinėje ir christianizacijos veikloje, ir pats krikštijimo epizodas baigiamas Vytauto iniciatyvos pliūpsniu – sukūręs visą naujosios vyskupijos sielovados sistemą, pasiuntęs į Konstanco susirinkimą delegaciją, paskyręs Kęsgailą valdyti Žemaitiją, Vytautas parlydėjo Jogailą į Lietuvą („Iagelonem in Lituania deducit“; *HL*, p. 95). Kojalavičius pabrėžia, kad dvasininkai buvo pakviesti ne tik iš Lenkijos, bet ir iš Lietuvos, idant supažindintų žmones su tikėjimo tiesiomis jų gimtąja kalba („Magno delectu e Polonia ac Lituania caelestis disciplinae Magistri euocati, qui rudibus fictorum numinum superstitione implicatis, veri Dei, Divinarumque rerum notitiam patrio sermone explanarent“; *HL*, p. 95). Veikiausiai tai paties Kojalavičiaus išvada, paremta nauja sielovados (ypač jėzuitiškos) vizija, reikalaujančia žmones sistemiškai mokyti tikėjimo jiems suprantama kalba. Ir patys būdai diegti naują tikėjimą pateikiami iškalbingai perredaguojant Stryckovskio formulę. Pastarasis kalbėjo, jog valdovai tikėjimą vertė (*przyganiali*) priimti dovanomis, grasinimais ir baudomis (*BRMS*, t. 2, p. 533 / 566). Tuo tarpu Kojalavičius teigia, jog valdovai veikė „mokymą atmiešdami grasinimais, dovanomis, pažadais ir prašymais“ („Mixta erat minis, muneribus, promissis ac precibus doctrina“; *HL*, p. 93). Realios bausmės čia nė neminimos, o pažadų ir prašymų įvardijimu kuriama visai kita apaštališkojo veikimo atmosfera – dialogo ir santarvės, o ne pasipriešinimo ir kapituliacijos. Šia prasme itin pavaizdus žemaičių atstovo atsakymas. Jo lūpose nuskamba pirminį pasipriešinimą naujai religijai pateisinantį principas: „Visuomet yra ir turi būti pirmoj vietoj [gerbiami] dievai, nekaip karaliai“⁴¹ („Est enim et debet esse, maior Numinum, quam Principum reuerentia“; *HL*, p. 94). Tai atgarsis *Apaštalu darbu* (5, 29), čia netikėtai susišaukiančių su *Sokrato apologija* (29d)⁴². Maža to, senolio kalboje daugiau nuoseklaus samprotavimo, daugiau niuansų (pvz., dievai „arba labai silpni, arba visai bejėgiai“; *ŽK*, p. 45). Galiausiai, kalbos išvadoje jau dingsta „lenkų Dievas“, o

⁴¹ Cituojame taiklų vysk. Valančiaus vertimą: *ŽK*, p. 52.

⁴² Plg. Vytautas Ališauskas, *Sakymas ir rašymas*, p. 104.

lieka tik Dievas, kurį skelbia valdovai, štai pats kalbėtojas vartoja ne kapituliacijos, o sąmoningo pasikeitimo retoriką: „Prie Jūsų Dievybės kaip galingesnės *noriai* jungiamės“ („vestro Numini, tanquam fortiori volentes accedimus [...]“; *HL*, p. 94). Tolesnis vyksmas yra ne mažiau geranoriškas: „Kuo palankiausiai valdovų priimtas pasiuntinys ir likusius paakino negaišuoti ir tesėti, ką yra per jį pažadėję“ („Acceptus perhumaniter a Principibus Orator, reliquis fuit auctor, ne exequi morarentur, quod per illum polliciti fuerant“; *HL*, p. 94). Lygiai taip pat Jogaila „meiliai“ kreipiasi į skeptiškąjį valstietį ir kitus klausytojus (*ŽK*, p. 45). Svarbus ir kitas naujas *facetum* momentas. Ir Dlugošo, ir Strykovskio valstietis tiesiog nesuprato kunigo žodžių – jis pamanė, kad pamokslininkas kalba apie tai, kas buvę jo laikais, o tai prieštaraujant senolių patirčiai. Jogaila atitaiso paklydimą, paaiškindamas, kad kunigas turįs galvoje tai, kas buvę prieš tūkstančius metų. Tuo tarpu Kojalavičiaus valstietis klausia, iš kur pamokslininkas žinaš, *kaip* atsirado pasaulis. Anot valdovo, pamokslininkas papasakojęs tai, ką „sužinojo iš senųjų raštų šaltinių, ypač iš dieviškosios knygos“ (*ŽK*, p. 45). Net Strykovskio laikais apeliavimas į rašytinį tekstą, kaip už asmeninę ar kolektyvinę patirtį ne menčiau patikimą informacijos šaltinį, būtų buvęs kultūriškai sunkiai suvokiamas, ypač šio *facetum* kontekste. Kojalavičius jau neįjunta falšo, leisdamas herojui apeliuoti į „raštus, knygą“ net ir valstietiškoje aplinkoje; moderniosios civilizacijos nešama alfabetizacija jau yra pasiekusi net ir žemąjį luomą, jis, tegu ir daugiausia beraštis, vis dėlto žino apie raštą, jo funkciją ir suvokia jį kaip vertybę.

Ši apžvalga skirta Žemaitijos krikšto pasakojimo raidos pirmajam etapui. Iš jos aiškėja ne tik pasakojimo tautinių ir politinių vertybių kaita („lituanizacija“, Vytauto vaidmens stiprėjimas), bet ir bendri civilizaciniai poslinkiai – vis labiau pripažįstama individo ir jo apsisprendimo reikšmė ir rašto kultūros elementai. Atidus pasakojimo skaitymas leidžia suvokti senųjų („ikikritinių“) istorikų darbo metodą ir jų konstruojamo pasakojimo istoriškumo ribas.

LIUDAS JOVAIŠA

KRITINIS DISKURSAS AR
LITERATŪRINĖ VAIZDUOTĖ?
XVII A. ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS ISTORIJA
MOTIEJAUS VALANČIAUS
ŽEMAIČIŲ VYSKUPYSTĖJE

Motiejus Valančiaus *Žemaičių vyskupystė*, nuo kurios pasirodymo neseniai sukako 165 metai, iki šiol yra vienintelė išsami Žemaičių vyskupijos istorija. 1898 m. išleistas jos vertimas į lenkų kalbą¹ vis dar yra svarbiausias informacijos apie Žemaičių vyskupiją aruodas profesionaliems Lenkijos istorikams. Ne ką menkesnės reikšmės Lietuvos humanitarams tebeturi ir 1972 m. Vytauto Merkio parengtas pakartotinis *Žemaičių vyskupystės* leidimas, išėjęs *Lituanistinės bibliotekos* serijoje². *Žemaičių vyskupystė* įvairiomis progomis sulaukė daug lietuvių ir lenkų istorikų komplimentų – galbūt ir dėl to iki šiol neturime naujesnės Žemaičių vyskupijos istorijos. 1938 m. Valančiui-istorikui skirtame straipsnyje Jonas Matusas padarė tokią išvadą: „Reikia brėžte pabrėžti to Žemaičių mokslininko retą **objektyvumą, atvirumą** ir kalbos grynumą“³ (čia ir kitur išskirta mano – L. J.). Pasak Juozo Jakšto, Valančius buvo „bešališkas, daiktiškas istorikas“, „švietėjiškas istorikas, racionalistas“, rašęs „realinę, daiktišką istoriją, griežtai laikydamasis

¹ Maciej Wołoncewski, *Biskupstwo żmujdzkie*, Kraków: nakł. Księgarni Gebethnera i Spółki, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1898.

² Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 2: *Žemaičių vyskupystė*, parengė Vytautas Merkys, (ser. *Lituanistinė biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1972, (toliau – ŽV, cituojant puslapiai nurodomi po citatos skliaustuose tekste).

³ Jonas Matusas, „Motiejus Valančius kaip istorikas“, in: *Senovė*, Kaunas, 1938, t. 4, p. 24.

šaltinių, kad ir su ribota jų kritika⁴. 1972 m. Merkys aukštino *Žemaičių vyskupystės* autorių už „objektyvumą, racionalizmą“⁵; pasak jo, „dėstant faktus M. Valančiui visur būdinga **griežta logika, racionalizmas**“⁶. 1999 m. išsakymu Merkio įsitikinimu, „Valančius iš esmės prisidėjo prie tos istoriografijos krypties (istoristinės istoriografijos), kuri prioritetą teikė **empiriniam, kritiškai vertinamam arba atitinkamai separuotam šaltinių telkimui**“⁷.

Iš tokių tvirtinimų išsiskiria 1911 m. *Draugijos* žurnale paskelbta Valančiaus amžininko, Žemaičių vyskupijos prelado arkidiakono Benedikto Smigelskio kritika, surašyta 1849 m., netrukus po knygos pasirodymo. Smigelskis kritikuoja Valančių daugiausia dėl: 1) faktinių klaidų, 2) arbitralios, perdėm drąsios, nemotyvuotos interpretacijos; pvz., bažnytinių valdų mainai Valančiaus vaizduojami kaip kapitulos narių įvykdyta vyskupo Geišo apgaulė (*ŽV*, p. 117)⁸, jėzuitai kritikuojami be aiškaus pagrindo (*ŽV*, p. 239–242, 246–248)⁹, 1645 m. Torunės suvažiavimas vienareikšmiškai vertinamas kaip nesėkmė – „važiavo namon kaip musę kandę“ (*ŽV*, p. 124)¹⁰. Tokių įvykių ir asmenų vertinimą veikiausiai diktavo ironiškas, išdidus Valančiaus požiūris (ypač į prakilnius dvasininkus), neretai išreiškiamas netašyta kalba: prelatas Petras Palubinskis „it perkūnui trenkus, nosį nuknabinęs, išvažiavo į Vilnių, iš kur buvo pinigų ieškodamas atvykęs“ (*ŽV*, p. 145); „vyskupui leidžiant,

⁴ Juozas Jakštas, „Vyskupo Motiejaus Valančiaus vyskupystė“, in: *Lietuvių tautos praeitis*, t. 3, kn. 3 (11), Chicago, Ill.: Lietuvių istorijos draugija, 1975, p. 156–157.

⁵ Vytautas Merkys, „Žemaičių vyskupystė“, in: Motiejus Valančius, *op. cit.*, p. 19.

⁶ *Ibid.*, p. 13.

⁷ Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiško kumo*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 156.

⁸ Benediktas Smigelskis, „Kritika ‘Žemaičių vyskupystės’“, in: *Draugija*, 1911, t. 14, Nr. 55–56, p. 271.

⁹ „Susekti jėzuitų padarytas naudas ir blėdis tai milžiniškai didelių tyrinėjimų uždavinys [...]. Garsina, kad jėzuitai tiktai paviršutiniškai jaunuomenę mokyklose mokinę, tečiau ta priekaiša, labai silpnai pamatuota, kad galētu būti šiek tiek rimtesnio proto pripažinta“, – *ibid.*, t. 15, Nr. 58, p. 137–138.

¹⁰ *Ibid.*, t. 14, Nr. 55–56, p. 272.

Lukoševyčia į pralotus įlindo“ (*ŽV*, p. 146); Abraomas Vaina „įniko smeigtis į mirusiojo vietą“ (*ŽV*, p. 115) etc.

Taigi, kraštutiniai Valančiaus vertinimai¹¹ yra bemaž opoziciški: dalies autorių nuomone, jo veikalas yra objektyvus ir racionalaus istoriko kūrinys, pasižymjis logika ir kritišku istorijos šaltinių naudojimu; Smigelskio įsitikinimu, Valančiui būdingas atsainus požiūris į istorijos šaltinius, subjektyvi ir nemotyvuota faktų interpretacija, negana to, paprasta ir prasta, sudėtingą istorinę tikrovę subanalinti kalba ir žemas, akademiniam veikalui nederantis stilius¹². Šios išvados apie Valančiaus objektyvumą ar subjektyvumą, regis, daugiausia grįstos apriorinėmis vertintojų premisomis. Matuso nuomone, Valančiaus „objektyvumą, kuris yra vienas pačių svarbiausių reikalavimų, kokie statomi istorijos mokslo žmogui“¹³, pakankamai įrodo vien jo **kritiška** nuostata dvasininkų (parapijų kunigų, kapitulos narių, galiausiai – vyskupų) ir vienuolių atžvilgiu ir pagarbus protestantų traktavimas¹⁴. Matuso logika tokia: jeigu aukštas institucinės Bažnyčios dvasininkas kritiškai ar skeptiškai atsiliepia apie kokį nors Bažnyčios gyvenimo aspektą ar įvykį, ar dvasininkijos / vienuolių atstovą, jis tai daro tik akivaizdžios faktų tiesos prispirtas. Tokia nuostata būdinga ir Merkiui – anot jo, *Žemaičių vyskupystės* kritikui Smigelskiui „užkliuvo katalikų apologijos stoka, kaip dabar pasakytume, **istoriko objektyvumas**, ypač pasakojant apie Reformacijos eigą, katalikų ir kalvinų susidūrimus, kai kurių katalikų

¹¹ Jiems nepriskirtina neutralesnė Aldonos Prašmantaitės pozicija. Prašmantaitė pastebi, kad „argumentuotos Smigelskio pastabos tiek dėl šaltinių, tiek dėl gausių Valančiaus ‘Žemaičių vyskupystės’ faktinių netikslumų“, tad priima dalį Smigelskio pastabų. Kita vertus, ji skeptiškai vertina Smigelskio kritiką dėl jo perdėto (netgi liguisto?) priekabumo („Smigelskiui kliuvo viskas“), tačiau pati nepateikia aiškaus požiūrio į Valančių kaip istorijos interpretatorių. Žr. Aldona Prašmantaitė, „Žemaičių vyskupystė’ vyskupijos istorijos devyniolikto amžiaus tyrinėjimų kontekste“, in: *M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystei“ – 150: Mokslinės konferencijos medžiaga*, sud. Aleksandras Žalys, Klaipėda, 1999, p. 13–18 (ypač p. 14–15).

¹² Beje, su pastarąja Smigelskio kritikos dalimi sutiko ir Matusas: „Stilius pernelgy populiarus, vietomis iki naivumo“, – Jonas Matusas, *op. cit.*, p. 22.

¹³ *Ibid.*, p. 5.

¹⁴ *Ibid.*, p. 12.

dvasininkų godumą turtams¹⁵. Visiškai priešinga Matuso ir Merkio samprotavimams, bet taip pat aprioriška yra dalis Smigelskio kritikos. Jis, atvirksčiai, laiko neįtikimomis **visas** negeroves, kurias Valančius priskiria klerui (ypač aukštesniesiems dvasininkams).

Vis dėlto Smigelskis pastebi ir argumentuotai kalba apie kitą dalyką – kad Valančiaus apibendrinimai ir išvados ne vienu atveju laužti iš piršto ir nepagrįsti nei logika, nei šaltinių liudijimais¹⁶. Antai nekritišku laikomas XVI a. žemaičių papročių aprašymas: „Šešioliškame amžiuje žemaičiai, gan jau dalykuose tikėjimo pramokyti, didelei buvo dievobaimingi, mylėjo kunigus [...], šventomis dienomis vaikščiojo į bažnyčias, nors tos daugiam buvo didelei tolimos; susibarę, įsirūpinę ar kitą kokį vaidą tarp savęs turėdami, nėjo į sūdus, nebe prie savo ponų, bet prie artimiausio kunigo, o jo žodžius už balsą Dievo skaitydami, tuojau liovės kerštauti. Mažne visi buvo geros širdies, bevelijos apsigaudinti, nekaip kitus apgauti, vagių suvisu nebuvo, paleistuvis ir girtuoklis didžiai retai kame teatsitiko [...]; ir iš tos priežasties svetimos šalys Žemaičių kunigaikštystę praminė žeme šventa“ (ŽV, p. 391–392). Smigelskio išvada: „Todėl ši vaizdelį galime skaityti kaip tautiškosios, visuomet pagirtinos meilės įkvėptą idealą, bet praktiškai neatsiekiamą dėl įvairumo charakterių ir temperamentų, į savo prigimties silpnybės palinkusių“¹⁷. Čia Smigelskis pastebi Valančiaus polinkį pagražinti situaciją – nors ir ne visada tiesiogiai ar į gerąją pusę. Antai XVI a. vyskupo Jurgio Petkevičiaus portretas *Žemaičių vyskupystėje* visiškai nepagrįstai nutapytas itin juodomis spalvomis, ir Zenonas Ivinskis turėjo gerokai pasidaruoti, norėdamas bent iš dalies atstatyti Valančiaus bei jo pirmakū apjuodinto dvasininko reputaciją¹⁸.

Šie atvejai rodo, kad Valančiaus pateikti vertinimai ir interpretacijos

¹⁵ Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius...*, p. 155.

¹⁶ Su tuo iš dalies linkęs sutikti ir Matusas: „tasai objektyvumas kartais išvirsta, jei taip galima sakyti, paprastumu, o atskirais atvejais galima kalbėti net apie autoriaus naivumą“, – Jonas Matusas, *op. cit.*, p. 12.

¹⁷ Benediktas Smigelskis, *op. cit.*, t. 15, Nr. 59, p. 301.

¹⁸ Plg. Zenonas Ivinskis, „Žemaičių religinė padėtis vysk. Jurgio Petkūno-Petkevičiaus laikais“, in: Zenonas Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 4: *Krikščionybė Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1982, p. 264–273 (ypač p. 265–266).

yra priimtini labai atsargiai ir neturėtų būti paisoma vis dar pasitaikančio nekritiško *Žemaičių vyskupystės* skaitytojų patiklumo. Moksliniame diskurse kur kas labiau branginama **faktografinė** *Žemaičių vyskupystės* dalis. Jono Matuso teigimu, „Žemajtiu Wiskupistės’ autorius turėjo savo rankose tuos šaltinius, kurie jo veikalui yra pirmaeilės reikšmės. [...] Čia ir glūdi Valančiaus darbo vertė ir reikšmė“¹⁹. Anot to paties autoriaus, knyga „paduota ant moksliško pagrindo, atseit, panaudota archyviniai šaltiniai ir šiaip dokumentai [...]. Dėl šios ypatybės ‘Žemajtiu Wiskupiste’ yra ir liks svarbus ir nepamainomas veikalas Lietuvos istorijai. Ypačiai dėlto, jog daugumas autoriaus panaudotų šaltinių yra žuvę“²⁰.

Valančiaus veikalas ir nūdienos istorikų dažniausiai vertinamas ir pasitelkiamas kaip įvairių faktų saugykla, tad itin aktualu nustatyti Valančiaus faktografinį patikimumą. Deja, *Žemaičių vyskupystėje* paminėtus faktus šiandien patikrinti keblu ne vien (ir ne tiek) dėl to, kad dauguma šaltinių pražuvo (didžiąją dalį Valančiaus minimų XVII a. įvykių dabar būtų galima pagrįsti nuorodomis į žinomus ir prieinamus rankraščius ir spaudinius), kiek dėl to, kad Valančius labai atmetinai dokumentavo savo informacijos šaltinius. Smigelskis dėl to nusiskundžia: „Nekartą šiame savo rašte gailistavau, kad daug net ir svarbių smulkmenų neparemta jokiais autoritetais, kad nenurodytos versmės, iš kurių tos žinios pasemtos. ‘Ivairi raštai’ prie bažnyčių tesirandantieji apskritai priminta, be nurodymo prie kokių bažnyčių ir kokie tie raštai. Gaila, kad tie raštai, jeigu tikt jie yra autentiški, dėlei perrašymų neapdrausti nuo pražūties. Išdrįsti taja tikrumo neturinčiąja medega naudotis negalima, tuo labiausiai, kad mes jau keletą tokių raštų nurodėme kaip klaidingus“²¹. Čia norėtųsi stabtelėti ir konkrečiais pavyzdžiais patikrinti Smigelskio kritiką. Ar Valančius *Žemaičių vyskupystėje* sugebėjo tiksliai perduoti istorijos šaltinių teikiamą informaciją?

Mėgindami atlikti šią, regis, nesudėtingą užduotį, susiduriame su rimta problema: dažniausiai nežinome, koku dokumentu rėmėsi Valančius, o jei ir žinome dokumento pavadinimą, negalime jo susieti

¹⁹ Jonas Matusas, *op. cit.*, p. 18.

²⁰ *Ibid.*, p. 22.

²¹ Benediktas Smigelskis, *op. cit.*, t. 15, Nr. 59, p. 301–302.

su konkrečiu rankraščiu – originalu ar nuorašu, kuriuo būtų tikrai naudojėsi *Žemaičių vyskupystės* autorius.

Vienas iš galimų identifikuoti šaltinių yra 1625–1670 m. laikotarpį apimanti Krakių parapijos aplinkraščių knyga (*Liber processuum*), saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve²². Šiuo rankraščiu Valančius neabejotinai naudojosi (tai liudija jo autografas rankraštyje) ir ja rėmėsi *Žemaičių vyskupystėje* (knygoje į rankraštį pateikiamos nuorodos). *Liber processuum* – svarbus ir unikalus Žemaičių vyskupijos istorijos liudijimas, vienintelė išlikusi tokio pobūdžio knyga, kurioje perrašyti XVII a. vidurio Žemaičių vyskupų ir vyskupijos administratorių aplinkraščiai²³.

Pirmiausia norėtusi pastebėti tai, kad Valančius savo veikale tik mažuma atvejų pažymi besiremiaš minimu šaltiniu: paprastai iš šios knygos imamų faktų jis nedokumentuoja. Vis dėlto kartais pateikiamos labai bendro pobūdžio ir / arba kiek įvairuojančios nuorodos: „aplinkraščių knyga“ arba „aplinkraščių knygoje“ (*Liber processuum; In libro processuum*, – ŽV, p. 332, 393, 394), „sena aplinkraščių knyga“ (*Antiquus liber processuum*, – ŽV, p. 373), „senų aplinkraščių knygoje“ (*In libro processuum antiquor*, – ŽV, p. 363, 364). Pažymėtinas nuorodos atsainumas – juk aplinkraščių knygų buvo rašomos visose parapijose, tad tokio bendro pobūdžio formuluotė yra faktiškai niekinė! Tai patvirtina ir faktas, kad *Žemaičių vyskupystėje* naudotasi ne viena aplinkraščių knyga – keliais atvejais nuoroda į „aplinkraščių knyga“ akivaizdžiai taikytina kažkokios kitos parapijos aplinkraščių knygai (ŽV, p. 356, išn. 91; p. 357, išn. 92). Vis dėlto dviem atvejais Valančius gana konkrečiai įvardijo šaltinį, pavadindamas jį „Krakių bažnyčios aplinkraščių knyga“

²² Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 669, ap. 3, b. 4464, (toliau – LP, cituojant puslapiai nurodomi po citatos skliaustuose tekste).

²³ Šioje rankraštinėje knygoje esama ir vėlesnių, XVIII amžiaus, spausdintų aplinkraščių. Vieną iš jų, vyskupo Stepono Jono Giedraičio 1779 m. birželio 5 d. raštą, draudžiantį plakimosi praktiką, Valančius mini kaip esantį *in Libro processuum antiquor*. (ŽV, p. 363, išn. 94). Taip pat Valančius pasinaudojo Krakių parapijos aplinkraščių knygoje esančiais duomenimis apie 1694–1717 m. Kražių jėzuitų kolegijos mokinių skaičių, nurodydamas, kad „žinia imta iš raštų, Kražiuose laikomų“ (ŽV, p. 247, išn. 20).

(*Liber processuum Ecclesiae Crocensis*, – *ŽV*, p. 118, 120). Juokingiausia tai, kad antruoju iš šiųdviejų atvejų nuoroda klaidinga: knygoje pateikta informacija neabejotinai paimta ne iš Krakių bažnyčios aplinkraščių knygos, o iš kito šaltinio.

Valančius ne vien aplaidžiai dokumentavo savo pateikiamą informaciją; jis nebuvo ir itin atidus šaltinių skaitytojas. Pats pirmasis aplinkraštis (*LP*, p. 1), įdėmiau įsiskaicius, būtų leidęs nurodyti tikslią vyskupo Mikalojaus Paco mirties datą (**1624**), tačiau veikalo autorius pasirinko remtis klaidinga Rzepnickio *Vitae Praesulum* informacija ir klaidingai **1619** metus²⁴. Pasak Valančiaus, „vyskupas [Vaina] apturėjo nuo Urbono VIII, popiežiaus, šešias gromatas (bulle), per katras tėvas šventasis **66** Žemaičių vyskupystės bažnyčioms suteikė atlaidus, arba atpuskus“ (*ŽV*, p. 114 – bet aplinkraščių knygoje išvardytos **72** bažnyčios (*LP*, p. 8–11)! Neteisingai Valančius nurodė kelių Abraomo Vainos aplinkraščių datas – dėl maldų už švedų niokojamą vyskupiją (*ŽV*, p. 114 – **1626 m. kovo 27 d.** / *LP*, p. 4a, 6, 7–8 – **1627 m. vasario 13 (?)**, **balandžio 9 ir gegužės 28 d.**) ir dėl dviejų beneficijų valdymo (*ŽV*, p. 114 – **1626 m. gegužės 27 d.** / *LP*, p. 7 – **1627 m. gegužės 27 d.**), taip pat jubiliejaus laiką (*ŽV*, p. 114–115 – **1627 m.** / *LP*, p. 14–17 – **1628 m.**). *Žemaičių vyskupystėje* netiksli vyskupo Jurgio Tiškevičiaus 1643 m. aplinkraščio dėl vienuolių piktnaudžiavimų data (*ŽV*, p. 123 – kovo **23 d.** / *LP*, p. 36–37 – kovo **22 d.**), taip pat Vieksnių klebono Jurgio **Šavinskio** pavardės forma (*ŽV*, p. 123 – **Solovinskis** / *LP*, p. 32 – *Sczawinski*), metais paankstintas vyskupo Tiškevičiaus atsisveikinimo su Žemaičių vyskupija laiškas (*ŽV*, p. 127 – **1649 m. kovo 26 d.** / *LP*, p. 120–121 – **1650 m. kovo 26 d.**). Valančius nurodė, kad vyskupas sufraganas Jurgis Lepačinskis mirė 1649 m. gegužės **26 d.** (*ŽV*, p. 126), tačiau iš tiesų tai aplinkraščio data – jame nurodyta, kad sufraganas mirė gegužės **4 d.** (*LP*, p. 93–94). Trijose vietose vyskupo Parčevskio 1651 m. sinodą Valančius datavo skirtingai – **birželio 9 d.** (*ŽV*, p. 128), **liepos 8 d.** (*ŽV*, p. 331) ir **liepos 9–11 d.** (*ŽV*, p. 332); teisinga turėtų būti pastaroji data, kadangi sinodą buvo numatyta pradėti **liepos 9 d.** (*LP*, p. 134–135). *Žemaičių vyskupystės* autorius sukly-

²⁴ Benediktas Smigelskis, *op. cit.*, t. 14, Nr. 55–56, p. 269.

do ir datuodamas vieną 1660 m. Aleksandro Sapiegos aplinkraštį (*ŽV*, p. 134 – liepos 15 d. / *LP*, p. 173–174 – liepos 31 d.) ir vieną 1668 m. Kazimiero Paco aplinkraštį (*ŽV*, p. 138 – 1669 m. sausio 13 d. / *LP*, p. 213 – 1668 m. sausio 31 d.). Iš šių pavyzdžių matyti, kad Valančiui nedažnai pavykdavo teisingai nurodyti teisingą įvykio ar dokumento datą – metus, mėnesį ir dieną...

Apie Valančiaus-istoriko „techniką“ byloja dar vienas *Žemaičių vyskupystės* epizodas: „Metuose 1653 Parčevskis iškeikė Joną **Jedleckį, Salantų** prabaščių, už nepaklusnumą, o **Joną** Burbą su jo moteria Elzbieta už tai, jog, gentystėję įėjusiu į stoną moterystės, ir vyskupui liepiant, persiskiesti nenorėjo“ (*ŽV*, p. 128)²⁵. Ši teksto atkarpa, turint omenyje šaltinio kontekstą (t. y., kad analogiškų atvejų Krakių parapijos aplinkraščių knygoje minima gerokai daugiau), akivaizdžiai rodo, kad Valančius faktus kartais atrinkdavo visai atsitiktinai. Šios atrankos niekaip nekomentuodamas, *Žemaičių vyskupystės* autorius (veikiausiai netyčia) suponavo skaitytojams, kad pateiktieji atvejai – visi, kuriuos jam pavyko aptikti, tad reti ir reikšmingi. Be to, Valančiui ir vėl nepavyko adekvačiai perskaityti perpasakojamo šaltinio: iš tiesų pirmasis aplinkraštis pasiųstas 1651 m. (liepos 10 d.) ir jame minimas Saločių (ne Salantų!) klebonas Jonas Jedlevičius (ne Jedleckis), negražinantis paimtų bažnyčios privilegijų ir inventoriaus, prieš dvejus metus apleidęs savo beneficiją ir ignoravęs tris šaukimus į vyskupo teismą (*LP*, p. 136–137). Antrasis aplinkraštis pasiųstas 1652 m. (balandžio 5 d.); jame minimas ne Jonas Burba ir jo žmona Elzbieta, o antro laipsnio svainine giminytė susiję Betygalos parapijiečiai Danielius Burba ir Jono Burbos našlė Elzbieta Burbienė (*LP*, p. 140–141).

Apie tai, kokia lengva ranka Valančius rašė savo istoriją, iškalbingai byloja dar viena citata: „Lygumuose ir **Tauragėj katalikai, paklausę slukojimo liuterių, vidury miesto, daugiam kam matant, be kokio reikalo** sumušė dideliai savo klebonus Petrą Miečevyčių ir **Jurgį Milevskį**“ (*ŽV*, p. 393). Kone visas šis apibendrinimas – vaizduotės ir atsainaus elgesio su istorijos šaltiniu vaisius. Visų pirma, antrasis asmuo – ne klebonas Jurgis Milevskis, o Pajūrio kunigas Ignacas Mikalojavičius (*LP*,

²⁵ Motiejus Valančius, *op. cit.*, p. 128.

p. 216–218: *Mikołaiewicz*). Antra, mušeikos abiem atvejais, regis, buvo ne „katalikai, paklausę slukojimo liuterių“: Lygumų kleboną sumušė vietos laikytojas kalvinistas Fridrikas Puzinas su savo tarnais ir bendrais (*LP*, p. 211), o prieš Pajūrio kleboną smurtavo Tauragės liuteronų dvasininkas ir pasauliečiai (*LP*, p. 216–218). Trečia, vaizdingai nupieštos smurtingo veiksmo aplinkybės („vidury miesto, daugiam kam matant, be kokio reikalo“), žinoma, galimos regėti tik dvasios akimis...

Tokio pobūdžio Valančiaus klaidos, kad ir smulkmeniškos, ilgainiui įgijo didelės reikšmės: dėl *Žemaičių vyskupystės* autoriteto klaidingi ir netikslūs tvirtinimai įsigalėjo Lietuvos istoriografijoje. Vienas iš pavyzdžių – atlaidų pirmosioms Žemaičių Kalvarijos koplyčioms išvardijimas. Pasak Valančiaus, „1639 m. koplyčioms [P]astarosios vakarienės, [A]lyvų darželio, [P]rie stulpo plakimo, [E]rškėčių vainiku apmovimo, Nukryžiuojimo ir Palaidojimo išmeldė nuo tėvo šventojo Urbono VIII atlaidus“ (*ŽV*, p. 300). Iš tiesų atlaidai buvo skirti šioms šešioms koplyčioms, tačiau viena iš jų (Vainikavimo erškėčiais ir Nuplakimo) buvo dviguba, o dar vieni, nepaminti atlaidai buvo skirti senajai Gardų Šv. Jono Krikštytojo bažnyčiai. Žvelgdami į aplinkraščių knygoje perrašytų dokumentų tekstus pastebime, jog Valančius nepamainėjo ankstyvajai Kalvarijos istorijai svarbios detalės – kad atlaidai buvo suteikti maldininkams, lankantiems konkrečias koplyčias pirmą mėnesio sekmadienį. Tokiu būdu atlaidais pirmą sausio ir vasario sekmadienį buvo privilegijuota Nukryžiuojimo koplyčia, analogiškai kovą ir balandį – Kristaus Kapo koplyčia, gegužę ir birželį – Vainikavimo erškėčiais ir Nuplakimo koplyčia, liepą ir rugpjūtį – Alyvų kalno koplyčia, rugsėjį ir spalį – Paskutinės vakarienės koplyčia, lapkritį ir gruodį – Šv. Jono bažnyčia (*LP*, p. 21–24).

Panašus itin trumpo ir referatyvaus šaltinių naudojimo *Žemaičių vyskupystėje* atvejis – užuomina, kad „Jurgis Tiškevyčia, vyskupas, 1643 m. dideliai subarė **bajorus, rūkančius pypkes Krakių bažnyčioj**“ (*ŽV*, p. 373). Ši žinutė – ne visai tiksli ir labai fragmentiška, tad neperteikianti aplinkraščio teksto visumos. Iš tiesų 1646 m. birželio 14 d. vyskupo potvarkyje kalbama apie tai, kad Krakių parapijoje įsigalėjęs paprotys ne tik įprastomis aplinkybėmis, bet ir bažnyčioje rūkyti tabaką; tai darą ne vien prasiokai, bet ir kai kurie bajorai. Tabaką turgaus metu Krakėse

parduodą Kėdainių škotai, o iš jų perką ir perparduodą Krakių miestelėnai. Todėl vyskupas nurodė savo seniūnui uždrausti škotams pardavinėti Krakėse tabaką, o rastąjį pas miestelėnus ir valdinius – konfiskuoti ir sudeginti, kad jo niekada daugiau čia nebebūtų aptikta (*LP*, p. 75).

* * *

Ankstesni kai kurių istorikų pastebėjimai ir čia aptarti pavyzdžiai rodo, kad tiek Valančiaus-istoriko pateikta faktinio pobūdžio informacija, tiek jo išsakyti vertinimai turėtų būti priimami ne vien, kaip įprasta, *cum grano salis*, bet su gerokai didesniu rezervu. Autorius, regis, nė nesistengė slėpti savo išdidžiai tendencingo – žemaitiško, prasčiokiškai valstietiško, atvirai antiklerikalinio – požiūrio²⁶, atsainiai interpretavo istorijos šaltinius, itin laisvai – ne tiek loginiu, kiek vaizduotės ryšiu – tarpusavyje jungė faktus. Valančius-rašytojas čia akivaizdžiai nugalėjo Valančių-istoriką. Susižavėję skaitytojai drąsius *Žemaičių vyskupystės* autoriaus apibendrinimus, grįstus iš esmės retorinėmis-literatūrinėmis priemonėmis – lakiomis frazėmis, palyginimais, ironija, – pernelyg dažnai laikė (o ir tebelaiko) distanciją tiriamojo objekto atžvilgiu išlaikancio kritiško tyrinėtojo bruožu. Iš tiesų apie Valančių-istoriką galėtume tarti taip pat, kaip šis atsiliepė apie Motiejų Stryklovskį: „kurs gražias pasakas parašė“ (*ŽV*, p. 270). Būtent čia, skaitytoją pavergiančioje literatūriško teksto magijoje, regis, ir slypi Valančiaus populiarumo ir jo kūrinio ilgaamžiškumo paslaptis.

²⁶ Apie tai žr. Vytautas Jogėla, „Motiejus Valančius pagal Vincentą Juzumą“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 83–90.

MINDAUGAS PAKNYS

ŽEMAITIJOS BAŽNYČIŲ DAILĖ IR ARCHITEKTŪRA
VINCENTO JUZUMO ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS
APRAŠYME

Žemaičių vyskupijos istorija jau XIX a. sulaukė keleto krašto tyrinėtojų susidomėjimo. Visi jie buvo dvasininkai, neprofesionalūs istorikai, besidomėję savo vyskupijos praeitimi, istoriniais dokumentais, paveldu. Kunigas Stanislovas Čerskis, vyskupas Motiejus Valančius, kanauninkai Benediktas Smigelskis ir Vincentas Juzumas yra tie pagrindiniai autoriai, kurių pastangomis XIX a. buvo rašoma Žemaičių vyskupijos istorija.

Vincentas Juzumas (1819–1901) buvo paskutinis iš jų, pačioje XIX a. pabaigoje (1899) parašęs *Žemaičių vyskupijos istoriją*¹. Jis buvo kilęs iš Ketūnų kaimo Sedos apylinkėse, turėjo dar tris brolius, iš kurių du irgi tapo dvasininkais, o vienas gavo mediko išsilavinimą. Nors V. Juzumo istoriniai darbai jam gyvam esant taip niekada ir nebuvo išspausdinti, jis buvo žinomas iš kitų publikacijų – kaip katekizmų ir įvairių religinio pobūdžio knygelių autorius arba vertėjas į lietuvių kalbą. V. Juzumas kartu su broliu mediku Juozapu Juzumu parengė ir 1855 m. Peterburge išspausdino pirmąjį Žemaičių vyskupijos žemėlapi². Jau šio žemėlapio parengimas reikalavo neblogą geografinio išmanymo; negana to, prie daugelio miesteliuose ar bažnytkaimiuose pažymėtų bažnyčių šiame žemėlapyje

¹ Vincentas Juzumas, *Žemaičių vyskupijos aprašymas*, parengė Mindaugas Paknys, Varniai: Žemaičių vyskupystės muziejus, 2013 (toliau cituojant šią knygą puslapiai nurodomo citatos skliaustuose tekste). Juzumo rankraštis lenkų kalba saugomas Varšuvos arkivyskupijos bibliotekos archyve, o jo publikavimu pasirūpino Žemaičių vyskupystės muziejus Varniuose.

² *Mapa dyecezyi Żmudzkiej czyli Telszewskiej, granicami Kowieńskiej i Kurlandzkiej gubernii objętej*, ks. Wincenty Juzumowicz, Petersburg, 1855.

nurodytos ir jų steigimo datos. Kaip savo *Istorijoje* liudija V. Juzumas, informaciją apie Žemaičių vyskupiją jis kaupė mažiausiai ketvirtį amžiaus. V. Juzumas buvo puikiai susipažinęs su Valančiaus darbais, buvo matęs nepublikuotą Smigelskio rankraštį. V. Juzumo rankraščio apimtis (beveik 1400 rankraščio puslapių!) pranoko jo visų pirmtakų, rašiusių apie Žemaičių vyskupiją, tekstus kartu paėmus. Jis ne tik bendrai aprašė Žemaičių vyskupijos raidą ir pateikė kiekvienos parapijos nedideles istorines apybraižas, tačiau apibūdino kiekvieno krašto ir parapijos geografiją, to krašto žmonių papročius ir būdingus bruožus (pavyzdžiui – pamaldumą, žemės derlingumą, kulinarijos specifiką ir pan.). Jis rėmėsi įvairiais XV–XIX a. istorikais (tarp jų – Jonu Dlugošu, Albertu Vijūku-Kojoalavičiumi, Adomu Naramovskiu, Kasparu Niesieckiu, Johannesu Voigtu, Teodoru Narbutu, Vincentu Prielgausku (Przyałowski) ir kitais) bei pateikė plačią Žemaičių „proistorės“ viziją. Žinoma, šiandien ne viena V. Juzumo įžvalga atrodo nepagrįsta ar net naivi, tačiau reikia nepamiršti bendro tuometinio žinių lygio ir krašto istoriografijos konteksto. Į V. Juzumo *Aprašymą* galima žiūrėti ne vien kaip į sintezę ar atskirų Žemaitijos parapijų istorijų rinkinį, bet ir kaip į savo laiko istorijos šaltinį, pateikiantį vertingų žinių apie XIX a. pabaigos realijas, tradicijas, kasdienybę. Ilgą laiką V. Juzumo *Aprašymas* išliko tik rankraščiu, todėl susidomėjimas jo darbais kol kas nebuvo didelis³. Galima neabejoti, kad ateityje jo platus rašytinis palikimas sulauks atidesnio dar ne vieno tyrinėtojo žvilgsnio.

³ Vytautas Jogėla, „Motiejus Valančius pagal Vincentą Juzumą“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 83–90; Vytautas Jogėla, „Žemaičių vyskupijos istorija – Liublino universiteto archyve“, in: *Lituanistika*, Vilnius, 1992, Nr. 4, p. 102–103; Vytautas Jogėla, „Vincentas Juzumas ir jo ‘Žemaičių vyskupijos istorija’“, in: *Šilalės kraštas*, Vilnius: Lietuvos kraštotyros draugija, 1994, p. 69–70; Vincentas Juzumas, „Žemaičių Kalvarija“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2010, Nr. 7–8, p. 238–248 (vertimą ir komentarus parengė Mindaugas Paknys). V. Juzumo rankraštis iš dalies buvo naudotas rašant apie Žemaičių vyskupijos, parapijų ir kryžiaus kelio stočių istoriją: Grzegorz Błaszczyk, *Diecezja żmudzka od XV wieku do począt-ku XVII wieku. Ustrój*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1993; Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios: Žinynas*, Vilnius: Pradai, 1993; Dalia Vasiliūnienė, *Žemaičių Kalvarija: piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.*, Vilnius: Aidai, 2010; Asta Giniūnienė, *Kryžiaus kelias Žemaičių vyskupijoje XVIII a. II pusėje – XX a. pradžioje*: Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2010.

Šiame nedideliame straipsnyje norėjosi atskirai aptarti V. Juzumo požiūrį į daile, architektūrą, į Žemaitijoje kūrusius dailininkus. Aprašydamas parapijų istoriją *Žemaičių vyskupijos aprašymo* autorius paprastai stengdavosi pažymėti, kada statyta parapiinė bažnyčia, tačiau retai apibūdindavo jos architektūrą, vidaus įrangą. Jis neturėjo platesnio meninio išsilavinimo, todėl požiūris į meninius dalykus buvo toks, sakytume, gana praktiškas – jam patiko tvarkingas, švarus, dažytas interjeras ir geros būklės paveikslai, tuo tarpu į senesnių ar prasčiau išsilaikiusių kūrinių vertę paprastai nesigilindavo. Tačiau V. Juzumas buvo ne tik vyskupijos istorikas. Pusšimtį metų ėjęs įvairių parapijų klebono ar administratoriaus pareigas, jis buvo konkrečiai susidūręs arba žinojo apie konkrečiose bažnyčiose atliktus vidaus įrengimo ar restauravimo darbus. Būtent šios pastabos apie bažnyčių būklę, vienu ar kitu metu patraukusios V. Juzumo dėmesį, *Aprašyme* yra įdomiausios. Šias žinias galime vertinti kaip istorijos šaltinius, kaip vienalaikius liudijimus apie meninius darbus Žemaitijos bažnyčiose ir apie jų autorius – dailininkus ir architektus. Neretai šios žinios dar ir unikalios – jos neminimos jokiuose kituose XIX a. istorijos šaltiniuose. Tiesa, gana dažnai tenka konstatuoti, kad V. Juzumo aprašyti meniniai kūriniai ir statytos bažnyčios iki mūsų dienų, deja, neišliko.

V. Juzumas nebuvo didelis architektūros žinovas. Aprašydamas XVII a. pradžioje statytą Panemunės pilį jis aiškino, kad tai esanti tikra, dar XIV a. kryžiuočių statyta tvirtovė. Tuo tarpu XVII a. pabaigoje pastatytą mūrinę barokinę Varnių katedrą ir XIX a. pradžioje pabaigtą Žemaičių Kalvarijos bažnyčią apibūdino vienodai – jos esančios gotikinės (p. 849, 171, 248). Aptardamas Šiaulių parapiinės bažnyčios architektūrą, V. Juzumas stebėjosi aštuonkampiu bokštu bažnyčios pagrindiniame fasade su dviem šonuose „prilipintais“ ir, kunigo žodžiais tariant, betiksliais, tarsi ore pakabintais bokšteliais. Šiaulių bažnyčios stogas „neatitinka šiandieninių architektūros taisyklių“, – konstatavo V. Juzumas (p. 425).

Autorius turėjo savo požiūrį ir į bažnyčių vidaus įrangą. Kaip matyti iš vienos pastabos apie naujai statytą Baisogalos bažnyčią, jam mielesnės mediniais drožybiniais altoriais puošto bažnyčios. Aprašydamas šią bažnyčią jis teigė, kad šoninėse navose įrengti Nukryžiuotojo Kristaus ir

Švč. Mergelės Marijos Rožančinės bei prie piliorių pastatyti šv. Antano ir šv. Jurgio altoriai mūriniai, tačiau pakankamai dailūs (p. 436). Suprask, paprastai būna kitaip, bet čia jie visai neblogai atrodo. Neigiamai V. Juzumas žiūrėjo ir į tapytojus žydus. Plungės bažnyčios interjeras jam akivaizdžiai nepatiko, todėl jis spėjo, kad čia sienas bus ištapęs koks prastai savo amatą išmanęs dailininkas, „galbūt žydas“ (p. 359).

Pasakodamas apie Senųjų Varnių Šv. Aleksandro bažnyčios interjerą jis minėjo, kad iš daugybės didesnių ir mažesnių ant sienų kabančių paveikslų dėmesio nusipelno tik paaukuotuose rėmuose įtaisytas šv. Juozapo Sužadėtinio paveikslas ir pora Dievo Motinos paveikslų. Kitus paveikslus autorius buvo linkęs pašalinti iš bažnyčios, nes, jo žodžiais tariant, „sienas ne puošia, bet bjaurėja“ (p. 159).

Akivaizdu, kad V. Juzumui tam tikras kokybės garantas buvo užsieninė meno kūrinių kilmė. Jis atkreipė dėmesį į gražų Rygoje drožinėtą vargonų prospektą Baisogalos bažnyčioje, jam išpūdį darė penki puikaus Varšuvos dailininko tapyti paveikslai Pajūrio bažnyčioje, kuriuos nupirkę buvo bažnyčios koliautoriai Valavičiai, o Pašilės bažnyčioje po XIX a. II pusėje atlikto remonto į naujus paaukuotus drožybinius altorius buvo įkelti, V. Juzumo žodžiais tariant, „nauji, labai dailūs ir brangūs Varšuvoje tapyti paveikslai“ (p. 436, 808, 813).

Iš savo patirties žinodamas klebonavimo praktiką ir tai, kad remontai paprastai vykdavo konkretaus klebono iniciatyva, jis neretai tik trumpai užsimena, kad vienas ar kitas klebonas vykdė remonto darbus. Aprašydamas Liolių bažnyčią V. Juzumas atkreipė dėmesį į klebono Vladislovo Lukauskio atliktus remonto darbus (tarp 1850 ir 1883 m.), tarp kurių paminėjo ir iš šių kraštų kilusių tapytojų kūrinius: „Jis pastatė du naujus gražius staliaus darbo šoninius Nukryžiuotojo Viešpaties Jėzaus ir šv. Antano Paduviečio altorius. Paveikslą į pastarąjį altorių, taip pat dar du kitus paveikslus didžiajam altoriui nutapė pakankamai gabūs savo amate iš šios parapijos kilę dailininkai, kurie kaip atminimą dovanuoja juos savo gimtajai bažnyčiai, kurioje buvo šventu krikštu atgaivinti“ (p. 767). Tiesa, kas tie gabūs vietiniai dailininkai, liko neįvardyta.

V. Juzumas kartais atkreipdavo dėmesį į retesnius ar keistesnius siužetus. Antai jis pamini, kad XIX a. viduryje po kleb. Kazimiero Baracevičiaus atlikto remonto Skirsnemunės bažnyčiai puošnumo sutei-

ke ištapytos lubos, kuriose buvo pavaizduotas Jogailos ir Vytauto įvykdytas Žemaitijos atvertimas (p. 847). Labai gaila, kad istorinę žemaičių savimonę liudiję piešiniai buvo sunaikinti XIX a. pabaigoje, pradėjus naujos bažnyčios statybas.

V. Juzumas papasakojo ir apie XVIII a. Šiaulių parapijinėje bažnyčioje tapytų freskų likimą. *Aprašyme* jis rašo, kad Žemaičių vyskupijos kustodo koadjutoriaus Kazimiero Bukotos (m. 1793) klebonavimo metu XVIII a. pabaigoje bažnyčios skliautas ir sienos buvusios papuoštos *al fresco* tapyba. Ši tapyba esą ilgai neišbuvo – dėl nuolatinės drėgmės išbluko ir prarado visą grožį bei buvo baltai uždažyta. Galutinai tinko sluoksnis su šiomis freskomis buvo nuskustas 1878 m. (p. 426)⁴.

Vertingos V. Juzumo pateikiamos žinios apie įvairius dailininkus ir architektus, dirbusius Žemaitijoje daugiausiai XIX a. Apie kai kurių jų veiklą žinome iš kitų šaltinių, o dalis meistrų kitur nė neminimi. *Aprašyme* V. Juzumas ne kartą mini architektą ir tapytoją Galikaną Jurgelevičių. Kaip tapytojas šis meistras minimas retai, dažniausiai – tik kaip bažnyčių vidaus ar išorės sienų dažytojas. Tačiau jo, kaip inžinieriaus ar architekto, darbai statant ir remontuojant Žemaitijos bažnyčias V. Juzumo *Aprašyme* ne kartą aprašyti. Su šiuo meistru V. Juzumas pats turėjo būti neblogai pažįstamas – būtent jam klebonaujant Varnių Šv. Aleksandro bažnyčioje 1885–1890 m. buvo vykdyti bažnyčios remonto darbai, kuriems tuo metu ir vadovavo G. Jurgelevičius su savo padėjėju Konstantinu Račkauskiu (p. 158). Iki 1885 m., kaip teigė V. Juzumas, ši Varnių bažnyčia buvo apleista, tad remontuoti ją būtinai reikėjo. Remonto metu ištiesintos medinės bažnyčios sienos, jos sutvirtintos naujais pamatais, ištiestos 5 sijos, nes senųjų galai jau buvo nutriušę ir kėlė pavojų, sijos bei jų sutvirtinimai buvo pajudėję iš savo vietų – grėšė sugriūti visam stogui. Bažnyčia buvo pailginta trimis sieksniais, tai yra pastatytas naujas priebažnytis, virš kurio iškeltas aukštas

⁴ Tiesa, kiti autoriai mini, kad freskų likučius dar buvo galima įžiūrėti XX a. pradžioje: Vytautas Levandauskas, „Šiaulių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčia: istorija ir architektūra“, in: *Šiaulių katedra: istorija, architektūra, dokumentiniai ir ikonografiniai šaltiniai*, sud. Tomas Butautis ir Vilija Ulinskytė-Balzienė, Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 2009, p. 36.

grakštus bokštas su įstiklintais langais ir gražiu stogeliu. Virš prieangio buvo pastatyti vargonai su naujomis dumplėmis, nuo likusios bažnyčios erdvės jie atitverti gražia baliustrada. Naujai malksnomis apdengtas visas stogas, kuris kitais metais išdažytas. Bažnyčioje tais metais sudėtos lentinės grindys. Prieš tai bažnyčioje būta plytų grindinio, tačiau vietomis jis buvo taip suiręs, kad net išpurvindavo apavą, o ir per šalčius ant jo stovėti būdavo labai šalta. Visa bažnyčia ir zakristija iš išorės buvo naujai apkalta. 1890 m. pradėti bažnyčios vidaus puošybos darbai – ji išdažyta, pakeisti visi bažnyčios langai; pusiau baltas jų stiklas naujuose rėmuose leido labiau apšviesti vidų. Remonto metu šventoriuje pastatytos varpinė ir koplyčia.

V. Juzumo pažintį su G. Jurgelevičiumi galėjo stiprinti ir tai, kad abu buvo panašaus amžiaus, o savo veiklą Žemaitijoje pradėję prieš kelis dešimtmečius, XIX a. viduryje. Kaip galima spręsti iš vardinamų darbų, G. Jurgelevičius visų pirma Žemaitijoje pagarsėjo kaip bažnyčių vidaus dažytojas, dekoruotojas, o tik įgijęs patirties ėmėsi ir didesnių rekonstrukcinių darbų (p. 310, 504, 405, 230, 237)⁵. Ankstyviausias jo darbas, minimas V. Juzumo *Istorijoje*, – tai dar 1849 m. išdažyta Kuršėnų parapiinė bažnyčia. Apie 1850 metus G. Jurgelevičius ištapė Alsėdžių bažnyčios vidų. Netrukus jis dekoravo dar dvi Žemaitijos bažnyčias – 1854 m. išdažė Kaunatavos bažnyčią, o apie 1855 m. paprastai, bet, V. Juzumo tikinimu, pakankamai patikimai parapijiečių lėšomis išdažė sienas Žarėnų bažnyčioje. Jo teptuku, kaip teigė V. Juzumas, 1861 m. buvo išpuošta naujai suremontuota Pievėnų Šv. Kryžiaus bažnyčia. Tarp darbo Pievėnuose (1861) ir gerokai vėlesnio darbo Varniuose (nuo 1885 m.) paminėtas tik vienas G. Jurgelevičiaus darbas – prieš 1878 m. jis perdažė medinę Kantaučių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčią. Gali būti, kad tuo metu meistras dirbo ne tik Žemaitijos bažnyčiose. Tiesa, V. Juzumo *Aprašyme* lieka nepaminėta, ar giminiavosi Žemaitijoje XIX a. II pusėje dirbęs G. Jurgelevičius su Žemaitijoje klebonavusiu ir Seredžiaus bažnyčią XIX a. I pusėje persta-

⁵ Valančius minėjo, kad G. Jurgelevičius dar 1848 m. iš išorės ir vidaus išdažė mažutę (tokią mažą, kad į ją vienas žmogus įlįsti negali) naujai statytą koplytėlę prie Varnių miestelio. Žr.: Motiejus Valančius, *Namų užrašai*, sud. A. Prašmantaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 459.

čiusiu kun. Juozapu Jurgelevičiumi. Į giminystės ryšius V. Juzumas savo *Aprašyme* apskritai retai atkreipdavo dėmesį.

Kelis kartus V. Juzumo *Aprašyme* paminėtas XIX a. 5–7 dešimtmečiais Žemaitijoje dirbęs žemaitis architektas Kalėda (Kolenda) (p. 383–384, 292, 385). Jis XIX a. 5-ame dešimtmetyje sumūrijo Skuodo bažnyčią (baigta 1844 m., o konsekruota 1855 m.). Aptardamas šią bažnyčią V. Juzumas užsimena, kad tai tikriausiai buvęs pirmasis rimtas Kalėdos architektūros užsakymas. Matyt, svarstė V. Juzumas, Skuodo parapijiečiai liko patenkinti jo statyta parapine bažnyčia, kadangi po dviejų dešimtmečių, 1864 m., tą patį architektą jie pasamdė sumūryti nedidelę, tačiau tvarkingą Skuodo parapijos filijinę Aleksandrijos bažnyčią. XIX a. viduryje buvo pastatyta mūrinė Laukuvos bažnyčia. Ji pradėta 1852 m., o darbams vadovavo tas pats žemaitis architektas Kalėda. 1855 m. ji jau buvo apdengta skarda, o 1856-aisiais – pašventinta⁶. Vysk. Valančius irgi minėjo architekto Kalėdos statybas ir Skuode, ir Laukuvoje (datavo 1858–1861 m.)⁷, tačiau Žemaičių vyskupas pateikė daugiau statybos Laukuvoje aplinkybių. Pasirodo, pradėjęs kasti pamatus architektas negalėjęs prisikasti prie tvirtos žemės – buvęs vien žvyras ir žvyras. Tada architektas pamatų grioviuose pasiūlęs sudėti ažuolinius rąstus ir ant jų kloti bažnyčios pamatus, kas ir buvę padaryta. Išvalgusis vyskupas paa-bejojo, ar dėl netvirtų pamatų kada nors nepradės skilinėti sienos. Ir jis buvo teisus – nepraėjus nė šimtmečiui sienose atsivėrė plyšiai⁸.

Panašiai kaip ir aukščiau minėtu meistro G. Jurgelevičiaus atveju, lieka neaiški Kalėdos giminystė su XIX a. viduryje Žemaitijoje klebonavusiu garbės kanauninku ir Viduklės klebonu Anupru Kalėda.

⁶ Pagal analogijas architektui Kalėdai dar priskiriamos ir Vainuto bažnyčios statybos (1860–1866): *Lietuvos architektūros istorija*, t. 3: *Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m.*, red. Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, Vilnius: Mokslas, 2000, p. 24.

⁷ Motiejus Valančius, *op. cit.*, p. 651, 857.

⁸ Arminas Štuopys, Vitoldas Vaitkevičius, Algimantas Balčiūnas, „Laukuvos Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčios pamatų stiprinimo darbai“, in: *Kultūros paminklai*, 2003, Nr. 10, p. 195–203. Apie Laukuvos bažnyčios statybos istoriją žr.: Povilas Spurgevičius, „Senosios ir naujosios Laukuvos bažnyčių statybų istorijos fragmentai“, in: *Laukuva*, d. 1, sud. Virginijus Jocys, Povilas Krikščiūnas, Vilnius, 2005, p. 205–209.

Kuršėnų medinė bažnyčia buvo statyta XIX a. I pusėje, o konsekruota 1850 m. Jau pastatius medinę bažnyčią, XIX a. II pusėje jos pagrindiniame fasade pristatytas mūrinis bokštas. Kaip teigė V. Juzumas, įspūdį darantis ir tikra puošmena tapęs raudonų plytų bokštas buvo pastatytas pasitelkiant architekto iš Rygos Florijono Vyganovskio sugebėjimus (p. 468) – taigi arba buvo jo projektuotas, arba statytas pačiam architektui dalyvaujant. Gaila tik, kad ši įdomios architektūros bažnyčia buvo sugriauta Pirmojo pasaulinio karo metu. Vyganovskis – žinomas architektas, XIX a. pabaigoje dirbęs ne tik Žemaitijoje, bet ir Vilniaus vyskupijoje. Jam priskiriamos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje statytos Panemunėlio, Josvainių, Naujamiesčio, Pabiržės ir Kamajų bažnyčios, o XIX a. pabaigoje pagal Justino Golinevičiaus projektą jis statė Krekenavos bažnyčią⁹.

Aprašydamas Tytuvėnų parapiją V. Juzumas užsiminė apie Jeronimo Pšeciševskio Pagryžuvio dvarą gražioje vietoje ant Gryžuvos upės skardžio, kurio rūmus projektavo žinomas XIX a. Žemaitijos architektas Fulgentas Rimgaila (1805–1870)¹⁰. Žemaitijoje šis architektas taip pat prisidėjo prie Telšių katedros statybų (projektavo bokštą, šventoriaus vartus), suprojektavo Vabalninko bažnyčios didįjį altorių, pastatė mūrinę Šiaulėnų bažnyčią¹¹.

Pasakodamas apie Plungės bažnyčios varpinę V. Juzumas užsiminė, kad akmenine mūro tvora aptvertame šventoriuje stovi graži mūrinė varpinė, statyta 1849 metais Plungės savininko Dmitrijaus Zubovo lėšomis. Šios varpinės architektas buvęs vienas, tiesa, neįvardytas Kretingos bernardinų vienuolyno brolis (p. 360). Nors pati bažnyčia vėliau buvo perstatyta, XIX a. viduryje statyta varpinė stovi iki šiol¹².

⁹ *Lietuvos architektūros istorija*, p. 255–259. Wyganowskio biograma pateikiama: *Wspomnienie o 10-cioletniej działalności korporacji „Arkonii“* (acc.) (Dodatek) Gostomski Walery (1854–1915): Treść i zakres pojęcia pracy. Odczyt wygłoszony w Arkonii w maju 1889 r., Ryga: Arkonia, 1889–1890.

¹⁰ Vincentas Juzumas, *op. cit.*, p. 704.

¹¹ *Lietuvos architektūros istorija*, p. 38–40, 57–58; Vladas Drėma, „Architektas Fulgentas Rimgaila (medžiaga biografijai)“, in: *Vilniaus architektūros mokykla XVIII–XX a.*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1993, p. 113–138.

¹² Povilas Šverebas, „Bažnyčios varpinė ir varpai“, in: *Plungės dekanato sakralinė*

„Talentingas savo amate žemaitis dailidė“ Baltramiejus Petkevičius apie 1840 m., V. Juzumo žiniomis, atstatė ir sustiprino pradėjusias griūti Plungės bažnyčios sienas (p. 359). Sutvirtinta bažnyčia vėliau stovėjo daugiau dar nei pusšimtį metų, kol XX a. pradžioje buvo pastatyta nauja mūrinė Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia. Tas pats dailidė Petkevičius 1843 m. pastatė, sudegus senajai, medinę bažnyčią Kvėdarnoje (p. 709). V. Juzumas pasakoja, kad uolus žemaitis taip rūpestingai dirbo visą pusmetį, kad iki žiemos šalčių bažnyčią spėjo ne tik pastatyti, bet ir uždengti jos stogą.

Ne visos statybos, kurias aprašo V. Juzumas, buvusios tokios sėkmingos. Štai Livonijos kanauninkas ir Pašvitinio klebonas Jonas Dargužis, padedamas parapijiečių, 1825 m. pastatė naują mūrinę Pašvitinio bažnyčią, kurią, kaip teigiama, pats ir suprojektavęs. Neaišku, ar dėl statytojo kaltės, ar dėl kitų priežasčių bažnyčia stovėjo neilgai ir jau po ketvirčio amžiaus ėmė griūti (p. 528).

XVIII a. II pusėje Žemaitijoje dirbo žinomas skulptorius Tomas Podhaiskis. Daugiau žinomi jo stiuko lipdybos darbai, tačiau jis atlikdavo ir drožybos užsakymus¹³. Tai tarsi patvirtina ir V. Juzumas, pasakodamas, kad Žvingių bažnyčioje (statyta 1778 m.) esantis gražus Podhaiskio darbo drožybinis medinis didysis altorius. Altorius kartu su visa bažnyčia sudegė Pirmojo pasaulinio karo metu. Beje, *Aprašymo* autorius užsiminė ir apie Podhaiskio darbus Šiluvos bažnyčioje (p. 806, 837).

1845 ir 1846 m. drožėjas Stanevičius naujai statytai Kvėdarnos bažnyčiai sukūrė 5 dailius drožyba puoštus altorius (p. 709)¹⁴. Stanevičiaus įrengti mediniai drožinėti altoriai stovėjo ir Viduklės bažnyčioje (p. 883)¹⁵.

V. Juzumas paminėjo porą drožėjo ir tapytojo Ramanausko (ar

architektūra ir dailė: Plungė, Kuliai, Stalgėnai ir Pakutuvėnai, sud. Adomas Butrimas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004, p. 97–109.

¹³ Aistė Paliušytė, „Podhaiskis Tomas“, in: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 1: XVI–XVIII a., sud. Aistė Paliušytė, Vilnius, 2005, p. 217–218.

¹⁴ Bažnyčia XX a. pradžioje sudegė.

¹⁵ Dabar bažnyčioje esantys šoniniai altoriai perdaryti XX a. pradžioje: Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Altoriai ir kiti vidaus įrenginiai“, in: *Viduklės Šv. Kryžiaus bažnyčia: architektūra ir sakralinės dailės vertybės*: Monografija, Vilnius: Savastis, 2003, p. 23–37.

Romanovskio) darbų Žemaičių vyskupijoje. Vysk. Valančiaus nurodymu 1858 m. jis įrengė ir paauksavo Raseinių parapiinės bažnyčios medinį didįjį altorių, o prieš 1878 m. išdrožė ir paauksavo medinės Kantaučių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios medinį didįjį altorių (p. 257, 237).

Gerai *Aprašymo* autoriui pažįstamoje Varnių Šv. Aleksandro bažnyčioje (prisiminkime, kad ten V. Juzumas klebonavo) kabėjo tapytojo iš Kauno Bušinskio tapytas „neblogas“ Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios paveikslas. 1889 m. tas pats tapytojas keturiolikai bažnyčios šventoriuje stovinčių Kryžiaus kelio stočių koplyčių nutapė paveikslus, už kuriuos buvo sumokėta 300 rublių (p. 159, 160). Tapytojas tikriausiai tapatintinas su XIX a. II pusėje Kaune gyvenusiu ir religinės tematikos paveikslus tapusiu Matu Bučinskiu¹⁶.

Tuo tarpu tapytojo iš Rygos Bušmano (Buszman, Buchszman) tapyti šv. Antano Paduviečio ir šv. Jurgio paveikslai Varnių Šv. Aleksandro bažnyčios altoriuose V. Juzumui didesnio išpūdžio nedarė – juos jis vadino niekuo neišsiskiriančiais. Nieko ypatinga jis nepasakė ir apie Varnių katedroje kabėjusius Bušmano didelio formato paveikslus „Viešpaties Kristaus palydėjimas mirti“, „Išganytojo nuėmimas nuo kryžiaus“, „Kristaus guldymas į karstą“ ir „Viešpaties Žengimas į dangų“ (p. 159, 171).

Priuru Žemaičių Kalvarijoje esant kun. Ignotui Aleksandravičiui, 1844–1850 m. tapytojas Januševičius „gražiai nulakavo“ bei paauksavo bažnyčios altorius (p. 248). Žinomi du XIX a. viduryje kūrę tapytojai Januševičiai – dekoratorius, religinių paveikslų kūrėjas ir restauratorius Martynas bei jo sūnus Marcelijus Jokūbas Stanislovas, labiau pagarsėjęs kaip architektūrinio peizažo kūrėjas, dekoratorius¹⁷. Žemaitijoje dirbęs tapytojas galėtų būti tapatintinas su pastaruoju. Galbūt tas pats meistras, vadinamas auksakaliu Januševičiumi, paauksavo ir Lieplaukės bažnyčios, statytos 1861 m., altorius (p. 284).

¹⁶ „Bučinskis M.“, in: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 2: 1795–1918, sud. Jolanta Širkaitė, Vilnius, 2012, p. 77.

¹⁷ Vladas Gasiūnas, „Januševičius Marcelijus Jokūbas Stanislovas“; „Januševičius Martynas“, in: *Ibid*, t. 2, p. 170–172.

Naujai statytos Šateikių bažnyčios (baigta 1876 m.) altoriuose, kaip teigė V. Juzumas, kabėjo tapytojų Jono Zenkevičiaus ir Žagelio paveikslai. Iki šiol bažnyčios didžiajame altoriuje kabo signuotas ir 1874 m. datuotas Zenkevičiaus šv. Morkaus paveikslas, o šoniniame altoriuje – to paties dailininko pasirašytas Švč. Mergelė Marija su Kūdikiu paveikslas¹⁸. Iš Žemaitijos kilęs ir Peterburge išsilavinimą gavęs tapytojas Zenkevičius (1821–1888) buvo žinomas krašte, vertinamas, tapė tiek Žemaitijoje, tiek ir Vilniaus vyskupijoje¹⁹. Vysk. Valančiaus užsakymu (sumokėjo 100 rublių) jis apie 1864–1865 m. atliko Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto portreto iš Lietuvos Brastos bažnyčios kopiją, kuri buvo pakabinta Kauno katedroje²⁰. Tuo tarpu minimas kitas tapytojas Žagelis veikiau buvo ne dailininkas, o bajoras J. Žagelis, kaip dovanotojas nurodytas ant kito, 1878 m. tapyto Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslo, kabančio tos pačios Šateikių bažnyčios navoje²¹. Tikriausiai šis įrašas ant paveikslo ir suklaidino V. Juzumą arba tą asmenį, kuris jam perteikė šią informaciją.

V. Juzumas paminėjo kadais garsų drožėją ir auksakalį Pokroiskį, kuris, kaip spėjo, galėjo padaryti, nulakuoti ir paauksuoti jau šimtmetį stovinčius Sedos bažnyčios Viešpaties Jėzaus ir Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės altorius. Jie, nors seniai statyti, tuo metu Žemaičių vyskupijos istorikui dar atrodė pavyzdiniai ir labai švieži (p. 376). Deja, šiandien apie šį meistrą nieko daugiau negalime pasakyti.

Tokių nebežinomų meistrų Juzumas išvardijo ir daugiau. Dailininką Jundzilą jis pavadino žinomu Žemaitijoje dailininku ir auksakaliu, auksavasiu naujai statytos (baigtos 1861 m.) Lieplaukės bažnyčios altorius,

¹⁸ Rasa Butvilaitė, „Šateikių bažnyčios istorijos ir architektūros bruožai“, in: *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė: Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žem. Kalvarija, Gegrėnai*, sud. Adomas Butrimas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 168–169.

¹⁹ Jolanta Širkaitė, „Zenkevičius Jonas“, in: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 2, p. 446–448.

²⁰ Motiejus Valančius, *op. cit.*, p. 617. Portretas iki šiol puošia Kauno katedrą: Laima Šinkūnaitė [ir kt.], *Kauno Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus arkikatedra bazilika*, Kaunas: Kauno arkivyskupijos muziejus, 2008, p. 10, 49, 81.

²¹ Rasa Butvilaitė, *op. cit.*, p. 169.

taip pat naujai paausavusiu Plungės bažnyčios altorius (p. 284, 359). Baisogalos Švč. Trejybės bažnyčios (statyta 1879–1882 m.) didįjį altorių XIX a. pabaigoje puošė dailus Dailės akademijos absolvento tapytojo Žukausko (Żukowski) paveikslas „Švč. Trejybė“ (p. 436). Tapyba užsiminėjo kažkoks Žemaitijos bajoras, Palonų bendrasavininkis Kvintas, kuris Palonų bažnyčios šv. Juozapo ir šv. Barboros altorius papuošė savo paties tapytais „naujais ir dailiais“ paveikslais (p. 440). Suremontuotą Josvainių bažnyčią 1850 m. išdažė kažkoks vietinis tapytojas Ciškevičius (Ciszkiewicz, p. 989). Apie visus šiuos dailininkus stokojame daugiau informacijos, nežinomi kiti jų darbai. Galbūt tapytojas Ciškevičius giminiavosi su Žemaitijoje XIX a. viduryje minimomis tapytojomis Ksavera ir Michalina Ceškevičiūtėmis²².

Šiame straipsnyje pateikti pavyzdžiai, kokia dailės ir architektūros istorijai vertinga informacija pateikiama Vincento Juzumo *Žemaičių vyskupijos aprašyme*. Tikrai nebuvo stengtasi surinkti visus minėjimus. Tyrinėjant atskirų bažnyčių statybų ir įrengimo istoriją V. Juzumo informacija pagelbės dar ne kartą. Taip pat, kaip ir tyrinėjant kitas sritis (pamaldumo, žemėvaldos, kasdienybės ir kt.), apie kurias rašoma *Aprašyme*.

²² Jolanta Širkaitė, „Ceškevičiūtė Ksavera“; „Ceškevičiūtė Michalina“, in: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 2, p. 85.

RAFAŁ WITKOWSKI

PAŽAISLIO KAMALDULIŲ VIENUOLYNO
IR BAŽNYČIOS 1797 METŲ
RUGPJŪČIO 3 DIENOS VIZITACIJA

Pažaislio kamaldulių eremas prie Kauno laikytinas išskirtiniu Katalikų Bažnyčios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje istorijoje¹. Vieta, kurioje garsi Pacų giminė įsteigė puikų vienuolyną, nebuvo parinkta atsitiktinai. Kalva ant Nemuno kranto buvo tarsi skirta vienuolynui. Uždarius kamaldulių eremą, jame apsigyveno stačiatikių vienuoliai, o Lietuvos Respublikai atgavus nepriklausomybę, jame įsikūrė Šv. Kazimiero kongregacijos seserys. Jų dėka vienuolynas gyvuoja iki šiol.

Pastačius ir įrengus Pažaislio vienuolyną, jis greitai pagarsėjo kaip puikus baroko architektūros pavyzdys. Dosni Pacų fundacija leido itin prabangiai išpuošti bažnyčią ir visą vienuolyną. Šį kompleksą aprašinėjo keliautojai ir vienuolijos vyresnieji arba vyskupo pasiūsti dvasininkai vienuolyno vizitacijų metu. Žemiau pateikiamas 1797 m. atliktos vizitacijos akto tekstas². Tai vienas iš keturių Lietuvos archyvuose išlikusių vienuolyno vizitacijų aktų, pats išsamiausias ir pateikiantis daugiausiai žinių apie vienuolyno išvaizdą ir jo funkcionavimą. Kita, 1801 m., vizitacija³ buvo atlikta kilus ginčams tarp vienuolių, apie kuriuos byloja ir daug kitų XVIII–XIX a. sandūros dokumentų. Trečias vizitacijos aktas, surašytas 1819 m. pradžioje⁴, atskleidžia vienuolyno padėtį po karo su

¹ Žr. Mindaugas Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013 (ten taip pat ankstesnė literatūra).

² Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 43–9919.

³ *Ibid.*, f. 43–9922.

⁴ Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 694, ap. 1, b. 4014.

Napoleonu. Paskutinis vizitacijos aktas buvo surašytas 1830 m., prieš pat kamaldulių vienuolyno uždarymą⁵.

Čia skelbiamoje 1797 m. vizitacijos akto publikacijoje architektūros istorijos terminai paaiškinti remiantis meno terminų žodynu⁶, o šiaudien nebevartojami žodžiai – senosios lenkų kalbos žodynu⁷.

Šios vizitacijos akto autorius laikėsi savo epochos ortografijos taisyklių. Šioje publikacijoje rašyba buvo sumoderninta, pavyzdžiui, vietoj *axamitny* rašoma *aksamitny*, vietoj *cymboryum* – *cymborium*, vietoj *erem* – *erem*, vietoj *Ewangielia* – *Ewangelia*, vietoj *floressami* – *floresami*, vietoj *forta* arba *fortka* – *furta* ir *furtka*, vietoj *kongressu* – *kongresu*, vietoj *korunkami* – *koronkami*, vietoj *krucyfix* – *krucyfixs*, vietoj *krzysztalowy* – *krysztalowy*, vietoj *marmurowemi* – *marmurowymi*, vietoj *processjonalny* – *procesjonalny*, vietoj *pułlamowe* – *półlamowe*, vietoj *Saliezego* – *Salezego*, vietoj *sniarszczyzna* – *snyerszczyzna*, vietoj *snickerskiej* – *snyerskiej*, vietoj *strzedniej* – *średniej*, vietoj *szaffa* – *szafa*, vietoj *trójkont* – *trójkąt*, vietoj *wiązано* – *wiązana*, vietoj *zródło* – *źródło*. Taip pat sumoderninta skyryba, tačiau išlaikyta sintaksė ir leksikos ypatybės. Laužtiniuose skliaustuose nurodyti rankraščio puslapiai.

⁵ *Ibid.*, f. 694, ap. 1, b. 3774.

⁶ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. Krystyna Kubalska-Sulkiewicz, Monika Bielska-Łach, Anna Manteuffel-Szarota; współpr. Margarita Kardasz et al., Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

⁷ Stefan Reczek, *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław, Warszawa: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1968.

RAFAŁ WITKOWSKI

WIZYTA KOŚCIOŁA I EREMU
POŻAJSKIEGO WW. ICH MOŚCIÓW
KSIĘŻY KAMALDUŁÓW W ROKU 1797 MIESIĄCA
AUGUSTA 3-GO DNIA

Erem OO. Kamedułów w Pożajściu pod Kownem traktować należy jako wyjątkowy w historii Kościoła katolickiego w dawnym Wielkim Księstwie Litewskim¹. Wybór miejsca, gdzie z fundacji możnego rodu Paców powstał wspaniały klasztor, nie był przypadkowy. Wzgórze nad brzegiem Niemna było niejako przeznaczone dla zakonników. Po skasowaniu eremu kamedułów zamieszkiwali go prawosławni bazylianie, a po odzyskaniu niepodległości przez Republikę Litewską osiedliły się w nim Siostry Św. Kazimierza. I dzięki temu klasztor ten żyje do dziś.

Erem pożajski zdobył sławę jako wspaniały przykład architektury barokowej wkrótce po ukończeniu budowy kościoła i klasztoru. Magnacka fundacja Paców przyczyniła się do przebogatego wystroju wnętrza kościoła i całego klasztoru. Były one opisywane przez podróżników, ale także w specyficznym typie dokumentu, jakim była wizytacja klasztoru, dokonywana zazwyczaj przez przełożonych zakonnych albo duchownych wyznaczonych przez biskupa. Prezentowana poniżej wizytacja z 1797 r. (Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (dalej – LMAVB), sygn. f. 43–9919), jedna z czterech zachowanych w archiwach litewskich, jest najobszerniejsza i przynosi najwięcej wiadomości o wyglądzie eremu oraz jego funkcjonowaniu. Kolejna, z 1801 r., (LMAVB, sygn. f. 43–9922) powstała w następstwie sporów wśród zakonników, jakie na przełomie wieków odnotowano w wielu dokumentach. Następny akt wizytacji został sporządzony na początku 1819 r. (Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (dalej – LVIA),

¹ Por. Mindaugas Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*. Mokslinė monografija, Vilnius, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013 (tam wcześniejsza literatura).

sygn. f. 694, ap. 1, b. 4014) i przekazuje informacje o stanie eremu po wojnach napoleońskich. Ostatni akt wizytacji spisano tuż przed kasatę klasztoru w 1830 r. (LVIA, sygn. f. 694, ap. 1, b. 3774)².

Terminy związane z historią architektury zostały objaśnione w oparciu o „Słownik terminologiczny sztuk pięknych”³, zaś wyrażenia staropolskie na podstawie „Podręcznego słownika dawnej polszczyzny”⁴.

Autor tej wizytacji stosował zasady ortografii typowe dla epoki. W niniejszej edycji pisownia wyrazów została uwspółcześniona, np. axamitny – aksamitny, cymboryum – cymborium, errem – erem, Ewangielia – Ewangelia, floessami – floresami, forta – furta, fortka – furtka, guro – z górą, kongressu – kongresu, korunkami – koronkami, krucyfix – krucyfiks, krzysztalowy – kryształowy, marmurowemi – marmurowymi, processjonalny – procesjonalny, pułlamowe – półłamowe, Saliezego – Salezego, snickerskiej – snycerskiej, strzedniej – średniej, szaffa – szafa, sniarszczyzna – snycerszczyzna, trójkont – trójkąt, wiązano – wiązaną, zrzódło – źródło. Również uwspółcześniona została interpunkcja, zachowane jednak zostały wyrażenia leksykalne i składnia. Cyfry w [] oznaczają stronę w rękopisie.

² Edycja pozostałych wizytacji planowana jest w 2014 r. w związku z jubileuszem fundacji eremu.

³ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. Krystyna Kubalska-Sulkiewicz, Monika Bielska-Łach, Anna Manteuffel-Szarota; współpr. Margarita Kardasz et al., Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

⁴ Stefan Reczek, *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław, Warszawa, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1968.

**Wizyta
kościół i eremu
pożajskiego WW. ich Mościów księży
Kamaldulów
w roku 1797 miesiąca
Augusta 3-go dnia
przeze mnie niżej podpisanego
sporządzona**

[1]

Wizyta kościół i eremu požajskiego ich mościów księży kamaldulów z rozkazu Jaśnie Wielmożnego Jego Mości księdza Jana Kossakowskiego¹, biskupa wileńskiego i inflantskiego, kawalera orderu Aleksandra Newskiego, wedle punktów przysłanych – przeze mnie niżej podpisanego w roku 1797 miesiąca Junii 5 dnia sporządzona.

Opisanie kościół

Kościół požajski jest sytuowany w powiecie kowieńskim, dekanacie i parafii tejże, murowany, konsekrowany pod rokiem 1712 dnia 15 oktobra przez J. W. Jego Mościa księdza Konstantyna Brzostowskiego², biskupa wileńskiego, pod tytułem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny. Fundowany przez J. W. Jego Mościa Pana Krzysztofa Paca³, kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego, pod rokiem 1662.

Jadąc z Kowna gościńcem wileńskim ku wschodowi słońca idącym, o mile zaczyna się puszcza Eremem zwana, przez którą o ćwierć mili przejechawszy daje się widzieć brama z kamienia ciosanego murowana, za którą o kroków 120 przeszedłszy furta murowana. Z niej prosta stecka⁴

¹ Jan Nepomucen Kossakowski (ur. 16 maja 1755, zm. 26 września 1808) – biskup inflancko-piltyński i wileński, członek Komisji Edukacji Narodowej.

² Konstanty Kazimierz Brzostowski (1644–1722), biskup wileński od 1687 r., biskup smoleński od 1685 r.

³ Krzysztof Zygmunt Pac (1621–1684), kanclerz wielki litewski. Klasztor požajski został fundowany w r. 1664.

⁴ Stecka – ścieżka, trop.

kamieniami ciosanymi wysłana, którą przeszedłszy wprost o kroków 70 schody do kościoła z kamienia ciosanego o trepach 9 żelazem spajanych, całą facjatę kościelną zajmujące. Przed którymi wspaniała facjata kościelna z marmuru szarego, ciosanego, murowana, trzy gzymsatury mająca, do łokci 60 mająca wysokości. W obydwóch bokach tej facjaty są dwie wieże wyżej nad łokci 20 wydane i nad facjatę [2] wyniesione. Takż z marmuru ciosanego, szarego murowane. Wyżej pierwszej gzymsatury facjatowej, po jednym oknie mające, które są marmurowymi balaskami akkomodowane⁵. Nad drugą gzymsaturą tych wież po prawej stronie od wschodzenia do kościoła zegar wielki bijący, zupełnie dobry i regularny. Po lewej zaś stronie w drugiej wieży cyferblad [s] zegarowy na obtykę [s] dla proporcji odmalowany. Nad trzecią gzymsaturą w obydwóch wieżach miejsca do zawieszania wielkich dzwonów zostawione. Takż balaskami z marmuru toczonymi po wszystkich czterech bokach obwarowane. Wyżej tych okien na wieżach czwarta gzymsatura, wspaniała z marmuru szarego, ciosanego. Nad którą wyżej łokci 8 pod kopułkami po okien cztery, średniej wielkości podługowatych. Nad oknami gzymsik niewielki marmurowy, wyżej którego dach wieżyczki pokrywający miedziany zupełnie dobry. Nad dachem nieco wyżej wyniesione wieżyczki spiczaste, w których na gałkach miedzią powlekanych są krzyże żelazne duże, roboty bardzo pięknej, malowane i wyłacane. Nade drzwiami wielkimi w facjacie kościoła będącymi na marmurze jest napis złotymi literami: *D. O. M. Reginae Pacis, Liliatae Virgini, in Montana abeonti [s] in Monte Pacis, erecta et dicata a. d. 1674*. Nad tym napisem gzymsaturka mała marmurowa, nad nią okno duże, nad oknem znowu gzymsik marmurowy, nad którym herb fundatorski. Po bokach onego są dwa okienka podługowate; nad herbem znowu gzyms marmurowy średniej wielkości, całą facjatę i wieży bokowe otaczający. Nad nim krużganek balasami kamiennymi obwarowany, na którym są cztery statuy kamienne, najpiękniejszego [3] rźnięcia, duże; z nich na środku facjaty będące, przywitanie Najświętszej Maryi Panny z świętą Elżbietą oznaczające. Cała ta facjata i obok onej będące wieżyczki są ozdobione sztukaterią, kamieniem ciosanym delikatnie rźnięte.

⁵ Akkomodować – dostosować.

Wchodząc do kościoła schodami wielkimi są drzwi duże z tarcic dębowych robione, blachą żelazną zewnątrz powlekane i pomalowane, nitami żelaznymi nabijane podwójne, na krukach i zawiasach żelaznych grundownych [s], z zamkiem wewnętrznym zupełnie mocnym, w których to drzwiach furtka dla wchodzenia ludzi w czasie małego kongresu do kościoła.

Kościół sam wespół z czterema kaplicami bokowymi w sześciogran mурowany średniej wielkości. Na środku którego wspaniała i obszerna kopuła w sześciokąt, sześć okiem kamieniem szarym, ciosanym opatrzonych mająca. Wyżej nad oknami duży, wysadzony gzymsemi mурowany, nad tym gzymsem dach miedzią kryty, w którym także sześć okien gzymśaturą mурowaną ozdobionych. Nad dachem wieżyczka kamienna średniej wielkości, sześć okien mająca, gzymsem kamiennym oprowadzona i miedzią kryta. Na wierzchu tej wieżyczki jest korona i gałka miedziana, duża, połączana; w tej oprawiony krzyż żelazny pięknej roboty, zielono malowany, w środku i po końcu gałeczki wyłączane mający. Kaplice wszystkie cztery gontami kryte i czerwono pomalowane dla tej przyczyny, aby deszcz i śnieg spadając z kopuły nad kaplicami wyniesiony, nie psuł miedzianego dachu. Do figury sześciogranny kościół jest domurowany chór duży, długości kroków 15 mający, szerokości zaś kroków 8 zawierający. Po bokach [4] chóru pod tymże samym po prawej stronie jest zakrystia mурowana, po lewej zaś stronie kapitularz, także mурowany znajduje się, wszystkie te trzy budowle przed kilku laty, aby nie ulegały jakowej ruinie, czterema filarami są wsparte, między którymi są dwa okna chór oświetlające, marmurem rznitym adornowane⁶. Nad gzymsemi tych dwóch okien jest w środku kwadratowe okno wielkie chór oświetlające, gzymśaturą marmurową pięknie ozdobione, nad którym gzymś marmurowy blachą miedzianą kryty, zakrystią, chór i kapitularz obejmujący. Nad tym gzymsem facjata gładka mурowana w trójkąt gzymsem także mурowanym oprowadzone, w środku której jest okno duże marmurem ozdobione. Nad zakrystią, chórem i kapitularem jest dach cały miedziany, bardzo wielkim kosztem sporządzony. Nad tym dachem w końcu na środku chóru jest na postumencie marmurowym

⁶ Adornować – ozdabiać.

krzyż wielki, żelazny, kształtnej roboty, zielono malowany, po końcach i środku blachą wyłaczaną ozdobiony; między kościołem i zakrystią po prawej stronie kościoła sytuowaną jest nad korytarzem wieża marmurowa wyższa od kopuły w czworogranie do zawieszania dzwonów, cztery otwory mająca, z gzymsem murowanym, miedzią kryta, nad którą kopułka mała, krzyż wielki, malowany zielono i miejscami wyłaczanny w sobie osadzony, mająca.

Wchodząc do kościoła przez drzwi wielkie, z frontu wyżej przy facyjacie opisane; przede drzwiami jest grob fundatorski, wielkimi kamieniami marmuru czarnego ze złotymi napisami nakryty. Idąc prosto ku ołtarzowi [5] wielkiemu, są na gradusach z marmuru czarnego balasze⁷ dęte, mosiężne, blisko półtora łokcia wysokie i dość grubo (który w ogóle jest sztuk czternaście marmurem czarnym związane) kościół od prezbiterium przedzielające. Od tych balaszów przeszedłszy kroków osiem, jest gradusów marmurowych trzy; w środku onych posadzka marmurem czarnym i mieszano z białym wysadzona, ku wielkiemu ołtarzowi przyległych. Nad którymi między chórem i prezbiterium jest ołtarz wielki, drewniany, czarno malowany z mensą kamienną. Po bogach [s] tego ołtarza jest drzwi dwoje dla wchodzenia do chóru marmurem czarnym i czerwonym okładane. Sam ołtarz łokci dziewięć nad mensą wyniesiony i pięknym rżnięciem jest ozdobiony. W tym obraz Najświętszej Maryi Panny Nawiedzenia od wszystkich doskonałych malarzów dla osobliwego malowania, wysoce szacowany, szatą srebrną miejscami suto wyłaczanną i koroną na głowie tejże Najświętszej Maryi Panny będącą całkiem wyłaczanną. Takież na osobie Świętej Elżbiety szata srebrna miejscami wyłaczanna, cień na głowie srebrny suto wyłaczanne. Niżej obrazu jest cymborium drewniane czarno malowane, z frontu drzewem hebanowym powleczone, sześcioma filarkami hebanowymi przedniej snycerskiej roboty wsparte, sztuczkami srebrnymi wyłaczannymi bardzo misternej roboty w wielu miejscach kosztownie adornowane. Za tym ołtarzem chór znajduje się, w którym stalla drewniane szaro malowane na osób dwadzieścia, snycerską robotą bardzo kosztowną i gustowną ozdobiony, miejscami wyłaczanną. Nad tymi [6] stallami przy ścianie różne obrazy

⁷ Balas – słupy balustrady.

zakonnych patriarchów znajdują się. Nad którymi drewnianą gzymsaturą snycerskiej i gustownej roboty, a oraz i kosztownej oprowadzony. Ściany malowaniem gustownym na murze ozdobione, okien trzy marmurem czerwonym oprowadzonych mający, i gzymsem takż marmurowym obwiedziony. Pod sklepieniem gipsaturą w różnych figurach z malowaniem przednim ozdobiony. Długości tegoż chóru jest kroków 15, szerokości zaś kroków 8. W tymże chórze w tyle ołtarza wielkiego jest ołtarzyk z mensą murowaną kamieniem na wierzchu ciosanym pokrytym, drewniany, niebiesko-malowany, miejscami wysrebrzany i snycerszczyną ozdobiony. W nim obraz Najświętszej Maryi Panny, Pana Jezusa na ręku trzymającej, bardzo kosztownego i gustownego malowania, szatą srebrną miejscami wyłaczaną powleczone, z dwiema koronami srebrnymi, całkiem pozłacannymi, floresami takż srebrnymi dookoła obwiedzionymi, na aksamicie czerwonym przyozdobiony. W chórze posadzka marmurowa w kwadraty biało-czarne i czerwone wyściełana. *In presbiterio* takż posadzka zupełnie do chórowej jest podobna. Całe *presbiterium* marmurem w różnych kolorach dobieranym futrowane, w cyrkuł sklepienie, i całe sklepienie aż do miejsc stykających się z kapitelami ścian gipsaturą wielce szacowną i malowidłem jest ozdobione. *A cornu Evangelii* w *presbiterium* są drzwi wielkie marmurowymi filarami i gzymsami w różnych kolorach obwiedzione, którymi to [7] drzwiami wychodzi się z kościoła do kapitułarza. Nad tymi zaś drzwiami wyżej łokci sześciu jest gzyms marmurowy, między którym znajduje się ganeczek na postumencie, białym wykładanym i czarnym w górze marmurem związany, z balasami ośmiu mosiężnymi, dętymi. Nad którym to ganeczkiem jest wejście z mieszkania na kapitułarzu znajdującego się, takż marmurem czarnym pięknie rznętym oprowadzone. *A cornu Epistolae* są drzwi do zakrystii zupełnie do pierwszych podobne, nad którymi jest ganeczek bez żadnej odmiany do pierwszego podobny. *In presbiterio* znajdują się dwa postumenta czarne marmurowe, w trójgran robione, na płaszczyźnie wszystkich trzech boków marmurem białym żyłkowanym wysadzone, gzymsy w bok i w górze bardzo gładko i gustownie wyrabiane, na trzech gałkach białych marmurowych osadzone, półtora łokcia wyżej, a łokieć jeden szerzej trzymająca. Na których stawiają się lichtarze, wielkie, srebrne, które między srebrem opisane zostają. Po końcach balasów *presbite-*

rium od kościoła oddzielających są dwa filary kwadratowe z marmuru czarnego, półtora łokcia szerokości, a 15 od fundamentu do sklepienia mające. Na których są kapitele rzniete z marmuru czarnego, na tych kapitelach arkada *presbiterii* wsparta, z marmuru czerwonego robiona, z gzymsem niewielkim. Wszedłszy na kościół z *presbiterium a cornu Ewangellii* na postumencie wielkim z marmuru czarnego [8] jest filar kwadratowy, czerwonym marmurem z białymi żyłkami okładany, nad którym od postumentu łokci 6 gzyms z marmuru czarnego; na tym zaś gzymsie jest kolumna okrągła z marmuru czerwonego w różne żyłki, obwodu dookoła łokci 6 mająca, pod same sklepienie wyniesiona, nad którą kapitel marmuru białego gustownie rzniety znajduje się. Przy tej kolumnie filar kwadratowy marmuru czarnego, po jednej i drugiej stronie kaplicy świętego Romualda arkadę utrzymujący, którą pomijając wchodzi się do kaplicy *a cornu Ewangellii* sytuowanej, do której wchodząc na gradusie czarnym marmurowym są balasy mosiężne, dęte, czarnym marmurem ze spodu boków i wierzchu połączone. Takowych balasów przed tą kaplicą znajduje się sztuk 14, więcej łokcia wysokości mających. Środkiem tych wszedłszy gradus marmuru czarnego, posadzką marmuru czarnego i białego w kwadrat rznietego układaną mający. Nad nim mensa marmurowa marmurem szarym z wierzchu nakryta, na której to mensie ołtarz drewniany staroświeckiej roboty, snycerszczyzną i całkowitym wyłoceniem ozdobiony, nienadto gustowny. Nad samą mensą tego ołtarza są trzy obrazy łokciowej wysokości świętych Benedykta, Grzegorza i Marinusa, dość pięknego malowania. Wyżej tych obrazów jest w ramach drewnianych, wyłacanych, obraz św. Romualda wysokości łokci sześć najmniej mający, na płótnie od kilku lat malowany, dosyć piękny i kosztowny, w drugiej zaś kondygnacji tego ołtarza jest [9] obrazek niewielki *Sancti Petri Damiani*. Nad tym ołtarzem jest okno duże, dziewięć kwater mające, marmurem w gzyms rzniety obwiedzione; po prawej ręce tej kaplicy jest wejście ku kapitularzowi, ramami marmuru czarnego rznietymi i gzymsem w trójkąt wiązonym. Po lewej stronie także wyjście do drugiej kaplicy zupełnie prawo ręcznemu podobne i *uniformiter* ozdobione. Dwie kolumny frontowe, na których się spiera arkada kaplicy i drugie dwa kątowe w bokach ołtarza oraz gzyms. Same zaś ściany częścią marmurowym, czarnym, częścią białym, żyłkowanym, częścią mu-

rem malowanym dla piękniejszej optyki są ozdobione. Sklepienie tej kaplicy z cegły, gipsaturą wysadzone, które dla wilgoci w niektórych miejscach poodpadała; też sklepienie i boki kaplicy jest malowaniem gruntownym ozdobione. Arkada zamykająca wejścia do tej kaplicy i gzymsy oniz zdobiący, jest z samego marmuru czerwonego. Druga kaplica *a cornu Epistolae* we wszystkim bez najmniejszej odmiany, prócz wyobrażeń gipsowych i malowanych pod sklepieniem, zupełnie do pierwszej jest podobna, w której balasy, posadzka, gradus, ściany, wejścia bokowe po prawej stronie do drugiej obok sytuowanej kaplicy, a po lewej ku zakrystii, sam ołtarz i wszelkie jego adornację w niczym do kaplicy i ołtarza św. Romualda nie różni się. W ołtarzu tej kaplicy w pierwszej kondygnacji jest obraz świętej Maryi Magdaleny *de Passis*, 6 łokci wysokości mający, w drugiej zaś kondygnacji obraz świętej Scholastyki, do półtora łokcia wyżyni [s] mający. Takowe [10] obydwa obrazy są doskonałego malarza ręki pomalowane. Trzecia kaplica *a cornu Ewangellii* zupełnie bez najmniejszej odmiany prócz malowania gipsatury we wszystkim do kaplicy św. Romualda jest podobna, przed którą balasy, posadzka, gradus, ściany, sam ołtarz oraz adornacja onegoż równa się kształtowi i kosztowi kaplicy św. Romualda, w której to kaplicy w ołtarzu jest obraz św. Krzysztofa na płótnie doskonałego malarza pędzlem malowany i 6 łokci wysoki. W drugiej zaś kondygnacji tegoż ołtarza jest obraz św. Kazimierza królewicza polskiego tegoż na płótnie malowany, półtora łokcia wysokości. Po bokach tej kaplicy są wejścia, po prawej ręce do kaplicy św. Romualda, a po lewej do kruchty pod wieżą frontową kościelną wymurowane, i do składu niektórych rzeczy kościelnych służące. Czwarta kaplica *a cornu Epistolae*, tak co do filarów, gzymsów, balasów, posadzki, gradusu, mensy, ołtarza, itd., w niczym od wyżej wymienionych trzech kaplic i w nich znajdujących się marmurów, oprócz gipsatury i malowania pod sklepieniem i na bokach będących w najmniejszej rzeczy nie różni się. W ołtarzu tej kaplicy jest obraz św. Franciszka Salezego, gustownego i kosztownego na płótnie malowania, 6 łokci wyżyni mający. W drugiej zaś kondygnacji tegoż ołtarza jest obraz Świętej Trójcy półtora łokciowy na płótnie malowany. Po bokach tej kaplicy są przejścia, po prawej ręce do grobu [11] fundatorskiego, po lewej zaś ręce do kaplicy św. Maryi Magdaleny. Wszystkie te przejścia z kaplic do kaplic zupełnie

co do koloru, marmuru i gipsatury oraz obszerności podobne do tych zupełnie, które się opisały po bokach ołtarza św. Romualda.

Idąc wprost od wielkiego ołtarza i zbliżając się ku drzwiom wielkim w facjacie kościoła będącym po prawym boku są drzwi marmurem czarnym i białym w żyłki obmurowane; po bokach których pilastry wielkie marmurowe, nad nimi gzyms wielki z marmuru czarnego pięknie wyrabianego od ściany odsadzony. Przez te wejście wchodzi się do kruchty pod wieżą po prawej ręce kościoła sytuowaną będący, po lewej zaś stronie są drzwi, czyli wejście w tejże samej formie i koloru marmuru, jako i te, które teraz są opisane. Przez które to wejście wchodzi się do grobu fundatorskiego, w którym posadzka marmuru siwego, w środku którego są drzwi z kraty żelaznej, gruntownej misternie wyrobionej, do tegoż sklepu fundatorskiego przynależne. Po prawym boku pod wieżą po lewej ręce będącą jest komórka mała, do której są wpuszczone wagi zegara bijącego, w wieży znajdującego się. Wchodząc do niej są uszaki⁸ i gzymsy z kamienia szarego ciosanego, między którymi są drzwi ordynaryjne na krukach i zawiasach z zamkiem wnętrznym ordynaryjnym. Po lewym zaś boku jest przejście do kaplicy św. Franciszka Salezego zupełnie podobne do tego, które przy opisaniu komórki wyrażone zostało. Z tego grobu wprost na dziedziniec kościelny są drzwi podwójne z desek dębowych futrowane, na zawiasach, hakach żelaznych drągiem zasuwane na wkładkę [12] zamknięte. Nad którymi to drzwiami są dwa okienka okrągłe, małe, w olów oprawne i kratą żelazną obwarowane. Po prawej ręce idąc od wielkiego ołtarza jest kruchta z komórką pod wieżą będąca, zupełnie co do kształtu, obszerności, wejścia, gzymsów i okien we wszystkim do tej, która nad grobem fundatorskim jest podobna. Wszystkie ściany, filary, gzymsy w całym kościele są z marmuru czarnego i białego pokrowanego; drzwi także wielkie, kościelne, obwarowane pilastrami marmuru czarnego i gzymsem także marmurowym; nade drzwiami i po bokach kościoła do facjaty przypierających. Na murze są malowane różne historie. Pod sklepieniem na facjacie jest okno duże o kwaterach dziewięciu marmurowymi, czarnymi pilastrami ze spodu i po bokach,

⁸ Uszaki – poszerzenie obramienia okiennego lub drzwiowego akcentujące jego górne naroża.

z wierzchu zaś gzymsem dużo od ściany odsadzonym marmurowym obłożone. Po prawym i lewym bokach pod sklepieniem są dwa ganeczki balasami mosiężnymi w marmur czarny osadzonymi, zupełnie podobne do tych, które są wyrażone przy opisanu *presbiterium*. Nad tymi ganeczkami sklepienie ceglanne, sztukaterią gipsową i różnymi landszaftami historycznymi na murze malowanymi jest ozdobione. Między sześcią kolumnami marmuru biało-czerwonego zamyka się środek kościoła w sześciogran zamurowanego, między którymi kolumnami niżej kopuły są malowania na ścianach różne wyobrażające dzieje apostołskie z wyrazem ich figur. Nad tymi malowanymi gzyms podwójny z marmuru czarnego, pięknie wyrobionego, [13] i kapitele na kolumnach osadzone, pięknie wyrabiane.

Od tego gzymsu zaczyna się kopuła murowana, także w sześciogran, w której okien 6, dużych; pilastry i gzymsy koło tych okien kamienne. Ściany między oknami marmurowe i na optykę malowane. Wyżej okien na kopule drugi gzyms, także około ze środka kopułą wiążący, malowany takim kolorem jakby marmurowy, nad którym w tejże kopule sześciogrannej jest okien okrągłych sześć. Ściany między tymi oknami i sklepienia samej kopuły jest różnym pięknym malowaniem ozdobione. W środku sklepienia kopuły jest kopułka maleńka, nad sklepienie pierwszej kopuły kilka łokci w sześciogran wyniesiona, w której okien długich, a wąskich jest sześć. Posadzka w całym kościele z cegły palonej, kwadratowej, dużej, gładkiej, porządnie wysłana. W kaplicach zaś wszystkich czterech, *in presbiterio* i w chórze posadzka marmurowa, w kwadraty czarne z białym mieszane, wyściełana. Na całym kościele i kopule znajduje się okien większych i mniejszych w ogóle *in numero* 26.

Przy drzwiach wielkich kościelnych wchodząc do niego po prawej ręce znajduje się na postumencie białego marmuru kropiennica [s] do wody święconej obszerna, z marmuru czarnego rznęta. W boku *presbiterii a cornu Epistolae* są drzwi, czyli wejście nie zamcyste, na przysionek przed zakrystią będący, marmurowymi pilastrami i gzymsaturą w trójkąt wiążaną, na wierzchu ozdobione. Przez które wszedłszy jest przysionek murowany kroków 6 szerokości, a 15 długości mający. Po prawej ręce onego są drzwi ukryte do kaplicy św. Maryi Magdaleny, pilastrami i [14] gzymsem kamiennym, ciosanym, szarym, ozdobione. *Ex opposito* tychże

drzwi są drugie, zupełnie pierwszym podobne, którymi się wchodzi do biblioteki nad zakrystią będącą. Te kilka kroków pominąwszy po tejże samej stronie są drzwi do zakrystii pilastrami marmurowymi czarnymi wespół i czerwonymi, a w górze i gzymsami marmurowym, czarnym w trójkąt wiązonym, ozdobione; między którymi są drzwi podwójne rznieniem snycerskim ozdobione, na zawiasach i hakach żelaznych z zamkiem najsztuczniejszym wewnętrznym, gruntownym. Czwarte drzwi w tymże przysionku są podwójne z desek futrowane, na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem podwójnym, gruntownym wewnętrznym. Tymi drzwiami wychodzi się z kościoła na erem. W tym przysionku jest okien dwa, za kratą żelazną gruntowną, sklepienie zaś sztukaterią gipsową różnymi landszaftkami historycznymi na murze malowanymi ozdobione. Na ścianach zaś niżej malowania i gipsatury tego przysionku znajduje się sześć obrazów wielkich, na płótnie przednie malowanych, różne historie kościelne wyobrażających.

Wszedłszy do zakrystii długości kroków 14, szerokości zaś kroków 12 w czworokąt regularny, murowanej, w której wszystkie cztery ściany są na deskach dębowych snycerszczyzną ozdobione. Przede drzwiami przy ścianie jest mensa z szufladami drewnianymi do chowania aparatów i przebierania się na mszę świętą kapłanom sporządzona, piękna, gruntowna i cyratą [s] pokryta. Nad tą mensą na kształt ołtarzyka drewnianego sporządzony jest *quasi* ołtarzyk i obraz [15] w nim. Za którymi znajduje się szafa na konserwację relikwii świętych Pańskich. Przed tym obrazem stoi krucyfiks z kilku obrazami na szkle malowanymi. Po bokach zaś tego ołtarzyka na mensie są szufladki pod spodem i na wierzchu tych przegródki do stawiania kielichów. W tych zaś szufladkach pod spodem szafek na kielichy znajdują się apparamenta do przyozdobienia kielichów do mszy świętych służące. Nad tymi szafkami są dwa okna średniej wielkości, po cztery kwadraty mające, za kratami gruntownymi żelaznymi. Posadzka w całej tej zakrystii jest marmurowa, czarna z białym mieszana nadpsuta. Sklepienie zaś sztukaterią gipsową różne figury wyrażająca oraz malowaniem kościelno historycznym najpiękniejszym jest ozdobione. Po prawym boku od wejścia do zakrystii są drzwi podwójne, pięknej, snycerskiej roboty, na krukach i zawiasach, z zamkiem wewnętrznym opatrzone, przez które wchodzi się do ławatyryza,

in forma ołtarzyka z marmuru czarnego z białym mieszanego zrobionego najpiękniejszej roboty. Długość tego lawatyrza z akkomodacjami po bokach onego będącymi jest łokci 5, wysokość zaś łokci 8; sztuce i dokładności tego rzemieślnika, który koło tego lawatyrza pracował, dziwić się potrzeba. Posadzka w tymże lawatyrzu jest marmurem czarnym z białym mieszanym wysłana. Sklepienie jegoż gipsaturą i malowaniem w części opadłym ozdobione. W tymże lawatyrzu jest na korytarz okno jedno [16] średniej wielkości. Wyszedłszy z tegoż lawatyrza o kroków kilka, po tejże stronie są drzwi podwójne zamcyste, w uniform do lawatyrza podobne, do kaplicy murem przegrodzonej. W tej ołtarzyk mały, drewniany, szaro malowany i miejscami wylęcany, w którym jest obraz świętego Józefa, Pana Jezusa na ręku trzymającego. Na głowach ich są dwie korony srebrne, połączanne niewielkie. Mensa przed tym ołtarzem murowana, kamieniem ciosanym z wierzchu pokryta. W tejże kaplicy posadzka jest takimże samym fasonem, jak w lawatyrzu marmurowa. Ściany zaś tej kapliczki są gipsaturą i malowaniem różnym adornowane. Po lewej ręce tej kapliczki jest szafka, w której się oleja *sacra* konserwuje. W tej także kapliczce po lewej ręce wchodząc jest okna tejże samej wielkości ich w lawatyrzu za kratą żelazną na erem wychodząc. Po lewej zaś stronie tejże zakrystii są drzwi podwójne snycerskiej roboty, na krukach i zawiasach żelaznych, zamkiem gruntownym wnętrznym, przez które wchodzi się do skarbczyka między ścianą kościelną i lewą zakrystią ukrytego, w którym znajduje się depozyt najszacowniejszy kościelny. W tej zakrystii znajduje się szaf do składania aparatów kościelnych (oprócz mensy) dwie, w tej także jest portretów fundatorskich bardzo pięknego malowania dwa, obrazów wielkich świętych pańskich dwa, mniejszych zaś pięć. Tamże znajduje się landszaft, trzy ćwierci łokcia szerokości, a pół łokcia wysokości mający, budowlę kościoła i klasztoru przez Karola Wielkiego, snycerskim dłutkiem wyrobiony, wyobrażający, [17] którego doskonałość, delikatniej i żywiej te rzeczy wyraziła, niżeli pędzel malarza najdoskonalszego wyrazić nie potrafi.

Nad zakrystią w drugim piętrze znajduje się sala tej samej długości i szerokości, jak i zakrystia. Wszedłszy schodami na drugie piętro przed bibliotekę znajduje się przysionek tejże samej długości i szerokości, jak przed zakrystią sklepiony, dwa okna bez krat mający. W tym są ściany

wapną [s] bielone, posadzka ceglanna, z którego po lewej ręce są drzwi pojedyncze, futrowane, na zawiasach i hakach żelaznych z zamkiem wewnętrznym, przez które wchodzi się do sali bibliotecznej, w tej wszystkie cztery ściany, szafami na skład ksiąg służącymi, są osłonięte; okien zaś w tejże sali jest dwa, stalowanie i podłoga jest z tarcic. W tej bibliotece jest różnych autorów teologów, ascetów, kanonistów, itd., i może się znajdować w ogóle książek sztuk do sześciuset *numero*. Tamże znajduje się kantorek dobrze zamczysty, w którym są złożone wszystkie papiery, dokumenta i fundusze klasztorowi służące.

A cornu Ewangellii wielkiego ołtarza są drzwi, czyli wejście do przysionku przed kapitularem będącego, w którym to przysionku po lewej ręce są drzwi do kaplicy św. Romualda, po prawym zaś boku do sali nad kapitularem będącej, i zupełnie do tej, co do obszerności, długości, drzwi, okien, itd., w której jest biblioteka podobna. Trzecie drzwi tegoż przysionku do kapitułarza, czwarte ku nowicjатовi. Przysionek dolny przed kapitularem i drugopiętrowy przed salą na kapitułarzu będącą, co do ozdoby, drzwi marmurem osadzonych, posadzki, sklepienia, okien, [18] krat i gipsatury, oprócz tylko malowania zupełnie od przysionku przed zakrystią opisanego, są w niczym nieodmienne i nieróżniące się. W tymże przysionku przed kapitularem będącym są drzwi z marmuru czarnego, równo z posadzką do grobu, gdzie się ciała zmarłych zakonników chowają wpuszczane.

Wchodząc do kapitułarza są drzwi podwójne tymże samym fasonem i za taką fortyfikacją, jak i przy zakrystii, przez które wchodzi się do kapitułarza, którego wszystkie cztery ściany, podobnie jak i zakrystia, są tarcicami dębowymi opierzone i snycerską robotą ozdobione. Koło których w około są ławy do siedzenia zakonnikom w czasie lekcji duchownych i kapituł. W tymże kapitułarzu prosto za drzwiami są dwa gradusy drewniane, nad tymi mensa murowana, kamieniem ciosanym pokryta. Na tej zaś ołtarz drewniany, szaro malowany, w połowie wyłaczany i dość piękny. W tym ołtarzu jest obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego, pod którego nogami jest święta Maria Magdalena, krzyż z tymże Panem Jezusem Ukrzyżowanym trzymająca, u której to świętej Magdaleny są promienie srebrno połączanne, u Pana Jezusa zaś korona cierniowa srebrna połączanna, oraz bok i trzy gwoździe małe są,

takoż srebrne pozłacanne; tego obrazu przednią sztuką na płótnie malowanego, długości być może do łokci 5, po bokach zaś ołtarza są dwa okna za kratami żelaznymi, mocnymi. Posadzka w tymże kapitularku jest czarno z białym marmurowa, w niczym nie różniąca się od tej, która jest w zakrystii, prócz tego, że nie tak [19] popsuta. Sklepienie w tymże kapitularku jest gipsaturą już nieco nadpsutą i różnym historycznym malowaniem najpiękniejszym ozdobione. Długość tego kapitularku jest kroków 14, a szerokość 11. Obrazów różnych, niewielkich, na płótnie malowanych, i w ramach drewnianych oprawnych znajduje się w tymże kapitularku sztuk *in numero* 6.

Cały kościół, kapitulark i zakrystia, zewnątrz i wewnątrz, oprócz w części nieco nadpsuty, gipsatury i ołtarzów wcale ruinie podległych oraz reperacji potrzebujących, są w zupełnym opatrzniu.

Opisanie sprzętu kościelnego

Konfesjonałów stolarskiej roboty, czerwono malowanych, bez kratek do słuchania spowiedzi jest 2.

Ponieważ regułą świętych patriarchów nie jest dozwolone używanie w kościele muzyki i wszelkiego harmonicznego śpiewania, dla tej przyczyny organów w tymże kościele nie ma. Wedle tychże ustaw zakonnicy do mówienia kazań i nauk są wolni, a przez to i ambon nie mają.

Ławek przy wielkich drzwiach po obydwóch bokach kościoła jest po pięć, w których po sześć osób mieścić się może. Za balasami zaś *in presbiterio* podczas nabożeństwa klęczą.

Skabellów czyli genufleksorów⁹ pięknej stolarskiej roboty, zielono malowanych, jest sztuk *in numero* 10, *ditto* niemalowanych także sztuk 10. [20]

Srebro kościelne

Monstrancja niewielka w promienia cała wyzłacanna sztuk 1.

Puszka na komunikanty cała pozłacanna średniej wielkości sztuk 1.

⁹ Genufleksor – klęcznik.

- Kielichów dużych całkiem wyłączannych sztuk 4.
Kielichów mniejszych takoz wyłączannych sztuk 7.
Kielichów *intus* tylko wyłączannych sztuk 3.
Patyn większych i mniejszych połączannych sztuk 18.
Puszczyka mała na oleja *sacra* sztuk 1.
Lichtarzów większych sztuk 6.
Ditto mniejszych sztuk 12.
Kierców czyli lichtarzów wielkich sztuk 2.
Krzyż z korpusem duży sztuk 1.
Krzyż takoz z korpusem procesjonalny sztuk 1.
Krzyż staroświecki częścią połączanny z korpusem koralowym sztuk 1.
Trybularz do kadzenia sztuk 1.
Łódka do tegoż trybularza sztuk 1.
Taca pod ampułki sztuk 1.
Ampulek do teje tacy w środku wyłączannych para sztuk 2.
Dzwonek mały sztuk 1.
Wotów większych i mniejszych na ołtarzach zawieszonych sztuk 20.

Relikwiarze

Relikwiarz niewielki połączanny *cum reliquiis Sancti Romualdi* sztuk 1.

Relikwiarz srebrny *cum reliquiis*, to jest *Ligno SS. Crucis* sztuk 1.

Relikwiarz hebanowy duży *in modum duarum pyramidum* robiony, na wierzchu *Agnus Dei cum effigie sancti Romualdi et particulis reliquiarum*, z osóbkami trzema mosiężnymi połączannymi sztuk 1.

Relikwiarz duży hebanowy ze sztuczkami srebrnymi i trzema osóbkami, w którym są dwa *vella* S. Maryi Magdaleny *de Pasis* [s], olejek w ampułce, kawałek habitu szarego za szkłem lokowane sztuk 1. [21]

Relikwiarze dwa wielkie hebanowe z relikwiarzem za szkłem, które stoją na ołtarzu wielkim, z cyfrą i gałkami mosiężnymi sztuk 2.

Relikwiarzów niewielkich drewnianych z sztuczkami srebrnymi, które się *pro festis solemnioribus* na ołtarzu stawiają, sztuk 6.

Relikwiarzów *per modum* snycerskiej roboty drewnianych na pul-

ment posrebrzanych, w których są różne relikwie na aksamicie za szkłem lokowane, *Agnus Dei* w środku sztuk 2.

Relikwiarzów takż we wszystkim pierwszym podobnych, które *pro festis solemnioribus* używają się sztuk 2.

Krzyżyk kryształowy w heban oprawny na cymborium lokowany, w którym są różne relikwie świętych sztuk 1.

Relikwiarz *ad dandam pacem* hebanowy w srebro oprawny sztuk 1.

Relikwiarz, w którym znajdują się dwa kawałki tawty [s] *S. Francisci Salesii*, kawałek chusty maczanej w olejku jego sztuk 1.

Relikwiarzów w drzewo oprawnych *quondam* pozłacanych, w których są relikwie Świętych i *Agnus Dei* sztuk 2.

Pudełek z relikwiami *cum authenticis suis* sztuk 5.

Agnus Dei większych i mniejszych z relikwiami za szkłem oprawnych w ogóle sztuk 4.

Relikwiarz *cum effigie* S. Franciszka Seraficznego z wosku robionej sztuk 1.

Relikwiarz *cum effigie* S. Krzysztofa Męczennika sztuk 1.

Relikwiarz *per modum* monstrancji snycerskiej roboty, drewniany pozłacany *cum reliquiis* S. *Dignee M[artyris]* sztuk 1.

Relikwiarzów *per modum* monstrancji snycerskiej takż roboty, posrebrzanych, drewnianych większych i mniejszych sztuk 4.

Relikwiarzów zwierciadlanych *cum authenticis suis* w części podtluczonych sztuk 6.

Relikwiarz *cum effigie Christi Domini parvuli* z wosku robionej, z ramami snycerskiej roboty na polu [22] miejscami wyzłacannymi *cum reliquiis intus* sztuk 1.

Cyna kościelna

Lichtarzów dużych na wielkim ołtarzu sztuk 12.

Krzyż z korpusem na tymże ołtarzu sztuk 1.

Lichtarzów mniejszych na czterech pobocznych ołtarzach sztuk 18.

Lichtarzów małych w kapitularku sztuk 6.

Tacek pod ampułki sztuk 3.

Ampulek na wino i wodę par 4 sztuk 8.

Lichtarzőw małych ręcznych sztuk 18.

Lawatyrz na wodę do umycia rąk księży do mszy sztuk 1.

Dzbanków do kwiatów letnich par 8 sztuk 16.

Mosiądz

Lampa duża przed wielkim ołtarzem sztuk 1.

Kociołek na święconą wodę sztuk 1.

Lichtarzy niewielkich spiżowych sztuk 8.

Mis do przemywania purfikatyrzy sztuk 2.

Tacek *quondam* posrebrzanych sztuk 2.

Miedź

Patelnia wielka do lania świec wybielana sztuk 1.

Kociołków do topienia wosku wybielanych sztuk 3.

Panewka do robienia stoczków wybielana sztuk 1.

Łyżek do brania wosku wybielanych sztuk 3.

Konewka do święcenia wody sztuk 1.

Ornaty białe

Primo. Materii litej złotej z kolumnami haftu grubego srebrem i złotem przerabianego z podszewką różową kitajkową¹⁰ bez garnituru, z galonkami złotymi francuskimi sztuk 2. [23]

2do. Aksamitny, paliowy, wypłowiały z kolumną czerwoną, także aksamitną słuszkami srebrnymi połączanymi, turkusem nasadzonymi w różne floresy ozdobiony galonem złotym obwiedziony, z podszewką różową płótna glansowanego¹¹ z całym garniturem sztuk 1.

3tio. Lamy francuskiej z kwiatami złotymi i w kolorach różnych, jedwabnych, galonkami złotymi obwiedziony z podszewką kitajkową różową z całym garniturem sztuk 1.

¹⁰ Kitajka – jedwab chiński.

¹¹ Glansowany – lśniący, polerowany.

4to. Lamy francuskiej na dnie białym w kwiaty złote i innymi jedwabnymi, z galonem złotym, z podszewką kitajkową, różową, kolumną zaś haftu grubego srebrem i złotem przerabianego z całym garniturem sztuk 1.

5to. Na dnie białym w kwiaty srebrne z galonkami złotymi z podszewką różową płótna glansowanego z całym garniturem sztuk 1.

6to. Lamy białej francuskiej z kolumną także białą staroświecką z galonkami złotymi i z podszewką niebieską kitajkową z całym garniturem sztuk 1.

7mo. Materii francuskiej w kwiaty różne z kolumną w kwiaty złote białe z galonkami złotymi i z podszewką różową płótna klejonego z całym garniturem sztuk 1.

8vo. Gredyturowy w kwiaty złote i jedwabne, z kolumną zaś czerwoną z kwiatami złotymi, z koronkami srebrnymi i kitajką różową podszyty z całym garniturem sztuk 1.

9no. Stoszkowy z czerwonymi kwiatami złotem przerabianymi, z galonkami złotymi, podszewką różową płótna glansowanego z całym garniturem sztuk 1.

10mo. Materii francuskiej złotej z kwiatami różnymi, jedwabnymi z kolumną białą takiejże materii, z galonkami srebrnymi, różową kitajką podszyty z całym garniturem sztuk 1. [24]

11mo. Materii francuskiej koloru cytrynowego w różne kwiaty z kolumną fioletową takiejże materii, z galonkami srebrnymi, i z podszewką z płótna glansowanego z całym garniturem sztuk 1.

12mo. Lamy srebrnej z kolumną zieloną, z koronkami srebrnymi, kitajką zieloną, podszyty z całym garniturem sztuk 1.

13. Sztofu¹² francuskiego w różne kwiatki z galonkami szachowymi, i podszewką niebieską, płótna glansowanego z całym garniturem sztuk 1.

14. Gredyturowy¹³ z złotymi kwiatkami i kolumną czerwoną płótnem glansowanym czerwonym podszyty, galonkami szychowymi¹⁴ obwiedziony z całym garniturem sztuk 1.

¹² Sztof – materiał, tkanina.

¹³ Gredyturowy – zrobiony z ciężkiego jedwabiu francuskiego (gredyturu).

¹⁴ Szychowny – wykonany ze sztucznego złota, imitujący złoto.

15. Materii francuskiej w różne kwiaty, z galonkami szychowymi, niebieskim płótnem glansowanym, podszyty z całym garniturem sztuk 1.

16. Takiejże materii jedwabiem haftowany, galonkami szychowymi obwiedziony, z podszewką szarą, płótna glansowanego z całym garniturem sztuk 1.

17. Gredyturowy takiz haftowany, z taśmami jedwabnymi żółtymi, i podszewką czerwoną, z płótna glansowanego z całym garniturem sztuk 1.

Ornaty białe ferialne

1mo. Morowy w kwiatki jedwabne z kolumną niebieską takiejże materii, tasiemkami żółtymi, jedwabiem obwiedziony, płótnem żółtym glansowanym podszyty z całym garniturem sztuk 1.

2do. Adamaszkowych z kolumnami póltałasowymi w różne kolory, żółtymi półjedwabnymi tasiemkami obwiedzionych, płótnem szarym glansowanych sztuk 4. [25]

3tio. Kitajkowych żółtych z kolumnami różowymi i galonkami szychownymi płótnem popielatym podszytych sztuk 2.

4to. Bagazjowy¹⁵ z niebieską kolumną i taśmami żółtymi półjedwabnymi, popielatym płótnem glansowanym podszyty z całym garniturem sztuk 1.

5to. Szkotowych w różne kwiatki z taśmą żółtą, półjedwabną, płótnem szarym glansowanym podszytych z garniturem sztuk 2.

6to. Lustrynowy z włóczkową kolumną różnej farby, tasiemkami żółtymi, półjedwabnymi obwiedziony, płótnem czerwonym podszyty sztuk 1.

Wela białe z bursami i palkami

1mo. Lamy francuskiej bogatej w różne kwiaty sztuk 8.

2do. Adamaszkowych w różne kwiaty sztuk 5.

3tio. Ałasowe złotem haftowane, z różnymi kwiatami sztuk 1.

4to. Gredyturowe z różnymi kwiatami sztuk 1.

5to. Szkotowych ferialnych sztuk 10.

¹⁵ Bagazjowy – perkalowy.

Ornaty czerwone solenne

1mo. Koloru pomarańczowego z złotymi kwiatami i takież galonami materii adamaszkowej, kitajką zieloną podszyty z całym garniturem sztuk 1.

2do. Francuskiej materii w kolorze jabłonkowym z kwiatami srebrnymi, z koronkami także srebrnymi, kitajką zieloną podszytych z całym garniturem sztuk 3.

3tio. Aksamitu koloru ciemno-czerwonego z galonkami srebrnymi, niebieską kitajką podszyty z garniturem sztuk 1.

4to. Materii francuskiej koloru różowego srebrem przyrabianej z galonkami także srebrnymi, żółtą kitajką podszyty sztuk 1. [26]

5to. Takież materii z kwiatami jedwabnymi, galonkami srebrnymi, zieloną kitajką podszyty z całym garniturem sztuk 1.

6to. Adamaszkowy w kwiaty złote z galonkami srebrnymi z podszewką kitajkową żółtą z całym garniturem sztuk 1.

7to. Materii francuskiej koloru różowego w kwiaty jedwabne z koronkami srebrnymi, podszewką niebieską kitajkową podszyty z całym garniturem sztuk 1.

8vo. Prusionowy [s] blade-czerwony z kolumną czerwoną z kwiatami żółtymi, jedwabnymi, galonkami srebrnymi obwiedziony, glansowanym płótnem podszyty z całym garniturem sztuk 1.

9no. Materii francuskiej koloru jabłonkowego z kwiatami złotymi i srebrnymi, z kolumną czerwoną, galonkami złotymi obwiedziony, kitajką zieloną podszyty z całym garniturem sztuk 1.

10mo. Aksamitny z kolumną haftowaną złotem na dnie srebrnym, galonkami złotymi obwiedziony, niebieską kitajką podszyty z całym garniturem sztuk 1.

11mo. Prusianowy koloru żółtego z także kolumną w kwiaty różne jedwabne z galonkami srebrnymi, podszewką płótna zielonego glansowanego z całym garniturem sztuk 1.

12mo. Półatłasowy w różne paski z koronkami srebrnymi, płótnem niebieskim glansowanym podszyty z całym garniturem sztuk 1.

13tio. Morowy z kwiatkami złotymi i kolumną białą, z koronkami srebrnymi i podszewką zieloną, kitajkową z całym garniturem sztuk 1.

14to. Parterowy żółty w różne kwiaty, z kolumną białą odmienną takż w różne kwiaty, z galonkami srebrnymi, podszewką z płótna glansowanego czerwona z garniturem całym sztuk 1. [27]

15to. Parterowych z kwiatkami białymi jedwabnymi z galonkami srebrnymi, z podszewką niebieską kitajkową i garniturem sztuk 2.

16to. Prusianowy w kwiatki różne, z kolumną paliową, francuskiej materii, z galonkami srebrnymi i podszewką płótna glansowanego żółtą z całym garniturem sztuk 1.

17mo. Kapa aksamitna z kolumną, białą półłamową z galonkami i fręzlami złotymi, niemniej z podszewką płócianną, różową, glansowaną sztuk 1.

18vo. Dalmatyki takż aksamitne z kolumnami białymi półłamowymi, z galonkami złotymi, płótnem glansowanym, różowym podszyty sztuk 2.

Ornaty czerwone ferialne

1mo. Adamaszkowy z fręzlami jedwabnymi, zielonymi, glansowanym płótnem podszyty z całym garniturem sztuk 1.

2do. Adamaszkowy z kolumnami białymi, półłamowymi w różne kwiatki, z tasiemką żółtą jedwabną i podszewką płótna zielonego glansowanego z garniturem sztuk 2.

3tio. Morowy z tasiemkami jedwabnymi, płótnem szarym glansowanym podszyty z całym garniturem sztuk 1.

4to. Kamlotowy z tasiemkami półjedwabnymi, płótnem zielonym podszyty z całym garniturem sztuk 1.

5to. Kałamajkowych z kolumnami popielatymi, półjedwabnymi tasiemkami obwiedzionych, płótnem szarym glansowanym podszytych z całym garniturem sztuk 6.

6to. Adamaszkowy stary z taśmą półjedwabną, płótnem niebieskim glansowanym podszyty sztuk 1. [28]

Wela czerwone z bursami i palkami

1mo. Materii francuskiej w różne kwiaty sztuk 8.

2do. Adamaszkowych sztuk 2.

- 3tio. Prusianowy sztuk 1.
- 4to. Aksamitny sztuk 1.
- 5to. Kitajkowych sztuk 11.

Ornaty zielone solenne

1mo. Ałasowych z galonkami srebrnymi i złotymi, z podszewką różnego płótna, glansowanego i garniturem sztuk 3.

2do. Gredyturowych z paskami złotymi i kwiatkami jedwabnymi białymi, z koronką złotą, niebieskim płótnem glansowanym podszytych z całym garniturem sztuk 2.

3tio. Materii francuskiej z kwiatami srebrnymi, galonkami takż srebrnymi obwiedzionych, płótnem glansowanym, czerwonym podszytych z garniturem sztuk 2.

4to. Aksamitny z galonkami szychowymi, płótnem szarym glansowanym podszyty z całym garniturem sztuk 1.

Ornaty zielone ferialne

1mo. Morowy z fręzlami jedwabnymi, płótnem żółtym glansowanym podszyty z całym garniturem sztuk 1.

2do. Kamlotowych z taśmami półjedwabnymi, płótnem glansowanym szarym podszytych z garniturem sztuk 3.

3tio. Materii francuskiej z fręzlami jedwabnymi, płótnem glansowanym, niebieskim podszyty z garniturem sztuk 1.

Wela zielone z bursami i palkami

- 1mo. Materii francuskiej [w] złote kwiaty sztuk 2.
- 2do. Kitajkowych gładkich sztuk 7. [29]
- 3tio. Ałasowych gładkich sztuk 2.

Ornaty niebieskie solenne

- 1mo. Materii francuskiej z kwiatami srebrnymi i jedwabnymi z

kolumną zieloną takiejże materii, z koronkami srebrnymi i podszewką płótna glansowanego różowego z garniturem sztuk 2.

2do. Drojetowy z kolumną morową, białą sztuk 1.

3tio. Adamaszkowy z kolumną czerwoną, galonkami srebrnymi obwiedziony, z podszewką płótna glansowanego czerwoną z całym garniturem sztuk 1.

4to. Kitajkowy z galonkami srebrnymi, płótnem glansowanym czerwono podszyty, z całym garniturem sztuk 1.

5to. Aksamitu ciemnego fręzlami srebrnymi, płótnem glansowanym szarym podszyty z całym garniturem sztuk 1.

Ornaty niebieskie ferialne

1mo. Kartunowych z kolumnami czerwonymi, takiejże materii półjedwabnymi taśmami obwiedzionych, płótnem glansowanym, szarym podszytych z całym garniturem sztuk 6.

2do. Kamlotowych z kolumnami białymi, jedwabnymi fręzlami obwiedzionych, płótnem niebieskim glansowanym podszytych z całym garniturem sztuk 2.

3tio. Kitajkowych starych z taśmami półjedwabnymi, płótnem szarym glansowanym podszytych z całym garniturem sztuk 2.

4to. Kałamajkowy z taśmami jedwabnymi, płótnem zielonym glansowanym podszyty z całym garniturem sztuk 1.

5to. Kitajkowych z fręzlami półjedwabnymi, płótnem szarym glansowanym podszytych z całym garniturem sztuk 2. [30]

Wela niebieskie z bursami i palkami

1mo. Ałasowych z galonkami srebrnymi płótnem podszytych sztuk 5.

2do. Kitajkowych z jedwabnymi taśmami sztuk 13.

Ornaty czarne solenne

Gredyturowych z kolumnami odmiennymi, galonkami srebrnymi obwiedzionych, płótnem glansowanym różnego koloru podszytych z całym garniturem sztuk 6.

Ornaty czarne ferialne

Materii szkotowej z kolumnami białymi, galonkami szychowymi i jedwabnymi obwiedzionych, płótnem glansowanym różnego koloru podszytych z całym garniturem sztuk 6.

Wela czarne z bursami i palkami

1mo. Gredyturowych z galonkami złotymi i srebrnymi sztuk 6.

2do. Materii francuskiej z taśmami jedwabnymi sztuk 7.

Konopea czyli firanki na cymborium

1mo. Sztofu francuskiego na dnie białym z kwiatami złotymi i galonkiem takimże sztuk 1.

2do. Materii francuskiej z kwiatami jedwabnymi różnego koloru i galonkiem szychowym na dnie białym sztuk 1.

3tio. Materii póładamaszkowej na dnie białym z taśmą żółtą, jedwabną sztuk 1.

4to. Ałtasu pomarańczowego w kwiatki złote, galonkami szychowymi obwiedzione sztuk 1.

5to. Póładamaszkowe w kwiatki białe z taśmą półjedwabną na dnie czerwonym sztuk 1.

6to. Gredyturowe niebieskie z taśmą półjedwabną sztuk 1.

7mo. Półałasowe zielone w kwiatki różne z taśmą jedwabną sztuk 1. [31]

Baldachim aksamitu czerwonego z galonkami, fręzlami złotymi, całkiem dobry sztuk 1.

Firanki

1mo. Lamy złotej bogatej w kwiatki różne z galonami i fręzlami złotymi do wielkiego ołtarza służące sztuk 1.

2do. Materii francuskiej na białym dnie z kwiatami i galonami złotymi do tegoż ołtarza służące sztuk 1.

3tio. Materii francuskiej także na białym dnie z kwiatami srebrnymi i galonkiem do tegoż wielkiego ołtarza sztuk 1.

4to. Gredurowe niebieskie z kwiatami srebrnymi i koronkami takimiz do ołtarza chórowego służące sztuk 1.

5to. Materii francuskiej z fręzlami jedwabnymi do tegoż chórowego ołtarza służące sztuk 1.

6to. Karmazynowych sukiennych, płótnem glansowanym czerwonym odszytych z krzyżami atłasu żółtego wykładanymi, do drzwi chórowych należnych para 1 sztuk 2.

7mo. Sukna żółtego koloru, płótnem białym podszytych z czerwonymi w środku krzyżami takoz sukiennymi, do tychże drzwi chórowych używających się, sztuk 2.

Antepedia białe

1mo. Na aksamicie karmazynowym z osobami i floresami lanymi i wybijanymi srebrnymi, w wielu miejscach wylęcannymi sztuk 1.

2do. Aksamitu białego z kolumnami czerwonymi aksamitnymi i floresami srebrnymi wybijanymi pozłęcannymi sztuk 1.

3tio. Haftu grubego z złotymi floresami na dnie srebrnym tkanym bez galonów sztuk 1.

4to. Sztofu francuskiego w kwiaty różne litery jedwabne z galonkami i fręzlami złotymi sztuk 1.

5to. Materii francuskiej w różne kwiaty z galonami i fręzlami złotymi sztuk 1. [32]

6to. Półłamowe w kwiatki srebrne z galonkami i koronką złotą sztuk 1.

7mo. Półłamowych gładkich z koronkami i galonkami złotymi sztuk 2.

8vo. Haftowane włóczką na dnie białym z taśmami jedwabnymi złotymi sztuk 1.

9no. Morowe w różnych kolorach z galonkami szychowymi sztuk 1.

10mo. Półłamowe z galonkami złotymi i fręzlami sztuk 1.

11mo. Lamy letniej z galonkami i fręzlami złotymi sztuk 1.

12mo. Drojetowe w kwiaty różne z taśmami jedwabnymi sztuk 1.

13tio. *Ditto* z kolumnami włóczkowymi, z galonkami srebrnymi sztuk 1.

14to. Sztofowych z kwiatami drobnymi złotymi i galonkami sztuk 2.

- 15to. Kamlotowe w kwiatki różne i taśmą złotą półjedwabną sztuk 1.
- 16to. Morowe z kwiatkami różnymi i taśmą jedwabną sztuk 1.
- 17mo. Adamaszkowe w różne kwiaty z koronkami srebrnymi sztuk 1.
- 18vo. Na płótnie malowanych kolorem zielonym na dnie białym w różne floresy sztuk 2.

Antepedia czerwone

- 1mo. Ałtasu pomarańczowego z kwiatami złotymi i galonkami srebrnymi sztuk 1.
- 2do. Ditto w paski cieliste i białe z kwiatami srebrnymi i jedwabnymi oraz koronkami złotymi sztuk 1.
- 3tio. Parterowe z kolumnami sztofowymi w różne kwiaty na dnie żółtym galonkami srebrnymi sztuk 1.
- 4to. Pólatłasowe z galonkami i fręzlami złotymi sztuk 1.
- 5to. Pólatłasowe z taśmami półjedwabnymi złotymi sztuk 1.
- 6to. Adamaszkowe z taśmą półjedwabną złotą sztuk 1.
- 7mo. Morowe z kwiatami, fręzlą i galonkami srebrnymi sztuk 1. [33]

Antepedia zielone

- 1mo. Aksamitne z fręzlą i galonkami srebrnymi sztuk 1.
- 2do. Pólatłasowe z taśmami półjedwabnymi sztuk 1.

Antepedia niebieskie

- 1mo. Aksamitne z fręzlami i galonkami srebrnymi sztuk 1.
- 2do. Gredyturowe z kolumnami czerwonymi z taśmami półjedwabnymi sztuk 1.
- 3tio. Półjedwabne z taśmami półjedwabnymi sztuk 1.
- 4to. Gredyturowe z krzyżem białym i galonkiem szychowym sztuk 1.

Sukna do zasłania gradusów

- 1mo. Czerwone stare sukna ordynaryjnego sztuk 1.
- 2do. Granatowe stare sukna ordynaryjnego sztuk 1.

3tio. Kobierczyków starych wełnianych sztuk 3.

4to. Przyściłek na ołtarze koloru zielonego starych sztuk 8.

Bielizna kościelna

1mo. Alb z koronkami srebrnymi kitajką różową podszytych z humerałami takż galonkami srebrnymi sztuk 2.

2do. Alb z koronkami niciannymi na kitajce różowej z humerałami takimiż sztuk 3.

3tio. Alb z koronkami niciannymi na kitajce karmazynowej z humerałami takimiż sztuk 2.

4to. Alb z koronkami szerokimi niciannymi na płótnie różowym glansowanymi z humerałami takimiż sztuk 4.

5to. Alba z koronką nicianną na kitajce zielonej z humerałami takimiż sztuk 1.

6to. Alba z nicianną koronką szeroką na płótnie niebieskim z humerałami takimiż sztuk 1. [34]

7mo. Alba z koronką nicianną szeroką na płótnie czarnym glansowanym z humerałem takimże sztuk 1.

8vo. Alb ferialnych z koronkami różnymi niciannymi i humerałami takimiż sztuk 42.

9no. Komży z koronkami różnymi niciannymi sztuk 10.

10mo. Obrusów z szlakami litymi i bagazjowymi w różne kolory okładanych sztuk 6.

11mo. Obrusów ferialnych z różnymi szlakami sztuk 20.

12mo. Obrusów spodnich na ołtarze sztuk 12.

13tio. Ręczników dużych do ławatyra sztuk 22.

14tio. Ręczników małych do ołtarzów sztuk 80.

15to. Tuwalni¹⁶ muślinowych z kwiatki różne wyszywanych sztuk 3.

16to. *Ditto* muślinowych z kwiatkami białymi sztuk 3.

17mo. Tuwalnia muślinowa czarna sztuk 1.

¹⁶ Tuwalnia – chusta, welon.

Mszaly

1mo. W srebro oprawionych na aksamicie czerwonym, zielonym i skórze czerwonej sztuk 3.

2do. Codziennie używających się w czarną skórę oprawionych sztuk 10.

3tio. Rekwialnych w półskórek oprawnych sztuk 12.

Kwiatów włoskich w dzbanuszki drewniane, posrebrzane wsadzonych na ołtarzu wielkim znajdujących się par 6 sztuk 12.

Kwiatów jedwabnych i papierowych starych w dzbanuszkach drewnianych różną farbą malowanych na ołtarzykach znajdujących się większych lub mniejszych par 8 sztuk 16. [35]

Dzwony są zawieszane na wieży murowanej między kościołem i zakrystią sytuowanej, w której znajduje się dzwonów cztery. Pierwszy, największy, który może ważyć około kamieni¹⁷ sto, drugi mniejszy, który może ważyć około kamieni siedemdziesiąt, trzeci mały, który może ważyć około kamieni dwadzieścia cztery, czwarty najmniejszy kilka kamieni ważący.

Dzwonków także małych przy ołtarzach w kościele do mszy świętej służących większych i mniejszych znajduje się sztuk osiem.

W końcu eremu nad Niemnem jest dzwonnica murowana wysokości więcej jak łokci 60 mająca, w niej na dolnej kondygnacji jest zrobiona salka na kształt altany z dwiema oknami i dwiema podwójnymi szaro-malowanymi drzwiami na zawiasach i krukach żelaznych, zamkami wnętrznymi, przy której w tyle ku Niemnu jest galeria murowana na wierzchu kamieniem ciosanym wykładana, z dwoma ławkami murowanymi, kamieniem takimże wyścielanymi i posadzką z kamienia ciosanego. Z tej galerii jest prospekt na Niemen najprzedniejszy. W górze tej dzwonnicy są cztery okna, między którymi był zawieszony dzwon najmniej 150 kamieni ważący, który w roku 1794 w czasie rewolucji krajowej został zdjęty, potłuczony i do Kowna dla przelania na harmaty z dyspozycji na ówczas rządowej zawieszony. Lecz że ten [36] projekt skuteczniejszy

¹⁷ Kamień – w okresie staropolskim był równy ok. 13 kg.

nie został, z tej przyczyny później konwentowi lub nie w całości jest zwrócony, i dotychczas w kawałkach leży. Dzwonnica sama jest gontami kryta, nad której dachem jest kopuła mała, także gontami kryta, czerwoną farbą malowana, w tej krzyż wielki, żelazny, takąż farbą malowany.

Szpitala funduszowego żadnego nie ma ani składek żadnych pobożnych na utrzymanie ubogich. Konwent jednak pilnując się regułą przepisanej gościnności i miłosierdzia przyjmuje pielgrzymów ubogich i wszelkich ludzi wspiera potrzebujących, i czyni dla nich w czasie tejsze gościnności przyzwoitą wygodę oraz ile możność dozwala, rozdawa jałmużnę.

Nabożeństwo codziennie odprawuje się porządkiem następującym. O godzinie pierwszej po północy zaczyna się jutrznia i trwa do godziny trzeciej, po której zakończonej dzwoni się na salutację, o godzinie szóstej z rana zaczyna się pryma, po której zakończonej odprawuje się medytacja, po tej wychodzą mszy święte i około godziny ósmej kończy się nabożeństwo ranne. O godzinie dziewiątej zaczyna się tercja, po której zakończonej odprawuje się msza święta konwentualna za fundatorów. Po tej zakończonej odprawia się seksta. W niedzielę, poniedziałek, wtorek, czwartek i sobotę odprawia się nona o godzinie dwunastej, w środę zaś i piątek – o godzinie jedenastej. Po której zakończonej [37] dzwoni się na salutację. Po południu o godzinie trzeciej schodzą się na nieszpory, które trwają więcej pół godziny. Kompleta zaś odprawuje się stosownie do czasu przed samym zachodem słońca. Po której zakończonej odprawia się powtórna medytacja. Po tej w końcu dzwoni się na salutację, później zaś dzwoni się na pacierze za dusze zmarłych. Każdego dnia odprawia się w dni *per rubrum* wyznaczone *officium de Beata* w chórze po godzinach *officii Divini*, innych zaś dni i czasów odprawia się toż nabożeństwo przez nowicjuszków z majstrem, a *privatim* każdy zakonnik onęž dopełnić jest obligowanym. W niedzielę i święta odprawia się tymże samym porządkiem wszystkie nabożeństwa, jak i w dni powszednie, oprócz tylko, że w te dni po prymie bywają suplikacje *coram exposito Sanctissimo*, po tym msza druga, i po sekście około godziny dziesiątej *ultima*.

Bractwa żadnego przy tym kościele nie ma. Odpusty wiecznymi czasy od Stolicy świętej Apostolskiej nadane są dwa: pierwszy dnia 19 czerwca w dzień świętego Romualda, drugi dnia drugiego lipca w dzień Najświętszej Maryi Panny Nawiedzenia. Na które to odpusty wielki kong-

res ludu obojey płci bywa, i oprócz tych dwóch festów kobietom wedle zalecenia reguły, by ani w kościół ani w obręb eremu nie wchodziły, zakazano aż chyba zezwoleniem *loci ordinarii* [38] lub też najwyższego zwierzchnika *Ordinis*. Odpusty zaś inne samemu tylko zgromadzeniu pozwolone opuszczają się.

Obligacje funduszowe i z późniejszego pobożnego nadania wiecznymi czasy trwać mające, w przeciągu całego roku, w każdym tygodniu obowiązany jest konwent *sub constientia* [s] odprawić mszy dwadzieścia. Aniwersarów do roku przypadających odprawuje się z całym *officium* i ze mszami całego zgromadzenia (oprócz odprawującego mszę konwentualną) funduszowych *in numero* siedem, *ditto ex constitutione gratis pro omnibus defunctis* jeden, *pro fratribus et benefactoribus* jeden, *pro parentibus eremitarum* jeden, *pro eremitis in anno defunctis* jeden. Te wszystkie cztery anniwersarze odprawują się *cum omnibus missis, excepta conventuali, cum toto officio*. Aniwersarów także *cum uno nocturno et una missa pro benefactoribus* jest 3.

Skarby żadnej przy kościele nie ma i żadna inna jałmużna konwentowi czyniona nie była, oprócz w czasie dwóch festów wyżej wyrażonych, składają się w ofercie do kamienia, mniej lub więcej czasem wosku, i do kilkunastu złotych pieniędzy, które się natychmiast rozdają ubogim oraz na msze do kilkuset złotych, z których konwent zostawiwszy sobie tyle, ile w przeciągu dwóch miesięcy odprawić może, resztę rozdaje innej reguły zakonnikom żądającym. [39]

In presbiterio jest lampa mosiężna, wisząca, w której dzień i noc ogień nie ustaje, czego najbardziej przełożony dostrzega.

Najświętszy Sakrament w dobrze zamczystym cyborium (od którego klucz chowa się w zakrystii) z przyzwoitym uszanowaniem i czcią konserwuje się, i renowację jego czyni się co niedzielę. Ekspozycja tegoż Najświętszego Sakramentu w monstrancji czyni się raz w dzień świętego Romualda, drugi raz w dzień Najświętszej Maryi Panny Nawiedzenia podczas odpustu, trzeci raz *a prima die Corporis Christi usque ad octavam inclusive*, czwarty raz do Grobu aż do Rzurekcji, w niedzielę zaś i każde święta na mszę suplikacyjną wystawuje się w puszcze.

Kazania i nauki ani w niedzielę, ani w czasie festów wedle reguły przez zakonników nie bywają mawiane. Jednakowoż w czasie dwóch

festów wyżej wyrażonych, gdyby jaki przybyły kapłan innego zakonu chciał one opowiadać, reguła ani zakon nie broni. W niedzielę jednak Wielkiego Postu, aby nauki i katechizmy dla czeladzi konwentowi służącej bywały, przełożeni tegoż konwentu kapłanom do tego zdatnym nakazali, co w egzekucji zostaje.

W kościele i klasztorze ochędoztwo [s] najprzyzwoitsze zachowuje się, i najmniejszej ruiny oraz dezolacji w budowlach konwenckich zapobiega się. [40]

Opisanie klasztoru

Przyjeżdżając z Kowna blisko ćwierć mili przed klasztorem zaczyna się puszcza klasztorna z drzewa sosnowego, jodłowego, dość wielkiego, składająca się, przez którą przejechawszy, podjeżdżając pod klasztor, jest brama wielka, kamienna, gipsaturą rżnięta z kamienia, ozdobiona dwiema na wierzchu, obok stojącymi kamiennymi statuami, i dwiema w framugach teje bramy podobnie znajdującymi się poniżej z takiegoż kamienia statuami. U teje bramy są wrota podwójne, drewniane, gruntowne, malowane, na zawiasach i hakach żelaznych, z klamką. Za którą to bramą wedle reguły kamendulskiej oprócz dwóch ingresów, wyżej wymienionych, pod ekskomuniką papieską na teje bramie zawieszoną kobietom wchodzić nie wolno. Od teje bramy prostą linią zaczyna się mur średniej wysokości, dachówką pokryty, na kroków szesnaście jeden od drugiego odległy, i ciągnie się kroków 150 aż do furty. Furta na dwa piętra murowana, łokci 15 długości, a 8 szerokości mająca. Do teje wchodząc jest wejście obszerne i wysokie, kamieniem ciosanym z frontu okładane. Po bokach jego są cztery postumenta z kamienia ciosanego, na których wspierają się murowane kolumny. Nad tymi kolumnami są kapitele cztery z kamienia także ciosanego, nad tymi zaś kapitelami jest gzyms wspinały, pierwsze piętro od drugiego odgradzający i dachówką pokryty. W furcie [41] jest posadzka z kamieni wielkich, ciosanych, dookoła ścian są ławeczki dębowe, stolarskiej, dobrej roboty, okien średniej wielkości kamieniem rżniętym okładanych za kratami żelaznymi dwa; na czterech ścianach historie malarskiego wyrażenia dość piękne, pod sklepieniem herby fundatorskie, resztę zaś sklepienia jest malowaniem

i gipsową sztukaterią przyozdobione. W tejże furcie po prawej stronie wisi w kącie linka z krzyżykiem na końcu drewnianym, malowanym, dla dzwonięcia na furtianą do klasztoru przychodzącym.

Przeszedłszy wprost od wejścia są drzwi do furty klasztornej przed frontem kościoła będącej wielkie, podwójne z furtką, tarciami i nitami żelaznymi gruntownie futrowane, na krukach i zawiasach żelaznych, z zamkiem wewnętrznym, gruntownym, wpół dragiem zasuwane, przez które wszedłszy furta klasztorna tejże samej szerokości i długości jak i pierwsza; w niej posadzka z kamienia dużego, ciosanego, ściany wapnem wybielone, ławki dębowe, gruntownej stolarskiej roboty dookoła ścian. Sklepienie gipsaturą i malowaniem gustownym przyozdobione i okien bez krat średniej wielkości dwa. Po prawej ręce od wejścia są schody kamienne, żelazem spajane o trzech trepach od stacji rządcy klasztornego. Do tej wchodząc są pilastry marmuru szarego ciosanego, gzyms w trójkąt powiązany, z muru nade drzwi wysadzony także kamienny.

Wchodząc do stacji rządzieckiej [42] są drzwi dębowe pojedyncze, niemalowane, filongowej [s] roboty na krukach i zawiasach żelaznych z zamkiem wewnętrznym. Przez te wchodząc są sionki małe, w których jest posadzka ceglanna, stalowanie z tarcic, okno jedno za kratą żelazną. Po prawej zaś ręce od wejścia w tychże sionkach jest przepierzenie z tarcic, za którymi są drugie drzwi do schodów na drugie piętro furty. Wprost od wejścia przez sionki są drzwi do celi rządzieckiej dębowe w uszakach drewnianych dębowymi tarciami opierzonych na zawiasach i krukach żelaznych gruntownie zamczyste. Przez te wszedłszy do stacji rządzieckiej, w tej jest podłoga i stalowanie białe malowane z tarcic, okno jedno za kratą żelazną z okiennicami podwójnymi dębowymi. Po prawej ręce od wejścia jest kominek murowany, przy nim piec kaflany, biały, na końcu którego są drzwi do komórki zamczyste na skład rzeczy służącego. W tej jest okno jedno za kratą żelazną w stronę ku Kownowi. Naprzeciw drzwi od wejścia do stacji rządzieckiej są drugie do celki, na skład ksiąg, rejestrów, pieniędzy, itd. służącej. W tej posadzka ceglanna, okno jedno na dziedziniec klasztorny za kratą żelazną, z okiennicami, i stalowanie z tarcic.

Po lewej zaś stronie od wejścia do furty jest stacja zakrystiana, schody, drzwi, pilastry i gzymsy uniformowe z stacją rządziecką mająca.

Wchodząc do stancji furtiańskiej [43] są sionki małe, w tych okno jedno za kratą żelazną, posadzka ceglanna, stalowanie z tarcic. W lewym boku tych sionek jest przepierzenie z tarcic z drzwiami zamczystymi, i za tym celka mała, gdzie mieszka furtian. W tej drzwi ordynaryjne, zamczyste, piec kaflowy, zielony, okno za kratą żelazną niewielkie jedno. Przeszedłszy przez sionki wprost drzwi pojedynkowe między uszakami drewnianymi filongowej roboty, na zawiasach i krukach żelaznych, z zamkiem wewnętrznym, przez które wchodzi się do izby gościnnej. W tej posadzka ceglanna, po lewej ręce kominek, przy nim piec z kaflów zielonych, okien dwa za kratami żelaznymi, stalowanie z tarcic, ław dwie do siedzenia stolarskiej roboty, stół okrągły, malowany, łóżek dla podróżnych gości usłanych dwa, obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego na murze doskonale malowany 6 łokci wysoki, a 3 łokcie szeroki. Na tym są osoby wyrażone, to jest Najświętszej Maryi Panny Bolesnej, Świętego Jana i Świętej Maryi Magdaleny. Drugi obraz podobnie między oknami na ścianie malowany nieco mniejszy, z wyobrażeniem Najświętszej Maryi Panny Pana Jezusa Konającego na łonie trzymającej. W tejże stancji jest obrazów mniejszych w ramach na płótnie malowanych różnych świętych Pańskich sztuk trzy. Po lewej stronie tej stancji są drzwi pojedyncze, filongowej roboty porządnie zamczyste, przez które się wchodzi do [44] alkierzyka na skład rzeczy służącego; w tym alkierzyku jest posadzka ceglanna, okno jedno średnie za kratą żelazną, i stalowanie z tarcic; po prawej ręce jest przepierzenie z drzwiami na zawiasach i krukach żelaznych z klamką.

Nad furtami *ekstra et intra* będącymi w drugiej kondygnacji jest sala wielka, w tej podłoga i stalowanie z tarcic, okien średnich sześć, wejście zaś do niej przez schody z sionek rządzieckich.

Wychodząc z furty prosto przez plac kościelny aż do drzwi wielkich kościelnych jest droga kamieniami ciosanymi dużymi na dwa rzędy wysłana, więcej 3 łokcie szeroka.

Wyszędłszy zaś z tejże furty i skierowawszy się w prawą rękę mimo stancji rządzieckiej, w końcu tej w jednym ciągu muru pod jedną formą i dachem zaczyna się oficyna, czyli wedle zakonnego wyrazu *furasteria* [s] od furty 20 krokami odległa, do której wchodząc po schodach obszernych kamiennych żelazem spajanych o trzech trepach są drzwi po-

dwójne z tarcic futrowane, na zawiasach i krukach żelaznych, popielato z zielonym malowane, z zamkiem wewnętrznym. Przed tymi są pilastry z kamienia ciosanego i gzyms podwójny z takiegoż kamienia. Na wierzchu zaś tych drzwi jest okienko pojedyncze. Tymi drzwiami wchodzi się na korytarz jednym końcem w prawą rękę od wejścia z stacją rządziecką stykający się, w lewą zaś ku sali wielkiej [45] fundatorskiej. Długość tego korytarza jest kroków 36, szerokość 4. W tymże korytarzu posadzka z kamienia ciosanego, stalowanie z tarcic, alfresko malowane, w środku jego jest latarnia duża, szklanna, w blachę oprawna i pomalowana. Okien na dziedziniec kościelny jest sześć bez krat. Zaczawszy od stacji rządzieckiej po prawym boku idąc do sali fundatorskiej jest drzwi pięcioro filongowej roboty, w uszakach drewnianych, tarcicami stolarską robotą pięknie opierzonych i pomalowanych, na zawiasach i krukach żelaznych, z zamkami wewnętrznymi, do pięciu stacji na przyjęcie gości służących w uniform wymurowanych. Wchodząc do pierwszej stacji przede drzwiami korytarza będącej, po prawym boku od wejścia przede drzwiami jest kominek z cegieł murowany, z gzymsem dużym, przy nim piec biały kaflany, nie nadto dobry. Podłoga z tarcic krótko rżniętych między listwy wyściełana, gładkiej stolarskiej roboty, ściany wapną wybielone, stalowanie z tarcic alfresko malowane. Okien za kratami żelaznymi ku Kownowi średniej wielkości dwa, dziewięć kroków wszerz i wzdłuż mająca. Po prawym boku tej stacji są drzwi na zawiasach i krukach angielskich, z zasuwką i z zaszczepką żelaznymi do drugiej stacji. Łóżek w tejże stacji znajduje się trzy dla gości, pięknej stolarskiej roboty, czysto i ochędźnie usłanych. Druga i trzecia stacja po [46] prawym boku dopiero opisanej będące, są zupełnie co do obszerności i długości okien, drzwi, pieców, stalowania, podłogi, łóżek, stołów, itd., do pierwszej podobne. Czwarta zaś, pominąwszy te trzy, obok z całą rządziecką będąca, co do obszerności długości, itd., także zupełnie do pierwszych trzech podobna, i ta na skład rzeczy gospodarskich służąca. Piąta, węższa, jedno okno mająca, z posadzką ceglanną, obok sali fundatorskiej jest sytuowana. Na korytarzu i we wszystkich czterech celach, w większej prawie połowie rozmaitymi obrazami dość pięknymi i landszaftami sztychowanymi jest przyozdobiono. Wchodząc z korytarza do sali fundatorskiej są pilastry z kamienia ciosanego, z gzymsem w trójkąt wiązany, także

podwójne stolarskiej filongowej roboty, na zawiasach i krukach angielskich, z zamkiem wewnętrznym, przez które wszedłszy też sala jedenaście kroków szerokości, a dwadzieścia dwa długości mająca. Posadzka w niej z kamienia gładko ciosanego, po prawej ręce piec kaflanny biały na sześciu gałkach kamiennych stojący. Po lewej zaś ręce od wejścia między oknami jest komin cały z kamienia ciosanego i wyrzynanego, z gzymsem dużym także kamiennym, gustownie rżniętym. Stalowanie z tarcic al fresco malowane w różne kolory, okien siedem za kratami żelaznymi, [47] ściany w dole kamienną farbą malowane. Koło okien i w miejscach próżnych obrazami niepokrytych także są różne przednie malowania na murze. W tej sali dookoła są ławki drewniane stolarskiej i pięknej roboty, popielato malowane. Stołów długich, malowanych dwa. Po lewej stronie przy drzwiach w framudze jest szafa do chowania naczyń kredensowych, także popielato malowana.

Obrazy w tej sali znajdujące się

1mo. Nade drzwiami są dwa portrety śp. Krzysztofa i Klary Paców, kanclerzów wielkich Wielkiego Księstwa Litewskiego fundatorów eremu i kościoła na płótnie malowane w ramach czarnych po dwa łokcie długości i tyleż szerokości mające, najpiękniejszego malowania i wyrazu.

2do. Udawszy się w prawą rękę ode drzwi jest obraz najmniej sześć łokci długi i tyleż szeroki w ramach drewnianych szerokich malowanych, wyrażający historię z Ewangelii Świętej wyjętą, kiedy Chrystus Pan zostawszy się w Jeruzalem między doktorami ich słuchał i nauczał. Tak to malowanie jest wyborne, że jak tradycja niesie, iż malarz, który ten obraz malował, od godziny brał po dukacie, a wszyscy malarze i wojażyrowie, którzy się na tym gruntownie znają, wydziwić się doskonałości tego malarza nie mogą. [48]

3tio. Na drugiej ścianie między oknami jest obraz tej samej wysokości, jak pierwszy, lecz nieco węższy, Najświętszej Maryi Panny Wniebowzięcie przez aniołów wyrażający, także bardzo piękny i doskonałego malowania, w ramach drewnianych czarno malowanych.

4to. Na trzeciej ścianie także między oknami jest obraz na płótnie malowany, w ramach drewnianych szaro malowanych, co do szerokości

i długości pierwszemu podobny, historię ewangeliczną ofiarowania Pana Jezusa na ręku arcykapłana Symeona w kościele jerozolimskim wyrażający, na którym także obrazie jest wyrażona Najświętsza Maria Panna synogarlice ofiarowująca i wiele innych osób. Ten obraz jest także bardzo wybornego malowania i przedniej sztuki.

5to. Na tejże samej ścianie między dwoma oknami jest obraz na płótnie malowany, co do szerokości i wysokości i ram zupełnie pierwszym podobny, Najświętszej Maryi Panny ze świętą Elżbietą przywitania się wyrażający, tak wybornego malowania, że patrząc na doskonałość tego malarza, który ten obraz i drugi powyżej wyrażony, udał, zdają się jakoby te osoby żywe.

6to. W tejże sali znajduje się także obraz do ośmiu łokci wyżyni, a czterech szerzyni [s] w ramach drewnianych, na płótnie malowany, świętego Romualda fundatora zakonu wyrażający, dość pięknego malowania i zupełnie cały. [49]

Po kątach tejże sali znajduje się siedem landszaftów w ramach drewnianych na płótnie malowanych po sześć łokci wyżyni, a półtora [z] górą szerzyni mających. Na których to landszaftach są odmalowane mapy, czyli planty siedmiu eremów kamaldulskich w Polsce i Litwie fundowanych. W tejże jeszcze sali nad oknami jest portretów siedem po półtora łokcia wysokości, a po łokciu [z] górą szerokości mających, w ramach drewnianych na płótnie malowanych, z podpisami. Pierwszy Jana Kadziłłowskiego, fundatora eremu bieniszewskiego w Wielkopolszcze; drugi Jana Tenczyńskiego, fundatora eremu rytwiańskiego w Sandomierskim; trzeci Michała Wolskiego fundatora eremu bielańskiego za Krakowem; czwarty Jana Sobieskiego króla polskiego, benefaktora [s] eremu wigierskiego; piąty króla Michała fundatora kościoła bielańskiego pod Warszawą; szósty Władysława czwartego króla fundatora eremu także bielańskiego pod Warszawą; siódmy Jana Kazimierza króla polskiego fundatora eremu wigierskiego na Litwie.

Wyszedszy nazad z sali i powracając tym samym korytarzem aż do drzwi przez które się do niego weszło, a z tych wychodząc na schody kamienne, które przy opisanu tego korytarza są wyrażone, aż ku kracie żelaznej w równej linii z kościołem będącej, w prawej stronie [50] od facjaty kościelnej jest stecka kamieniem wielkim [z] górą półtora łokcia

szerokim, ciosanym wysłana. Na środku tej stecki jest studnia nie bardzo głęboka z kamienia ciosanego w cyrkuł murowana, wyżej ziemi na łokci dwa wyprowadzona i gzymsem kamiennym przyozdobiona, nad tą są cztery pręty żelazne, grube, misternej roboty na kształt piramidy, w środku wychyłane, a w górze na kształt wianka związane.

Od rogu z sali fundatorskiej aż do infirmarii w prostej linii z facją kościelną zaczynającej się ciągnie się mur od półtora sążnia¹⁸ wysoki, dachówką kryty, dziedziniec kościelny od ogrodu fruktowego obok tego dziedzińca będącego odgradzający. W przedziale równym tego muru znajduje się oficyna na dziedzińcu kościelnym stojąca, w której, jak twierdzą, że w początkach sam fundator mieszkał. Do tej wchodzą są schody kamienne obszerne o trzech trepach, pilastry około drzwi i gzymś z kamienia szarego ciosanego, przy których są drzwi podwójne z tarcic futrowane, popielatą z zieloną farbą malowane, na zawiasach i krukach żelaznych, z zamkiem wewnętrznym. Przez te wszedłszy jest się podługowata, w niej *quondam* biała kuchnia fundatorska, wielka, którą teraz na kuźnię kowalską przerobiono. Po prawym i lewym boku drzwi jest po jednym oknie, w obydwóch końcach sieni są także drzwi filonkowej roboty, na zawiasach i krukach żelaznych, z zamkiem wewnętrznym do pokoi w tej oficynie będących. W jednym [51] i drugim końcu tej oficyny jest po jednej izbie z alkierzem, w izbach po trzy okna, a w alkierzach po jednym. Posadzka ceglanna porujnowana, stalowanie z tarcic, a kominki w tychże izbach i piece są ordynaryjne. Z izb są drzwi do alkierzów wyżej wzmiankowanych, podobnie do pierwszych, ze wszystkimi rekwizytami. Długość tej oficyny jest kroków 26, a szerokość 10, wysokość zaś jednemu piętru proporcjonalna. Okien pilastrami kamienia rżniętego dookoła okładanych z gzymśami także kamiennymi w górze wysadzonych *in numero* 11. Dach dachówką kryty. Na środku onego komin nad dach wyprowadzony, po końcach zaś jego małe kopytki drewniane blachą obite i pomalowane. Na wierzchu tych są chragiewki, czyli wietrzniki, wyżej zaś których są krzyżyki małe żelazne.

Po lewej stronie furty skierowawszy się mimo stancji furtiana i przeszedłszy kroków 20 są schody o trzech trepach kamienne, po których

¹⁸ Sążeń litewski liczył 1,940 metra.

wszedłszy, drzwi podwójne tarciami futrowane, popielato z zielonym malowane, na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym, około których pilastry z kamienia ciosanego, nad tymi jest okno czworograniaste niewielkie, także pilastrami kamiennymi oprowadzone, i gzyms kamienny. Wchodząc przez te drzwi jest [52] korytarz tak długi i szeroki, tyleż okien na dziedziniec kościelny mający, ile tamten z prawej strony furty przed salą fundatorską będący. W tym korytarzu jest posadzka częścią kamienna, częścią ceglanna, porujnowana, stalowanie z tarcic alfresco malowane. W prawym boku od wejścia na ten korytarz w końcu jest sala *ad normam* fundatorskiej, gdyż w tejże samej szerokości i długości, tyleż i takichże ma okien, takież sam sufit i onegoż malowanie, lecz podłoga w połowie tej sali jest z tarcic, między listwy na ukos wysycielana. Później tę salę w pół ścianą murowaną przedzielono, w której teraz robią rzemieślnicy, druga zaś połowa onejże służy na skład różnych materiałów rzemieślniczych. Drzwi przy wejściu do tej sali są podwójne filongowej roboty na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym, pilastrami z kamienia rżniętego okładane. Nad tymi gzyms także kamienny w trójkąt wiązany. Na tym korytarzu znajduje się cel pięć z takimiż uszakami, opierzeniem, drzwiami, zamkami, itd., i tyleż okien za kratami żelaznymi mających, jakie są opisane przy sali fundatorskiej, prócz tylko tego, że w nich mieszkają rzemieślnicy, a przeto żadnych ozdób wewnętrznych nie mają.

Opisanie zewnętrzne tej oficyny, czyli forasterii

Długość oficyny czyli forasterii jest kroków 120, a szerokość [53] w całym środku kroków 20. Sale zaś obydwie końcowe, że są w obie strony za linią prostą pięć krokami wysunięte, a przeto po kroków 30 w końcu szerzynie trzymają. Wyzyna tej oficyny jest jednemu piętru proporcjonalna, w której okien na łokcie trzy wysokich, a na dwa szerokich, zupełnie całych, równie i proporcjonalnie jedno od drugiego odległych, pilastrami kamiennymi po bokach, a w wierzchu i w dole gzymsami także kamiennymi okładanych, od frontu kościelnego bez krat, jest sztuk 18. Za kratami zaś żelaznymi, to jest w furcie trzy, w celi rządzieckiej trzy, w tyle od lasu i po końcach sal obydwóch okien 30. W ogóle zaś

wszystkich jest 54. Gzyms dookoła tej oficyny jest cały murowany. Dach nad nią od końca do końca dachówką kryty. Kominów nad ten dach wyprowadzonych i regularnie otynkowanych jest dziewięć. W środku tej oficyny jest sala na drugie piętro wyprowadzona, dobrze otynkowana, sześć okien dużych pilastrami kamiennymi dookoła oprowadzonych mająca, wyżej których jest gzyms murowany i wytynkowany. Dach zaś dachówką kryty, na środku którego jest wieżyczka średnia, drewniana, w której znajduje się dzwonek do dzwonienia na furtiana. Na tej wieżyczce kopułka mała tarciami obita, w którą jest wprawiony pręt gruby, żelazny, na tym zaś gałka duża z blachy robiona, *quondam* pozłacana, [54] w której jest wprawiony krzyż żelazny, duży, także malarskim złotem wyzłacany. Po końcach sal obydwóch są wieżyczki cztery drewniane, blachą żelazną obite i czerwono pomalowane. Na tych są chorągiewki, czyli wietrzniki, wyżej których małe są krzyżyki żelazne. Od sali końcowej po lewej ręce będącej zaczyna się mur średniej wysokości, dachówką kryty i ciągnie się w prostej linii aż do refektarza. W środku tego muru jest oficyna mała, zupełnie tak zewnątrz co do dachu, pilastrów około okien, schodów, drzwi przy nich, długości, szerokości, itd., do tamtej, która po ukończeniu opisanego sali fundatorskiej jest wyrażona, i jedna drugiej zupełnie odpowiadająca. W środku tej oficyny połowa na spichlerz, a druga część na izbę czeladną jest obrócona. Okna prócz czterech szklanych, reszta wszystkie zamurowane. Przede drzwiami tej oficynki o kroków 20 jest studnia ze dwa sążni głęboka, kamieniem ciosanym w cyrkuł obmurowana, z gzymsem także kamiennym i żelazem, do pierwszej, która jest wyżej opisana, zupełnie akkomodowana. Te dwie oficyny, jedna przeciwko drugiej wymurowane, zupełnie sobie odpowiadające, są jedna od drugiej o kroków 100 oddalone.

Opisanie murów z kościołem stykających się

Od wieży po prawym boku facjaty będącej zaczyna się korytarz i prostą linią ciągnie się aż do muru od sali fundatorskiej idącego, i z nim w końcu infirmaryi kontem prostym styka się. W środku tego korytarza [55] są schody 10 kroków długie, a 4 szerokie, o sześciu trepach z kamienia ciosanego gładko spuszczone. Przez te wchodząc, jest brama

z kamienia rżniętego murowana, 4 łokcie szeroka, w tej krata żelazna w pięciu kwaterach bardzo pięknej i gruntownej roboty, z zamkiem wewnętrznym, zielono malowana i miejscami wyłaczanna. Przez którą wszedłszy jest korytarz od strony dziedzińca kościelnego ciemny bez okien, z drugiej zaś strony ośmiu filarami w prostej linii stojącymi, przedzielony, między którymi mur na półtora łokcia szeroki, dachówką kryty, w górze zaś arkadowanie, na którą wspiera się sklepienie korytarzowe. Od wejścia przez kratę w lewą rękę idzie się tym korytarzem do drzwi grobu fundatorskiego w końcu kościoła sytuowanego, około których drzwi są pilastry z kamienia szarego bardzo pięknie rżniętego, z gzymsem nad nimi takimże w trójkąt wiązany. Długość tego korytarza od ściany kościelnej aż do infirmarii jest kroków 44, szerokość kroków 5. Ten korytarz przed infirmarią załamuje się w trójkąt regularny i ciągnie się mimo infirmarii ku wschodowi słońca. Po prawej stronie onego jest cel osiem, z tych pierwsza zajmuje się sprzętem zakrystyjnym. Do tej wchodząc są drzwi pilastrami kamiennymi osadzone stolarskiej, filon-gowej roboty, na zawiasach i krukach żelaznych, z zamkiem wewnętrznym, nade drzwiami zaś okienko niewielkie. W środku tej celki jest posadzka ceglanna, stalowanie z desek, okien za kratami żelaznymi 4. Obok [56] tej celki po prawej stronie korytarza jest cela druga, do której wchodząc przez trep jeden kamienny, są sioneczki małe. Po prawej ręce tych jest przepierzenie z tarcic z drzwiczkami i zameczkiem wewnętrznym. Z tych sionek wprost są drzwi zamczone na zawiasach i krukach żelaznych do celi pierwszej infirmaryjskiej, w której podłoga i stalowanie z tarcic, kominiek murowany, piec zielony, okien na ogród z kratami żelaznymi dwa. Po lewym boku sionek przed tą celą będących są drzwi na zawiasach i krukach żelaznych, na drugi mały korytarzyk wchód czyniące. Na tym korytarzyku po prawej ręce jest sześćcioro drzwi uniformowych filon-gowej, stolarskiej roboty na zawiasach i krukach żelaznych z zamkami wewnętrznymi, uszaki w murze drewniane tarcicami opierzone i kamienną farbą pomalowane, przez które to drzwi wchodząc w każdej celce jest podłoga i stalowanie z tarcic, okno jedno za kratami żelaznymi na ogród ku południowi sytuowany wychodzące i po piecu jednym kaflannym. Przed celkami w tym korytarzyku małym jest okien cztery bez krat na korytarz wielki wychodzących. W końcu tych cel są drzwi zamykające koryta-

rzyk infirmaryjski, na zawiasach i krukach żelaznych z zamknięciem. Za temiz drzwiami i w teje samej linii są schody pod dach, przy tych kuchenka infirmaryjska. Obok tej komórka, za nią zaś w samym rogu *carceres*. W tym miejscu kończy się druga linia korytarza mimo infirmaryi idącego. Długość tej linii jest kroków 30, szerokość kroków 5. Filarów, na których sklepienie korytarzowe [57] ze wszystkim do pierwszych podobne, utrzymuje się, jest sześć. Od tego miejsca zwraca się znowu korytarz w swym załamaniu ze wszystkim do pierwszego podobny, formując kąt prosty ku drzwiom sionkowym kościelnym przed zakrystię będącym, długość tego korytarza jest kroków 34, a szerokość 5. Idąc nim do kościoła jest po lewej ręce filarów 5, na których się sklepienie korytarzowe utrzymuje. Po prawym zaś boku idąc ku kościołowi od infirmaryi są drzwi do celi z sionką. W tej posadzka ceglanna, po lewej ręce przepierzenie z tarcic i drzwiczkami na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym. Wchodząc zaś przez sionki są drzwi do celi, stolarskiej roboty na zawiasach i krukach żelaznych, z zamkiem wewnętrznym. W tej celi jest komin murowany, piec kaflanny, zielony, okno jedno bez kraty na erem wychodzące, stalowanie i podłoga z tarcic. Dalej, idąc wprost i obok tej celi, są drugie drzwi do apteki kamieniem ciosanym obłożone, w tej okien 3 z kratami żelaznymi. W takowej aptece są złożone naczynia apteczne i inne rzeczy klasztorne. Dalej przedziela brama z kratą żelazną, słowo w słowo do pierwszej od dziedzińca kościelnego będącej odpowiadająca i zupełnie do niejże ze wszystkim podobna. Między tą bramą i zakrystią jest celka dla zakrystiana z sionką, w której przepierzenie z tarcic zamczyste, i podłoga cegłą wyściełana. Drzwi zaś do celi są stolarskiej i filongowej [58] roboty zamczyste. W teje celi jest podłoga i stalowanie z desek, piec kaflanny zielony, okno jedno za kratą żelazną. W linii korytarza mimo infirmaryi idącej jest na korytarz drzwi troje pilastrami z kamienia ciosanego obwodzonych. Nad nimi okienek małych także trzy *uniformiter* kamieniem ciosanym obmurowanych. Na korytarzu od końca infirmaryi ku zakrystii idącym także drzwi troje pilastrami z kamienia ciosanego okładanych i na wierzchu teje samej miary okienka mających. Wszystkie te trzy linie korytarza są posadzka ceglanna wysłane i w górze sklepienie murowane mające. Między którymi i czwartą ścianą kościoła jest ogródek kwadratowy, wszere i wzdłuż kroków 27 mający.

Środkiem onego jest droga kamieniami drobnymi wybrukowana, którą przechodzi się z dziedzińca kościelnego prawą stroną kościoła na erem. Połowa tego ogródka od infirmary jest wysadzana bukszpanem w floresy. Okien w linii od eremu jest za kratami żelaznymi 4, a bez krat 3, w linii zaś od ogrodu fruktowego ku południowi leżącego jest okien za kratami żelaznymi 14. Te wszystkie okna są jednej wielkości i jednakowo pilastrami kamiennymi obmurowane. Nad korytarzami od ogrodu i eremu będącymi wyżej wyrażonymi oraz i nad celami przy tych korytarzach leżącymi, jest drugie piętro pod dachem, mające tylko bokowe ściany bez poprzecznych, którego otwory na okna kwadratowe, kamieniem [59] rżniętym okładane, do proporcji okien dolnego piętra są zupełnie akkomodowane. Zewnątrz tych korytarzów i dookoła całej tej budowli jest gzyms duży ceglanny, tynkowany, wapnem pobielony i zupełnie dobry, prócz w jednym miejscu opadły i reparacji potrzebujący. Nad tymi korytarzami i całą budowlą jest dach cały dachówką kryty. Nad tym zaś kominów 4 wyżej dachu wyprowadzonych i regularnie otynkowanych.

Idąc od furty ku kościołowi dziedzińcem po lewym boku facjaty kościelnej są także schody kamienne, o tyłuż trepach tejże samej szerokości i długości, jak tamte wyżej po prawej stronie kościoła opisane. Nad tymi jest brama kamienna z kratą żelazną w pięciu sztukach, zupełnie do pierwszej z prawego boku będącej podobna. Od tej w prawą rękę idzie korytarz ku drzwiom także kościelnym w froncie będącym, w lewą zaś stronę w prostej linii ku północy. Przeszedłszy ode drzwi kruchtowych kościelnych tym korytarzem wprost o kroków 44, załamuje się ku wschodowi słońca i formuje w swym załamaniu kąt regularny. Od załamania uszedłszy kroków znowu 30, załamuje się ku południowi w kąt podobnyż i po wyjściu kroków 34 styka się z kapitulazowym przysionkiem. Zamyka ten korytarz między trzema swoimi ścianami i czwartą [60] kościelną tej samej długości i szerokości ogródek podobnyż, jako i po prawej stronie kościoła. Przez środek onego od bramy dziedzińcowej i kraty w lewym boku kościoła będącej idzie droga wprost kamieniami drobnymi wybrukowana do bramy i krat przed nowicjatem będącej i zupełnie do tej, jaka jest od dziedzińca, podobnej. Słowem, że cała powierzchnia struktura, co do długości i szerokości korytarzów, ilości filarów, gzymsów, dachów, posadzków, itd., zupełnie do tamtej części

klasztoru, która po prawym boku jest sytuowana i dokładnie opisana, w niczym nie różni się. W linii korytarza od północy leżącego i na lewej ręce onego jest drzwi sześcioro uniformowych stolarskiej, filongowej roboty na zawiasach i krukach żelaznych z zamkami wewnętrznymi, pilastrami z kamienia rżniętego wszystkie okładane. Nad nimi zaś okienka kwadratowe, także kamieniem ciosanym obmurowane. Przez pierwsze z nich wchodzi się do sionek brata piwnicznego, w tych jest przepierzenie z tarcic zamczyste, po lewej zaś ręce onych są drzwi, także zamczyste do celi tegoż brata na zawiasach i krukach żelaznych. W celi zaś jest piec kaflanny, okien za kratami żelaznymi dwa, okiennice, podłoga i stalowanie z tarcic. Obok tej celi i sionek są drzwi drugie do refektarza małego. W tym są drzwi [61] na zawiasach i krukach żelaznych dobrze zamczyste filongowej roboty drewniane dubeltowe. Piec kaflanny, przy nim kominiek murowany, okien na północ za kratami żelaznymi dwa, stołów dużych malowanych dwa, ławek stolarskiej roboty trzy, podłoga i stalowanie z tarcic. Tamże na ścianach wybielanych jest obrazów świętych Pańskich dużych i małych, dobrego na płótnie malowania w różnych ramach sztuk 6; portretów fundatorskich w czarnych ramkach sztuk 2. Trzeci także portret jest architekta, który kościół pożyczki i erem zakładał i murował, a potem sam kamendulą [s] został. Za trzecimi drzwiami dubeltowymi na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym mocnym są schody ceglanne do sklepów trunkowych. Za tymi są czwarte drzwi do piekarni na trzy izdebki podzielonej, w pierwszej z nich mieszają ciasto na chleb, w drugiej zakonnicy według reguły robią bułeczki, w trzeciej są dwa piece piekarniane ze wszystkim narzędziem do pieczenia chleba przynależnym. W tych wszystkich trzech izdebkach jest po jednym oknie za kratami żelaznymi i drzwi troje filongowej roboty na zawiasach i krukach żelaznych z zamkami wewnętrznymi. Piąte drzwi są do spiżarni kuchennej, w której okno jedno za kratą żelazną i szafy różne na skład produktowy. Szóste drzwi do kuchni na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym, przez które wchodząc wprost jest ceta brata dozoruującego kuchni i spiżarni. Po prawej zaś ręce są drzwi duże do kuchni konwenckiej. Z kuchni po prawej [62] ręce od wejścia do onejże są drzwi podwójne od sionek przed refektarzem będących. W tych sionkach jest podłoga ceglanna, stalowanie z tarcic, w kuchni zaś

jest okien bez krat dwa, w celce za kuchnią będącej okien takż dwa, w sionkach przed refektarzem jest okno jedno.

Przy załamaniu się trzeciej linii korytarza w trójkąt regularny, ku sionkom kapitularnym idącego, po lewej ręce są drzwi do wyżej opisanym na korytarzu będących – drugim podobne – przez które wchodzi się do refektarza z sionek między kuchnią i tymże refektarzem będących. W tych po prawej ręce są drzwi podwójne z desek dębowych stolarskiej filongowej roboty na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym, przez które wszedłszy jest refektarz 16 kroków długości, a 10 szerokości trzymający, w tym na środku posadzka z kamienia ciosanego dużo nadpsuta, dookoła zaś ścian, gdzie stoły stoją, jest posadzka z tarcic robi-ona i wyżej nieco od kamiennej podniesiona. Ściany wszystkie cztery w tymże refektarzu są deskami dębowymi futrowane i snycerszczyzną piękną przyozdobione, w których po prawej ręce jest okien wychodzących na korytarz trzy, a po lewej ku nowicjadowi tyleż. Sklepienie gipsaturą bardzo gustowną i kosztowną, a między nią najprzedniejszym malowaniem jest ozdobione. Dookoła w tymże refektarzu są ławki do siedzenia stolarskiej gruntowej roboty, i stołów długich trzy. Na [63] środku ściany przede drzwiami będącej jest krzyż duży, *cum effigie Christi Domini*, białą malowany pięknego rżnięcia. Przy drzwiach po lewej ręce jest piec biały kaflany duży na sześciu postumentach kamiennych osadzony. Po lewej [s] zaś ręce jest katedra dębowa snycerszczyzną przyozdobiona do czytania lektorowi w czasie jedzenia w refektarzu wystawiona, a za nią jest szafa do składania kredensowych naczyń.

Między przejściem z dziedzińca w lewej ręce kościoła będącego wprost przez kratę żelazną do nowicjatu a sionkami kapitularnymi jest cela dla drugiego zakrystiana, do której wchodzą są drzwi jednakowe, takie, jak są wyżej na korytarzach opisane. W tej posadzka ceglanna, stalowanie z tarcic, okno bez krat jedno i piec kaflany, zielony. W prawym boku tej celi są drzwi do komórki na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym, podłoga z cegły, stalowanie z tarcic, okno jedno i kominek do pieczenia opłatków z żelazami i wszelkim porządkiem do pieczenia onychże. Okien *ab extra* tej całej lewej połowy klasztoru, dolnych i górnych, jest tyleż, ile i w prawej. W tejże samej linii na północ leżącego w tyle korytarza przed sklepem trunkowym jest ganeczek drew-

niany z tarcic, z kratkami takimiż i z drzwiczkami podwójnymi, [64] gontami pokryty, przez który i drzwi w tyle sklepu będące, drewniane dubeltowe nowe na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym mocnym, wpuszczają się i wydawają trunki różne.

Po linii północnej od kuchni i korytarzów po lewej ręce kościoła będących, wymurowana jest kamienica o jednym piętrze, po zakonne-mu lawatyrzem zwana, w której jest praczkarnia. Długość tej kamienicy jest kroków 30, a szerokość 10, wyżynia zaś jednemu piętru proporcjonalna. W tej w górze jest gzymsik niewielki ceglany, otynkowany, i wraz z ścianami pobielony; dach dachówką kryty i kominów nad tenże dach wyprowadzonych i dobrze otynkowanych jest dwa. Wchodząc do tej kamienicy są drzwi zamczone na zawiasach i krukach w uszakach drewnianych. Przez te wszedłszy jest izba wielka lawatyrzem zwana, w której po bokach są koryta, czyli stępy drewniane i inne naczynia do mycia sukien zakonnych służące. W tejże izbie jest okien bez krat dwa, podłoga i stalowanie z tarcic. Z tej izby są także drzwi naprzeciw pierwszych ku ogrodowi naprzeciw północy leżącemu. W prawej ręce od wejścia do tej izby jest stancja dla cerulika, w której się zakonnicy gołą. Do tej wchodząc są drzwi pojedyncze na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym, okien bez krat dwa, podłoga i stalowanie z tarcic, piec zielony kaflany i przy nim kominek murowany. Obok tej stancji [65] jest także izdebka, która się używa na destylowanie miodu, do tej wchodząc są drzwi na krukach i zawiasach żelaznych z klamką. Podłoga w niej i stalowanie z tarcic, okien za kratami żelaznymi dwa i piec kaflany jeden. Po lewej ręce tejże izby, czyli lawatyrza, jest także izdebka mała z oknami małymi, w której jest komin obszerny, a do tego są powprowadzane dymniki od pieców i kominków, na których się grzeje woda do lawatyrza i różne pędzą się wódki. Między tą kamienicą a refektarzem w koncie, w rogu lewym ogrodu eremowego jest studnia do ośmiu sążni głęboka, drzewem ocembrowana, po rogach której są 4 słupy, na których wspiera się dach studnię okrywający i gontami kryty. Na wierzchu tego na pręcie żelaznym jest chorągiewka, czyli wietrznik żelazny niewielki, a pod dachem koło wielkie drewniane, na którym jest zawleczony łańcuch żelazny z dwoma wiadrami drewnianymi w żelazo okutymi, do windowania wody służący.

Opisanie samego eremu

Od końca infirmarii po prawej ręce kościoła sytuowanego zaczyna się mur półtora sążnia wysokości mający, dachówką kryty, między eremem a ogrodem w stronie południowej leżącym przedział czyniący, i ciągnie się w prostej linii kroków 152. I w tym miejscu załamuje się druga linia ku północy, w swoim załamaniu prosty kąt zamykająca. Poszedłszy znowu tą linią wprost ku północy kroków 130 załamuje się raz drugi [66] formując w swym załamaniu się kąt regularny, i ciągnie się aż do końca kamienicy lawatyrzem zwanej. Między trzema ścianami tego muru, a czwartą linią klasztornej i kościelnej, zamyka się ogród fruktowy prostoboczny, wzdłuż kroków 152, a wszerz 136 mający, eremem zwany. Sam środek tego ogrodu jest rozdzielony wzdłuż na cztery równe linie, na których porządkiem są postawione cele pustelnicze od kraty żelaznej z prawej strony kościoła o kroków 30 odległe, z przydanymi do nich ogródkami małymi, bukszpanem y kwiatkami w floresy wysadzany, murem z obu stron na sążeń wysokim, dachówką pokrytym, ogrodzonymi. Na wszystkich czterech liniach wszystkie cele co do powierzchni struktury i mieszkania w nich znajdującego się, są zupełnie jednostajne i uniformowe. Każda z nich sytuowana jest tyłem ku kościołowi, a frontem ku wschodowi słońca. Przed frontem tych cel wszystkich są ogródki 14 kroków szerokie i tyleż długie, do tyłu celi w tej linii będącej przypierające się. Długość celi każdej jest równa kroków 14, szerokość kroków 9. Każda z wierzchu otynkowana i wapnem obielona, w górze gzyms mierny mająca, dachówką kryta, z kominem nad dachem wyprowadzonym.

Opisanie wnętrza tychże cel

W pierwszej linii od muru ciągnącego się od infirmarii i odłączającego ogród ku południowi leżący, jest pierwsza cela, do której wchodząc między [67] pilastrami kamiennymi są drzwiczki małe z tarcic futrowane, zieloną z popielatą farbą malowane zamczyste, przez które wchodzi się na ganeczek tarcicami wysłany, między celą a ogródkiem będący, którym przeszedłszy kroków siedem w prawą ręką są drugie drzwiczki

stolarskiej filongowej roboty zamczyste, między pilastrami kamiennymi. Nade drzwiami okienko małe. Wchodząc przez te drzwi jest sionka, czyli korytarz maleńki 8 kroków mający, blisko sążnia szeroki, sklepiony, z którego w lewą rękę są drzwi do celi stolarskiej filongowej roboty na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym w uszaki drewniane wpuszczone. Po prawej ręce [od] tych drzwi kominek, przy nim piec kaflany, podłoga i stalowanie z desek. Okien kwadratowych półtora łokciowych w dwóch kwadratach za kratą żelazną dwa. W tej celi po prawej ręce drzwi zupełnie podobne do pierwszych, do komórki na skład rzeczy służącej, w której okno za kratą żelazną także jak w celi jedne. Po drugiej stronie sionek w prawej ręce są drzwi podwójne, stolarskiej filongowej roboty, gruntownie zamczyste do oratorium, czyli kapliczki, w której się każdy modli. W tej ołtarzyk mały z obrazem na mniejsze stojący, i okienko podobnie jak w celi, ku ogródkowi. Z sionek są drzwi stolarskiej roboty zamczyste do *lignarium*, czyli składu drewna, obok oratorium przez ścianę będącego. Każdy zakonnik w tym mieszkaniu ma po dwa stoliki, łóżku jednym, pościelone i kołdrę z sukna białego, pod spodem siennik sło[68]mą wypchany, poduszek siewką nasypianych i płótnem powleczonych dwie, stołków do siedzenia, książki, krucyfiks i inne rekwizyty, jakie mu trzymać reguła dozwala. Takich cel w tejże linii zupełnie do siebie podobnych i jednakowe pomieszkane mających jest trzy. W drugiej linii o kroków 18 naprzeciw siebie, słowo w słowo jednakowych co do struktury, pomieszkane, ogródków jest także cel trzy. Środkiem linii między tymi celami idącej, jest stecka do kościoła prosta, kamieniem ciosanym na dwa łokcie szerokim wyściełana.

W drugiej połowie ogrodu eremowego przeciwko lewej stronie klasztoru, od kraty żelaznej wyżej opisanej o kroków 30, zaczyna się także w dwóch liniach nowicjat i ciągnie się porządkiem ku murowi od wschodu słońca erem zagradzającemu. Wszystkie cele obydwóch linii nowicjatu, tak co do powierzchni, jako też i wewnętrznej struktury i w nich pomieszkane niczym od tamtych nie różnią się, które w pierwszych dwóch liniach są opisane, oprócz tylko tego, że tenże nowicjat wiele reperacji potrzebuje i cały ogród na tej linii będący dokoła jest murem opasany i żadnej komunikacji z pierwszymi *extra* nowicjatem będącymi celami nie ma. Po lewej ręce w końcu tego nowicjatu jest cela we wszystkim do wyżej

opisanych podobna, którą reklubą nazywają. Tej używają ci zakonnicy, którzy z szczególnego nabożeństwa [69] wedle Reguły i za dozwoleństwem przełożonych, usunąwszy się od wszelkiej ludzkiej społeczności, i nawet braci swoich oraz wszelkich wspólnych z innymi powinności, w tej celi na rok lub więcej, jak tylko może wytrzymać, zamykają się, i z nikim nigdy nie mówią, nikogo nie widzą, i ani za próg dalej z celi i ogródka nie wychodzą.

Przyjeżdżając z Kowna, a pominąwszy bramę przed furką będącą, skierowawszy się w lewo ręką oraz podjechawszy o kroków z górą 100, jest brama murowana na jednym boku z salą, w końcu lewym forasterii, czyli oficyny będącą, drugim boku do stajni przy tej bramie zabudowanej. Wrota w tej bramie w czterech kwaterach gruntownie [s] stolarskiej roboty, tarcicami i nitami żelaznymi futrowane, na zawiasach i krukach żelaznych, na kłódkę wiszącą zamykające się. W lewym boku tej bramy stajnia z wozownią drewniane, końcem do bramy przypierająca, sążni 12 długa, a 4 szeroka, gontami kryta. Przed którą od dziedzińca na siedmiu słupach krużganek, w którym wrót dużych, podwójnych, gruntownej roboty, tarcicami i nitami żelaznymi futrowanych, na krukach i zawiasach z zamkami wewnętrznymi dwoje. W końcu tej stajni zaczyna się druga, także drewniana, 36 długości, a 14 szerokości kroków mająca, gontami kryta. W jednym końcu wrót podwójnych dwie stolarskiej roboty, tarcicami i nitami żelaznymi futrowanych, na krukach i zawiasach żelaznych, z zamkami wewnętrznymi. W drugim końcu wrota jedne, podwójne, ze wszyst[70]kim do pierwszych podobne. W środku tej stajni w tejże samej linii i pod tymże samym dachem jest szopa do stawiania pojazdów, 14 kroków długa, a 9 kroków szeroka. Przed tymi stajniami jest dziedziniec 28 kroków szeroki, a 40 długi. Po prawym boku z przyjazdu w środku dziedzińca jest bramka podwójna, tarcicami i ćwiekami żelaznymi futrowana, na krukach i zawiasach żelaznych, farbą popielatą z zieloną malowana, na dziedziniec kościelny. Przez ten dziedziniec przed stajniami będący, mimo klasztoru po prawej, a mimo stajen i ogrodu po lewej ręce sytuowanego, od bramy pierwszej do drugiej, zupełnie pierwszej podobnej murowanej, idzie droga na folwark klasztorny o pół wiorsty za klasztorem będący¹⁹. Za tymi stajniami zaczyna się ogród fruktowy

¹⁹ Jedna wiorsta liczyła 1077 m.

wespół z warzywnym, kroków 300 długi, a kroków 150 szeroki, od zachodu, północy i wschodu w słupy murowane dylami wysoko i gruntowanie oparkaniony, kontami [s] kryty, a od południa i strony klasztornej w słupy drewniane od spodu dylami piłowanymi, a w górze sztukietkami piłowanymi ogrodzony i dylami na trójkąt wyrabianymi kryty.

Za parkanem w końcu tegoż ogrodu ku wschodowi słońca jest szopa drewniana duża, dawniej na skład różnych materiałów służąca, a teraz całkiem opuszczona i reperacji potrzebująca. Po prawym boku ogrodu przy stronie klasztornej są karmniki dla wieprzów małe, w tym roku za[71]budowane, gontami kryte. Blisko tych jest szopa duża na skład drew, gontami kryta. Po prawej stronie bramy przed furte będącej z przyjazdu od Kowna, po prawej stronie dziedzińca kościelnego i klasztoru, jest brama duża, z salą fundatorską lewym bokiem stykająca się i zupełnie tamtej, która się przy opisaniu stajni wyraziła, podobna. Przez tę bramę wchód do ogrodu fruktowego, długości kroków 300, a szerokości kroków 100 mającego; od strony zachodniej, południowej i wschodniej między słupy murowane dylami piłowanymi wysoko ogrodzony i gontami kryty, z strony zaś klasztornej od północy odgradza go mur od sali fundatorskiej poczynający się i aż do końca eremu ciągnący się. Znajdują się w tych wszystkich trzech ogrodach, to jest po prawym i lewym boku klasztoru leżących dwóch, a trzeci [s] w samym eremie będącym, drzewa urodzajne fruktowe, gruszki, jabłonie, śliwy, wiśnie, a których w ogóle być może do sztuk 300. Owoce z tych ogrodów w części ekspensują się dla zakonników, w części na przysługi ustronnym osobom, a gdy jest obfitość na nie, reszta sprzedaje się.

Zakonnicy

Przełożony klasztoru, który wedle Reguły nazywa się przeorem, przewielebny Ojciec Bartłomiej Hryckiewicz, wieku lat 44, w zakonie lat 17. Urodzony w powiecie oszmiańskim²⁰ w parafii głębockiej²¹. Przeorem

²⁰ Oszmiana (biał. Ашмяны, lit. Ašmena, gos. Ошмяны) – obecnie miasto na Białorusi, w obwodzie grodzieńskim.

²¹ Głębokie (biał. Глыбокае) – obecnie miasto na Białorusi, w obwodzie witebskim.

jest rok 4. Urząd jego powinien być dwuletni, za dyspensą zaś Starszych Zakonu może być [72] na dłużej aprobowany. Był najprzód rządcą, później przy prowincjale asystentem. W zbywających godzinach od chóru i innych obowiązków klasztornych oraz powinności przełożeńskich, bawi się literaturą, malowaniem obrazów, rysunkami i innymi rękodzieła czynnościami. Ma pod sobą zakonników, kapłanów ośmiu, kleryka jednego, laików profesów czterech, nowicjuszków nie-profesów dwóch.

1mo. Kapłan pierwszy W. O. Felicjan Romaszekiewicz, wieku lat 50, w zakonie 24. Urodzony w Księstwie Żmudzkiem w powiecie eyragolskim²², w parafii czekiskiej²³. Był w Pożajściu, Warszawie i Rytwianach rządcą, teraz jest magistrem *noviciorum*. W zbywających godzinach od chóru i innych obowiązków klasztornych, bawi się literaturą, tokarką, robieniem kwiatów do ozdobienia kościoła służących i uprawianiem swojego ogródka.

2do. Kapłan drugi W. O. Piotr Celiński, wieku lat 62, w zakonie lat 38. Urodzony w Ziemi Ciechanowskiej w Księstwie Mazowieckim leżącej, w parafii seyskiej²⁴. Był najprzód rządcą w eremie warszawskim, później asystentem przy prowincjale, po skończonej asystencji, w którym tylko eremie mieszkał, sprawował i dotąd pełni obowiązek prokuratora *causarum*. W zbywających godzinach od pełnienia obowiązków chórowych i klasztornych, chociaż przy podeszłym wieku, lubi się bawić literaturą.

3tio. Kapłan trzeci W. O. Bruno Markowski, wieku lat 62, w zakonie lat 37. Urodzony [73] w województwie podlaskim w Ziemi Bielskiej w parafii domanowskiej²⁵, nie był w żadnym klasztornym urzędzie. Od lat 16 cierpi [na], choć niegwałtowną fikację²⁶, i dla tej przyczyny uwolniony ode mszy i innych obowiązków klasztornych. Od chóru jednak będąc w przytomności dobrej nie usuwa się, i w tymże czasie wolnej i regularnej myśli bawi się modlitwą i czytaniem książek.

²² Eyragoła (lit. Ariogala) – miasto na Litwie, położone nad brzegiem rzeki Dubissy w rejonie rosieńskim.

²³ Czekiszki (lit. Čekiškė), miejscowość w rejonie kowieńskim.

²⁴ Miejscowość niezidentyfikowana.

²⁵ Domanowo – wieś położona obecnie w województwie podlaskim, w powiecie bielskim, w gminie Brańsk.

²⁶ Fikacja – zaburzenia psychiczne.

4to. Kapłan czwarty W. O. Chryzant Bożki, wieku lat 45, w zakonie lat 24. Urodzony w Śląsku Górnym w Księstwie Opolskim w parafii Godyntak²⁷. Był rządcą w eremie bieniszewskim, później był derektorem [s] teologii moralnej w eremie wigierskim, a po złożeniu tychże funkcji był rządcą w tymże samym eremie. Tu zaś w eremie pozajskim jest lektorem *casuo* [s] teologii moralnej. W zbywających godzinach od powinności chórowej i klasztornej, zabawia się literaturą, rysunkami, malowaniem różnych kwiatów, uprawianiem ogródka przy swojej celi, pisaniem i układaniem rubrycel dla zakonu swego.

5to. Kapłan piąty W. O. Zefiryn Dobkiewicz, wieku lat 55, w zakonie lat 16. Urodzony w Księstwie Żmudzkiem w powiecie braclawskim w parafii (...) ²⁸. Dawniej był rządcą w eremie bieniszewskim, później był magistrem *noviciorum* tu w eremie pozajskim. Teraz zaś jest instruktorem duchownym braci kleryków i laików. W czasie zbywającym od powinności chórowej i klasztornej zabawia się czytaniem ksiąg, modlitwą i uprawianiem ogródka przy swojej celi. [74]

6to. Kapłan szósty W. O. Klemens Błaszkiwicz, wieku lat 33, w zakonie lat 13. Urodzony w Śląsku Górnym w Księstwie Opolskim w parafii leńnickiej²⁹. Rok 6ty jak jest tu w eremie pozajskim rządcą, w czasie zbywającym od powinności chórowych, klasztornych i gospodarskich swojej funkcji właściwych, zabawia się literaturą.

7to. Kapłan siódmy W. O. Placyd Jastrzembki, lat wieku 35, w zakonie lat 12. Urodzony w mieście Krakowie, dotąd jeszcze nie był w żadnym klasztornym urzędzie. W czasie zbywającym od powinności chórowych i klasztornych zabawia się literaturą, pisaniem i uprawą ogródka przy swojej celi leżącego.

8to. Kapłan ósmy W. O. Paweł Nowakowski, wieku lat 28, w zakonie lat 7. Urodzony w Galicji w miasteczku Kąty zwanym³⁰. W czasie zbywającym od powinności chórowych i klasztornych obowiązany jest

²⁷ Guttentag (obecnie Dobrodzień) – miasto w powiecie oleskim.

²⁸ Pozostawiono puste miejsce. Nie było takiego powiatu na Żmudzi.

²⁹ Leńnica – obecnie miasto na Górnym Śląsku, w woj. opolskim, w powiecie strzeleckim, położone na południowo-wschodnim zboczu Góry Świętej Anny.

³⁰ Kąty – miejscowość w powiecie brzeskim w Małopolsce.

dozorować zakrystii. Zabawia się czytaniem ksiąg i uprawą ogródka przy swojej celi znajdującego się.

9to. *Clericus perpetuus*, brat Zenon Gostkowski, wieku lat 37, w zakonie lat 10. Urodzony w województwie podlaskim w parafii goniądzkiej³¹, obowiązany jest pilnować chóru, kościoła i pełnić obowiązek zakrystiana. W czasie zbywającym od swych powinności zabawia się czytaniem ksiązek i modlitwami.

10to. Laik pierwszy, brat Makary Kułakowski, wieku lat 60, w zakonie lat 16. Urodzony w województwie podlaskim w parafii boguszowskiej³². Jest furtianem. W czasie zbywającym od tego obowiązku zabawia się czytaniem ksiązek nabożnych i modlitwą.

11mo. Laik drugi, brat Pachomi Wiewiórski, wieku lat 47, w zakonie 15. Urodzony w Śląsku Gór[75]nym w parafii myślenickiej³³. Obowiązany jest pilnować kościoła i czystości w onymże oraz dopomagać zakrystianowi w obowiązkach jego. W zbywającym czasie od funkcji swojej zabawia się czytaniem ksiązek i modlitwą.

12do. Trzeci laik, brat Laurenty Czechowicz, wieku lat 37, w zakonie lat 10. Urodzony w województwie krakowskim w parafii zwierzynieckiej³⁴. Obowiązany jest doglądać piwnic, lasów i porządku wszelkiego klasztornego. W zbywającym od tych powinności czasie bawi się czytaniem ksiąg nabożnych i modlitwą.

13tio. Czwarty laik, brat Mikołaj Kącik, wieku lat 22, w zakonie lat 2. Urodzony w województwie krakowskim w parafii zwierzynieckiej. Obowiązany jest zawiadować kuchnią i spiżarnią konwencką. W zbywającym czasie od tych obowiązków zabawia się czytaniem ksiąg nabożnych i modlitwą.

Bracia laicy żadnych szczególnych talentów nie posiadają, lecz tylko pełnią swe obowiązki, do jakich przez elekcję Regułą przepisaną lub z zlecenia przełożonego są obowiązani.

³¹ Goniądz – miasto w woj. podlaskim, w powiecie monieckim, nad rzeką Biebrzą.

³² Bogusze – wieś położona w województwie podlaskim, w powiecie sokólskim, w gminie Sokółka.

³³ Myślenice – miasto w woj. małopolskim.

³⁴ Zwierzyniec – obecnie dzielnica Krakowa.

Do słuchania spowiedzi przez P. W. O. Przeora są wyznaczeni

- 1mo. X. Felicjan Romaszkievicz, *magister noviciorum*.
- 2do. X. Piotr Celiński, *procurator causerum*.
- 3tio. Chryzant Bozki, lektor *casuum*.
- 4to. X. Zefiryn Dobkiewicz, instruktor braci.
- 5to. X. Klemens Błaszkievicz, rządca eremu.
- 6to. X. Placyd Jastrzembki do słuchania tylko zakonników.

Przed wzięciem aprobaty i wyznaczeniem do słuchania spowiedzi byli ciż księża od swego przełożonego egzaminowa[76]ni, a od zwierzchności diecezjalnej są aprobowani.

Regułę i wszystkie przepisy zakonne dotyczące się zachowania istotnych obowiązków zakonnych, jako też i dziennego porządku, w duchu pierwiastkowej gorliwości bez odmiany są świątobliwie strzeżone i zachowywane.

Na pytania (Czy zakonnicy wszyscy przykładnie wedle świętości powołania sprawują się? Czy nie wkradły się jakie z pogorszeniem publicznym złe zwyczaje i przestępstwa? Czy zakonnicy wszyscy od przełożonego w duchu braterskiej miłości są uważani? Czy nie ma którego z prywatnej niechęci prześladowanego?) na udziałnym piśmie odpowiedziano będzie.

Regułą świętego Romualda jest przepisane, ażeby zakonnicy co do stołu, odzienia i opatrzenia wszystkich innych potrzeb mieli z klasztoru dostarczenie i przyzwoitą wedle tejże Reguły wygodę. Które to zalecenie zawsze świątobliwie strzeżone było, i teraz jest, chociaż po odpadłych trzech częściach rocznego dochodu z okazji zebranych folwarków w kordon pruski. Później zaś ile będą wystarczać dochody, tyle przyzwoitej wygody zakonnikom konwent czynić nie omieszka.

Każdy kapłan zakonnik w przeciągu każdego tygodnia powinien odprawić mszy konwentowych pięć albo i mniej wedle dyspozycji przełożonego swego. W pozostałe zaś dni w tygodniu od obligacji klasztornej odprawują msze święte na własną intencję albo li też *ad intentionem dantis*. Wzięte zaś stypendium *eo instanti* oddaje się do zakrystii, które przełożony przeznaczają na ekstraordynaryjne potrzeby zakonnikom.

Wedle ustaw zakonnych księża kamaldule [s] nie są obowiązani

do dawania żadnych nauk publicznych, a przeto [77] oprócz teologii moralnej, w której się *ad ordines* i słuchania spowiedzi doskonalić są obowiązani (od innych sciencji są wolni). Jednakowoż którzy mają chęć i upodobanie w jakich naukach wyzwolonych, w czasie zbywającym od chóru i powinności klasztornych prywatnie doskonalić się też Reguła im nie broni. Do uczenia się teologii moralnej używają autorów moralnych, to jest Rajffensztola³⁵ i Antoine³⁶.

Resolutiones casuum constientia [s] ex Theologia Morali w przeciągu całego roku (wyłączywszy miesiąc August) po dwa razy na tydzień, to jest w poniedziałek i czwartek bywają, na których *nemine excepto* wszyscy księża i klerycy znajdować się powinni.

Biblioteka w klasztorze znajdująca się może dochodzić do liczby w ogóle sztuk 600. Składa się z autorów teologii moralnej, *juris canonici*, kaznodziejów polskich dawnych i nowych, historyków, ascetów, itd., której to biblioteki porządnie i alfabetycznie ułożonej jest regestr, znajdujący się w ręku W. O. Chryzanta, lektora teologii moralnej, a przez elekcję konwentualną wybranego bibliotekarza i archiwistę. Nowo spod prasy wychodzących ksiąg nie dokupują, gdyż niemając w obowiązku doskonalić się w publicznych sciencjach, nie widzą potrzeby.

Reguła zakonna pustelnicza uwalnia zakonników świętego Romualda od wszelkich usług parafialnych, jednakowoż z miłości bliźniego i w koniecznej potrzebie nie wzbraniają się odwiedzać y dysponować chorych.

Innych nabożeństw, oprócz Regułą [78] przepisanych, wprowadzonych nie mają, i od wszelkich zabobonnych, a od Kościoła Świętego niepotwierdzonych bardzo się strzegą.

Z gorliwości przyzwoitej stanowi zakonnemu, tyle osób świeckich i duchownych na rekolekcję [s] ośmiodniowe przyjmują, ile chcących dopełnić ten święty obowiązek o to uprasza, tak z dobrej woli, jako też z przeznaczenia zwierzchności duchowej.

³⁵ Johann Georg Reiffenstuel (1641–1703), franciszkanin, filozof i teolog; wydał, m.in. „*Theologia moralis*” (Monachium 1692), która wkrótce doczekała się ponad 30 reedycji.

³⁶ Paul Gabriel Antoine (1678–1743), francuski teolog i filozof, jezuita; opublikował, m.in. „*Theologia moralis universa*” (Nancy 1726), która wkrótce doczekała się 60 kolejnych wydań.

Opisanie kościółka św. Anny

W prawej stronie eremu ku południowi o stajów³⁷ sześcioro na dole nad samą rzeką Niemnem jest kościółek (do którego co niedziela i święto z eremu chodzi ksiądz z mszą dla czeladzi klasztornej i juryzdyki obojej płci) pod tytułem świętej Anny, dawny drewniany, razem z prezbiterium i kruchtą 28 kroków długości, a 13 szerokości mający, gontami kryty, reparacji potrzebujący, tarcicami zewnątrz około opierzony. Na środku onego kopułka drewniana, w której jest zawieszony dzwonek średniej wielkości. Nad tą kopułką krzyż duży, żelazny, nad prezbiterium i nad kruchtą takż są dwa krzyże niewielkie, żelazne. Wchodząc do tego kościółka przede drzwiami ganeczek na czterech słupach, gontami pokryty, przy nim drzwi podwójne na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym, przez które wszedłszy kruchta, czyli babiniec, 13 kroków szeroka, a 6 kroków długa. Po prawej ręce drzwi są schody drewniane na chór nad kruchtą i wielkimi drzwiami będący, balaskami od kościoła odgradzony. Z kruchty są drugie drzwi także podwójne na krukach i zawiasach żelaznych z zamkiem wewnętrznym, przez które wchodzi się do kościoła, [79] w którym podłoga i stalowanie z tarcic, okien średniej wielkości 5. Nad chórem i za wielkim ołtarzem okrągłe i niewielkie okna 2. W tym kościele ołtarzyków 3 na mensach murowanych. Pierwszy ołtarzyk zowiący się wielkim 6 łokci od mensy wysoki, a 4 szeroki, na desce optycznie malowany. W nim obraz świętej Anny, świętego Joachima i Najświętszej Panny. *In presbiterio a cornu Evangelii* zakrystyjka mała z jednym okienkiem za kratą, podłoga i stalowanie z tarcic, drzwi pojedynkowe zamcyste mająca. Wychodząc z prezbiterium przez drzwiczki balasów drewnianych z desek wyrzynanych prezbiterium od kościółka oddzielających, w końcu ich *a cornu Evangelii* ołtarzyk podobnejże wielkości jak pierwszy, na deskach snycerszczyzną ozdobiony. W nim obraz mały Najświętszej Maryi Panny na płótnie malowany. Po drugiej stronie *a cornu Epistolae* podobnyż zupełnie ołtarzyk do ołtarzyka Najświętszej Maryi Panny, w którym obraz świętego Antoniego Padewskiego takż niewielki. Przed każdym z tych ołtarzykiem jest gradus z desek robiony.

³⁷ Staje – miara odległości równa ok. 134 m.

Koło tego kościółka cmentarz duży, 60 kroków długości, a 50 szerokości mający, oparkaniony, miejscami parkan reparacji potrzebujący. Na tym cmentarzu grzebią umarłych. Tamże jest po lewej ręce krzyż duży czerwono malowany z figurą Pana Jezusa, blisko [80] którego na czterech słupach gontami kryta z krzyżykiem żelaznym bramka cmentarzowa z wrotami podwójnymi i furtką.

Opisanie sprzętu tegoż kościółka

- 1mo. Lichtarów cynowych łokciowej wysokości sztuk 6.
- 2do. Lichtarów mosiężnych trzyćwierciowej wysokości sztuk 4.
- 3tio. Sygnaturka przy zakrystii spiżowa mała sztuk 1.
- 4to. Ornat biały francuskiej materii w kwiatki różne, galonkiem szychownym obłożony z całym garniturem sztuk 1.
- 5to. Ornat czerwony adamaszkowy z kolumną adamaszkową białą w kwiaty, taśmą jedwabną obłożony z całym garniturem sztuk 1.
- 6to. Ornat fioletowy adamaszkowy z kolumną czerwoną adamaszkową w kwiaty różne, taśmą półjedwabną obłożony z całym garniturem sztuk 1.
- 7mo. Ornat morowy koloru paliowego bez odmiany, fręzelką jedwabną dookoła, a przez środek taśmą jedwabną okładany z całym garniturem sztuk 1.
- 8vo. Ornaty harusowe czarne z kolumnami także harusowymi, białymi, szychowym wąskim galonkiem około kolumny okładany [s] z całym garniturem sztuk 2.
- 9no. Alba tkackiego płótna z koronkami u spodu niciannymi, szerokimi, z humerałem takimże, sztuk 1.
- 10mo. Całun czarnego sukna, w środku z krzyżem białym także sukienym, sztuk 1.
- 11mo. Antepediów przy ołtarzu średnim i pobocznych sztuk 3.
- 12do. Obrusów tkackich na ołtarzach wszystkich trzech z szlakami bagajzowymi różnego koloru, sztuk 6. [81]
- 13tio. Nakrywek harusowych do ołtarzów koloru zielonego bardzo nadpsutych sztuk 3.
- 14to. Firanek materialnych przy tychże ołtarzach, krótkich i długich, par 3, sztuk 6.

- 15to. Ręcznik tkackiego płótna do ucierania rąk sztuk 1.
16to. Ręczników małych takiegoż płótna przy ołtarzach sztuk 3.
17mo. Zasłonek po bokach wielkiego ołtarza płóciennych, w pasy różnego koloru płótnem podszytych sztuk 2.
18vo. Chorągwiów procesyjnych w różnych kolorach materii z obrazami różnych świętych Pańskich na płótnie z obydwóch stron malowanymi sztuk 3.
19no. Obrazów na ścianach kościółka wielkich, starych, pięknego malowania św. Krzysztofa i Norberta sztuk 2.
20mo. Obrazów średniej wielkości takż na płótnie malowanych bez ramek różnych świętych sztuk 7.
21mo. Obrazów maleńkich takż na płótnie malowanych różnych świętych sztuk 14.
22do. Krzyż drewniany czarno malowany *cum effigie Christe [s] Domini* procesjonalny niewielki sztuk 1.
23tio. W zakrystii szafa z drzewa do składania ornatów niewielka, ordynaryjna sztuk 1.
24to. Stolik stolarskiej roboty, niewielki, płótnem ordynaryjnym pokryty do ubierania się księży do mszy sztuk 1.
25to. Krucyfiks cynowy na ołtarzu wielkim sztuk 1.
26to. Ampulek cynowych para 1 sztuk 2.
27mo. Kociołek miedziany do święconej wody sztuk 1
28vo. Mszał światły w skórę czerwoną oprawny sztuk 1.
29no. Mszałów rekwalnych w półskórek oprawnych sztuk 4.
30mo. W kościele konfesjonałów do słuchania spowiedzi [82] dosyć gruntownych i pięknych czerwono malowanych z kratkami i drzwiczkami takż malowanymi sztuk 4.
31mo. Ławek po obydwóch stronach kościoła stolarskiej roboty, dobrych po cztery siedzenia mających sztuk 2.
32do. Karbonka na balasach drewniana mała, czerwono malowana, żelazem przykuta zamczysta sztuk 1.
33tio. Krucyfiksów małych drewnianych na ołtarzykach pobocznych z korpusami i w zakrystii sztuk 3.
34to. Relikwiarzów małych na tychże ołtarzach sztuk 6.
35to. Genufleksoriów drewnianych małych sztuk 2.

36to. Postument do konserwy wody chrzestnej drewniany sztuk 1.
37mo. Taffczannik pod trumnę mizerny sztuk 1.

Opisanie majątku ruchomego i nieruchomego klasztornego

Fundusz klasztoru pożajskiego czyli *Montis Pacis* jest ziemny, i z natury dóbr ziemskich wychodzący, był pierwiastkowie fundowany na folwarkach Pożajściu przy klasztorze będącym, Duśmianach³⁸ i Wackiszkach³⁹ oraz Pożajściu za rzeką Niemnem, Jarmaliskach, Jackowsku i Wardzie⁴⁰. Z tych folwarków posyduje klasztor od zaboru i granicy założonej pruskiej tylko forwarki [s] Pożajście przy klasztorze będący, Duśmiany i Wackiszki w województwie trockim sytuowane. Inne zaś folwarki, jako to Pożajście za rzeką Niemnem, Jarmeliszki, Jackowsk i Warda, co do natury ziemi, dobrego mienia ludzi i puszczy najlepszej i najintratniejszej przez zakordonowanie najpóźniejsze odpadły od konwentu i dostały się królowi pruskiemu. Z których konwent blisko roku najmniejszej intraty i żadnego wstępu nie ma. [83]

Fundusz uczyniony jest na dwunastu zakonników z tym wyrazem, żeby mniejsza nigdy nad tę liczbę nie znajdowała się.

Opisanie folwarku pożajskiego przy klasztorze będącego

Jadąc od eremu ku gościńcowi wileńskiemu na wschód słońca przez las eremowy o stajów sześcioro na dole brama między dwoma słupami z wrotami podwójnymi na biegunach drewnianych na drąg zamykająca się, gontami kryta. Przez którą przejechawszy po lewej ręce sam folwark drewniany na podmurowaniu stojący, do dziesiątka sążni długi, a pięć szeroki. Do tego wchodząc ganek na czterech słupach, na który wejście środkiem po schodach, podłoga i stalowanie z tarcic, balasy także z desek robione, dach gontami kryty. Z tego ganku drzwi podwójne filongowej

³⁸ Duśmiany (lit. Dusmenys) – miasteczko w rejonie trockim.

³⁹ Wackiszki (lit. Vackiškės) – miejscowość w rejonie trockim, na północny zachód od Duśmian.

⁴⁰ Jarmališkės; dwie ostatnie miejscowości niezidentyfikowane.

roboty na krukach i zawiasach żelaznych z zasówką żelazną, nad nimi okienko podługowate, przez te wchodzi się do sieni, w których kuchnia murowana, nad nią komin, po lewej ręce od wejścia do sieni drzwi takż podwójne, na krukach i zawiasach żelaznych z zamkiem wnętrznym, przez które wszedłszy izba wielka ekonomska, przy drzwiach kominiek murowany, piec kaflanny zielony, okien cztery, w końcu pieca są drzwi pojedynkowe na krukach i zawiasach żelaznych z zamkiem wnętrznym, w których okno jedno za kratą żelazną. Po prawej zaś ręce w sieniach wchodząc z ganku piekarnia duża z komorą teź samej wielkości, takież drzwi, tyleż okien i takież piec mająca. W całym tym budynku posadzka ceglanna, stalowanie z tarcic, dach dachówką kryty, z kominem wyżej dachu wyprowadzonym. W końcu izby ekonomskiej [84] szyja murowana do sklepu pod ekonomską stacją będącego.

Wychodząc z tego rumu na dziedziniec w prawej ręce przy drodze do eremu idącej od ganku o kroków 30 browar do dwudziestu sążni długości, a szerokości 5 mający, gontami kryty, z kominem nad dach wyprowadzonym, do którego są drzwi jedne ordynaryjne na krukach i zawiasach żelaznych. Przy tym browarze w jednym ciągu i pod jednymże dachem jest słodownia w ziemi murowana, przy tej izba wielka z dwoma oknami, przy tej browar piwny, w końcu którego izdebka mała do chłodzenia piwa. W tyle tegoż browaru studnia drzewem ocembrowana na czterech słupach, dach gontami kryty mająca, pod którym koło duże do windowania wody. W tyle za browarem i studnią jest gorzelnia, siedem sążni długości, a pięć szerokości mająca, gontami kryta, z kominem nad dach wyprowadzonym, do której wszedłszy przeze drzwi sień wielka, a w tej po prawej ręce gorzelnia dość obszerna, po lewej zaś ręce izba dla gorzelnika i czeladzi. Za tą gorzelnią w tyle jest wołownia, siedem sążni długości i cztery szerokości mająca, dranicami⁴¹ kryta. Po lewym boku wychodząc z ganku, w końcu folwarku jest oficynka końcem do folwarku stojąca na podmurowaniu, gontami kryta, komin nad dach wyprowadzony mająca, siedem sążni długa, a pięć szeroka. Do tej wchodząc drzwi pojedynkowe zamczyste. Po lewej ręce onych izdebka z komorą, po prawej zaś piekarnia do lnów wycierania, itd.

⁴¹ Dranica – ręcznie łupana deska z drzewa iglastego.

Przed tym [85] budyneczkiem obok z piekarnią na czterech słupach dach gontami kryty, pod którym prasa do wyciskania oleju, dookoła zaś jej sztakietkami ogrodzona. W końcu tego budynku jest chlewek niewielki, słomą kryty, sześć sążni długi, a cztery szeroki, wrót troje mający dla ptactwa. Od tego chlewu zaczyna się obora, do dwudziestu sążni długości, a sześciu szerokości mająca, słomą kryta, do tej wrót troje na biegunach drewnianych. W końcu tej obory brama drewniana, do tej, która się wprzód opisała, zupełnie podobna. Od tej bramy zaczyna się druga obora stara, słomą kryta, sześć sążni szerokości, a piętnaście długości mająca, do tej wrót troje na biegunach drewnianych. W końcu tej obory wozownia z pięknego drzewa budowana, słomą kryta, osiem sążni długości, a pięć szerokości mająca, wrota podwójne, gruntownie zamczysta. Od ganku folwarcznego wprost idąc ku Niemnowi o kroków 60 jest spichrz drewniany na dwa piętra, gontami kryty, sążni dwanaście długości, a siedem szerokości mający. Przed pierwszym i drugim piętrem jest krużganek na słupach gontami kryty, z frontu i obydwóch boków rzeczony spichrz otaczający. Do którego są drzwi jedne w dole, a drugie w górze, porządnie zamczyste. Dziedziniec kwadratowy, między tymi budynkami zamknięty, ma długości kroków 130, szerokości 80, dookoła w szuła bierwionami oparkanione.

Za spichrzem dalej ku [86] Niemnowi o kroków 100 naprzeciw ganku folwarcznego jest gumno wielkie z drzewa bardzo pięknego porządnie zbudowane, słomą kryte, do 30 [z] górą sążni długości, a dziesięć [z] górą szerokości mające. Do którego z frontu od folwarku wrót troje podwójnych na biegunach drewnianych. W lewym końcu tego gumna są odryny⁴² dwie, po sążni piętnaście długości, a sześć szerokości mające, słomą kryte, z wrotami podwójnymi na biegunach drewnianych. W tymże folwarku wysiewa się żyta beczek 11 ośmin 6, pszenicy ośmin 7, jęczmienia beczek 2, owsa beczek 5, gryki ośmin 4, grochu ośmin 6.

Opisanie karczmy do tegoż folwarku należącej

Idąc z folwarku wyżej opisanego prostą drogą do traktu wileńskiego o kroków 800 stoi karczma na gościńcu wileńskim drewniana. Do

⁴² Odryna – budynek, przeważnie drewniany, służący do przechowywania siana.

tej wchodząc są wrota podwójne, w środku której jest stajnia dla koni gościnnych i powozów ze żłobami i drabiną. Po lewej ręce od Niemna jest izba dla gospodarza. Do tej wchodząc przez drzwi na zawiasach i krukach żelaznych z klamką po prawej ręce jest piec murowany z cegieł do pieczenia chleba, przy nim zaś jest kominek do gotowania warzywa. Obok tego jest piec kaflanny na fundamencie ceglannym. Dookoła tego są ławki drewniane. W prawej ręce izby są drzwi do komory na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym. Do tej wszedłszy w prawej ręce jest piwnica murowana na trunki. W pierwszej izbie są stoły dwa duże, okien w [87] obydwóch tych stancjach w ogóle pięć. Dookoła tych okien zaczynają się do siedzenia ławy. Stalowanie w tych izbach z tarcic. W drugim końcu tej karczmy wprost są wrota podobnie pierwszym, po prawej ręce tych jest izba gościnna z komorą, ze wszystkim do pierwszej opisanej podobna. Cała ta karczma jest pokryta gontami. Kominów nad dach wyprowadzonych murowanych jest dwa. Długości tej karczmy jest kroków 40, szerokości zaś kroków 12. Ta karczma czyni do roku intraty złp. 1000. Za tą karczmą o kroków 12 jest budynek drewniany, stary, gontami kryty, z kominem, w którym są sionki i izba z dwoma oknami, na mieszkanie kowalowi obrócony. Obok tego budynku stoi kuźnia drewniana z kominem murowanym nad dach wyprowadzonym.

Przeszedłszy przez gościniec wileński za tą karczmą o kroków 300 jest zabudowany młyn wodny, dachówką cały pokryty, który dotąd w niezupełnym jak do używalności jest ukończeniu. W lewej ręce tegoż młynu, idąc w górę przez lasek o kroków 30, stoi budynek drewniany, dranicami kryty, do mieszkania strycharzowi. Przy nim nieopodal znajduje się wymurowany piec do palenia cegieł na potrzebę klasztorną. Wyrażony młyn i cegielnia żadnej klasztorowi intraty nie czynią. [88]

Ludność folwarku pozajskiego	Płeć męska	Płeć żeńska
Jan Szputling, gospodarz wolny, lat 60	1	
Żona jego Anna, lat 45		1
Józef Cyliński, gumienny wolny, lat 82	1	
Dziwka służąca Marianna, lat 26		1
<i>Ditto</i> służąca Katarzyna, lat 24		1
<i>Ditto</i> służąca Anna, lat 22		1
<i>Ditto</i> służąca Barbara, lat 12		1

RAFAŁ WITKOWSKI. PAŽAISLIO KAMALDULIŲ VIENUOLYNO
IR BAŽNYČIOS 1797 METŲ RUGPJŪČIO 3 DIENOS VIZITACIJA

Mateusz Blans, winnik, lat 32	1	
Žona jego Ewa, lat 22		1
Jan Buczyński, piwowar, lat 71	1	
Žona jego Teresa, lat 52		1
Syn ich Maciej, lat 18	1	
Marianna Złodkowska wdowa, lat 42		1
Syn jej Maciej, woźnica klasztorny, lat 22	1	
Drugi Józef, pastuszek, lat 18	1	
Trzeci Kazimierz, parobek, lat 14	1	
Kazimierz Surwiłło, parobek, lat 39	1	
Maciej Rachowski, leśnik, lat 40	1	
Krzysztof Pastuch, służący, lat 62	1	
Jan Buczyński, pomocnik winnika, lat 22	1	
Maciej Godrowicz, bendnarz [s], lat 69	1	
Latus dusz	13	8
Ludność w karczmie		
Karol Drull, szynkarz wolny, lat 46	1	
Žona jego Apolonia, lat 26		1
Syn ich Tomasz, lat 8	1	
Parobek ich, Teodor Januskiewicz, lat 52	1	
Žona jego Anna, lat 38		1
Syn ich Andrzej, lat 8	1	
Córka ich Rozalia, lat 3		1
Latus dusz	4	3

[89]

Dymy	Wieś Homole ⁴³	Płeć męska	Płeć żeńska
1	Jan Rutkowski, gospodarz, lat 32	1	
	Žona jego Dorota, lat 22		1
	Bracia jego Andrzej, lat 14	1	
	Marcin, lat 8	1	
	Siostry jego Anna, lat 20		1
	Rozalia, lat 18		1
	Katarzyna, lat 12		1
	Matka jego, Łucja, lat 47		1
2	Józef Jakubcion, gospodarz, lat 47	1	
	Žona jego Ewa, lat 32		1
	Synowie jego Jakub, lat 19	1	
	Jerzy, lat 16	1	

⁴³ Homole lub Omole (lit. Amaliai) – teraz część miasta Kowna.

	Stanisław, lat 7	1	
	Córka ich Marianna, lat 5		1
	Kątnica ich, Ewa Szwabinowa, lat 89		1
	Dziwka ich Katarzyna, lat 16		1
3	Maciej Rutkowski, gospodarz, lat 29	1	
	Žona jego Gertruda, lat 22		1
	Córka ich Anna, lat 4		1
	Brat jego Marcin, lat 25	1	
	Žona jegož Magdalena, lat 20		1
	Parobek Antoni, lat 25	1	
	Pastuszek Kazimierz, lat 18	1	
	Strycharz Szymon Marcinkiewicz, lat 42	1	
	Žona jego Marianna, lat 38		1
	Synowie ich Bartłomiej, lat 11	1	
	Józef, lat 7	1	
	Córka ich Anna, lat 5		1
	Latus dusz	14	15

[90]

Dymy	Wieś Wjoskuny ⁴⁴	Płeć męska	Płeć żeńska
1	Gospodarz Antoni Drozdowski, lat 44	1	
	Žona jego Elżbieta, lat 32		1
	Synowie jego Andrzej, lat 16	1	
	Mateusz, lat 10	1	
	Córka ich Katarzyna, lat 3		1
	Dziwka ich Elżbieta, lat 17		1
	Kątnica ich, Maciejowa Kreyczewska, lat 52		1
2	Maciej Łukowski, gospodarz, lat 62	1	
	Žona jego Katarzyna, lat 52		1
	Synowie jego Wawrzyniec, lat 25	1	
	Jakub, lat 18	1	
	Córki ich, Anna, lat 21		1
	Ewa, lat 20		1
3	Antoni Rosiecki, gospodarz, lat 42	1	
	Žona jego Anna, lat 37		1
	Córka ich Marianna, lat 4		1
	Ojczym Mateusz Kublicki, lat 62	1	
	Matka jego Dorota, lat 62		1

⁴⁴ Wjoskuny (lit. Vieškūnai) – ongiš miejscowość na prawym brzegu Niemna w sąsiedztwie Pożajscia, w r. 1959–61 zalana Morzem Kowieńskim.

RAFAŁ WITKOWSKI. PAŹAISLIO KAMALDULIŲ VIENUOLYNO
IR BAŹNYČIOS 1797 METŲ RUGPJŪČIO 3 DIENOS VIZITACIJA

	Pasierb jego Szymon, lat 8	1	
	Córka Ewa, lat 10		1
4	Jerzy Snopkowski, gospodarz, lat 44	1	
	Żona jego Anna, lat 32		1
	Syn ich Maciej, lat 5	1	
	Córka ich Anna, lat 3		1
	Brat Stanisław, lat 37	1	
	Żona jego Marianna, lat 27		1
	Parobek ich Bartłomiej, lat 21	1	
	Latus dusz	13	14

[91]

Dymy	Taż wieś Wjoskuny	Płeć męska	Płeć żeńska
5	Szymon Wierbasz, gospodarz, lat 62	1	
	Żona jego Konstancja, lat 72		1
	Syn ich Jerzy, lat 30	1	
	Żona jego Magdalena, lat 27		1
	Syn tegoż drugi, Jan, lat 22	1	
	Żona jego Anna, lat 20		1
	Syn tegoż trzeci, Marcin, lat 20	1	
	Dziwka ich Aniela, lat 17		1
	Pastuszka Ewa, lat 8		1
	Pastuszek Piotr, lat 12	1	
6	Michał Rutkowski, gospodarz, lat 52	1	
	Żona jego Agnieszka, lat 42		1
	Siostry jego Elżbieta, lat 10		1
	Anna, lat 8		1
7	Kazimierz Wołkowski, gospodarz, lat 62	1	
	Żona jego Ewa, lat 47		1
	Synowie ich Piotr, lat 15	1	
	Marcin, lat 28	1	
	Córki ich, Katarzyna, lat 21		1
	Elżbieta, lat 17		1
	Anna, lat 9		1
	Giertruda, lat 6		1
8	Jakub Wiołkowski, gospodarz, lat 42	1	
	Żona jego Marianna, lat 32		1
	Syn jego Maciej, lat 11	1	
	Córki ich Ewa, lat 7		1
	Magdalena, lat 4		1
	Kątnik Jan Snopkowski, lat 52	1	

	Žona jego Anna, lat 42		1
	Syn ich Maciej, lat 11	1	
	Córki ich Elżbieta, lat 7		1
	Łucja, lat 3		1
	Latus dusz	13	19

[92]

Dymy	Taż wieś Wjoscuny	Płeć męska	Płeć żeńska
9	Tomasz Wiołkowski, gospodarz, lat 30	1	
	Žona jego Magdalena, lat 20		1
	Matka jego Agata, wdowa, lat 62		1
	Brat jego Jakub, lat 16	1	
	Brat jego Michał, lat 13	1	
	Siostra jego Johanna, lat 18		1
	Stryj jego Jerzy, wdowiec, lat 62	1	
10	Stanisław Maley, gospodarz, lat 65	1	
	Žona jego Marianna, lat 44		1
	Syn ich Jerzy, lat 5	1	
	Córka ich Elżbieta, lat 7		1
	Teścia ich Katarzyna, wdowa, lat 82		1
	Szwagierka Anna, lat 12		1
	Szwagier ich, Maciej Kaszukiewicz, lat 20	1	
	Parobek ich Józef, lat 32	1	
11	Jan Groblewski, gospodarz, lat 34	1	
	Žona jego Anna, lat 30		1
	Synowie ich Maciej, lat 11	1	
	Marcin, lat 7	1	
	Córka ich Ewa, lat 5		1
	Brat jego Michał, lat 30	1	
	Žona jego Katarzyna, lat 20		1
	Latus ogólny dusz	52	58

Te dwie wsie wyżej opisane mają swoje osady na roli ziemnej, i z nich każdy gospodarz ma w swojej używalności gruntu na pół włóki. Idą pańszczyzny do folwarku pozajskiego na tydzień letnią porą z czym dwór nakaże po dni 3, a zimową porą podobnie z czym dwór zaleci w tydzień po dni 4. Podroszczyzny dworowi żadnej nie pełnią oraz czynszów nie płacą, prócz tylko do skarbu publicznego każdy z nich podymnego co-rocnie płaci po złp. 13 gr. 3. [93]

Opisanie jurydyki czyli domów klasztornych

Wychodząc z kościółka świętej Anny po prawej ręce pod górą o kroków 80 ku eremowi pierwszy dom, sążni 10 długości, a 6 szerokości mający. Izba i sień dawniej budowane, a w końcu sieni kuźnia nowo zbudowana. Dach gontami kryty, nad który są wyprowadzone dwa kominy, jeden z izby, a drugi z kuźni. W tym domu są pomieszkania, sień, izba, alkierz, komora i w końcu sieni kuźnia. Cały ten dom dobrze jest opatrzony i zamczysty, w którym mieszka ślusarz.

Drugi dom, idąc od pierwszego ku Niemnowi po prawej ręce, osiem sążni długości, a [z] górą 6 szerokości mający, mizerny, słomą kryty, z kominem nad dach wyprowadzonym. W nim sień i obok sieni w obydwóch końcach izby z komorami, w których cieśle mieszkają. W tyle tego budynku chlew niewielki słomą kryty.

Wychodząc z tego domu i idąc ku Niemnowi, po prawej ręce o kroków 40 austeria wielka, nowa, najmniej do sążni 20 długości, a od frontu w końcu stodoły ku eremowi będącego [z] górą 45 kroków szerokości, w końcu zaś od Niemna do 10 sążni szerokości mająca, gontami kryta, trzy kominy nad dach wyprowadzone mająca. Przychodząc od eremu ganek tej austerii na słupach drewnianych, przez który wchodzi się do stodoły bardzo długiej i obszernej, do której wchodząc wrota podwójne, zamczyste, po obu zaś stronach tego wejścia są izby wielkie z komorami po pięć okien mające. W tych drzwi stolarskiej roboty, piece kaflanne z kominkami, stalowania i podłogi z desek. W drugim końcu przy wyjściu ze stodoły także po obydwóch bokach ze wszystkim uporządkowaniem tak, jak i pierwsze dwie izby z alkierzem, [94] nieco tylko mniejsze. Wychodząc z tej stodoły ku Niemnowi wrota podwójne zamczyste.

Trzeci dom, przeszedłszy od austerii ku Niemnowi kroków 200, jest dom także prawie nowy, piękny, do 10ciu sążni wzdłuż, a sześciu wszerz mający, od dołu gontami, a w górze słomą kryty, z kominem nad dach wyprowadzonym. W którym sień wielka, po prawej ręce jej izba biała, wielka, z komorą, oknami dużymi, podłogą i stalowaniem z tarcic, z drzwiami zamczystymi, po prawej [s] zaś ręce sieni piekarnia duża z komorą. W tym budynku mieszka cieśla.

Czwarty budynek w tyle trzeciego o kroków blisko 100, nowy, gontami kryty, z kominem nad dach wyprowadzonym, długość onego może być do sążni ośmiu, szerokość do sążni sześciu. W nim sień duża z komorą, po lewym boku tejże sieni jest izba z komorą, w której piec kaflanny szary, kominek, okien średniej wielkości cztery, drzwi wszystkie cztery regularnie zamczyste. W tym domu mieszka garncarz.

Piąty dom nad samym Niemnem, po lewej ręce wychodząc z kościółka, do sążni siedmiu długości, a pięciu szerokości mający. W nim sień, po lewym boku izba z alkierzem, z oknami dużymi, po prawej zaś stronie piekarnia z komorą. W tym mieszkają klasztorni piwowar i cieśla.

Z wyrażonych tu mieszkańców juryzdyki klasztor żadnej intraty nie ma, albowiem samym tylko ich rzemiosłem na rzecz klasztoru dopełniającym się, tak w reparowaniu starych, jako też i w robieniu nowych wedle ich rzemiosła stosowanych rzeczy, tenże [95] klasztor kontentuje się. Z karczmy zaś, czyli austerii, na tejże jurydyce znajdującej się, klasztor ma w gotowym groszu rocznej intraty złotych polskich 500.

Domy	Ludność juryzdyki	Płeć męska	Płeć żeńska
1	Antoni Robaczewski, stolarz, lat 53	1	
	Żona jego Marianna, lat 33		1
	Teścia ich Teresa, lat 62		1
	Syn ich Justyn, lat 18	1	
	Dziwka ich Ludwika, lat 19		1
2	Szymon Mackiewicz, cieśla, lat 66	1	
	Żona jego Katarzyna, lat 44		1
	Synowie ich Antoni, lat 28	1	
	Wincenty, lat 24	1	
	Józef, lat 20	1	
	Kazimierz, lat 16	1	
	Córka ich Marta, lat 14		1
	Jerzy Cieliński, stelmach, lat 42	1	
	Żona jego Bogumiła, lat 45		1
	Córka ich Anna, lat 2		1
Siostra ich Katarzyna, lat 38		1	
3	W karczmie Łukasz Drozdowski, lat 39	1	
	Żona jego Petronela, lat 28		1
	Syn ich Antoni, lat 2	1	

RAFAŁ WITKOWSKI. PAŽAISLIO KAMALDULIŲ VIENUOLYNO
IR BAŽNYČIOS 1797 METŲ RUGPJŪČIO 3 DIENOS VIZITACIJA

	Bartłomiejowa, wdowa, lat 37		1
	Synowie jej Jan, lat 19	1	
	Józef, lat 15	1	
	Tomasz, lat 11	1	
	Anna Jarmołowiczowa, wdowa, lat 49		1
	Synowie jej Józef, lat 20	1	
	Michał, lat 14	1	
	Córki jej Marianna, lat 22		1
	Petronela, lat 16		1

[96]

Domy	Dalsze opisanie ludności	Płeć męska	Płeć żeńska
	W teįże karczmie Marianna Malczewska, lat 32		1
	Syn jej Stanisław, lat 7	1	
	Córki jej Petronela, lat 14		1
	Anna, lat 13		1
	Rozalia, lat 5		1
	Tomasz Abuciewicz, cieśła, lat 52	1	
	Żona jego Łucja, lat 47		1
	Syn ich Wincenty, lat 23	1	
4	Franciszek Wiołkowski, cieśła, lat 32	1	
	Żona jego Jadwiga, lat 28		1
	Córka ich Petronela, lat 2		1
	Matka ich Agata, lat 69		1
	Dziwka ich Anna, lat 19		1
	Agata Reyniszowa, wdowa, lat 42		1
	Synowie jej Mateusz, lat 22	1	
	Ignacy, syn drugi, lat 20	1	
	Bartłomiej, syn trzeci, lat 5	1	
	Córka jej Marianna, lat 8		1
5	Ludwik Sadowski, garncarz, lat 50	1	
	Maciej Bartoszewicz, mularz, lat 48	1	
	Żona jego Katarzyna, lat 35		1
	Córka ich Marianna, lat 12		1
6	Franciszek Drozdowski, cieśła, lat 51	1	
	Żona jego Katarzyna, lat 36		1
	Syn ich Michał, lat 10	1	
	Córki ich Anna, lat 13		1
	Katarzyna, lat 6		1

	Marianna, lat 3		1
	Katarzyna Bielska, wdowa, lat 42		1
	Syn jej Maciej, lat 10	1	
	Córka jej Rozalia, lat 17		1
	<i>Efficit</i> dusz	27	30

[97]

Erem wespół z folwarkiem Pożajście zwanym, tuż pod klasztorem będącym, w powiecie kowieńskim sytuowanym, z wsiami Homole i Wieszkuny oraz juryzdyką powyżej opisaną tak co do gruntów, jako też łąk, lasów rozciąga swoją granicę, *idque* z jednej [strony] ku rzece Niemnowi, z drugiej majątnością Opnarami⁴⁵ W. J. P. Gallerego, z trzeciej okolicą Dowołgowiczami⁴⁶, w ostatku z czwartej strony majątnością Omolami W. J. P. Mejera, sędziego ziemskiego powiatu kowieńskiego. Ma włók gruntu do folwarku požajskiego przynależnych wespół z wsiami policzonych w ogóle *plus minus* z lasami i łąkami 26.

Opisanie folwarku Duśmiany

Z przyjazdu do wsi Duśmiany zwanej, brama, w której wrota podwójne na biegunach drewnianych między dwoma słupami, przy niej zaszczepka żelazna z probojami dwoma. Idąc dalej ku dziedzińcowi po lewej stronie ogród parkanem starym oparkaniony, za którym dół sadzawką niegdyś mianowany nieużyteczny, za nim pagórek do zasiewania warzywa. Przy tymże ogrodzie browar porządny, cały, na podmurowaniu, dranicami starymi kryty, do którego wchodząc drzwi duże na zawiasach żelaznych, w tych drzwiach furtka także na zawiasach żelaznych, przy tej kłamka żelazna. Wszedłszy na prosto komin z cegieł murowany, przy nim horna, do którego kocioł wmurowany wielkości od beczek trzech, po prawej stronie gorzelnia, przy której drzwi stolarskiej roboty na zawiasach żelaznych, po lewej stronie horna, do którego wmurowane dwie banie miedziane, z takowymiże czapkami. Stamtąd wyszedłszy na prosto stan-

⁴⁵ Opnory (lit. Apnarai) – ongiś miejscowość na prawym brzegu Niemna, w sąsiedztwie Pożajścia, w r. 1959–61 zalana Morzem Kowieńskim.

⁴⁶ Miejscowość niezidentyfikowana.

cja do zamaczania i rozszczenia słodów, przy której drzwi [98] nowe stolarskiej roboty na zawiasach żelaznych, przy nich zamek francuski kryty z kluczem do niego francuskim, w której posadzka z cegieł, okno duże szklanne. Z tej idąc w prawą stronę ku stancji pisarskiej piec w pół z ścianą przedzielony, której fundament z cegły. Sama zaś do połowy od fundamentu z cegły stawiona, w górze kaffe szare wapnem pobielane, z tej strony drzwiczki blaszanne przy piecu, gdzie ogień wkładają. Nad tymiż drzwiczkami po prawej stronie blacha wmurowana do zasunięcia pieca, przy tej piecy [s] drzwi do pisarskiej stancji nowe, stolarskiej roboty na zawiasach żelaznych, przy których zamek francuski kryty z kluczem takowym; w niej podłoga z desek piłowanych, sosnowych, okno duże podwójne, u którego kwatery na zawiasach żelaznych, kominek ceglany, w nich blacha wmurowana. Wyszedszy ze stancji pisarskiej do rozszczarni po prawej ręce suszarnia, u tej drzwi nowe stolarskiej roboty na zawiasach żelaznych. W środku posadzka z cegieł, piec do suszenia słodu z cegieł murowana, na którym to sklepieniu szczeble do nasypywania słodem z drzewa zrobione. Wyszedszy z browaru, idąc w lewą stronę stoi przy browarze koryto dla świń. W końcu zaś tego browaru studnia, w której zrąb stary, sosnowy, żuraw na słupie drewnianym, przy nim wiadro dębowe żelaznymi dwiema obręczami okute, łąk żelazny przykuty do żerdzi. Idąc od studni po lewej stronie wołownia, gdzie przed drzwiami mostek zrobiony, drzwi ciesielskiej roboty na zawiasach żelaznych; w środku podłoga z dylów dana, koryto do nalewania brachy, nad nim takoważ drabina do zarzucania siana. Idąc dalej ku dziedzińcowi po lewej stronie [99] chlew dla świń zbudowany, gdzie z końca samego od wołowni karmnik dla wieprzów, przy którym z podwórza koryto z nakrywką z desek zrobione na czterech zawiasach żelaznych, minawszy to koryto wchodząc do chlewa drzwi na drewnianym biegunie. Wszedszy do środka po lewej stronie karmnik, w którym podłoga drewniana z dylów piłowanych, stamtąd wyszedłszy pod tymże samym nakryciem chlew drugi, gdzie idąc drzwi także na biegunie drewnianym, a we środku podłoga tarciami wysłana, gdzie z jednej strony chlewików dwa, a z drugiej toż samo pokrycie na tymże chlewie słomianne, stare. Idąc dalej lamus⁴⁷ nowy na dwa

⁴⁷ Lamus – domek, schowek murowany.

piętra budowany, wchodząc do pierwszego po prawej stronie w ziemi sklepik na mleko, gdzie wchodząc schody drewniane, po bokach ściany kamienne, nad tymi schodami daszek kryty dranicami; drzwi u tegoż na zawiasach żelaznych z zaszczepeką; we śródzinie ściany drewniane i polica z tarcicy wisząca, ławy z obu stron z tarcic, po lewej zaś stronie także sklepik do stawiania warzywa, mający również schody drewniane, ściany z kamienia, daszek kryty dranicami; drzwi na zawiasach żelaznych z zaszczepeką, we śródzinie ściany drewniane, piecyk na ziemi z kamieni złożony. Wchodząc zaś na pierwsze piętro drzwi na zawiasach żelaznych z zaszczepeką, skąd wyszedłszy idąc na górę schody drewniane, nad którymi zaczyna się ganek, ciągiem na około całego lamusa idąc wymoszczono tarcicami, dokąd przyszedłszy drzwi na zawiasach żelaznych z zaszczepeką, przy nich zamek wiszący we śródzinie, zasówka drewniana, polica z tarcicy jedna, okryty gontami. Stamtąd idąc po lewej stronie chlewik dla ptactwa, drzwiami do stawku, u którego z [100] przychodu mostek drewniany, drzwi na biegunach drewnianych, dranicami kryty, przy nim folwark, do którego z przychodu z samego frontu ganek drewniany, gontami kryty, podłoga drewniana z tarcic, przy słupku jednym kółko żelazne do uwiązywania koni. Wchodząc przez ganek drzwi stolarskiej roboty na zawiasach żelaznych, rękojmia do zamykania żelazna, w sieniach podłoga z tarcic, komin czyli kuchnia z cegieł murowana, przy niej drzwi na zawiasach żelaznych po lewej stronie. Drzwi do piekarni na zawiasach żelaznych z klamką żelazną i rękojmią do zamykania drzwi. Wszedłszy po prawej stronie komin z cegieł i piec krzyżowa, w którym kominie blacha wmurowana; piec po tejże stronie kaflanna; podłoga z tarcic, ław dwie, okien szklanych trzy dużych. W tej izbie po prawej stronie komora, w tej drzwi na zawiasach żelaznych z rękojmią, i klamką, w niej podłoga drewniana z tarcic, okno jedno duże, a drugie małe, obydwie szklane. Stamtąd wyszedłszy idąc prosto do mieszkalnej ekonomów, drzwi stolarskiej roboty na zawiasach żelaznych z klamką i rękojmią do zamykania, a oraz i zaszczepeką. Po lewej stronie kominek z cegieł murowany, w nim blacha żelazna, przy tym kominku piec kaflanna, podłoga z tarcic, okien trzy, po lewej zaś stronie w końcu pieca drzwi do bokowej, z zamkiem na zawiasach żelaznych, w niej podłoga z tarcic, kominek mały z cegieł, okno duże, tamże po prawej stronie alkierz, u

którego drzwi na zawiasach żelaznych z klamką, rękojmią i zaszczipką, w nim podłoga takż z tarcic, okno duże. Wychodząc z bokowej do sieni drzwi na zawiasach żelaznych z klamką [101] i rękojmią. Naprzeciw tych drzwi przeszedłszy przez sień, spiżarnia, gdzie drzwi takż na zawiasach żelaznych z zaszczipką, w niej podłoga drewniana, okienko szklane małe. Wyszędłszy ze spiżarni drzwi u sieni od stawka na zawiasach żelaznych z klamką, rękojmią i zasówką, za tymi idąc na górę schody drewniane, na których w połowie drzwi na zawiasach żelaznych, za tymi drzwiami znowu schody drewniane, te przeszedłszy prosto salka, gdzie drzwi do zamykania na zawiasach żelaznych z klamką i z zamkiem wiszącym, okno duże, cały okryty gontami. Wyszędłszy nad stawek, a idąc ku wsi Huta, *alias* Tachuski⁴⁸ zwanej, piekarnia, w której drzwi stolarskiej roboty na zawiasach z klamką i rękojmią żelaznymi. Wyszędłszy do sieni po prawej stronie takż drzwi drugiej stolarskiej roboty na zawiasach żelaznych z klamką i rękojmią, a wszędłszy do środka po lewej stronie piec z cegieł, podłoga gliną wybita, po lewej takż stronie komora, w której drzwi na zawiasach żelaznych, okien szklanych trzy, cała kryta dranicami. Wyszędłszy z niej w lewą stronę ku stawowi jest skrzynia, w której drzwi na zawiasach żelaznych z zamkiem wiszącym do chowania ryb. Przy której młynek, a tam drzwiczki małe na zawiasach żelaznych z zaszczipką. Wszędłszy do środka, deskami góra wymoszczona, przy tym zamoszczenia kosz z tarcic przez młynarza robiony, pod tym koszem kamieni dużych dwa, równych grubości i szerokości; przy nich pałpryca, wrzeczono na sześcierni, dwie rechwy i panew (?) [102] żelazne; na wale we średzinie capa jedna i rechwa, z podworza na drugim końcu capa i rechwa żelazne, drzwi ku grobli frontem stojące na zawiasach żelaznych, do stancji młynarskiej, we średzinie będącej, drzwi na zawiasach żelaznych. Wyszędłszy ze młyna przy zbudowanej piekarni, owczarnia dranicami kryta, w której drzwi pierwsze podwójne na biegunach drewnianych, drugie we średzinie pojedynkowe takż na biegunach drewnianych; w niej drabina na ziemi; z niej wyszedłszy po lewej stronie obora w kwadrat stawiona, do której wchodząc wrota szerokie z tarcic na drewnianym biegunie. Wszędłszy po lewej stronie stajenka na

⁴⁸ Huta (lit. Ūta) – miejscowość w rejonie orańskim na południe od Duśmian.

konie ekonoma, dylami ciosanymi podłoga wysłana, w niej przegroda z bierwion, za którą konie skarbowe stoją. Z niej wyszedłszy po tejże stronie chlew duży, przy którym wrota z tarcic, we środku z łat przegroda dla odłączenia bydła. Idąc na około drugie wrota w takowymże sposobie robione, od których zwracając się, trzecie wrota jednostajnej roboty, a przychodząc naprzeciw stajenka, chlewik na cielęta, w tym płot przegrodzony dla oddzielenia cieląt; dziennik w niej kwadratowy, cała słomą kryta. Przy tejże idąc ku gumnowi, płot z łat ciosanych, w końcu którego po prawej stronie stajnia frontem do dziedzińca, w której drzwi podwójne stolarskiej roboty na zawiasach żelaznych z zasówką. Wszedłszy do środka podłoga z dylów ciosanych wysadzona, a po lewej stronie komórka do zsypywania siewki, przy której drzwi na zawiasach żelaznych z zaszczipką; po tejże stronie drzwi do wyrzucania gnoju na zawiasach żelaznych z zasówką drewnianą. Przeoryn porobionych z tarcic 3, żłobów czyli koryt dwa [103] z drabinami dwiema. Stamtąd idąc w lewą stronę pod jednymże dachem wozownia, przy której także drzwi stolarskiej roboty podwójne na zawiasach żelaznych z zasówką; w środku podłoga z dylów piłowanych. Wszedłszy po prawej stronie komórka do składania kołów i innych rzeczy, przy której drzwi także na zawiasach żelaznych z zaszczipką, kryta cała dranicami, gdzie w dachu zrobiony dymnik, u którego drzwi stolarskiej roboty na zawiasach żelaznych. Stamtąd wyszedłszy, idąc ku gumnisku wrota proste między stajnią i spichrzem, a przez nie wszedłszy, idąc na [w]prost przez gumnisko gumno słomą kryte, przy nim drzwi na biegunach drewnianych podwójne z zaszczipką i probojem do zamknięcia z zamkiem żelaznym, gdzie wszedłszy tok krzyżowy, stronic do składania zboża w jednym końcu po obydwóch bokach 8 i w drugim końcu tyleż. Wrota od obory podwójne na biegunach drewnianych, drągiem zasuwane, drugie od łąki za tymże gumnem będącej podwójne na biegunach drewnianych, także drągiem przesuwane, trzecie od gumna starego teraz na składnie siana obróconego, w takowymże sposobie. Za tym gumnem odrynka stara do składania słomy, wrota u niej z dranic pojedynkowe, w środku przegroda dla źrebiąt zrobiona. Nieopodal tej odrynki gumno stare odryną przezwane na złożenie siana obrócone, w tej drzwi od gumna podwójne na biegunach drewnianych z tarcic robione, ze środka

dragiem zasuwane; drugie od pola za nią będącego takż podwójne z tarcic z zamknięciem [104] jednakowym, trzecie frontem do rezydencji zakonnej na biegunach drewnianych z zaszczepeką, probojem i zamkiem przy nich będącym, pokrycie słomianne. Przeszedłszy przez gumnisko, a idąc mimo stajni po lewej stronie spichlerz z gankiem, gdzie od stajni drzwi pierwsze z końca od przychodu stolarskiej roboty futrowane, ćwiekami nabijane, przy nich zamek wewnętrzny z kluczem, z zaszczepeką i probojem, w uszaku; zamek drugi wiszący francuski z kluczykiem i rękojmią. Wszedłszy do środka podłoga z tarcic, zasieków 4; po prawej stronie schody na górę, po środku ściana, która w pół przedziela. Skąd wyszedłszy idąc w lewą stronę ku sadowi, drugie drzwi takowejże roboty dubeltowo futrowane, przy nich zamek wewnętrzny na zawiasach żelaznych. Wszedłszy do środka podłoga drewniana z tarcic, zasieków 4. Cały spichlerz okryty dranicami. Stamtąd idąc ku rezydencji zakonnej po lewej stronie sztakiety stare około sadu od dziedzińca zrobione, a przeszedłszy do połowy budynek zakonny drewniany z dwoma wyprowadzonymi nad dach kominami, do którego wchodząc równo z sztukietami wrotka stolarskiej roboty na zawiasach żelaznych, podłoga z tarcic wysłana aż do schodów. Na te wszedłszy zaczyna się ganek, przy nich drzwi czki z tarcic na zawiasach żelaznych z zasówką, podłoga tarcicami wymoszczona, na około ławki do siedzenia, [105] a nad tym kaplica z kopułką gontami cała okryta, do której wchodząc drzwi filongowej roboty podwójne na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wewnętrznym z kluczem. W tej [w] środku jest ołtarz Matki Najświętszej z małym Panem Jezusem; okien szklanych dwa, stół duży z szufladą jeden. Wyszedłszy z kaplicy nad sieńmi drzwi z zawiasami żelaznymi; przeszedłszy przez nie schodząc na dół do komory, gdzie się ryby zsypują, są schody stolarskiej roboty, okno szklane 1, drzwi filongowej roboty z zaszczepeką żelazną, podłoga z tarcic; po lewej stronie tej jest cela pierwsza, do której wchodząc drzwi filongowej roboty na zawiasach żelaznych z zamkiem wewnętrznym; podłoga z tarcic, okno 1 duże. Z tej wyszedłszy po tejże stronie jest cela druga, w tej drzwi takż filongowej roboty na zawiasach żelaznych z zamkiem wewnętrznym francuskim, we środku kominiek murowany, piec kaflany z ścianą na połowę przedzielony, okien dużych 3, podłoga z tarcic. Wyszedłszy z tej po

lewej stronie są drzwi u sień filongowe, przy nich zamek z klamką i kluczem na zawiasach żelaznych; nad tymi drzwiami okienko małe szklanne. Przeszedłszy z sień jest cela trzecia, u tej drzwi filongowe z zamkiem wewnętrznym, w środku podłoga z tarcic, kominek po prawej stronie i piec kaflanny, okien 3, w końcu pieca drzwi do stacji [106] boku filongowej roboty na zawiasach żelaznych z klamką; w niej okno jedno, podłoga z tarcic. Z tej wyszedłszy kuchnia, w środku której piec z cegieł murowany, podłoga z tarcic, okno duże jedno, drzwi do sklepu pod tą kuchnią będącego, do którego wchodząc szyja z cegieł murowana; w niej schody drewniane, przy których drzwi stolarskiej roboty futrowane na zawiasach żelaznych z zamkiem wewnętrznym; w środku tego po lewej i prawej stronie łagony z dylów ciosanych do stawiania beczek. Dalej mur poprzeczny, w nim drzwi na zawiasach żelaznych z zaszczipką na stawienie gorzałki. Za tym sklep murem przegrodzony, w którym okienko tylko wybite. Dalej znowu idąc sztakiety stare, między którymi drzwiczki na dróżce do sklepu idącej na biegunie drewnianym, w końcu których ogród laskami ogrodzony, a cały folwark palisadami, które już stare. Wyszędłszy z folwarku, a idąc gościńcem do wsi jest kościółek stary tarcicami naokoło obity, na wierzchu gontami kryty, na tym kopułka, w którym dzwonek. Wszędłszy przez drzwi na zawiasach żelaznych będące babiniec, gdzie podłoga z tarcic i schody na chór. Idąc zaś prosto do środka są drzwi także stare na [107] zawiasach żelaznych z klamką; przez nie wszędłszy o kroków kil[ka]naście są balaski drewniane, za tymi zaś o kroków kilka ołtarz, w którym jest obraz Najświętszej Maryi Panny z Panem Jezusem za zasłoną kitajkową. Na ołtarzu portatel jeden, po lewej stronie drugi ołtarzyk z obrazem Matki Najświętszej Bolesnej, po prawej stronie także ołtarzyk drewniany z obrazem św. Romualda, na tych ołtarzykach jest lichtarzów drewnianych starych par 3. Przeszedłszy przez balasy po lewej stronie jest zakrystia, w tej drzwi na zawiasach żelaznych, podłoga z tarcic, okno jedno duże za kratą żelazną. Z niej wyszedłszy po lewej stronie jest dzwoneczek, a drugi mały przy ołtarzu. Dalej postąpiwszy o kroków kilka są drzwi poboczne na zawiasach żelaznych z zamkiem wewnętrznym, okno za kratą żelazną jedno, w całym tym kościółku podłoga i sufit są stare i reperacji potrzebujące.

Opisanie folwarku Wackiszek, czyli attynencji duśmiańskiej

W odległości o milę od Duśmian i z przyjazdu onychże jest ulica prosta, łatami z obu stron ogrodzona, a za tą folwark stary frontem do gumna obrócony; w nim drzwi u sieni na biegunie drewnianym, a przy nich zakrętka drewniana; we śródzinie sień gliną wybita; po prawej stronie drzwi są drzwi do piekarni takż na biegunie drewnianym; we śródzinie po lewej stronie piec, podłoga gliną wybita, okienków [108] małych pięć szklanych. Skąd wyszedłszy przez sień przeciwną, w tej również drzwi na drewnianych biegunach, w środku po prawej stronie piec glinianny, po lewej stronie żarna ze wszelką gospodarską oprawą do nich przynależną, przy której obok drzwi; do sieni przybudowana izdebka na mliwo; w tej takż drzwi na biegunie drewnianym. To całe mieszkanie jest słomą kryte, i już bardzo stare. Naprzeciw tego mieszkania jest swironek dla składu gospodarskiego, w którym zasiek z przegrodami z bierwion na dwa boki ciosanych, drzwi na biegunie drewnianym z zasówką takż, podłoga z dylów, kryty dranicami. Za nim ogródek na warzywo, przeszedłszy przezeń chlew nowo postawiony, duży dla bydła. Dalej idąc w lewej stronie jest ogród na warzywo, duży, płotem ogrodzony, a za tym łaźnia słomą pokryta; w niej drzwi ordynaryjnej roboty, we śródzinie piec z kamieni złożony. Od niej idąc w górę jest gumno z podwójnymi wrotami na biegunach drewnianych, z których jedne z zamkiem dużym, wiszącym, w środku tok krzyżowy gliną wybity. Stronic po obydwóch bokach do składania zboża 12. To gumno jest całe słomą pokryte. Nieopodal od niego jest spichlerz słomą pod łopatą kryty z gankiem wściążnym, wchodząc do środka są drzwi stolarskiej roboty futrowane z zamkiem wewnętrznym; w środku podłoga i stalowanie z tarcic, [109] zasieków tarcicami obitych cztery, i wschody na górę jedne. Cały ten spichlerz jest na palach postanowiony.

W tych dwóch folwarkach, jako to Duśmianach i attynencji Wackiszkach, wysiewa się żyta beczek dziesięć ośmin dwie i garcy⁴⁹ osiem, pszenicy ośmina jedna i garcy dziesięć, jęczmienia beczka jedna ośmin sześć, owsa beczek siedem ośminek sześć garcy cztery, grochu beczka jedna, gryki ośmin siedem i garcy czternaście.

⁴⁹ Garniec – miara objętości; garniec warszawski równał się 3,77 litra.

Ludności folwarków Duśmian i Wackiszek	Płeć męska	Płeć żeńska
Antoni Szczykowski, ekonom duśmiański, lat 40	1	
Żona jego Anna, lat 26		1
Syn ich Adam, lat 2	1	
Szymon Bartłukiewicz, parobek, lat 40	1	
Jakub Wociuszkiewicz, parobek, lat 50	1	
Bartłomiej Budnis, piwowar, lat 40	1	
Żona jego Elżbieta, lat 33		1
Syn ich Jerzy, lat 12	1	
Róża Osipowiczówna, dziewczka, lat 26		1
Marianna Bartłukiewiczówna, lat 20		1
Wincenty Skiernowski, namiestnik wackiszki, lat 38	1	
Żona jego Katarzyna, lat 20		1
Syn ich Jerzy, lat 2	1	
Ignacy Gwozdowski, leśnik, lat 36	1	
Żona jego Krystyna, lat 22		1
Anna Budniowa, wdowa, służąca, lat 46		1
Synowie jej Józef, lat 16	1	
Kazimierz, lat 10	1	
Córka jej Ewa, lat 12		1
<i>Efficit</i> dusz	11	8

[110]

Opisanie wsiów i w nich znajdujące się ludności do folwarków Duśmian i Wackiszek należnych

Ogr ⁵⁰	Gr ⁵¹	Wieś Duśmiany	Płeć męska	Płeć żeńska
	1	Jakub Trachimowicz, gospodarz, lat 36	1	
		Żona jego Ewa, lat 26		1
		Brat jego Franciszek, lat 29	1	
		Drugi brat Andrzej, lat 27	1	
		Matka ich Krystyna, lat 64		1
		Parobek ich Maciej Reynis, lat 26	1	
	1	Bartłomiej Maki [?], gospodarz, lat 50	1	
		Żona jego Róża, lat 38		1
		Syn ich Tadeusz, lat 12	1	
		Córki ich Anna, lat 16		1

⁵⁰ Ogradowe.

⁵¹ Gruntowe.

RAFAŁ WITKOWSKI. PAŹAISLIO KAMALDULIŲ VIENUOLYNO
IR BAŹNYČIOS 1797 METŲ RUGPJŪČIO 3 DIENOS VIZITACIJA

		Krystyna, lat 12		1
		Siostra Magdalena, lat 20		1
1		Maciej Dulko, gospodarz, lat 46	1	
		Synowie jego Jerzy, lat 16	1	
		Jan, lat 12	1	
		Stanisław, lat 10	1	
		Żona Macieja Katarzyna, lat 37		1
1		Jakub Paliszewski, gospodarz, lat 71	1	
		Żona jego Anastazja, lat 54		1
		Syn ich Kazimierz, lat 34	1	
		Żona jego Ewa, lat 32		1
		Syn ich Piotr, lat 9	1	
		Córki ich Krystyna, lat 11		1
		Marianna, lat 20		1
		Parobek Jerzy Zajęczkowski, lat 26	1	
		Pastuszka ich Marianna, lat 18		1
1		Wojciech Sinkiewicz, gospodarz, lat 61	1	
		Żona jego Regina, lat 51		1
		Synowie ich Maciej, lat 30	1	
		Szymon, lat 26	1	
		Córka ich Anna, lat 18		1
1		Dominik Babilewicz, gospodarz, lat 33	1	
		Żona jego Agata, lat 36		1
		Syn ich Jan, lat 8	1	
		Córka ich Anna, lat 14		1
		Brat ich Stefan, lat 26	1	
1	5	<i>Efficit</i> dusz	20	16

[111]

Ogr	Gr	Taž wieś Duśmiany	Płeć męska	Płeć żeńska
	1	Szymon Dulko, gospodarz, lat 40	1	
		Żona jego Anna, lat 28		1
		Syn ich Tomasz, lat 10	1	
		Córka ich Ewa, lat 8		1
		Dziwka Marianna Andrzejewska, lat 27		1
		Pastuch Jerzy Purwinis, lat 18	1	
1		Maciej Budrewicz, gospodarz, lat 77	1	
		Żona jego Anna, lat 61		1
		Syn ich Maciej, lat 30	1	
		Żona jego Anna, lat 29		1
		Synowie ich Jerzy, lat 10	1	

BAŹNYČIOS ISTORIJS STUDIJOS, VII.
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS METRAŠTIS. T. 37 B.

		Maciej, lat 9	1	
		Parobek Józef Hrehorowicz, lat 30	1	
		Dziwka Katarzyna Wiewjorówna, lat 15 [?]		1
1		Bartłomiej Babilewicz, gospodarz, lat 36	1	
		Žona jego Marianna, lat 30		1
		Córki ich Ewa, lat 10		1
		Agata, lat 9		1
		Szwagier Jan Kurobko, lat 38	1	
		Chałupnica Krystyna, lat 37		1
		Córka jej Marianna, lat 10		1
1		Maciej Biedrewicz, gospodarz, lat 43	1	
		Žona jego Elżbieta, lat 31		1
		Syn ich Józef, lat 11	1	
		Córka ich Róża, lat 8		1
		Brat ich Szymon, lat 37	1	
		Žona jego Franciszka, lat 28		1
		Córka ich Krystyna, lat 9		1
		Ojciec Stanisław, lat 82	1	
		Parobek ich Szymon Sentacka, lat 38	1	
		Dziwka Brygida Joczówna, lat 30		1
		Pastuch Szymon Olechnowicz, lat 21	1	
		Kątnik Józef Olechnowicz, lat 68	1	
		Žona jego Krystyna, lat 54		1
4			17	17

[112]

Ogr	Gr	Taž wieś Duśmiany	Pleć męska	Pleć žeriška
1		Katarzyna Bartłukiewiczowa, wdowa, lat 38		1
		Synowie jej Jerzy, lat 18	1	
		Wojciech, lat 15	1	
		Jan, lat 9	1	
		Córka jej Róża, lat 11		1
1		Tomasz Kantakiewicz, lat 43	1	
		Žona jego Marianna, lat 32		1
		Synowie ich Marcin, lat 17	1	
		Krzysztof, lat 14	1	
		Szymon, lat 12	1	
		Jakub, lat 9	1	
		Dziwka Agata Olechnowiczówna, lat 26		1
1		Dominik Januszewski, gospodarz, lat 48	1	
		Žona jego Ewa, lat 42		1

RAFAŁ WITKOWSKI. PAŽAISLIO KAMALDULIŲ VIENUOLYNO
IR BAŽNYČIOS 1797 METŲ RUGPJŪČIO 3 DIENOS VIZITACIJA

		Synowie ich Andrzej, lat 20	1	
		Maciej, lat 17	1	
		Jakub, lat 13	1	
		Szymon, lat 11	1	
		Córek ich Anna, lat 26		1
		Marianna, lat 18		1
		Ewa, lat 9		1
		Parobek ich Jan Zielejewicz, lat 37	1	
1		Jakub Piotrowski, gospodarz, lat 44	1	
		Żona jego Franciszka, lat 38		1
		Córki ich Bogumiła, lat 13		1
		Aniela, lat 10		1
		Dziwka Róża Wojciukiewiczowa, lat 50		1
		Syn jej Kazimierz, lat 16	1	
		Dziad Stefan Babilewicz, lat 62	1	
		Baba Katarzyna Tarakanowa, lat 60		1
		Marianna Brzostowiczowa, wdowa, lat 31		1
		Córka jej Anna, lat 9		1
		Dorota Szechówna, lat 40		1
3	1	<i>Efficit</i> dusz	17	16
		Wieś Duszmianki ⁵²		
	1	Katarzyna Balkowa, wdowa, lat 48		1
		Syn jej Maciej, lat 25	1	
		Córki jej Marianna, lat 27		1
		Ewa, lat 18		1
		Katarzyna, lat 15		1
		Agata, lat 12		1

[113]

Ogr	Gr	Taż Wieś Duśmianki	Płeć męska	Płeć żeńska
	1	Andrzej Mikszta, gospodarz, lat 34	1	
		Żona jego Anna, lat 30		1
		Siostra ich Krystyna, lat 27		1
		Matka ich Marianna, lat 68		1
		Parobek ich Stanisław Oleszkiewicz, lat 26	1	
		Pastuch Jerzy Jasiewicz, lat 23	1	
		Kątnik Jakub Oleszkiewicz, lat 56	1	
		Żona jego Anna, lat 43		1

⁵² Duśmianki (lit. Dusmenėliai) – miejscowość w rejonie trockim, na zachód od Duśmian.

BAŹNYČIOS ISTORIJS STUDIJOS, VII.
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS METRAŠTIS. T. 37 B.

		Syn ich Tomasz, lat 13	1	
		Córki ich Marianna, lat 18		1
		Krystyna, lat 9		1
1		Krzysztof Mikszta, gospodarz, lat 48	1	
		Žona jego Krystyna, lat 40		1
		Córki ich Agata, lat 11		1
		Ewa, lat 9		1
		Parobek ich Jan, lat 40	1	
		Dziwka Krystyna Jaksiewiczówna, lat 26		1
1		Marcin Reniś, gospodarz, lat 55	1	
		Žona jego Krystyna, lat 50		1
		Synowie ich Mateusz, lat 26	1	
		Andrzej, lat 16	1	
		Córki ich Marianna, lat 15		1
		Anna, lat 9		1
1		Michał Reynis, gospodarz, lat 52	1	
		Žona jego Krystyna, lat 40		1
		Córka ich Anna, lat 14		1
1		Jan Mali, gospodarz, lat 40	1	
		Žona jego Agnieszka, lat 40		1
		Synowie ich Adam, lat 10	1	
		Bartłomiej 7	1	
		Córka ich Ewa, lat 9		1
1		Antoni Mikszta, gospodarz, lat 60	1	
		Žona jego Regina, lat 48		1
		Zięć Jerzy Chus [?], lat 36	1	
		Žona jego Marianna, lat 25		1
		Brat ich Bartłomiej, lat 30	1	
		Pastuch Andrzej, lat 9	1	
6		<i>Efficit</i> dusz	18	19

[114]

Ogr	Gr	Taž wies Duśmianki	Płec męska	Płec żeńska
	1	Jan Wiłkowski, gospodarz, lat 50	1	
		Syn jego Jakub, lat 25	1	
		Córki jego Marianna, lat 20		1
		Krystyna, lat 18		1
		Katarzyna, lat 9		1
		Helena, lat 6		1
		Kątnik Tomasz Hrehorowicz, lat 55	1	
		Žona jego Agata, lat 50		1

RAFAŁ WITKOWSKI. PAŽAISLIO KAMALDULIŲ VIENUOLYNO
IR BAŽNYČIOS 1797 METŲ RUGPJŪČIO 3 DIENOS VIZITACIJA

		Syn jego Andrzej, lat 16	1	
1		Stanisław Jasiewicz, gospodarz, lat 65	1	
		Żona jego Anna, lat 46		1
		Syn ich Jakub, lat 25	1	
		Córki ich Marianna, lat 19		1
		Anna, lat 13		1
		Kątnica Róża Witkowska, lat 30		1
		Syn jej Jan, lat 7	1	
1		Dominik Maley, gospodarz, lat 48	1	
		Żona jego Magdalena, lat 36		1
		Synowie ich Andrzej, lat 13	1	
		Maciej, lat 11	1	
		Jerzy, lat 8	1	
		Dziwka ich Wiktoria Jagieniówna, lat 16		1
		Matka ich Anna, lat 60		1
		Kątnik Tomasz Jasiewicz, lat 20	1	
1		Kazimierz Deraskiewicz, lat 60	1	
		Syn jego Marcin, lat 32	1	
		Żona jego Marianna, lat 30		1
		Córki ich Róża, lat 4		1
		Marianna, lat 2		1
		Drugi syn Dominik, lat 20	1	
		Córka Marianna, lat 4		1
		Kątnica Anna Jasiewiczowa, lat 40		1
		Córka Katarzyna, lat 9		1
1		Benedykt Czyżykowski, lat 23	1	
		Brat jego Andrzej, lat 18	1	
		Drugi brat Dominik, lat 12	1	
		Trzeci brat Wincenty, lat 10	1	
	5		19	18

[115]

Ogr	Gr	Wieś Żylinczyszki ⁵³	Płeć męska	Płeć żeńska
	1	Józef Ożarowski, gospodarz, lat 38	1	
		Żona jego Marianna, lat 44		1
		Syn ich Jakub, lat 8	1	
		Siostra ich Anna, lat 26		1
		Parobek Bartłomiej Alukomis, lat 50	1	

⁵³ Żylinczyszki (lit. Žilincišškės) – miejscowość w rejonie olickim, na południowy zachód od Duśmian.

BAŹNYČIOS ISTORIJOS STUDIJOS, VII.
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS METRAŠTIS. T. 37 B.

	1	Marianna Ożarowska, wdowa, lat 55		1
		Synowie jej Józef, lat 24	1	
		Adam, lat 20	1	
		Jerzy, lat 18	1	
	1	Michał Ożarowski, gospodarz, lat 43	1	
		Żona jego Marianna, lat 28		1
		Córki ich Marianna, lat 8		1
		Anna, lat 6		1
		Dziewka Helena Korzeniewska, lat 18		1
	1	Jan Buchowicz, gospodarz, lat 60	1	
		Żona jego Krystyna, lat 40		1
		Synowie ich Jerzy, lat 20	1	
		Kazimierz, lat 16	1	
		Córki ich Ewa, lat 24		1
		Katarzyna, lat 18		1
		Marianna, lat 11		1
	4	<i>Efficit dusz</i>	11 [s]	10 [s]
		Wieś Rudnia⁵⁴		
	1	Tomasz Ożarowski, gospodarz, lat 38	1	
		Żona jego Katarzyna, lat 30		1
		Córka ich Ewa, lat 9		1
	1	Józef Guryewski, gospodarz, lat 70	1	
		Żona jego Katarzyna, lat 57		1
	1	Andrzej Repieko [?], gospodarz, lat 38	1	
		Żona jego Katarzyna, lat 34		1
		Córki ich Marianna, lat 14		1
		Agata, lat 12		1
	1	Antoni Januszowski, gospodarz, lat 40	1	
		Żona jego Ewa, lat 30		1
		Synowie ich Jan, lat 18	1	
		Andrzej, lat 16	1	
		Córka ich Anna, lat 10		1
	2	<i>Efficit dusz</i>	6	8

[116]

Ogr	Gr	Wieś Gieniany ⁵⁵	Płeć męska	Płeć żeńska
	1	Krzysztof Balko, gospodarz, lat 54	1	
		Żona jego Marianna, lat 36		1
		Synowie ich Adam, lat 28	1	

⁵⁴ Rudnia – miejscowość w rejonie orańskim na południe od Duśmian.

RAFAŁ WITKOWSKI. PAŽAISLIO KAMALDULIŲ VIENUOLYNO
IR BAŽNYČIOS 1797 METŲ RUGPJŪČIO 3 DIENOS VIZITACIJA

		Wincenty, lat 17	1	
		Córki ich Krystyna, lat 21		1
		Anna, lat 20		1
1		Kazimierz Balko, gospodarz, lat 40	1	
		Žona jego Katarzyna, lat 33		1
		Synowie ich Jakub, lat 9	1	
		Szymon, lat 12	1	
		Brat Krzysztof, lat 33	1	
		Žona jego Ewa, lat 28		1
		Syn ich Dominik, lat 9	1	
		Parobek Wawrzyniec Mackiewicz, lat 48	1	
		Dziewka Róża, lat 28		1
1		Maciej Stodolnik, gospodarz, lat 38	1	
		Žona jego Ewa, lat 35		1
		Syn ich Tomasz, lat 11	1	
		Córka ich Róża, lat 10		1
		Bracia [s] ich Jerzy, lat 31	1	
		Žona jego Róża, lat 29		1
		Brat drugi Tomasz, lat 30	1	
		Brat trzeci Jakub, lat 27	1	
		Siostra ich Katarzyna, lat 22		1
1		Dominik Balko, gospodarz, lat 23	1	
		Maciej Maczonis, lat 28	1	
		Parobek Tadeusz Kantakiewicz, lat 36	1	
		Dziewka Marianna Lusienikówna, lat 26		1
		<i>Ditto</i> Krystyna Stupakówna, lat 23		1
1		Jakub Wieyszor, gospodarz, lat 50	1	
		Žona jego Marianna, lat 46		1
		Syn ich Adam, lat 20	1	
		Córki ich Marianna, lat 12		1
		Anna, lat 10		1
		Kątnik Maciej Biemulis [?], lat 58	1	
		Žona jego Katarzyna, lat 48		1
5		<i>Efficit</i> dusz	20	16

[117]

Ogr	Gr	Taž wieś Gieniany	Płeć męska	Płeć żeńska
	1	Szymon Stodolnik, gospodarz, lat 48	1	

⁵⁵ Gieniany (lit. Genionys) – miejscowość w rejonie orańskim na południe od Duśmian.

BAŹNYČIOS ISTORIJS STUDIJOS, VII.
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS METRAŠTIS. T. 37 B.

		Žona jego Ewa, lat 38		1
		Syn ich Benedykt, lat 14	1	
		Córki ich Katarzyna, lat 17		1
		Marianna, lat 12		1
		Róža, lat 10		1
1		Kazimierz Balko, gospodarz, lat 42	1	
		Žona jego Katarzyna, lat 38		1
		Synowie ich Jakub, lat 20	1	
		Józef, lat 18	1	
		Jan, lat 12	1	
		Córka ich Marianna, lat 13		1
		Parobcy ich Jerzy Zameytys, lat 30	1	
		Jan Tamulonis, lat 31	1	
		Dziwka ich Anna Rumsówna [?], lat 28		1
2		<i>Efficit</i> dusz	8	7
		Wieś Miguciany⁵⁶		
1		Bartłomiej Plenta, gospodarz, lat 46	1	
		Žona jego Krystyna, lat 36		1
		Synowie ich Maciej, lat 11	1	
		Antoni, lat 9	1	
		Córka ich Marianna, lat 14		1
		Brat Mateusz, lat 23	1	
		Parobek Bartłomiej Wiszniewski, lat 26	1	
		Dziwka Anna Bieleśówna, lat 24		1
1		Bartłomiej Balko, gospodarz, lat 48	1	
		Žona jego Marianna, lat 32		1
		Syn ich Jan, lat 16	1	
		Córka ich Marianna, lat 10		1
		Brat Krzysztof, lat 33	1	
		Žona jego Marianna, lat 32		1
		Brat drugi Szymon, lat 28	1	
		Siostra Ewa, lat 25		1
		Matka Katarzyna, lat 63		1
		Pastuch Bartłomiej Hrehorowicz, lat 24	1	
2		<i>Efficit</i> dusz	10	8

[118]

⁵⁶ Miguciany (lit. Miguicionys) – miejscowość w rejonie orańskim na południe od Duśmian.

RAFAŁ WITKOWSKI. PAŹAISLIO KAMALDULIŲ VIENUOLYNO
IR BAŹNYČIOS 1797 METŲ RUGPJŪČIO 3 DIENOS VIZITACIJA

Ogr	Gr	Taž vieš Miguciany	Pleć męska	Pleć żeńska
	1	Józef Balko, gospodarz, lat 38	1	
		Żona jego Anna, lat 37		1
		Synowie ich Krzysztof, lat 20	1	
		Bartłomiej, lat 19	1	
		Córki ich Marianna, lat 12		1
		Krystyna, lat 10		1
		Kątnica Katarzyna Michalkiewiczówna, lat 36		1
		Synowie jej Krzysztof, lat 17	1	
		Szymon, lat 12	1	
		Córka jej Marianna, lat 18		1
	1	Krzysztof Stodolnik, gospodarz, lat 52	1	
		Żona jego Agata, lat 44		1
		Synowie ich Piotr, lat 17	1	
		Mateusz, lat 9	1	
		Córki ich Katarzyna, lat 26		1
		Marianna, lat 20		1
		Krystyna, lat 16		1
		Brat ich Antoni, lat 32	1	
		Parobek Kazimierz Andrzejewski, lat 36	1	
	1	Ignacy Blanc, gospodarz, lat 32	1	
		Żona jego Marianna, lat 41		1
		Córki ich Ewa, lat 10		1
		Anna, lat 9		1
		Pasierby Dominik Balko, lat 20	1	
		Andrzej, lat 16	1	
		Wincenty, lat 13	1	
		Dziwka Krystyna Bukanowska, lat 28		1
	1	Andrzej Karszysz, gospodarz, lat 41	1	
		Żona jego Marianna, lat 30		1
		Syn Krzysztof, lat 9	1	
		Tęścia Katarzyna Plantowa, lat 58		1
		Synowie jej Adam, lat 24	1	
		Andrzej, lat 16	1	
		Córka jej Agata, lat 19		1
		Parobek Jakub Hałaburda, lat 28	1	
		Pastuch Bazyl Mikita, lat 80	1	
	4	<i>Efficit</i> dusz	14 [s]	13 [s]

[119]

BAŹNYČIOS ISTORIJOS STUDIJOS, VII.
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS METRAŠTIS. T. 37 B.

Ogr	Gr	Taž wieś Miguciany	Płeć męska	Płeć żeńska
	1	Wawrzyniec Balko, gospodarz, lat 53	1	
		Żona jego Krystyna, lat 41		1
		Synowie ich Michał, lat 23	1	
		Jakub, lat 17	1	
		Córka ich Róża, lat 14		1
		Dziwka Krystyna Górska, lat 23		1
		Wieś Hutta, czyli Taćkuski		
	1	Szymon Jurgiel, gospodarz, lat 41	1	
		Żona jego Agata, lat 40		1
		Synowie ich Andrzej, lat 18	1	
		Jakub, lat 15	1	
		Kazimierz, lat 9	1	
		Córka ich Krystyna, lat 12		1
		Pasierb Maciej Rudziański, lat 23	1	
		Parobek Antoni Dombrowski, lat 48	1	
		Żona jego Elżbieta, lat 38		1
	1	Szymon Wieyszor, gospodarz, lat 53	1	
		Żona jego Katarzyna, lat 40		1
		Syn ich Dominik, lat 33	1	
		Córka ich Magdalena, lat 27		1
		Pastuch Adam Szpyrkowski, lat 23	1	
	1	Wawrzyniec Harbaczewski, gospodarz, lat 53	1	
		Żona Zofia, lat 48		1
		Synowie ich Antoni, lat 22	1	
		Dominik, lat 18	1	
		Córka ich Marianna, lat 24		1
		Brat Szymon, lat 48	1	
		Żona jego Katarzyna, lat 37		1
		Córka ich Krystyna, lat 12		1
		Wuj ich Bartłomiej Jaskiewicz, lat 64	1	
		Żona jego Zofia, lat 78		1
		Dziwka Agata Dulcka, lat 27		1
		Parobek Maciej Filipowicz, lat 38	1	
	3	<i>Efficit dusz</i>	15	11

[120]

Ogr	Gr	Wieś Leypunkki ⁵⁷	Płeć męska	Płeć żeńska
	1	Ignacy Dulko, gospodarz, lat 33	1	

RAFAŁ WITKOWSKI. PAŽAISLIO KAMALDULIŲ VIENUOLYNO
IR BAŽNYČIOS 1797 METŲ RUGPJŪČIO 3 DIENOS VIZITACIJA

		Siostry jego Katarzyna, lat 30		1
		Róża, lat 28		1
		Marianna, lat 26		1
		Agata, lat 24		1
		Matka ich Marianna, lat 56		1
		Wuj ich Marcin Waszkiewicz, lat 68	1	
1		Kazimierz Dermeyko, gospodarz, lat 58	1	
		Żona jego Justyna, lat 50		1
		Synowie [s] ich Michał, lat 37	1	
		Żona jego Marianna, lat 30		1
		Drugi syn Jakub, lat 10	1	
		Trzeci syn Krzysztof, lat 33	1	
		Córki jego Marianna, lat 26		1
		Katarzyna, lat 24		1
		Ewa, lat 22		1
		Synowie jego Jan, lat 23	1	
		Adam, lat 18	1	
		Pastuch Marcin Draybułd, lat 20	1	
1		Marcin Wiłkowski, gospodarz, lat 31	1	
		Brat jego Jakub, lat 25	1	
		Siostra Marianna, lat 22		1
		Babka Magdalena Alukoniowa, lat 83		1
		Wuj Kajetan Alukonis, lat 33	1	
3		<i>Efficit</i> dusz	12	12
		[Wieś] Pikciuniszki ⁵⁸		
1		Bartłomiej Bieniulis, gospodarz, lat 83	1	
		Żona jego Marianna, lat 68		1
		Syn ich Michał, lat 38	1	
		Córka ich Regina, lat 26		1
		Zięć Maciej Romańczuk, lat 43	1	
		Żona jego Katarzyna, lat 37		1
		Córki ich Marianna, lat 12		1
		Ewa, lat 10		1
1		<i>Efficit</i> dusz	3	5

⁵⁷ Leypunkai – prawdopodobnie miejscowość Mažieji Lieponys (dawniej Leipūnai) w rejonie trockim, w kierunku wschodnim od Duśmian.

⁵⁸ Pikciuniszki (lit. Pikčiūniškės) – miejscowość w rejonie trockim na północ od Duśmian.

[121]

Ogr	Gr	Wiś Ginakimie ⁵⁹	Pleć męska	Pleć żeńska
	1	Kazimierz Ruś, gospodarz, lat 48	1	
		Żona jego Marianna, lat 40		1
		Syn ich Michał, lat 18	1	
		Parobek Szymon Siertycy [?], lat 28	1	
	1	Jerzy Waszkiewicz, gospodarz, lat 53	1	
		Żona jego Agata, lat 50		1
		Synowie ich Adam, lat 27	1	
		Szymon, lat 24	1	
		Jerzy, lat 20	1	
		Córka ich Ewa, lat 15		1
	1	Michał Szogzdys, gospodarz, lat 40	1	
		Żona jego Helena, lat 33		1
		Syn ich Bartłomiej, lat 9	1	
		Córka ich Marianna, lat 12		1
		Brat Maciej, lat 43	1	
		Żona jego Zofia, lat 38		1
		Synowie ich Józef, lat 16	1	
		Jerzy, lat 13	1	
		Córka ich Marianna, lat 10		1
	1	Maciej Dulko, gospodarz, lat 50	1	
		Żona jego Justyna, lat 48		1
		Synowie ich Józef, lat 16	1	
		Krzysztof, lat 11	1	
		Córki ich Agata, lat 25		1
		Ewa, lat 21		1
		Marianna, lat 13		1
	1	Maciej Wiłkowski, gospodarz, lat 56	1	
		Żona jego Krystyna, lat 48		1
		Synowie ich Piotr, lat 21	1	
		Stanisław, lat 15	1	
		Andrzej, lat 9	1	
		Parobek Tomasz Gudonis, lat 30	1	
		Pastuch Aleksander Kiepkó, lat 14	1	
	5	<i>Efficit dusz</i>	21	12

⁵⁹ Ginakimie (lit. Ginakiemis) – miejscowość w rejonie orańskim na wschód od Duśmian.

RAFAŁ WITKOWSKI. PAŹAISLIO KAMALDULIŲ VIENUOLYNO
IR BAŹNYČIOS 1797 METŲ RUGPJŪČIO 3 DIENOS VIZITACIJA

[122]

Ogr	Gr	Taž wieś Ginakiemie	Płeć męska	Płeć żeńska
	1	Jan Wilkowski, gospodarz, lat 48	1	
		Żona jego Marianna, lat 38		1
		Synowie ich Dominik, lat 17	1	
		Józef, lat 14	1	
		Córka ich Magdalena, lat 10		1
		Parobek Michał Borkiewicz, lat 38	1	
		Dziwka Anna Niecyperówna, lat 20		1
		Kątnica Marianna Gudoniowa, lat 54		1
		Córka jej Ewa, lat 17		1
	6	<i>Efficit</i> dusz	4	5
		Wieś Spindzie⁶⁰		
	1	Kazimierz Waszkiewicz, gospodarz, lat 62	1	
		Żona jego Elżbieta, lat 58		1
		Synowie ich Maciej, lat 34	1	
		Kazimierz, lat 24	1	
		Córki ich Helena, lat 26		1
		Agata, lat 20		1
	1	Maciej Czajkowski, gospodarz, lat 48	1	
		Bracia jego Jan, lat 44	1	
		Andrzej, lat 26	1	
		Bartłomiej, lat 21	1	
		Siostry jego Katarzyna, lat 31		1
		Józefa, lat 27		1
		Marianna, lat 18		1
		Szwagier Maciej Zaleski, lat 38	1	
		Żona jego Rozalia, lat 37		1
	1	Michał Strajkowski, gospodarz, lat 73	1	
		Żona jego Agata, lat 48		1
		Syn ich Tomasz, lat 9	1	
		Córki ich Zofia, lat 17		1
		Anna, lat 15		1
		Zięć ich Jerzy Jasiulewicz, lat 38	1	
		Żona jego Krystyna, lat 30		1
	3	<i>Efficit</i> dusz	11	11

⁶⁰ Spindzie (Szpindzie) – chyba miejscowość Spindzius w rejonie trockim w kierunku północno-wschodnim od Duśmian, na brzegu jeziora Spindzius.

[123]

Ogr	Gr	Taž wieś Spindzie	Płeć męska	Płeć żeńska
	1	Marcin Heydukiewicz, gospodarz, lat 78	1	
		Żona jego Krystyna, lat 58		1
		Syn ich Michał, lat 34	1	
		Córki ich Katarzyna, lat 21		1
		Marianna, lat 15		1
	1	Jerzy Waszkiewicz, gospodarz, lat 55	1	
		Żona jego Marianna, lat 53		1
		Syn ich Maciej, lat 24	1	
		Brat Benedykt, lat 44	1	
		Żona jego Regina, lat 43		1
		Córka ich Marianna, lat 11		1
		Parobek Szymon Klinowski, lat 38	1	
		Pastuszka Marianna Szlikówna, lat 21		1
	5	<i>Efficit</i> dusz	6	7
		Ludność karczmy duśmiańskiej		
		Józef Niemierowicz, karczmarz, lat 54	1	
		Żona jego Wiktoria, lat 42		1
	1	Synowie ich Maciej, lat 25	1	
		Jerzy, lat 19	1	
		Andrzej, lat 10	1	
		Córka ich Petronela, lat 26		1
		<i>Efficit</i> dusz	4	2
		Ludność karczmy spindziowskiej		
		Jan Czupełaj, szynkarz, lat 38	1	
		Żona jego Marianna, lat 35		1
		Córka ich Rozalia, lat 9		1
		<i>Efficit</i> dusz	1	2

Te dwie karczmy w Duśmianach i w Spindziu są bez żadnego traktu publicznego, które czynią intraty pewnej rocznej podług zaprzysiężenia dawniejszego złp. 666, gr. 20. [124]

Powinności włościan

Oprócz pańszczyzny tygodniowej, to jest cztery dni wiosenną i letnią porą, kobiety do ogrodów folwarcznych Duśmian i Wackiszek do siania i sadzenia, pliwa, owiec strzyżenia na swoim chlebie używają

się, oprócz tego w czasie żniwa żytniego i jarzynnego, tak do gwałtów, jako też i tłok po skarbowym wikcie iść razy kilka na rok są obowiązani. Nadto wydarzone posyłki podwodne do klasztoru kolejno odbywać są winni. Oraz do łowienia ryb klasztorowi letnią porą kolejno włość cała jest powinna.

W tychże Duśmianach podług zaprzysiężenia jest intraty rocznej w gotowym groszu z czynszów i dwóch młynów, złp. 650.

Obręb cały Duśmian i Wackiszek co do rozległości swojej z lasami i jeziorami, a oraz palami i ze wszystką circumferencją swoją zabiera włók 220 i graniczy w województwie trockim z J. P. Joczem, dalej z J. P. Petrykowskim, J. W. Pacem, z okolicą pasamowską⁶¹, z J. P. Tchorznickim, z W. J. P. Romerem, W. J. P. Jelińskim, z W. J. P. Granowskim, z J. P. Koreywą, z J. W. Brzostowskim, z okolicą Jenorańcami⁶², w ostatku z J. P. Dederką.

Jezior ma wszystkich w Duśmianach 19, z których jedne są w dyferencji, a z drugich mały połów na klasztorną potrzebę.

Z lasów duśmiańskich i puszczy wedle samego klasztoru w lato [?] *circiter* 30 albo 40 może być przypadkowej intraty (kiedy popłaca drzewo) złp. 12.000.

Stawów żadnych klasztor nie ma i owszem na wyżywienie zakonników tak w lecie, jako też i w zimie kupować ryby musi. [125]

Karczmy dwie, jedna na gościńcu wileńskim, druga pod kościołem świętej Anny są wyżej opisane. Karczma na gościńcu wileńskim czyni rocznej intraty w gotowym groszu złp. 1000. Karczma pod kościołem czyni intraty rocznej złp. 500.

Jurysdyki klasztor ma dwie, jedna wileńska kamienica, świeżo porgorzała, na którą klasztor tymczasowie na reperację dachów dał złp. 2000. Drugi dworek w Kownie z dwoma budynkami, pod jednym jest sklepik bez drzwi i schodów. Cały dworek i kamienica wileńska nic klasztorowi intraty w tych czasach nie czynią, zaledwo kamienica wileńska wystarcza na opłatę podatków, a za dworek kowieński wypadające podatki klasztor opłacać musi.

⁶¹ Miejscowość niezidentyfikowana.

⁶² Miejscowość niezidentyfikowana.

Przy klasztorze są dwa ogrody poboczne, jeden z prawej strony, ma wzdłuż kroków 360, a wszerz 100, który zasadzony cały drzewem owocowym, drugi z lewej strony ma wzdłuż kroków 300, wszerz 150 – warzywny dla wygody kuchennej. Między kwaterami są drzewa wysadzone owocowe.

Sum legacyjnych żadnych klasztor nie ma, jeżeli jakie były, za które i teraz klasztor, i wieczyście musi odprawiać obligacje, wyszły wszystkie na pokrycie kopuły i dachów kościelnych.

Intrata roczna

Prócz sumy za ugodą z J. W. Pacem, starostą kowieńskim⁶³ za awuls Osieczyszczę⁶⁴ dekretem Trybunału stwierdzoną, jest suma fundacyjna 42.000 złp., od której sumy [126] za lat 13 lat klasztor nie odbiera procentu. Anuatów żadnych klasztor nie ma. Z krescencji folwarcznej także klasztor żadnej intraty nie ma, ponieważ wszystko na konsumpcję zakonników i czeladź oraz rzemieślników wychodzi, i jeszcze corocznie przykupić trzeba. Intraty stałej rocznej ordynaryjnej może być do złp. 2.810 gr. 20.

Za drzewo z puszczy pod klasztorem będącej w roku przeszłym odebrał klasztor złp. 10.000, w roku teraźniejszym złp. 8.000.

Ekspensy rocznej

Na reperację kościelnej i klasztornej budowli wychodzi *plus minus* złp. 5000. Na ozdobę kościelną i zakrystyjną złp. 2.200. Na wikt i odzież zakonników oraz inne potrzeby złp. 8.000 mniej lub więcej.

Na opłatę jurgieltów dyspozytorom, czeladzi folwarcznej i klasztornej złp. 3000 mniej lub więcej.

Na opłatę podatków rocznych złp. 3165.

Na dostarczenie ekspensu zbytecznie superującego perceptę do daty

⁶³ Michał Pac (1754–1800), generał major od 1783, starosta kowieński, poseł sejmu.

⁶⁴ Miejscowość niezidentyfikowana.

teraźniejszej miał klasztor gotowe w kasie pieniądze, i w upłynionych dwóch latach wybrał za pniowszczyznę z puszczy złp. 10.000. Później zaś nie wiadomo, jakie obmyśli źródło dochodu.

Innym klasztorom żadnego nie czyni niniejszy klasztor *subsidiūm*.

Awuls uczyniony w roku przeszłym 1796 przez Najjaźniejszego Króla Pruskiego, ponieważ [127] odszedł folwark požajski z dwoma młynami i tartakiem oraz wsią Pokolniskami⁶⁵, w której dymów gruntowych jest 13 z lasami, gruntami, z całą roczną krescencją i inwentarzem.

Ditto folwark Jarmaliszki z wsiami Jarmaliszki zwane i Pogiermonie⁶⁶ *in numero* dymów gruntowych 13 z lasami, gruntami, krescencją roczną, inwentarzem i z dwoma karczmami.

Ditto folwark Jackowsk z attynencją Wardą, z wioskami *in numero* dymów gruntowych 46, gajami, z krescencją roczną i inwentarzem. Obręb całego majątku zabranego przez rząd pruski w najlepszych gruntach wynosi włók 165.

Folwark Duśmiany jest ze wszystkich stron zakłócony o granicę, a świeżo od J. M. Pana Tchorznickiego i Dederki o wieś Szpindzie.

Dochód roczny za msze i elemożyne⁶⁷ przypadkowe, podzwonne i pogrzeby u św. Anny uczynić może do roku złp. 500.

Dokumenta funduszowe znajdują się złożone w archiwum klasztornym, pod dozorem archiwisty W. O. Chryzanta, których dokumentów regestr najporządniejszy w księgę oprawną znajduje się przy tychże dokumentach.

Klasztor ten żadnej nie ma kwesty, której nawet ustawy tegoż klasztoru bronią.

Na kapelanie zakonnicy nigdzie nie wysyłają się, gdyż tego święta reguła broni; [128] w przypadku zaś, gdy dadzą znać do chorego, bądź w najtrudniejszym czasie, ta posługa czyni się powozem i końmi klasztornymi.

⁶⁵ Pokolniszki (lit. Pakalniškiai lub Pakalniškės) – ongiś miejscowość na lewym brzegu Niemna, w r. 1959–61 zalana Morzem Kowieńskim.

⁶⁶ Pogiermonie (lit. Pagirmuonys) – miejscowość w rejonie preńskim.

⁶⁷ Elemożyna (łac. eleemosyna) – jałmużna.

X. Piotr Puciłowski kanonik smoleński, dziekan i proboszcz kowieński, wyznaczony wizytator.

X. Franciszek Sidorowicz sekretarz wizyty kościoła požajskiego, mp.⁶⁸

⁶⁸ Podpisy własnoręczne wizytatorów z przyciśnioną pieczęcią na czerwonym wosku.

ANTANAS SMETONA

KELI ŠTRICHAJ MOTIEJAUS VALANČIAUS
PORTRETUI

Žemaičių ganytojo Motiejaus Valančiaus veikla XIX a. lietuvių tautos formavimosi kontekste iki galo dar nesuvokta, nepaisant gausių tyrimų ir publikacijų. 2013 m. birželio 21–23 d. „Santaros-Šviesos“ suvažiavime prof. Alvydas Jokubaitis perskaitė paskaitą „Tarp kunigaikštystės ir tautinės valstybės. M. Valančiaus *interregnum* prasmė“. Pagrindinė paskaitos idėja: Žemaičių vyskupija – politinė XIX a. Lietuvos gyvenimo forma, pagimdžiusi politiškai organizuotą tautą¹. Suvažiavime šis požiūris oponentų buvo įvertintas gana skeptiškai, bet jam paremti, atrodo, esama menkai žinomų šaltinių. Visada labai įdomūs tekstai, kuriuose žmonės ir reiškinius atvirai vertina ne šiaip amžininkai, o asmeniškai pažįstantys priešai. Toks yra caro valdininko, stačiatikio ir aistringo slavofilo, imperijos „sarginio šuns“ kunigaikščio Vladimiro Meščerskio laiškas sosto paveldėtojui Aleksandruviui Aleksandrovičiui, kuriame kalbama apie padėtį Lietuvoje ir susitikimą su Valančiumi.

TEKSTO ATSIKADIMO IR PASKELBIMO APLINKYBĖS

1868–1869 m. kunigaikštis Meščerskis Vidaus reikalų ministerijos pavedimu vizitavo Rusijos imperijos Šiaurės vakarų bei Pietvakarių kraštus ir inspektavo vietos administracinį aparatą. Greta oficialių ataskaitų ministerijai, jis reguliariai rašė laiškus sosto paveldėtojui ir būsimajam imperatoriui Aleksandruviui III. Pagrindinė vizitatoriaus interesų sritis – švietimo, kultūros, religijos padėtis Rusijos imperijos pakraščiuose,

¹ Paskaitos vaizdo įrašą žr.: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-07-04-alvydas-jokubaitis-valanciaus-interregnum-tarp-kunigaikstystes-ir-tautines-valstybes/103817>, (2013-12-12).

būklė numalšinus sukilimą. Sosto įpėdiniui šie laišakai buvo vienu pagrindinių patikimos informacijos šaltinių apie imperijos vakarinius pakraščius. Dienoraštyje jis rašė: „Gavau nuo Meščerskio laišką iš Vilniaus [...]. Laiškas labai įdomus ir dalykiškas; skaičiau su malonumu ir beveik visiškai supratau esamą padėtį tame krašte“². Laiške iš Vilniaus (1869 m. kovo 28 d.) Meščerskis pateikė požiūrį į rusinimo planą: „keltinas klausimas ne apie rusiško elemento kovą su lenkiškuoju, o apie pastarojo išnaikinimą iki pašaknių“³. Laiške iš Kauno, rašytame 1869 m. balandžio 2 d., dėstomos panašios mintys, tik jau remiamasi Žemaičių vyskupijos realijomis ir Valančiaus veikla. Antrojoje laiško dalyje aprašytas vizitas pas vyskupą drauge su Kauno liaudies mokyklų direkcijos inspektoriumi Nikolajumi Novikovu.

2006 m. Rusijos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja Natalija Černikova, kurios moksliniai interesai yra XIX a. Rusijos imperijos kultūrinis ir politinis gyvenimas bei kunigaikščių Meščerskių vaidmuo jame, paskelbė keturiolikos kunigaikščio Meščerskio laiškų, rašytų 1867–1869 m. iš Toržoko, Maskvos, Bogorodsko, Vladimiro, Šventųjų Kalnų, Charkovo gubernijos kaimo Nizy, Vilniaus, Kauno, Kijevo, Jekaterinoslavlio, Berdičevo, Žitomiro, Počajevo lauros, Odesos, ištraukų⁴. Laiškai saugomi Aleksandro III fonde Rusijos Federacijos valstybiniame archyve (f. 677, ap. 1, b. 894-895). Juose – išsami to meto politinės ir religinės padėties analizė. Tiesa, vientiso ir nuoseklaus vaizdo iš Černikovos publikacijos susidaryti negalima, nes medžiaga atrinkta pagal leidinio tematiką (Bažnyčios istorija), pvz., laiškas iš Kauno pateikiamas be pradžios, tačiau mums rūpimas Valančiaus apibūdinimas nėra kupiūruotas.

Rusijos archyvuose yra išlikusios ir daugiau Meščerskio korespondencijos, kuri galėtų dominti Lietuvos istorikus. Kaip Vidaus reikalų ministerijos ypatingų pavedimų valdininkas bei asmeninis carų patikė-

² Иван Евгеньевич Дронов, „Князь Владимир Петрович Мещерский“, in: *Вопросы истории*, 2001, Nr. 10, p. 60–61.

³ *Ibid.*, p. 61.

⁴ Наталья Владимировна Черникова, „Наш век – век малодушия...“ Религиозная жизнь Российской империи глазами чиновника министерства внутренних дел“, in: *Вестник церковной истории*, 2006, Nr. 2, p. 45–80.

tinis, jis ne kartą lankėsi Šiaurės vakarų krašte. Dar 1863 m. Smolensko gubernijoje kunigaikštis organizavo liaudies gynybos būrius pasipriešinti sukilimui. Įspūdžius ir savo siūlymus jis plačiai referuodavo raštu imperatoriškosios šeimos nariams – iš pradžių Nikolajui Aleksandrovičiui, vėliau Aleksandrui Aleksandrovičiui. Meščerskis negailestingai kritikavo vietinę biurokratiją, reiškė susižavėjimą grafu Michailu Muravjovu (pvz., 1863 m. liepos 23 d. laiške⁵) ir ragino tęsti jo vykdytą politiką.

ТЕКСТО АВТОРИУС

Kunigaikštis Vladimiras Meščerskis (Владимир Петрович Мещерский, 1839–1914) pagal motinos liniją buvo istoriko Nikolajaus Karamzino anūkas. Ugdytas būtent šios asmenybės dvasia, tradicinių patriarchalinių vertybių jis laikėsi visą gyvenimą, buvo nuoseklus rusiškojo konservatyvizmo skleidėjas, politinėmis pažiūromis išreiškiantis kertinę ideologinę trejybę (stačiatikybė, patvaldystė, liaudiškumas) ir stiprios monarchijos apologetiką (monarcho ir liaudies vienybė)⁶. Rusijos liberalėjimo fone buvo karštai puolamas politinių oponentų. Nekompromisinės ir nelaikščios kunigaikščio charakterio savybės, draugystė su imperatoriaus Aleksandro II sūnumis padėjo sklisti apkalboms – Meščerskis buvo įvardijamas tiek kaip Rusijos visuomeninio gyvenimo pilkasis kardinolas, tiek kaip aktyvus gėjus ir gėjų globėjas. Politinių priešininkų jis buvo pravardžiuojamas „Sodomos kunigaikščiu ir Gomoros piliečiu“ (spėjama, kad tai Vladimiro Solovjovo apibūdinimas) – sunku spręsti, kiek tai lėmė politinės pažiūros, o kiek asmeninis gyvenimas.

Baigęs Peterburgo teisės mokyklą, Meščerskis tarnavo Vidaus reikalų ministerijoje. Per įtakingus draugus bei giminaičius suartėjo su imperatoriaus dvaru – tapo sosto įpėdinio Aleksandro Aleksandrovičiaus (būsimojo caro Aleksando III) asmeniniu draugu ir savotišku mokytoju,

⁵ Иван Евгеньевич Дронов, *op. cit.*, p. 57.

⁶ Жг. Наталья Владимировна Черникова, *Князь В. П. Мещерский в общественной жизни России, последняя треть XIX – начало XX в.* [Disertacijos rankraštis], Москва: Институт Российской истории, 2011.

įtikino Aleksandrą rašyti dienoraštį ir kas vakarą kartu jį aptarinėti⁷. Tuo pat metu kunigaikštis pradėjo žurnalisto ir publicisto veiklą. Dėl savo pažiūrų nebuvo įsileidžiamas į liberaliąją spaudą, todėl, susirūpinęs „kenksminga spaudos įtaka jaunimui“, įsteigė laikraštį *Pilietis*, kuris tapo reikšmingu patvaldystės rupu. Jo bendradarbiais ir rėmėjais tapo Fiodoras Dostojevskis (vienu laiku buvo redaktoriumi), Fiodoras Tiutčevas. Leidybai gaudavo lėšų iš vyriausybės, bet, parašęs kritišką straipsnelį apie Aleksandro II demokratines reformas, apgadino santykius su imperatoriškąja šeima. Po Aleksandro II mirties Aleksandras Aleksandrovičius vėl atnaujino glaudžius santykius su kunigaikščiu Meščerskiu – tyrėjai konstatuoja pastarojo asmeninę įtaką visą Aleksandro III valdymo laikotarpį. Šiuolaikiniai patriotiškos orientacijos Rusijos istorikai Meščerskį apibūdina kaip talentingą romanistą, rusiškos dvasios kūrinių autorių, racionalaus ir blaivaus proto publicistą, energingą politiką, nevengiantį pataikūniškumo, familiarumo ir grasinimų, kryptingą kovotoją, tikrą patvaldystės idėjos fanatą, gebėjusį būti ir taktišku, ir grubiu, ir minkštu, ir žiauriu⁸.

Skelbiamame laiško atkarpos vertime iš rusų kalbos praleisti originalo publikacijoje⁹ esantys jos rengėjos Černikovos realiniai komentarai ir akivaizdžių sutrumpinimų išskleidimą žymintys skliaustai.

⁷ Иван Евгеньевич Дронов, *op. cit.*, p. 59.

⁸ Жг. Михаил Михайлович Леонов, *В. П. Мецкерский: Русский консерватизм и правительственная политика в конце XIX – начале XX вв.* [Disertacijos rankraštis], Самара: Самарский государственный университет, 1999.

⁹ *Вестник церковной истории*, 2006, Nr. 2, p. 59–62; prieiga per internetą: <http://www.sedmitza.ru/lib/text/682099/>; originalas: Rusijos Federacijos valstybinis archyvas, f. 677, ap. 1, b. 895, l. 27–29v.

[Vladimiras Meščerskis – didžiajam kunigaikščiui Aleksandriui Aleksandrovičiui]

[Iš rusų kalbos vertė Antanas Smetona, versta iš: *Вестник церковной истории*, 2006, Nr. 2, p. 59–62]

Kaunas, 1869 m. balandžio 2 d.

[...] Svarbiausias iniciatorius ir veikėjas ne tik Kauno gubernijoje, bet visame krašte, tarp rusiško reikalo priešų, be abejo, yra Kauno vyskupas Volončevskis. Ši asmenybė savo aplinkoje yra ganėtinai išskirtinė visais požiūriais. Nejučia, kai lygini šį milžinišką protą, šią per 30 metų išeitą vyskupystės bei kunigystės mokyklą, šitą miklumą, meistriškumą ir gudrumą, klastos ir apgavystės menus, iškeltus į religijos aukštumą, įgytą išmanymą ne tik apie kraštą, bet ir kiekvieną asmenį, jame gyvenantį, ilgą praktiką pažįstant rusų administraciją, jos ankstesnius ir dabartinius atstovus, tai negabius, tai silpnadvasius, tai išsižadančius savo nacionalinių interesų baiminantis prancūziško laikraščio, jeigu palygini visa tai su pigmėjais, pasiūstais kautis su šituo Makiavelių Makiaveliu, tuomet, deja, supranti pernelyg aiškiai jo galią ir mūsų bejėgiškumą. Jis viską drįsta, viskam pasiryžta, mes visko bijome, net popiežiaus šešėlio ir jo pigių prakeikimų. Volončevskio pajėgos ganėtinai gausios ir sumaniai organizuotos bei sudaro skirtingas funkcijas apimančio vieningo politinio valdymo taisyklingą derinį. Jo turimas galias galima iš esmės skirti į dvi dalis – dorovinę ir praktinę. Dorovinę galią sudaro šie pagrindai: 1) visiškas abejingumas savojo kunigų luomo doroviniam aspektui, kitaip sakant, suteikimas kunigams visiškos laisvės asmeniniame gyvenime ir jų grynai religinėje veikloje, bet 2) su sąlyga, kad bus laikomasi griežtos drausmės vykdant politinės propagandos veiklą, kur religija tarnauja tik kaip dingstis; 3) jo kilmė iš žemaičių liaudies ir su tuo susijęs skatinimas auklėti kunigais pirmiausia žmones iš liaudies; 4) nenuilstamas siekimas tų pačių tikslų ir to paties uždavinio, kuris visuomet pavyksta dėl rusų vyriausybės nuolatinių svyravimų bei nepastovumo; 5) tvirtas ryžtas nedaryti nuolaidų ir net eiti į tremtį, kylantis iš įsitikinimo, kad šitaip tik būtų sustiprintas fanatizmas bei išgarsėtų kaip kankinys už tikėjimą.

Tačiau fizinės pajėgos yra ne mažiau svarbios ir reikšmingos: 1) kunigų legionas – iki 800 žmonių Kauno gubernijoje, vienas už kitą gudresni ir protingesni, ir visi išauklėti Volončevskio; 2) jo sufraganas, vyskupas Beresnevičius, kilęs iš dvarininkų, kuriam tarpininkaujant viešpataujama tarp dvarininkų; 3) vadinamosios bažnytinės brolijos, kurių gubernijoje iki 600, o kiekvienoje brolijoje tiek narių, kiek parapijiečių, kitaip sakant, iki 300 tūkstančių žmonių – valstiečių suburtos vieningos katalikų masės; 4) didžiulės rinkliavos, pas jį suplaukiančios ir jo skirstomos gubernijoje kaip subsidijos kunigams, slaptam knygų ir propagandos platinimui, ištremtų kunigų ir kitų gubernijų kunigų, tautinės valdžios agentų užsienyje ir krašte rėmimui ir pan.; 5) jo nuosavas paštas visame krašte, susidedantis iš bažnytinių elgetų ir bažnytinių prieglaudų globotinių; 6) pagaliau visa lenkų šlėkta, visi smulkieji kanceliarijų valdininkai ir bajorai dvarininkai. Štai vyskupo Volončevskio galia.

Galima dabar kelti klausimą: kokia gi galia jam yra priešinama? 1) Gubernatorius visiškai priklausomas nuo generalgubernatoriaus, kuris savo ruožtu yra visiškai pavaldus Volončevskui. 2) Vidaus reikalų ministerija, tai yra kitatikių dvasinių reikalų departamentas, kur visi nuo direktoriaus Siverso iki paskutinio skyriaus viršininko yra papirkti šių kitatikių. 3) Vicegubernatorius, kuris čionai naujai paskirtas iš Tverės, nuostabus ir protingas žmogus, bet kuriam ministerija atsako net 500 rublių persikėlimo pašalpos ir kuriam gresia būti užverstam 20 valandų trunkančiu beprasmiu susirašinėjimu su gubernijos valdyba. 4) Gubernatoriaus valdininkai, iki šiol neegzistuojantys, nes už jiems priklausantį atlygį to nesiims nė vienas padorus žmogus iš didžiarusiškų gubernijų. 5) Policija iš 14 žmonių Kauno miestui, 6 žmonių kiekvienai apskrīčiai už 200 ir 300 rublių algą. 6) Dvasininkai, kurie kartu su liaudimi miršta badu ir, jeigu ką priims į stačiatikius, patiria tremtį bei persekiojimus. 7) Taikos tarpininkai, iš kurių Kauno gubernijoje jau penktas rinkinys ir kurie kilnojami iš vietos į vietą, kai tik susipažįsta su situacija ir jų veikla duoda apčiuopiamos naudos. 8) 200 liaudies mokyklų, puikiai besilaikančių, bet jose mokosi viso labo 7000 berniukų iš 200 tūkstančių žiemos metu ir, kaip dažnai pasitaiko, deja, rusų mokytojai iš širdgėlos, tėvynės ilgesio, vienatvės, dėl policijos, kunigų persekiojimų ir pan. arba viską meta ir pabėga į didžiarusiškas gubernijas,

arba nusigeria, arba dėl skurdaus išlaikymo, ne daugiau kaip 200 rublių, iškeičia šias pareigas į kitas, labiau apsimokančias, bet mažiau naudingas. 9) Pagaliau kone 1 milijonas valstiečių gyventojų, kol kas dar tikinčių vyriausybe, bet galinčių bet kurią akimirką virsti netikinčiais, liaudis, reginti aplinkui ponų triumfo ženklus, jų teises ginančių rusų tarpininkų persekiojimą, tūkstančiai rusų sentikių, paliktų likimo valiai ir dabar mirstančių iš bado, matančių, kad visi jų prašymai nevykdomi, išvydusių generalgubernatoriaus Potapovo kelionę per guberniją, kai jis nė vienam [taikos] tarpininkui nepadarė rankos, nepasakė padėkos žodžio, nė vieno valstiečio neišklausė ir nepasiteiravo: ar jam gerai, – štai ką matė pastaruoju metu liaudis, būdama pagrindine vyriausybės jėga šiame krašte. Ar turi galios tokia vyriausybė suvaldyti galingąjį Volončevskį? Akivaizdu, kad ne! Ką dar pridurti? Kad ne tik liūdna ir įžeidu rusui visa tai čia matyti ir suvokti, bet kad jis tiesiog kraupsta nuo minties, koks visiškas krašto nepažinimas būdingas tai vyriausybei, kuri iš Peterburgo ir iš Vilniaus vaizduojasi valdanti kraštą ir tiek yra apakinta, jog vadina tokį valdymą teisėtu taikymusi su lenkų tauta!

Aš prasėdėjau pas Volončevskį visą vakarą: jis pasikvietė ir vyskupą sufraganą. Du kontrastai: pirmas – protingo, iš pažiūros paprasto žemaičio tipas, antras – jėzuito iš kilmingos abatijos tipas. Pirmas daug šneka apie politiką ir juokiasi iš savo vyskupavimo religinio aspekto: „Aš, jeigu būčiau popiežius, leisčiau visiems kunigams vesti.“ Antrasis apie politiką nė žodžio, užtat apie religinę kazuistiką, dogmas, pasaulietinius dalykus – į valias. Pirmas kalbėdamas trykšta jausmais ir neslepia savo įspūdžių – tai visas įrausta, tai primerkia akis kaip hiena, tai prikanda lūpas, tai nusikvatoja; antrojo veido išraiška, balsas, judesiai niekad nesikeičia. Abu protingi kaip velniai, bet kiekvienas papildo kits kitą: pirmas veikia, antras apmąsto ir, kai reikia, apmalšina Ekscelencijos įkarštį. Nuostabu tai, kad jiedu viens kito nekenčia, mat Volončevskis – liaudies, o Beresnevičius – dvarininkijos luomo atstovai, bet dėl bendro tikslo veikia neįtikėtina vieningai. Štai iš ko vertėtų mums pasimokyti, pas mus ne tik priešai, bet net ir draugai nemoka veikti vieningai! Norima pakeisti Volončevskį, bet ar žinote, kas neabejotina, kadangi jį pakeis Beresnevičius, pastarojo meilikavimas bus dar didesnė blogybė, nes kol Volončevskis čia, jo veiksmai yra apčiuopiami ir akivaizdūs: yra

kuo remtis pateikiant kaltinimus. Be to, ir ponija ne visa jį palaiko. Bet kai bus Beresnevičius, jo, kaip vyskupo, galią neišvengiamai sustiprins du dalykai: 1) ta galia bus neregima, ir jos nepavyks persekioti, ypač tokiems genijams, kaip mūsų III skyrius, mūsiškis Potapovas ir Co, 2) ją remis visa Vakarų krašto dvarininkija, o tai galia, kuri, suvienijus su gerbiamo vyskupo jėzuitišku genialumu, bus nepalenkiama.

Štai pagrindiniai pas juos mano praleisto vakaro ypatumai: 1) Volončevskis sako: ne maištas, o *karas*; 2) jis pavadino kunigą, kuris vienoje iš parapijų *vasario 19-ąją* meldėsi *rusiškai, bepročiu* (o parodytas pavyzdys tarp kitko sulaukė jau ir antro sekėjo); 3) jis kuo naiviausiai mane tikino, jog dėl to negalėjo pasitelkdamas kunigus sutrukdyti maištui, kad jam buvo grasinama pakorimu ir vyskupo-maskoliaus pravarde; 4) ne mažiau naiviai jis teigė, jog geriausi laikai kraštui buvo, kai valdė Aleksandras I, kurį visi mylėjo, bet niekas nebijojo ir darė, ką norėjo; 5) dar naiviau jis išsakė mintį, kad tik to „mes geidžiame ir dabar, *ir tuo atveju mylėsime Valdovą* ir gyvensime sau ramiai“. Štai sąmoningai išsakyto naivumo pavyzdžiai, kuriems nei aš, nei kartu buvęs Novikovas nepasidavėme ir sugebėjome atsakyti, kaip dera. Po to pasibučiavimai, šampanas ir kita. Pamiršau prie naivybių pridėti šią pastabą: „čia perne-lyg *daug* mokyklų ir per *mažai* kunigų“.

ANDRIUS GRODIS

BAŽNYČIA IR LIETUVOS RESPUBLIKOS
KŪRIMASIS BRITŲ DIPLOMATŲ AKIMIS:
KELETAS 1921 M. REFLEKSIJŲ

Gausioje ir beveik kiekvienais metais solidžiais darbais praturtinamoje Lietuvos Katalikų Bažnyčios istoriografijoje laikotarpis tarp dviejų pasaulinių karų vis dar stokoja deramo istorikų dėmesio. Šią spragą iš dalies užpildo vaisingai besidarbuojančių pirmosios modernios Lietuvos Respublikos užsienio politikos tyrėjų dėmesys Šventojo Sosto ir Lietuvos santykiams¹. Tačiau žvilgsnis iš tarptautinių santykių perspektyvos dažnai tyrimų lauko paribyje palieka Vatikanui, kaip Visuotinės Bažnyčios centrui, pamatinę svarbą turinčius Bažnyčios vidaus gyvenimo klausimus ir problemas. Aiškiau suvokti Šventojo Sosto siekius, santykių su valstybingumą atkūrusia Lietuva pobūdį ir turinį leido popiežiaus Benedikto XVI 2006 m. priimtas sprendimas išslaptinti Slaptajame Vatikano archyve (*Archivio Segreto Vaticano*, toliau – ASV) saugomus Pijaus XI pontifikato (1922–1939) dokumentus. Pasinaudojus atsivėrusia galimybe 2010 m. pasirodė Vatikano ir Lietuvos santykiams 1922–1938 m. skirtas dokumentų rinkinys². Publikuodami Didžiosios Britanijos pasiuntinio Baltijos valstybėse Ernesto C. Wiltono 1921 m. vasario ir rugsėjo pranešimus užsienio reikalų ministrui George'ui Curzonui apie Bažnyčios ir Valstybės santykius Lietuvoje, siekiame pratęsti nelietuviškų valdžios institucijų aplinkoje atsiradusių archyvinių dokumentų, autentiškai perteikiančių Katalikų Bažnyčios padėtį ir vaidmenį

¹ Algimantas Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius: LII leidykla, 2008.

² *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938): Slaptojo Vatikano archyvo dokumentai*, sudarė Arūnas Streikus, į lietuvių kalbą vertė Danutė Butkienė, Gitana Vanagaitė, Vilnius: LKMA, 2010.

valstybingumo įtvirtinimo procese, įtraukimą į akademinį diskursą.

Didžiosios Britanijos, pirmosios iš didžiųjų Vakarų valstybių 1919 m. rugsėjį pripažinusios Lietuvą *de facto*, diplomatai, stebėdami atsikuriančioje valstybėje vykstančius procesus, pranešimuose vyriausybei greitai atkreipė dėmesį į aktyvų Katalikų Bažnyčios vaidmenį viešajame šalies gyvenime. Londono pasiuntinius stebino gausaus dvasininkų būrio išitraukimas į Lietuvos politinių partijų veiklą, jų darbas įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijose. „Romos katalikų dvasininkų iškili padėtis šalies viešajame gyvenime nekelia abejonių ir yra vienas išskirtinių jo bruožų“, – akcentuojama metinėje Baltijos valstybėms 1925 m. skirtoje britų užsienio reikalų ministerijos ataskaitoje³. Net ir po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo tautininkų režimui ėmus riboti katalikiškų organizacijų veiklą, vietos Bažnyčia neprapuolė iš Londono pasiuntinių akiračio. Viešojoje erdvėje aktyviai veikę katalikų dvasininkai, Bažnyčios hierarchai nuolat patekdavo į kasmetinius britų atstovybės Kaune sudaromus įtakingiausių Lietuvos žmonių sąrašus⁴.

Publikuojami Wiltono pranešimai Curzonui surasti Jungtinės Karalystės Nacionalinio archyvo (*The Public Record Office*, toliau – PRO) Užsienio reikalų ministerijos politinių departamentų fonde (*Foreign Office 371*, toliau – FO). Čia saugoma didžioji dauguma Lietuvos – Didžiosios Britanijos politinių santykių raidą tarp dviejų pasaulinių karų atspindinčių dokumentų: reguliarius pasiuntinių pranešimai apie padėtį Lietuvoje, šalies politinių veikėjų, partijų ir organizacijų charakteristikos, gausybė kitų įvairaus pobūdžio diplomatinių dokumentų. Skelbiami dokumentai turi atskiras redakcines antraštes ir informacines šaltinio pastabas. Redakcinę antraštę sudaro dokumento data ir pavadinimas, kuriame nurodytas dokumento autorius, adresatas ir turinio tema. Dokumento informacinėje pastaboje nurodoma archyvinio fondo, kuriame dokumentas saugomas, pavadinimas, bylos ir paties dokumento numeris.

³ Annual Report on the Baltic States (Latvia, Estonia and Lithuania) for 1925, printed 25 January 1926. Foreign Office (toliau – FO) 371/11733/566/566/59, Public Record Office (toliau – PRO).

⁴ Žr.: T. H. Preston to A. Eden, 14 January 1938. Records of Leading Personalities in Lithuania // FO. 371/22229/443/443/59; C. Orde to Viscount Halifax, 12 July 1939. Records of Leading Personalities in Lithuania // FO 371/23609/3452/3452/59, PRO.

**Didžiosios Britanijos pasiuntinio Lietuvoje Ernesto C. Wiltono¹
1921-02-08 pranešimas britų užsienio reikalų ministrui George'ui
Curzonui² apie Katalikų Bažnyčios padėtį ir jos santykius su šalies
politine valdžia**

PRO FO 371/6728/2076/2076/59. Mašinarštis.

Political No. 19.

[N 2076

CONFIDENTIAL.

FEB 15 1921]³

Copy to Warsaw.

Kovno, February 8, 1921.

My Lord⁴,

I have the honour to report that at the begin[n]ing of last month Colonel Bergsera⁵, the Italian representative on the Military Control Commission⁶ of the League of Nations, transmitted a letter from

¹ Ernest Colville Collins Wilton (1870–1952) – britų diplomatas, nuo 1920-11 Didžiosios Britanijos pasiuntinys Lietuvoje, tiesiogiai pavaldus Užsienio reikalų ministerijai Londone (turėjo komisaro (*Commissioner*) diplomatinį rangą). 1921 m. balandį – 1923 m. sausį Didžiosios Britanijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Baltijos valstybėse.

² George Nathaniel Curzon (1859–1925) – žymus britų valstybės veikėjas, konservatorių partijos atstovas. 1919–1924 m. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras.

³ Dokumento registracijos antspaudas Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijoje, kuriame nurodomi dokumento registracijos numeris ir data.

⁴ Dokumentas adresuotas Curzonui. Adresatas nurodytas dokumento pirmojo lapo apačioje dešinėje: „The Rt. Honble, The Earl Curzon of Kedleston, K. G., etc. etc. etc. His Britannic Majesty's Principal Secretary of State for Foreign Affairs.“

⁵ Taip – tekste. Turėtų būti Carlo Bergera – italų karininkas, pulkininkas. Baigiantis Pirmajam pasauliniam karui, 1918 m., ėjo XXX armijos korpuso 80-osios Alpių divizijos štabo viršininko pareigas. 1920 m. rugsėjį paskirtas Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos Lenkijos–Lietuvos ginčui sureguliuoti nariu.

⁶ Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisija, sudaryta siekiant išspręsti Lenkijos ir Lietuvos teritorinį konfliktą, veikė 1920 m. rugsėjį – 1922 m. gruodį. Tautų Sąjungos Tarybai 1922 m. pradžioje atsakius toliau spręsti ginčą tarp abiejų valstybių, ji panaikinta.

Monsignor Ratti⁷, the Papal Nuncio at Warsaw, to the Government at Kovno. It was difficult, at the time, to ascertain the purport of this letter, but I was informed that it related to a difference of opinion between the two parties as to the exercise of temporal authority by the Vatican. I have now received trustworthy information on the subject and am, also, in a position to give the views of the Bishop⁸ at Kovno, who is a Lithuanian, on the subject.

2. In the first place, it should be stated that, prior to the creation of Lithuania as a separate State, the relations between Church and State were regulated by the Concordat⁹ between the Imperial Russian Government and the Vatican. During the German occupation of this country, 1915–1918, the Bishop was absent and was temporarily replaced by Mr. Paschevich¹⁰, who was appointed by Warsaw, at that time under Austro-German occupation, after direct consultation with the Vatican. As a result, hopes were apparently received in Vatican circles that the collapse of Russia had restored the Status quo ante of the Polish-Lithuanian Union, under which the higher Church perferments were sanctioned by the Vatican on recommendations from Warsaw.

⁷ Achille Ratti (1857–1939) – Romos popiežius Pijus XI (1922–1939). 1918 m. paskirtas apaštališkuoju vizitatoriumi Lenkijai, Baltijos kraštams ir Rusijai, 1919–1921 m. popiežiaus nuncijus Lenkijoje. 1920 m. sausį ir kovą lankėsi Lietuvoje. Baigdamas diplomatinę misiją Lenkijoje, Šventajam Sostui rekomendavo Lietuvai skirti atskirą apaštališkąjį vizitatorių. Jo pontifikato metu Vatikanas pripažino Lietuvą *de jure* (1922), buvo įkurta Lietuvos bažnytinė provincija (1926), sudarytas konkordatas su Šventuoju Sostu (1927).

⁸ Kalbama apie vyskupą Pranciškų Karevičių (1861–1945) – nuo 1914 m. Žemaičių vyskupijos ordinarą. 1926 m. jis iš ordinaro pareigų atsistatydino, buvo pakeltas Skitopolio tituliniu arkivyskupu ir įstojo į Marijonų vienuoliją.

⁹ Konkordatas tarp Rusijos Imperijos ir Šventojo Sosto buvo pasirašytas 1847 m.

¹⁰ Taip – tekste. Manytina, jog tai Pranciškus Nemezijus Pacevičius (1861–1927) – teologijos magistras, nuo 1909 m. Žemaičių vyskupijos kapitulos kanauninkas, 1918 m. jam suteiktas prelado titulas. Šv. Sostas, neturėdamas patikrintos informacijos, ar išvykdamas iš Lietuvos vysk. Pranciškų Karevičius kam nors suteikė įgaliojimus valdyti vyskupiją, per Varšuvos arkivyskupijos kuriją iš tikrųjų atsiuntė įgaliojimus kan. Pacevičiui, tačiau okupacinė valdžia įgaliojimų raštą perėmė ir neleido jais naudotis. Iš tiesų Žemaičių vyskupijos valdytojo pareigas 1915–1916 m. vyskupo įgaliotasėjo Panevėžio klebonas Juozas Stakauskas (1871–1944).

3. In December 1919 a Benedictine convent at Kovno required disciplinary measures¹¹, and Monsignor Ratti visited Kovno in February 1920: he placed the Convent under the jurisdiction of the Holy See and directed that the enquiry, which was concerned principally with questions of secular administration, should be conducted by the former acting Bishop Paschevich, to the exclusion of the Bishop of Kovno, who had in the meanwhile returned to Lithuania. The Government had no objection to the nomination of Mr. Paschevich for this purpose, but protested that it should have been consulted before the actual appointment was made. Mr. Paschevich has pro-Polish tendencies, and the feeling in this matter became acute in December last, when public opinion was roused by the revelations exposed during the P.O.W.¹² trial (see my despatch No. 103 of December 29). The matter was further aggravated by Polish intrigues in Rome against the administration of the oath to Lithuanian soldiers engaged in the campaign against Zeligowski¹³, and it was also current belief that the flags of the Madonna of Czenstohowa¹⁴, consecrated by the Pope himself for use against Bolsheviks, had been carried into action by Zeligowski's legionnaires.

4. The Bishop himself holds the point of view that the Vatican has a Polish orientation, as against Lithuania, and the Press has magnified

¹¹ Kalbama apie 1919 m. tarp Kauno benediktinių vienuolyno ir Žemaičių vyskupijos vadovybės kilusį konfliktą. Po kanoninės vizitacijos, nustatčius, kad vienuolyne užsiimama prolenkiška agitacija, mėginta ją reformuoti, tačiau lenkiškasis vienuolių sparnas tam griežtai priešinosi ir kreipėsi užtarimo į Šventąjį Sostą. Plačiau žr.: Regina Laukaitytė, „Kauno benediktinių vienuolyno reformavimas 1920–1926“, in: *Benediktiniškoji tradicija Lietuvoje*, sudarytojas Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2008, p. 135–148.

¹² POW (*Polska Organizacja Wojskowa*) – slapta karinė organizacija, įkurta 1914 m. kovai dėl Lenkijos nepriklausomybės. 1919 m. rugpjūčio 28–29 d. jos nariai Kaune ketino surengti valstybinį perversmą ir suformuoti prolenkišką vyriausybę, bet Lietuvos žvalgybos buvo susekti ir areštuoti. Tekste kalbama apie 1920 m. gruodį vykusį organizacijos narių teismą.

¹³ Łucjanas Żeligowski (1865–1947) – lenkų karinis ir politinis veikėjas, generolas (1919). Józefo Piłsudskio pavedimu 1920 m. spalį vadovavo Lietuvių ir baltarusių divizijai, užėmusiai Vilnių, ir įkūrė vadinamąją Vidurio Lietuvą.

¹⁴ Taip – tekste. „The Black Madonna of Częstochowa“ (lenk. *Czarna Madonna Częstochowska*) – Lenkijoje garbinamas ir gausiai piligrimų lankomas Jasna Guros paulinų vienuolyne saugomas stebuklingasis Čenstakavos Dievo Motinos paveikslas, Juodosios Madonos ikona.

this attitude into a definite prejudice on the part of Vatican against Lithuania: I have a reason to believe, however, that the Government itself, which has a large majority of Christian Democrats¹⁵, has been sincerely desirous to leave the vexed question alone. The R. C. [Roman Catholic]¹⁶ Church in Lithuania has, generally speaking, excellent relations with the State, and the present Government is anxious to avoid anything in the nature of strife with the Spiritual Power, even as regards the administration of temporal affairs. It may be said that, in this internal policy, the Government stands in need of the support of the Church in its endeavour to safeguard the interests of middle-classes from the unceasing encroachments of the proletariat: in its foreign policy, the troubles with Poland have rendered it eminently desirable to eliminate any conflict between Church and State, for fear lest Poland should be given a pretext to bring Lithuania into disfavour at the Vatican.

5. My information leads me to believe that Monsignor Ratti has an open mind in the political issues between Poles and Lithuanians. The Bishop, however, considers that he is but a poor exponent of canon law, and that the high-handed position he has assumed is exposed to assault at the Vatican, although he admits the methods will perforce be slow and cumbersome. The Bishop has heard that Poland has already sounded the Holy See for friendly intervention in the border question of general relations between the two Countries, and he has also received indications that the pope proposes to hear his own views on the subject, on the occasion of his approaching visit to Rome. The Bishop appears to think that the Vatican favours reconciliation between Lithuania and Poland, as both these states are common enemies of the pagan Bolsheviks.

I have the honour to be,
With the highest respect,
My Lord,
Your Lordship's most obedient, humble servant,
[parašas] E. C. Wilton

¹⁵ Iš tiesų VI ministrų kabinete buvo tik du Lietuvių krikščionių demokratų partijos atstovai – švietimo ministras Kazimieras Bizauskas (1893–1941) ir Užsienio reikalų ministerijai vadovavęs Juozas Purickis (1883–1934).

¹⁶ Laužtiniai skliaustai pažymėti tekste.

Didžiosios Britanijos pasiuntinio Baltijos šalims Wiltono 1921-09-17 pranešimas Curzonui apie bazilikos titulo suteikimo Kauno katedrai iškilmes ir britų konsulo Kaune Arthuro Dilley'aus¹⁷ pokalbį su vyskupu Eduardu O'Rourke'u¹⁸

PRO FO 371/6728/10851/2076/59. Mašininraštis.

Political No. 36.
COPY to Berlin

BRITISH LEGATION
RIGA, September 17, 1921.
[N 10851
SEP 27 1921]¹⁹

My Lord Marquess²⁰,

1. I have the honour to report that the Roman Catholic Cathedral at Kovno was raised to the status of a Basilica on the 11th instant, the date of the 500th anniversary of its foundation. Mr. Dilley who was present at the official High Mass, which lasted from 10 a. m. until 2.15 p. m., states that the ceremonial passed off very well and that practically every member of the government was present.

2. The reason for the honour to Lithuania is not clear but, on the whole, I am inclined to ascribe it as due in no small measure to German influence at the Vatican. The Bishop of Kovno visited the Vatican in February last, and it would not be surprising to learn that a political understanding exists between him and the German represen-

¹⁷ Arthur Dilley – Didžiosios Britanijos konsulas Kaune 1921–1923 m.

¹⁸ Eduard Alexander O'Rourke (1876–1943) – Rygos vyskupas (1918 m. gruodis – 1920 m. balandis), nuo 1922 m. Laisvojo Dancigo miesto apaštalinis administratorius, 1925 m. gruodį įkūrus Dancigo vyskupiją paskirtas jos ordinaru. 1938 m. atsistatydino iš pareigų, Antrojo pasaulinio karo buvo užklyptas Vilniuje. 1941 m., išvykęs iš Vilniaus, mirė Romoje.

¹⁹ Žr. išn. 7.

²⁰ Žr. išn. 8. 1921 m. birželį Curzonui suteiktas markizo titulas. Dokumento pirmojo lapo apačioje dešinėje nurodytas adresatas: „The Rt. Honble, The Marquess Curzon of Kedleston, K. G., etc. etc. etc. His Britannic Majesty's Principal Secretary of State for Foreign Affairs.“

rative²¹ there. He is an old man, very bigoted in his national antipathy towards the Pole, and is carrying on active political propaganda in the countryside. He has not impressed me favourably and appears a striking contrast by the side of Lithuanian confrère²² at Vilna, who is a man of broad sympathies and a churchman rather than a politician. The Kovno Government evinced no desire to take up the quar[r]el between him and Monsignor Ratti referred to in my Kovno despatch Political No. 19 of February 8, and the churchman who carries the greatest weight in government counsels is the Abbot Staugaitis²³, a man of greater strength of character and more ability than the Bishop.

3. I have the honour to enclose an account of an interesting conversation between Mr. Dilley and Bishop O'Rourke. The former is Roman Catholic and became first acquainted with the Bishop during his stay in Reval²⁴. I have been told that Bishop O'Rourke is a Pole by birth, and he was acting as bishop of Latvia from November 1920 until March 1921²⁵, when he was replaced by a native of Latvia. A prominent official in the Lettish Foreign Department informed me a few days ago that he regarded Bishop O'Rourke as certainly Polish in his mentality and orientation: the same day a representative Lithuanian²⁶, who knows

²¹ Vokietijos ambasadorius prie Šventojo Sosto 1920–1943 m. buvo Carl Ludwig von Bergen (1872–1944) – vokiečių diplomatas, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą Vatikane atstovavęs Prūsijos Karalystei.

²² Turimas galvoje Jurgis Matulaitis (Matulevičius; 1871–1927) – Vilniaus vyskupas (1918–1925), nuo 1925 m. Adulos titulinis arkivyskupas ir apaštališkasis vizitatorius Lietuvai, 1987 m. Katalikų Bažnyčios paskelbtas palaimintuoju.

²³ Justinas Staugaitis (1866–1943) – valstybės ir Katalikų Bažnyčios veikėjas, vienas Lietuvių krikščionių demokratų partijos lyderių, Nepriklausomybės akto signataras (1918). Nuo 1926 m. Telšių vyskupas ir Klaipėdos prelatas.

²⁴ Ankstesnis Estijos sostinės Talino pavadinimas.

²⁵ Tekste nurodytu laikotarpiu Rygos vyskupijai jau vadovavo Antonijus Springovičius (1876–1958), tuo tarpu O'Rourke po pasitraukimo iš ordinaro pareigų buvo paskirtas apaštališkuoju delegatu Baltijos šalims. Šias pareigas ėjo nuo 1920 m. gruodžio iki 1921 m. lapkričio, 1921 m. gegužę ir rugsėjį ilgesnį laiką rezidavo Lietuvoje, kur popiežiaus pavedimu rinko informaciją apie Bažnyčios būklę.

²⁶ Manytina, jog turimas galvoje Dovas Zaunius (1892–1940) – lietuvių politinis veikėjas ir diplomatas, pasiuntinys Latvijoje 1920–1923 m. (1921 m. lapkritį

him intimately, stated to me his conviction that he was Lithuanian in his sympathies. After due allowance for the different angles at which my two informants viewed the Bishop, I am inclined to accept Mr. Dilley's opinion that he is acting in these parts as an ecclesiastical intelligence officer of the Vatican.

4. In his conversation with Mr. Dilley, the bishop remarked on the decay of Polish prestige at the Vatican, and this is confirmed to some extent by my Lettish informant, quoted above, who informed me that Cardinal Gaspari²⁷ had told him a short time ago, that Poland was regarded with apprehension at the Vatican as she had antagonised her neighbours and was difficult to get on with. There is not much doubt in my mind that the Lithuanian clergy are inclined to be German in their orientation, but this feeling is less firm at the moment than it was before the War. In those days the German influence at the Vatican was used in favour of the Lithuanian church in her struggles against Polish persecution: during the German occupation, a temporary reaction set in, as the German military governors favoured the Poles from reasons of policy and expediency, and even permitted Polish priestly interference in Lithuanian dioceses. The Zeligowski raid with its attendant evils to the Lithuanians has swung the Lithuanian clergy once again in the direction of the Germans.

5. The Bishop's remarks on the subject of Agrarian Reform²⁸ are of special interest, and I am inclined to accept his statement that the bulk of peasantry is opposed to the present Bill. The peasant, I believe, prefers, to derive his title by purchase from the owner and is not grateful to the politician who proposes to endow him with expropriated land. He is shrewd enough to see that the principles of the politician are unsound, and that he may be deprived of his en-

jam suteiktas ministro rezidento titulas), 1929–1934 m. Lietuvos užsienio reikalų ministras.

²⁷ Taip – tekste. Pietro Gasparri (1852–1934) – kardinolas (1907), Šventojo Sosto Valstybės sekretorius (1914–1930), Laterano paktų (1929), užbaigusių šešis dešimtmečius tarp popiežių ir Italijos valstybės trukusį konfliktą, autorius.

²⁸ Turimas galvoje Lietuvos Steigiamajame Seime intensyviai rengtas ir 1922 m. balandį paskelbtas Žemės reformos įstatymas.

dowment at any time by a party vote or decree of the government or its successor.

I have the honour to be, with the highest respect,
My Lord Marquess,
Your Lordship's most obedient, humble servant,
[para as] E. C. Wilton

Report of an interview with Bishop O'Rourke, who is the Catholic Bishop for Latvia and Estonia, at the British Consulate on September 12th, 1921.

Bishop O'Rourke came to Lithuania some 3 weeks ago and during this time he has been with the Bishop of Kovno in his Diocesan visitation through the country districts.

Bishop O'Rourke came to Kovno on September 10th with the Bishop of Kovno for the official celebrations of the 500th anniversary of the foundation of the Kovno Cathedral when the Pope raised the status of this church to that of a Basilica.

Bishop O'Rourke stated that the raising of a church to the rank of Basilica was a most unusual act and was, he thought, intended to be a token of the Papal sympathy with the Lithuanian people. The only instance of a church being raised to the rank of Basilica was in Cracow during the War and that was the only other instance for many years. Russia has never possessed a Basilica and the number throughout the World is an extremely small one. Various privileges are attached to this which are chiefly enjoyed by the Bishop of the Diocese in which the Basilica is situated. The present Bishop of Kovno has no influence at the Vatican, and Bishop O'Rourke said that he thought that this mark of Papal favour was the result of the activities on the part of the semi-official Lithuanian representative²⁹ at the Vatican. This representative is a Lithuanian Canon who lives in Rome. He is friendly with the German

²⁹ 1919–1921 m. Lietuvos atstovu prie Šventojo Sosto buvo prelatas Jurgis Narjauskas (1876–1943).

and Bavarian representatives to the Holy See. The Polish representative³⁰ to the Vatican has no influence and Poland herself has lost a great deal of the prestige which she enjoyed there in pre-war days.

Bishop O'Rourke hinted that this act was the result of German assistance. He had previously said that the Lithuanian Catholic clergy were as a whole distinctly pro-German. The mental attitude of the Teuton appealed to them far more than that of the Slav. This of course is natural owing to their training. This attitude he said was more marked among the younger clergy who were led by the Bishop. The work done by the Germans during their occupation appealed especially to the clergy, and has made them more than ever friends of Germany. He said that this was not the case, formerly, among the people who were irritated by the German acts of requisition but that this was slowly being changed by the requisitions made by the Lithuanian Government and that he himself had noticed on his journeys through the country districts a strong German orientation. In favour of the above statements I would say that the German representative³¹ made a short emotional speech after the Bishop's lunch on September 11th extolling the honour bestowed by the Pope.

My own opinion however does not quite agree with this above. I think this is another move on the part of the Vatican to obtain admittance to the League of Nations. Bishop O'Rourke said that he thought if all the clergy in the two provinces of Kovno and Vilna could be made to adopt one common policy it might be possible to carry it out but he did not know how far such interference on the part of the Holy See would be welcomed by the League of Nations.

He laid stress on the present German orientation of both clergy and people. He also said that the attitude of the clergy to the Land Reform Bill was divided into two parties. The older clergy were strongly conservative and opposed to change. While the younger clergy with the Bishop

³⁰ Lenkijai prie Šventojo Sosto 1919–1921 m. atstovavo diplomatas ir mokslininkas Józef Wierusz-Kowalski (1866–1927).

³¹ Vokietijos pasiuntinybei Lietuvoje 1920 m. birželį – 1922 m. birželį vadovavo Fritz Schönberg (1878–1968).

of Kovno were much more strongly “Nationals”. Bishop O’Rourke also stated that he considered the bulk of the peasantry were opposed to this Reform Bill.

Bishop O’Rourke before the War was the Rector of an important parish in Petrograd and since the Armistice has spent much time in Rome. It struck me that his interest in Lithuania – considering that it is not included in his nominal Diocese – was unusually large, and I was also rather struck with the fact he should accompany the Bishop of Kovno on his official visitations which to a man of O’Rourke’s disposition must be both tedious and uncomfortable. In view of the fact that he is returning to Rome the beginning of next month for the whole of the winter I could not help feeling that his real work was that of an ecclesiastical intelligence officer.

(Sgd.) A. Dilley.

SUMMARIES

THE CONVERSION OF ŽEMAITIJA AND THE FIRST PARISH CHURCHES: 1413–1417

DARIUS BARONAS

This article is devoted to the critical investigation of some parts of the story of the conversion of Žemaitija (westernmost part of Lithuania, also known as *Samogitia*) in 1413–1417. It should be noted that the main elements of this story were provided by Polish chronicler Jan Długosz (1415–1480) in his celebrated work *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* (1464–1480). In particular, his story of the missionary trip undertaken by Polish King Ladislas II Jogaila and his cousin, Grand Duke Vytautas of Lithuania in November 1413, is highly problematic in the light of the almost total absence of any positive indication in strictly contemporary sources. The same applies to the story which is made up of miscellaneous material of most different provenance. Thus, the description of the destruction of the objects of the pagan cult in Žemaitija should rather be regarded more as the chronicler's exemplification of how paganism should have been finished off than an actual description of events that allegedly must have taken place in Žemaitija in the autumn of 1413. There is no doubt that the story of the conversion of Žemaitija possessed a high spiritual and moral value for Długosz and not incidentally he placed this episode in the wake of his description of how the union of Poland and Lithuania was concluded in Horodle in October 1413. It is true that Jogaila and Vytautas could have sponsored or patronized over a number of individual conversions of some Samogitian nobles. Both of them were present in ethnic Lithuanian lands in the autumn of 1413. The Samogitians themselves alluded to some of them being baptised by the concerted efforts of Jogaila and Vytautas

in their well-known *Proposicio Samaytarum* that was read aloud at the Council of Constance in February 1416. So far this piece of information is the only reliable piece of evidence indicating that something having to do with the conversion of pagans could really have taken place in 1413. If an action of this sort did really take place in November 1413, it must have been of very modest proportions. It was aimed at a number of Samogitian nobles who were eager to enter into closer cooperation with Polish and Lithuanian rulers. It was not intended as a piece of propaganda, so that is why even the members of the Teutonic order did not seem to have known anything about it.

If the events of 1413 may be regarded as the initial steps in the conversion of Žemaitija, then the events of 1417 are to be regarded as the most decisive ones. Then mass baptism was undertaken, the first parish churches were founded and, finally, the diocese of Medininkai was established. It is known of old that the exact number and location of the first parish churches in Žemaitija constitute one of the most intractable problems in the study of the Church history of medieval Lithuania. It was again Długosz who provided modern historians with much pertinent information. In my opinion, Długosz did not have any documentary evidence as regards the first parish churches in Žemaitija. Having come to grips with this problem, he acted much in the same way as modern historians would do. He knew that Žemaitija was made up of several districts and he figured it out that the first parish churches must therefore have been established in such localities as Ariogala, Raseiniai, Medininkai, Kražiai, Viduklė, Veliuona and Kaltinėnai. Maciej Strykowski was the first historian who brought together the somewhat scattered evidence produced by Długosz and in doing so he added two more churches to the original seven. The works by Długosz and Strykowski served as the basis for generations of later historians eager to establish and verify in what localities the first churches in Žemaitija were set up. In this article we decided to start our investigation from strictly contemporary sources. Because of the narrative nature of these sources it is impossible to say exactly in what localities the first parish churches of Žemaitija were established. However, a closer look into the relevant sources allowed us to conclude that the very first parish churches

in Žemaitija were established in 1417 when the action of mass baptism was underway. The repeated mentions of a sufficient number of churches set up across all of Žemaitija allowed us to advance the hypothesis that more than seven churches might well have been constructed then. This must have taken place in localities which were the most densely populated. It is to be noted that at first the churches in Žemaitija and their clergy were maintained from the revenues provided by the grand ducal and royal treasuries. From 1421 onwards local revenues began to be supplied and thus the Church in Žemaitija acquired more stable and dependable sources of income. This marked the end of the initial establishment of Church organization in Žemaitija.

THE HIGHWAY OF THE SAMOGITIANS'
CHRISTIANISATION: GEOGRAPHICAL AND
HISTORICAL COMMENTS

ALFREDAS BUMBLAUSKAS

The article analyses the following question: is there a system in the church geography of the christianization of the Samogitians and why the route formed in the 15th century which linked the churches coincided with the route taken in 1579 by the auditor of the Papal Nuncio Tarquinius Peculus during his visitation to Samogitia? Hitherto it has been thought that the documents of the visitation are not entirely complete. This encouraged scholars to look for other churches visited by Tarquinius Peculus, which were not mentioned in the documents. The analysis of the visitation acts, however, shows that the visitation was undertaken systematically from both chronological and geographical points of view and that the churches founded by the bishops and the grand dukes were visited. Hence, Tarquinius Peculus marched along the «highway of christianisation», which was layed by Grand Duke Vytautas and stretched across Samogitia. Such geographical remarks can essentially contribute to solving the historiographical problem, namely, how to reconcile conceptions about the existence of parallels between «the focuses of Christianity» and «the

enclaves of paganism» in the 16th century. The answer is very simple: «the focuses of Christianity» were living Christian parishes on the highways of Christianity, and the enclaves of paganism were in the villages beyond them.

These geographical insights can be regarded not only as a metaphor of the last process of Christianization which started in Europe 600 years ago but at the same time they can turn the discerned «highway of Christianization» into a real object of heritage. This is the road with several surviving authentic sections, which runs through the sites of Samogitia where Christian Europe took its final shape.

THE END OF SAMOGITIA'S CONVERSION: SEVERAL FACTS FROM THE EARLY 17TH CENTURY

MANGIRDAS BUMBLAUSKAS

Taking into consideration the models of christianization found in contemporary Western historiography, this paper states that it is necessary to discern the stage of conversion in the process of christianization distinguishing between the narrow («the outer», «formal» or «official») and broad («the inner», «real» or «true») conceptions of conversion. The aim of conversion in a broad sense is to overcome the pagan relics still surviving after the introduction of Christianity, and christianization, at least from the point of view of social control, which had to encompass wide circles of society right down to the peasantry. Hence, to complete that stage, the annihilation of «the enclaves of paganism» was necessary, the existence of which were still testified by such phenomena as frequent cases of baptism of adults, lists of pagan gods, and founding of parishes with the aim of destroying paganism. The necessary condition for wiping out «the enclaves of paganism» was the formation of a network of parishes the average radius of which did not exceed 10 km.

The coincidence in time of such different historical facts in Samogitia's christianization as the last founding of a parish with the aim of overcoming paganism (1618), the last list of gods (1619), the last frequent cases of baptism

of adults (1622), the first known regulations on driving peasants to church (1622), the network of parishes that does not exceed the average radius of 10 km (around 1625) cannot be accidental. This correlation of facts empirically substantiates a theoretical model of conversion and enables one to regard the end of the first quarter of the 17th century as the end of Samogitia's conversion.

THE ST. JOHN THE BAPTIST CHURCH OF ZAPYŠKIS
PARISH IN THE 16TH CENTURY: ARCHITECTURE
AND SOCIAL CONTEXT

GUODA GEDIMINSKAITĖ

In 1502 the Grand Duke of Lithuania Alexander (r. 1492–1506) donated the land near Kaunas, known as Zapyškis, to his clerk Jonas Sapiega (Ivan Sapieha, d. 1517). Here, on a hill by the river Dievogala, Sapiega established a manor and founded a town on the left bank of the Nemunas River, where a Gothic parish church was subsequently constructed. The paper aims to examine the social issues of the foundation of the Gothic parish church in Zapyškis, as it was unusual for an Orthodox nobleman to establish a Catholic church for his Catholic townspeople, and the church was built in the Late Gothic style, characteristic to the cities of the Grand Duchy of Lithuania.

First, special attention is paid to the introduction of Gothic architecture into a small town. A comparison of the architecture of the Zapyškis church and other Gothic churches in the Grand Duchy of Lithuania reveals a collection of common features connecting the Zapyškis parish church with the Gothic churches of the neighboring city of Kaunas, especially with those built in the early 16th century. Thus, it is possible to relate the construction of the Zapyškis church with the period of 1502–1517 when Jonas Sapiega owned the town. The hypothesis is put forward that the Gothic architecture was «imported» to Zapyškis from Kaunas due to the neighbourhood and strong trade connections between both settlements. Such important resources as bricks or craftsmen

could reach Zapyškis from the city of Kaunas via the main trade route of the river Nemunas.

The research also tries to solve the puzzle of the foundation of a Catholic church in the land of an Orthodox nobleman. It is suggested that the curious fact could be explained by the pro-Uniate orientation of Jonas Sapięga – it was in this way that the Orthodox nobleman both took care of his Catholic servants and showed his leaning towards Catholicism. Moreover, the foundation of Uniate churches in Ikazn and Koden by Jonas Sapięga in the early 16th century, enables one to consider the possibility of a Uniate church in Zapyškis as well.

ST ANNE'S BROTHERHOODS IN THE DIOCESE OF SAMOGITIA IN THE 17TH–18TH C.

LIJANA BIRŠKYTĖ-KLIMIENĖ

The brotherhoods that began to be founded in the 17th c. in the diocese of Samogitia by gathering part of Catholic society around the churches or monasteries and encouraging more active religious practices became an important factor that contributed to the entrenchment of Catholicism. The article explores the activities of the very popular St. Anne's brotherhoods in Samogitia from their inception to the end of the 18th c. when the Polish-Lithuanian Commonwealth collapsed. On the basis of written and printed sources, the works of earlier historians, the dates of the founding of the St. Anne's brotherhoods and their localization were determined, their founding goals, the system of the brotherhood, their structure and performance characteristics analysed.

The beginnings of St. Anne's cult in the diocese of Samogitia were observed at the end of the 15th c. – the first half of 16th c., and thus the emergence of the St. Anne's brotherhoods in the 17th c. (the majority – 10 of 14 of the St. Anne's brotherhoods in Samogitia – were established in the 17th c.), and their abundance show the engraftment and popularity of St. Anne's cult. The model of the social structure of the St. Anne's brotherhoods on the

post-Tridentine period in the reestablished and newly founded brotherhoods could have been taken from the St. Anne's brotherhoods that were active at the beginning of the 16th c. in the Grand Duchy of Lithuania.

The first St. Anne's brotherhoods at the established Franciscan Observance (called Bernardine) convents in Samogitia appeared in the first quarter of the 17th c. They had to spread Catholicism in the western part of Samogitia and care for the return of the Protestants to the Catholic Church. The St. Anne's brotherhoods or parish churches could be established in two ways: they were founded by the St. Anne's brotherhood acting under the Warsaw Convent of the Bernardines or the parish vicar or priest would introduce the brotherhood; perhaps the bishop also encouraged the establishment of brotherhoods in parishes.

The brotherhoods usually did not have separate foundations. As is typical for other post-Tridentine brotherhoods, the members of the St. Anne's brotherhood had their own community life based on mutual aid: they cared for the salvation of their souls by performing a variety of devotional practices, along with other members of the brotherhood they participated in church services, processions, pilgrimages and brotherhood meetings, oversaw the altar or a chapel belonging to the brotherhood, which they decorated with paintings of St. Anne, supported the brotherhood with their offerings. The St. Anne's brotherhoods that were active for several centuries in Samogitia developed deep roots in the parishes. Despite the restrictions of the tsarist government, in 1865 St. Anne's brotherhoods still functioned in ten parishes.

THE SAMOGITIAN AND OTHER *PATREM* IN 17TH–18TH
C. HYMNALS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

JONAS VILIMAS

The subject of the article is the third Ordinary Chant of the Mass, i.e. *Credo*, as it was used in the Grand Duchy of Lithuania in the post-Tridentine period, more precisely in the 17th–18th centuries. As historical sources indicate, a

significant number of new monophonic *Credo* chants appeared in this period, the majority of which were written in a type of mensural notation. Many of these chants have titles indicating their connection to one or another geographical area. The paper concentrates on one of these entitled «*Patrem Zmoydskie*», i.e. «Samogitian *Patrem*» in Polish. The title suggests that it originated in Samogitia (or Žemaitija). However, this particular chant is written in the cantional which originated most likely in the Nesvizh (Belarus) Benedictine nunnery. While dealing first of all with this chant the article also explores the historical and cultural context within which it was produced as well as provides several presumptions and considerations regarding its possible origin.

ORGAN BUILDING ART IN THE DIOCESE OF SAMOGITIA: TRADITION AND LIVING HERITAGE

GIRĖNAS POVILIONIS

The paper discusses chronologically the activities of the organ builders who worked in the diocese of Samogitia, their interaction and the geographical distribution, as well as aspects demonstrating the cooperation of the organ masters and their influence on the education of Lithuania's organ workers.

More than 100 historic organs remain in the diocese of Telšiai today and about 200 throughout the whole of ethnographic Samogitia. As the administrative boundaries of the diocese of Samogitia changed, the circle of organists and craft traditions changed. The earliest written records about organs and organists are found from the 16th century. One of the most important organs of Samogitia was built in the Bernardine convent church in Kretinga in 1619. It was one of the first high professional level organs in the Grand Duchy of Lithuania. It did not survive, but today the Bernardine (now Franciscan) church of Kretinga contains the oldest operating organ in Lithuania.

In the 17th c. – first half of the 18th c. the churches of Samogitia were most often only small chest-shaped organs or a few voices stationary positives. Until the end of the 18th c. the organ builders in Samogitia most often were

craftspeople from Vilnius, less frequently from East Prussia and Courland: residents of Vilnius J. Fr. Scheel, L. Klimowicz, N. Jantzson, the Samogitians M. Raczkowski, K. Bortkiewicz; the arrivals from Courland J. Golander, I. Guldynski, P. Frölich; from East Prussia – T. Tiedemann.

In the first part of the 19th c., the local artisans worked in Samogitia: T. F. Dreynowski, J. Woyciullewicz, M. Gawrylłowicz, T. Tiedemann's son Johann Theodor and grandchildren, Theodor, Alexander and Franz, the Courland master F. Gimbutas and others.

In the second half of the 19th c. – the beginning of the 20th c. in the diocese of Samogitia many new organs were built by German-born Latvian masters: C. P. O. Herrmann and his son C. A. Herrmann, E. Martinš, Fr. Weissenborn, K. Skerstens, A. Sunaklist. Under C. P. O. Herrmann studied the Lithuanian organ artist Józef Rodowicz (Juozapas Radavičius), who made many instruments in Samogitia. Other artists worth mentioning are Lithuanians J. Garalevičius and M. Masalskis, the Czech O. Kratokvil and Br. Goebel from Königsberg.

THE NARRATIVE OF THE BAPTISM OF THE SAMOGITIANS: FROM DŁUGOSZ TO KOJALAVIČIUS

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

This paper reviews the early (14th–17th century) stage of the development of the narrative of the baptism of Samogitia. Comparing the texts of Jan Długosz, the Lithuanian chronicle, of Jan Lasicki, Maciej Strykowski and Albertas Vijūkas-Kojalavičius, it becomes clear that not only the change in ethnic and political values («Lithuanization», the strengthening of the role of Vytautas), but also common civilization shifts – the value of the individual and his decision and elements of written culture are recognized ever more. A careful reading of the story lets one understand the working method of the old («precritical») historians and the boundaries of the historicity of the constructed narrative.

CRITICAL DISCOURSE OR LITERARY FICTION? HISTORY OF THE DIOCESE OF SAMOGITIA OF THE 17TH CENTURY IN *ŽEMAIČIŲ VYSKUPYSTĖ* BY MOTIEJUS VALANČIUS

LIUDAS JOVAIŠA

Žemaičių vyskupystė ('The diocese of Samogitia') published in 1848 by Bp Motiejus Valančius (Wołonczewski), then a learned priest, and written in the spirit of Enlightenment, previously enjoyed the reputation of a solid critical scholarly work. Many of Valančius' interpretations nowadays, however, are dismissed by scholars as outdated, but *Žemaičių vyskupystė* still is regarded as a treasury of historical facts which are now impossible to find in historical sources.

The aim of current research is to evaluate the factographical value of *Žemaičių vyskupystė*, comparing the archival source undoubtedly used by its author (the book of circular letters of the Krakės parish church, 1624–1670) and now preserved in the Lithuanian State Historical Archives (f. 669, ap. 3, b. 4464), with the text of Valančius. As a result of comparison, it appears that Valančius was a very inaccurate historian, carelessly dealing with historical information, i. e. making numerous mistakes (especially in dates and proper names) and using the information of the source in an incidental manner. More significantly, quite often he was supplementing the information of the historical source with the details created by his own imagination. Thus *Žemaičių vyskupystė* ought to be regarded, at least partially, as a piece of literary fiction, produced by a famous Lithuanian writer.

THE ART AND ARCHITECTURE OF THE CHURCHES OF SAMOGITIA IN *THE DESCRIPTION OF THE DIOCESE OF SAMOGITIA* BY VINCENTAS JUZUMAS

MINDAUGAS PAKNYS

In 1899 Samogitian Canon Vincentas Juzumas (Juzumowicz) finished writing a history of the Diocese of Samogitia. In its size (about 1,400 manuscript

pages) it was the most extensive written history of the diocese to date. This history deals with both the establishment of the diocese, its development, bishops, but also describes broadly the parishes of the diocese of Samogitia and their history. Especially valuable in the *Description* are the provided news about the 19th c. events of which the author knew directly, working for many years in various parishes in Samogitia. This article collected information about how the author valued the architecture, art works and working artists of the churches of Samogitia.

Juzumas did not understand art styles and his knowledge of art works was not extensive. He called Baroque churches Gothic, and valued the most clean, neat interiors of churches. He paid attention, in particular to high-quality paintings. Juzumas was most impressed by wooden architecture and traditional carved wooden altars, but looked more carefully at artistic innovations. He did not like, for example, the church of Šiauliai built at the beginning of the 17th c. and standing out in the context of the architecture of Samogitia by the general construction of the building, the high tower and architectural embellishment of the main façade. However, he sometimes points out who designed and implemented the work of the construction of the new churches in Samogitia in the 19th c. *Description* mentions the architects who worked there: Galikanas Jurgelevičius, Kalėda, Fulgentas Rimgaila, Riga architect Florian Wyganowski. Many more painters and sculptors are mentioned in the *Description*. The works of some of them are now known from other historical sources, but about the authorship of others we learn only from the *Description* of Juzumas. For example, quite a bit is known about the works of the sculptor Tomas Podgaiskis in Samogitia, who worked mainly in the stucco moulding technique, but only in the *Description* is it mentioned that he was also the author of the wooden carved altar in the church of Žvingiai. Some of the works about the circumstances of the creation of which Juzumas mentions in the *Description* have survived up to now, others, unfortunately, have already perished.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ*

- Abramauskas Stasys 57, 63
 Abuciewicz Tomasz (ir jo šeima) 263
 Agnietė, dvaro valdytoja 55
 Agnietė, šv. 104
 Albrechtas Hohenzollernas 82
 Aleksandras → Vytautas
 Aleksandras I, Rusijos imp. 298
 Aleksandras II, Rusijos imp. 293, 294
 Aleksandras III (Aleksandras Aleksandro-
 vičius), Rusijos imp. 291–295
 Aleksandras Neviškis, šv. 197
 Aleksandravičius Ignotas, kun. 190
 Aleksandravičiūtė Aleksandra 189
 Ališauskas Vytautas 5, 21, 39, 41, 50, 51,
 55, 77, 153, 158, 163, 168
 Almonaitis Vytenis 12, 18
 Alukomis Bartłomiej 277
 Alukoniowa Magdalena 283
 Alukonis Kajetan 283
 Andrzejewska Marianna 273
 Andrzejewski Kazimierz 281
 Andziulytė-Ruginienė Marija 9, 16, 22, 25,
 29, 154, 160
 Antanas Paduvietis, šv. 90, 91, 184, 190, 250
 Antanavičius Darius 154
 Antoine Paul Gabriel SJ 249
 Aristotelis 156

 Babilewicz Bartłomiej (ir jo šeima) 274
 Babilewicz Dominik (ir jo šeima) 273
 Babilewicz Stefan 275
 Balčiūnas Algimantas 187
 Balko Bartłomiej (ir jo šeima) 280
 Balko Dominik 279
 Balko Dominik (ir jo broliai) 281
 Balko Józef (ir jo šeima) 281

 Balko Kazimierz (ir jo šeima) 279
 Balko Kazimierz (ir jo šeima) 280
 Balko Krzysztof (ir jo šeima) 278
 Balko Wawrzyniec (ir jo šeima) 282
 Balkowa Katarzyna (ir jos vaikai) 275
 Baltramiejus II, Žemaitijos vysk. 36
 Banaszak Marian, kun. 16, 20
 Baracevičius Kazimieras, kun. 184
 Barbora, šv. 91, 192
 Baronas Darius 5, 9, 11, 18, 153–156, 160
 Bartkevičius Karolis 131
 Bartkevičius Motiejus 131
 Bartłomiejowa (ir jos sūnūs) 263
 Bartłukiewicz Szymon 272
 Bartłukiewiczowa Katarzyna (ir jos vaikai)
 274
 Bartłukiewiczówna Marianna 272
 Bartoszewicz Maciej (ir jo šeima) 263
 Beda Garbingasis, šv. 29
 Benediktas, šv. 202
 Benediktas XVI, pop. 299
 Berend Nora 43
 Beresnevičius Aleksandras Kazimieras, vysk.
 296–298
 Beresnevičius Gintaras 39, 42
 von Bergen Carl Ludwig 306
 Bergera (Bergsera) Carlo 301
 Bernardinas Sienietis, šv. 78
 Bialozoras Jurgis, vysk. 92
 Biedrewicz Maciej (ir jo šeima) 274
 Bieleszówna Anna 280
 Bielinskis Jonas 100
 Bielska Katarzyna (ir jos vaikai) 264
 Biemulis Maciej 279
 Bieniulis Bartłomiej (ir jo šeima) 283
 Birškytė-Klimienė Lijana 5, 77–79, 81

* Į rodyklę neįtrauktas Jėzaus vardas, taip pat asmenų vardai, paminėti bažnyčių tituluose ir iš bibliografinių aprašų leidimo vietas. Į rodyklę įtraukti tik vardu ir pavarde paminėti valdiniai iš Pažaislio vienuolyno vizitacijos teksto, neišskiriant vien vardais nurodytų jų šeimos narių.

- Biržiška Vaclovas 18
 Bizauskas Kazimieras 304
 Blanc Ignacy (ir jo šeima) 281
 Blans Mateusz (ir jo žmona) 257
 Błaszczyk Grzegorz 9–11, 22, 25, 27, 28, 33, 34, 36–38, 51, 53, 57, 59, 182
 Błaszkwicz Klemens EC 246, 248
 Bona Sforca, karalienė 36
 Borkiewicz Michał 285
 Božki Chryzant EC 246, 248, 249, 289
 Brown Peter 30
 Brzostowiczowa Marianna (ir jos dukra) 275
 Brzostowski, Kauno pav. bajoras 287
 Buchowicz Jan (ir jo šeima) 278
 Buczyński Jan, aludaris (ir jo šeima) 257
 Buczyński Jan, vynininko pagalbininkas 257
 Bučinskis Matas 190
 Budniowa Anna (ir jos vaikai) 272
 Budnis Bartłomiej (ir jo šeima) 272
 Budrewicz Maciej (ir jo šeima) 273
 Bukanowska Krystyna 281
 Bukota Kazimieras, kun. 185
 Bumblauskas Alfredas 5, 33, 37, 58, 153
 Bumblauskas Mangirdas 5, 38, 39, 41, 42
 Burba Danielius 178
 Burba Jonas 178
 Burbienė Elzbieta 178
 Burhard R. 137
 Bušinskis, tapytojas 190
 Bušmanas (Bu(ch)szman), tapytojas 190
 Butautis Tomas 185
 Butkienė Danutė 299
 Butrimas Adomas 99, 122, 135, 189, 191
 Butvilaitė Rasa 191
 Bžostovskis Konstantinas Kazimieras, vysk. 197

 Caligari Giovanni Andrea, vysk. 83
 Camblakas Grigalius, metr. 153
 Campe Paul 140
 Casparini Adam Gottlob 132
 Celiński Piotr EC 245, 248
 Češkevičiūtė Ksavera 192
 Češkevičiūtė Michalina 192
 Chodkevičius Jonas Karolis 89, 126
 Cieliški Jerzy (ir jo šeima) 262
 Ciškevičius, tapytojas 192

 Cyliński Józef 256
 Contius Heinrich Andreas 137
 Crocer Richard L. 111, 113
 Curzon George Nathaniel 299–301, 305
 Czajkowski Maciej (ir jo šeima) 285
 Czechowicz Laurenty EC 247
 Czyżykowski Benedykt (ir jo broliai) 277
 Czupałaj Jan (ir jo šeima) 286

 Čelkis Tomas 18
 Černikova Natalija 292–294
 Černius Remigijus 58, 65
 Čerskis Stanislovas, kan. 181

 Dargužis Jonas, kan. 189
 Daukša Mikalojus, kan. 35, 36, 121
 Dederko, ponas 287, 289
 Deraszkiewicz Kazimierz (ir jo šeima) 277
 Dermeyko Kazimierz (ir jo šeima) 283
 Desprez Josquin 112
 Dignėja, šv. 211
 Digonis Tomas OFM 89
 Dilley Arthur 305–307, 310
 Dluogošas Jonas 5, 10–12, 15–20, 25–30, 37, 153–167, 169, 182
 Dobkiewicz Zefiryn EC 246, 248
 Domanovskis Jonas, vysk. 36
 Dombrowski Antoni (ir jo žmona) 282
 Dostojevskij Fiodor 294
 Draybułd Marcin 283
 Dreyer-Eimbcke Erika 34
 Dreinovskis Tomas Pranciškus 133
 Drėma Vladas 79, 136, 188
 Dronov Ivan 292–294
 Drozdowski Antoni (ir jo šeima) 258
 Drozdowski Franciszek (ir jo šeima) 263
 Drozdowski Łukasz (ir jo šeima) 262
 Drull Karol (ir jo šeima) 257
 Dulko Ignacy (ir jo šeima) 282
 Dulko Maciej (ir jo šeima) 273
 Dulko Maciej (ir jo šeima) 284
 Dulko Szymon (ir jo šeima) 273
 Dulska Agata 282
 Dūrėjs Janis 142

 Eden Anthony 300
 Edvinas, karalius 29

- Eidintas Alfonsas 153
 Elzbieta, šv. 198, 200, 231
 van Engen John 42
- Fabisz Pawel Władysław 49
 Fijałek Jan Nepomucen, kan. 9, 14, 16, 17,
 22, 26, 27, 41, 154, 166
 Filipowicz Maciej 282
 Flaga Jerzy 79, 83, 90, 91, 93
 Fletcher Richard 29
 Froelich (Frölich, Frelich) Paul 131
- Gabrus Tamara 57
 Gallery, ponas 264
 Garalevičius Jonas 145, 146
 Gasiūnas Vladas 190
 Gasparri Pietro, kard. 307
 Gaurilavičius M. 134
 Gediminas, Ldk 12
 Gediminskaitė Guoda 5, 55, 71, 72–74
 Geišas Merkelis, vysk. 172
 Gesner Johann Matthias 157
 Gidžiūnas Viktoras OFM 9, 16, 58, 65, 83,
 84, 88, 103
 Giedraitis Merkelis, vysk. 87, 93, 105, 167
 Giedraitis Steponas Jonas, vysk. 107, 108,
 176
 Gieysztor Aleksander 58
 Gimbutas Feliksas 136
 Giniūnienė Asta 182
 Godrowicz Maciej 257
 Goebel Bruno 149, 151
 Golander Johann 131
 Golinevičius Justinas 188
 Gorazdowski Edward 56
 Górska Krystyna 282
 Górski Karol 44, 45
 Gostkowski Zenon EC 247
 Granowski, ponas 287
 Gričiūtė Liepa 99, 104, 107
 Grigalius, šv. 202
 Groblewski Jan (ir jo šeima) 260
 Grodis Andrius 6, 299
 Grüneberg Barnim 137, 145
 Gučas Rimantas 126, 134, 135, 142, 144
 Gudavičius Edvardas 16
 Gudoniowa Marianna (ir jos dukra) 285
 Gudonis Tomasz 284
 Guldynski Ireneusz 131
 Guryewski Józef (ir jo žmona) 278
 Gwozdowski Ignacy (ir jo žmona) 272
- Hagenau Szymon, kun. 83, 101
 Hałaburda Jakub 281
 Harbaczewski Wawrzyniec (ir jo šeima) 282
 Heydukiewicz Marcin (ir jo šeima) 286
 Hen Yitzhak 44
 Herrmann Carl Alexander 137, 139, 142
 Herrmann Carl Peter Otto 137–139, 142–
 144, 147
 Hesse Siegfried 140
 Hiley David 111, 113
 Horainis Aleksandras, vysk. 109
 Horodiskiai Mikalojus ir Kotryna 122
 Hrehorowicz Bartłomiej 280
 Hrehorowicz Józef 274
 Hrehorowicz Tomasz (ir jo šeima) 276
 Hryckiewicz Bartłomiej EC 244
- Inocentas X, pop. 94, 103, 107
 Inocentas XII, pop. 107
 Ivinskis Antanas 33
 Ivinskis Zenonas 9, 11, 12, 16, 20, 22, 24,
 25, 42, 50, 58, 62, 153, 174
 Izidorius, šv. 94
- Jagieniówna Wiktoria 277
 Jaksiewiczówna Krystyna 276
 Jakševičius Martynas, kun. 96, 107
 Jakštas Juozas 9, 12, 13, 171, 172
 Jakubcion Józef (ir jo šeima) 257
 Janca Jan 131
 Jankevičienė Algė 55–57, 60, 63, 70, 71,
 74, 75
 Janonienė Rūta 91
 Jansonas (Janson, Jantzen) Mikalojus 130,
 131, 151
 Januszewski Dominik (ir jo šeima) 274
 Januskiewicz Teodor (ir jo šeima) 257
 Januszowski Antoni (ir jo šeima) 278
 Januševičius Marcelijus Jokūbas Stanislovas
 190
 Januševičius Martynas 190
 Jarmołowiczowa Anna (ir jos vaikai) 263

- Jاسas Rimantas 160–162
 Jasiewicz Jerzy 275
 Jasiewicz Stanisław (ir jo šeima) 277
 Jasiewicz Tomasz 277
 Jasiewiczowa Anna (ir jos dukra) 277
 Jasiulewicz Jerzy (ir jo žmona) 285
 Jaskiewicz Bartłomiej (ir jo žmona) 282
 Jastrembecas Petras, vysk. 5, 22, 24, 27, 30, 39, 162
 Jastrzembksi Placyd EC 246, 248
 Jatulis Paulius, prel. 13, 33, 47, 155
 Jedlevičius (Jedleckis) Jonas, kun. 178
 Jeliński, ponas 287
 Jeronimas Prahiskis EC 21, 39
 Joachim Johann Heinrich 137
 Joakimas, šv. 250
 Jocyς Virginijus 187
 Jöckle Clemens 82
 Jocz, ponas 287
 Joczówna Brygida 274
 Jogaila Vladislovas, karalius 11–20, 22–24, 26, 28, 30, 31, 39, 40, 44, 153, 156–169, 185
 Jogėla Vytautas 182
 Jokubaitis Alvydas 291
 Jonas, šv. ap. 228
 Jonas, Lvovo arkivysk. → Jonas Žešovietis
 Jonas iš Lietuvos Kunigaikščių, vysk. 48
 Jonas Albrechtas, karalius 65
 Jonas Dlugošas → Dlugošas Jonas
 Jonas Kazimieras, karalius 231
 Jonas Krikštytojas, šv. 62, 66
 Jonas Liuksemburgietis, imp. 112
 Jonas III Sobieskis, karalius 231
 Jonas Žešovietis, Lvovo arkivysk. 5, 22, 24, 27, 30, 39
 Jovaiša Liudas 5, 6, 9, 34, 35, 39, 50–52, 59, 77, 79, 82, 87, 89, 91, 93, 95, 96, 104, 108, 121, 122, 125, 129, 132, 171, 303
 Jučas Mečislovas 9, 24, 47, 64
 Jundzila, dailininkas 191
 Juozapas, šv. 93, 184, 192, 207
 Jurgelevičius Juozapas 187
 Jurgevičius Baltramiejus 100
 Jurgevičius Valentinas 100
 Jurgiel Szymon (ir jo šeima) 282
 Jurginis Juozas 10, 16
 Jurgis, šv. 184, 190
 Jurgis Matulaitis, pal. 306
 Juzumas Juozapas 181
 Juzumas Vincentas, kun. 6, 181–191
 Kadzidłowski Jan 231
 Kaladžinskaitė Auksė 122
 Kalėda (Kolenda), architektas 187
 Kalėda Anupras 187
 Kamuntavičienė Vaida 93, 100
 Kantak Kamil, kun. 79, 83
 Kantakiewicz Tadeusz 279
 Kantakiewicz Tomasz (ir jo šeima) 274
 Karalius Laimontas 18, 33
 Karamzin Nikolaj 293
 Kareniauskas Jonas 33
 Karevičius Pranciškus, arkivysk. 302
 Karolingai 111
 Karolis Didysis, imp. 111
 Kasparavičius Algimantas 297
 Kaszukiewicz Maciej 260
 Kaveckas Konradas 126, 134
 Kazimieras, šv. 203
 Kącik Mikołaj EC 247
 Kęsgaila Mykolas 155, 168
 Kęsgaila Stanislovas 36
 Kęsgailos 21
 Kiarszys Andrzej (ir jo šeima) 281
 Kiaupa Zigmantas 63
 Kiaupienė Jūratė 15
 Kieniewicz Stefan 58
 Kiepko Aleksander 284
 Kiprijonas OP, Vilniaus vysk. sufraganas 87
 Kirkienė Genutė 58, 65
 Klajumienė Dalia 91
 Klemensas XIII, pop. 108
 Klimavičius Liudvikas 129
 Klinowski Szymon 286
 Kłoczowski Jerzy 43, 155
 Kojalavičius Albertas → Vijūkas-Kojalavičius Albertas
 Kolbe Herbert 142
 Kolendo-Korczakowa Katarzyna 58
 Korczak Lidia 15
 Koreywo, ponas 287
 Korzeniewska Helena 278

- Kosakovskis Jonas Nepomukas, vysk. 197
 Kosman Marcell 42
 Krāns Aleksandrs 142
 Kratokvilas Otto 149
 Kreyczewska Maciejowa 258
 Krėslinš Mārtinš 144
 Krikščiūnas Povilas 187
 Kristupas, šv. 203, 211, 252
 Kublicki Mateusz (ir jo šeima) 258
 Kūchmeister Michael OT 16, 24, 27
 Kulakauskas Antanas 153
 Kułakowski Makary EC 247
 Kurisoo Merike 81
 Kurobko Jan 274
 Kušniarevič Aliaksandr 57
 Kuźmak Krystyna 78, 79, 82, 83
 Kvintas, bajoras 192
- Labanauskas Mykolas Kazimieras, kun. 98
 Lascaris Giorgio Maria, patr. 104
 Lasickis Jonas 5, 21, 50, 51, 154, 163, 164
 Laskauskas Jokūbas 51, 53, 163, 164
 di Lasso Orlando (Rolandus Lassus) 112
 Laukaitytė Regina 303
 Leonov Michail 294
 Lepačinskis Jurgis, vysk. 177
 Levandauskas Vytautas 57, 60, 61, 185
 Liaukšminas Žygimantas SJ 114, 115
 Lieven Paul 145
 Liškevičienė Jolita 102
 Łopaciński Euzebiusz 131
 Lopacinskis Jonas Domininkas, vysk. 107,
 108
 Łowmiański Henryk 43, 44
 Lukauskis Vladislovas, kun. 184
 Lukoševičius Pranciškus Stanislovas, prel.
 173
 Łukowski Maciej (ir jo šeima) 258
 Lukšionytė-Tolvaišienė Nijolė 187
 Lusienikówna Marianna 279
- Macey Patrick 112
 de Machaut Guillaume 112
 Mackiewicz Szymon (ir jo šeima) 262
 Mackiewicz Wawrzyniec 279
 Maczonis Maciej 279
 Mačiulis Dangiras 161
- Magirus Joannes 156
 Maki Bartłomiej (ir jo šeima) 272
 Makovskis Tomas 69
 Makra Benediktas 21
 Malczewska Marianna (ir jos vaikai) 263
 Maley Dominik (ir jo šeima) 277
 Maley Stanisław (ir jo šeima) 260
 Mali Jan (ir jo šeima) 276
 Marcinkiewicz Szymon (ir jo šeima) 258
 Marija, švč. Mergelė 78, 81, 83–87, 89–94,
 126, 184, 191, 197, 198, 200, 201, 224,
 225, 228, 230, 231, 250, 269, 270
 Marija Magdalena, šv. 208, 210, 228
 Marija Magdalena de Paci, šv. 203, 205
 Marinas, šv. 202
 Markowski Bruno EC 245
 Martin August Friedrich 140, 141
 Martin Emil 140, 141, 142
 Martynas V, pop. 155
 Masalskis Ignotas Jokūbas, vysk. 108
 Masalskis Martynas 146, 147
 Matulaitis (Matulevičius) Jurgis → Jurgis
 Matulaitis, pal.
 Matusas Jonas, kun. 171, 173, 174, 175
 Mažiulytė Daiva 155
 Mažvydas Martynas 50, 51, 82
 Mejer, ponas 264
 Melbārdis Alvis 137, 142
 Merkys Vytautas 27, 171–174
 Meščerskij Vladimir 291–295
 Miazga Tadeusz 113
 Michailov Nikolaj 51
 Michalkiewiczówna Katarzyna (ir jos vai-
 kai) 281
 Miečevičius Petras, kun. 178
 Mikalojavičius Ignacas, kun. 178
 Mikavičius Dovydas Paulius 103
 Mikita Bazyl 281
 Miknevičius Modestas OFM 136
 Mikszta Andrzej (ir jo šeima) 275
 Mikszta Antoni (ir jo šeima) 276
 Mikszta Krzysztof (ir jo šeima) 276
 Milevskis Jurgis, kun. 178
 Milis Ludo J. R. 44
 Mindaugas, karalius 13
 Misius Kazys 182
 Mykolas Višnioveckis, karalius 231

- Mysław Jan z Kościana 84, 101
 Morkus, šv. 191
 Motiejus II, Žemaitijos vysk. 36
 Motiejus Miechovietis, kan. 157, 159, 163, 164, 166
 Muravjov Michail 293
- Nagurskiai 129
 Napoleonas Bonapartas 194
 Naramovskis Adomas Ignacas SJ 182
 Narbutas Teodoras 182
 Narjauskas Jurgis, prel. 306
 Navickas, kun. 105
 Nieyperówna Anna 285
 Niemierowicz Józef (ir jo šeima) 286
 Niesiecki Kasper SJ 182
 Norbertas, šv. 252
 Nowakowski Paweł EC 246
 Novikov Nikolaj 292, 298
- O'Rourke Eduard Alexander 305, 306, 308–310
 Ochmański Jerzy 13
 Olechnowicz Józef 274
 Olechnowicz Szymon 274
 Olechnowiczówna Agata 274
 Olelkaitis Jurgis 167
 Oleńska A. 58
 Oleśnicki Zbigniew, kard. 154
 Oleszkiewicz Jakub (ir jo šeima) 275
 Oleszkiewicz Stanisław 275
 Ona, šv. 5, 77–109, 250
 Ona Jogailaitė, karalienė 47, 48, 82
 Osipowiczówna Róża 272
 Ożarowska Marianna (ir jos sūnūs) 278
 Ożarowski Józef (ir jo šeima) 277
 Ożarowski Michał (ir jo šeima) 278
 Ożarowski Tomasz (ir jo šeima) 278
- Pacai 193, 195
 Pacas Kazimieras, vysk. 84, 92–95, 99, 100, 102, 103, 107, 109, 177
 Pacas Kristupas Zigmantas 197, 230
 Pacas Mikalojus, vysk. 177
 Pacas Mykolas 287, 288
 Pacevičius Pranciškus Nemezijus, prel. 302, 303
- Pacienė Klara 230
 Page Christopher 116
 Paknys Mindaugas 6, 49, 79, 80, 84, 129, 131, 132, 134, 181, 193, 195
 Palestrina Pierluigi Giovanni 112
 Paliszewski Jakub (ir jo šeima) 273
 Paliušytė Aistė 189
 Palubinskis Petras, prel. 172
 Parčevskis Petras, vysk. 177, 178
 Pastuch Krzysztof 257
 Paulinas Akvilėjietis 111
 Paulius, šv. ap. 85
 Pekulas Tarkvinijus 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 121
 Petkevičius Baltramiejus 189
 Petkevičius Jurgis, vysk. 174
 Petras, Vilniaus vysk. → Jastrembecas Petras
 Petras Damijonas, šv. 202
 Petrašiūnas Aloyzas 134
 Petrauskas Rimvydas 16, 58, 161
 Petrikovijus Andriejus 114
 Petrykowski, ponas 287
 Pijus II, pop. 39
 Pijus VI, pop. 107–109
 Pijus XI, pop. 299, 302–304
 Piccolomini Enea Silvio → Pijus II, pop.
 Piłsudski Józef 301
 Piotrowski Jakub (ir jo šeima) 275
 Pivoriūnaitė Jovita 86
 Plantowa Katarzyna (ir jos vaikai) 281
 Plenta Bartłomiej (ir jo šeima) 280
 Podhaiskis Tomas 189
 Pokroiskis, auksakalys 191
 Posilge Johann 28
 Potapov Aleksandr 297, 298
 Povilionis Girėnas 5, 125, 128, 132, 138–141, 143, 145–150
 Pranciškus Asyžietis, šv. 78, 89, 90, 211
 Pranciškus Salezas, šv. 203, 204, 211
 Prasevičiūtė Laura 33
 Prašmantaitė Aldona 173, 186
 Presas Arkadijus 56, 57, 60, 70
 Preston T. H. 300
 Prielgauskas Vincentas, kun. 182
 Prikockienė Asta 71
 Prochaska Antoni 17, 20
 Pšeciševskis Jeronimas 188

- Puciłowski Piotr, kun. 289
 Purickis Juozas 304
 Purwinis Jerzy 273
 Puzinas Fridrikas 179
- Rabiej Piotr 15
 Rabikauskas Paulius SJ 9, 50, 94, 153
 Rachowski Maciej 257
 Raczyński Edward 14
 Račkauskas Matas 130, 131
 Račkauskis Konstantinas 185
 Radavičius Juozapas 142–145, 147, 148
 Radvila Albertas, vysk. 87
 Radvila Jurgis, kard. 83, 87, 101
 Radvila Našlaitėlis Mikalojus Kristupas 115
 Radvilos, giminė 115
 Radziszewska Julia 163
 Ramanauskas (Romanovskis), tapytojas 189
 Ramonienė Dalia 102
 Rapolas Prošovicietis OFM 87
 Ratti Achille → Pijus XI
 Rauckienė Jadvyga 84
 Reiffenstuel Johann Georg OFM 249
 Reynis Maciej 273
 Reynis Michał (ir jo šeima) 276
 Reyniszowa Agata (ir jos vaikai) 263
 Rekučionis Ventis 22
 Reniś Marcin (ir jo šeima) 276
 Renkewitz Werner 131
 Repieko Andrzej (ir jo šeima) 278
 Rykaczewski Erazm Edward 49
 Rimgaila Fulgentas 188
 Rimša Edmundas 15
 Robaczewski Antoni (ir jo šeima) 262
 Ročka Marcelinas 82
 Romańczuk Maciej (ir jo šeima) 283
 Romanov Nikolaj Aleksandrovič 293
 Romaszkievicz Felicjan EC 245, 248
 Romualdas, šv. 202–204, 208, 210, 224, 225, 231, 248, 270
 Rosiecki Antoni (ir jo šeima) 258
 Rost Martin 133, 135
 Rudziański Maciej 282
 Rumsówna Anna 280
 Ruś Kazimierz (ir jo šeima) 284
 Rutkowski Jan (ir jo šeima) 257
 Rutkowski Maciej (ir jo šeima) 258
 Rutkowski Michał (ir jo šeima) 259
 Rzepnicki Franciszek SJ 177
- Sadowski Ludwik 263
 Sanmark Alexandra 43
 Sapięga Aleksandras, vysk. 101, 106, 178
 Sapięga Jonas 55, 56, 62, 64–67
 Sapięga Povilas 56, 59, 60, 62, 66
 Sapięgienė Elzbieta 62
 Sapięgos 57–59, 63, 67
 Scheel Joachim Friedrich 129
 Schönberg Fritz 307
 Schörlin Pehr 135
 Seliukaitė Irena 136
 Sentacka Szymon 274
 Sidorowicz Franciszek, kun. 289
 Siertycy Szymon 284
 Sikstas V, pop. 88, 91, 92
 Simeonas, šv. 231
 Simonavičius Alfredas 130
 Sinkiewicz Wojciech (ir jo šeima) 273
 Sivers Emmanuel 296
 Skerstens Kaspars 142
 Skibiński Edward 156
 Skiernowski Wincenty (ir jo šeima) 272
 Skirmontas Joakimas, vysk. 95, 108
 Skirvainis Jurgis, prel. 100
 Skolastika, šv. 203
 Śledziewski Piotr, kun. 78
 Smetona Antanas 6, 291, 295
 Smigelskis Benediktas, prel. 172–175, 177, 181
 Snopkowski Jan (ir jo šeima) 259
 Snopkowski Jerzy (ir jo šeima) 259
 Solikowski Jan Demetry, arkivysk. 82–86, 88, 101
 Solovjov Vladimir 291
 Spanheim Lander 16, 27
 Spelskienė Laima 135
 Springovičs Antonijs, arkivysk. 306
 Spurgevičius Povilas 136, 187
 Stakauskas Juozas, kun. 302
 Stanevičius, drožėjas 189
 Stankevičienė Regimanta 96, 105
 Staugaitis Justinas, vysk. 306
 Stephanus Robertus 157

- Steponas Batoras, karalius 82
 Stodolnik Krzysztof (ir jo šeima) 281
 Stodolnik Maciej (ir jo šeima) 279
 Stodolnik Szymon (ir jo šeima) 279
 Strajkowski Michał (ir jo šeima) 285
 Straševičius Dionizas, kun. 132
 Strehlke Ernst 28
 Streikus Arūnas 299
 Strykowski Motiejus, kan. 5, 10, 25, 26, 29, 50, 51, 153–155, 160, 163, 165–169, 180
 Stupakówna Krystyna 279
 Sunaklis Andrejs 142
 Surdokaitė Gabija 93
 Sužiedėlis Simas 12
 Svetikas Eugenijus 41
 Szczypkowski Antoni (ir jo šeima) 272
 Szechówna Dorota 275
 Szlikówna Marianna 286
 Szogzdys Michał (ir jo šeima) 284
 Szpyrkowski Adam 282
 Szputling Jan (ir jo žmona) 256
 Szwabinowa Ewa 258

 Šapoka Adolfas 12, 16
 Šavinskis (Sczawinski, Solovinskis) Jurgis, prel. 50, 177
 Šemetos 21
 Šinkūnaitė Laima 191
 Šinkūnas Romualdas 182
 Širkaitė Jolanta 190, 191
 Šležas Paulius 12
 Štramplėris Frydrichas Karolis 135
 Štuopys Arminas 187
 Švabas Bernardinas OFM 109
 Šverbas Povilas 122, 188

 Tamošaitis Mindaugas 153
 Tamulonis Jan 280
 Tarakanowa Katarzyna 275
 Tchorznicki, ponas 287, 289
 Tęczyński Jan 231
 Tiedemann Alexander 135, 136
 Tiedemann (Tytman) Franz 135, 136
 Tiedemann Johann Theodor 135
 Tiedemann Theodor 132, 135
 Tiškevičius Antanas, vysk. 93–95, 104, 109
 Tiškevičius Jurgis, vysk. 87, 94, 108, 177, 179
 Tiutčev Fiodor 294
 de Torres Cosimo, kard. 49
 Totoraitis Jonas MIC 47, 59
 Trachimowicz Jakub (ir jo šeima) 272
 Trečiokas, bajoras 100
 Trilupaitienė Jūratė 121, 125
 Trimonienė Rita Regina 129
 Tumelis Juozas 34, 35, 121
 Turkowska Danuta 15

 Ulinskytė-Balzienė Vilija 185
 Urbas Dominykas 155
 Urbonas VIII, pop. 88, 177, 179

 Vaiciulevičius Juozapas 133
 Vaina Abraomas, vysk. 109, 173, 177
 Vaišnora Juozas MIC 78, 83, 88, 93
 Vaitkevičius Vitoldas 187
 Vaivada Vacys 36, 52, 53
 Valančius Motiejus, vysk. 6, 27, 40, 41, 153, 168, 171–182, 186, 187, 190, 191, 291, 292, 295–298
 Valavičiai 184
 Valavičius Jeronimas 46
 Valentinas, Zapyškio kleb. 55, 60
 Valkūnas Leonas 115
 Vanagaitė Gitana 299
 Vanagienė Birutė 27
 Varsackytė Rasa 122
 Vasiliūnienė Dalia 182
 Vėlius Norbertas 10, 15, 38, 49, 155
 Venskevičiai 100
 Ventis 21
 Vijūkas-Kojalavičius Albertas SJ 5, 10, 153, 154, 167–169, 182
 Vildė Antanas, kan. 96
 Vilimas Jonas 5, 111, 116
 Virbickis Vaclovas, vysk. 36
 Višemirskis Jonas, vysk. 96, 107
 Vyganovskis Florijonas 188
 Vyšniauskaitė Angelė 37
 Vytautas Aleksandras, Ldk 11–22, 24, 25, 27–31, 33, 34, 36, 37, 39–41, 55, 64, 153, 156, 157, 160–163, 165–169, 185, 191
 Vytenis, Ldk 12

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Vladislovas Gielniovietis, pal. 103
 Vladislovas IV Vaza, karalius 231
 Voigt Johannes 182
- Walker Ricardus 156
 Waszkiewicz Jerzy (ir jo šeima) 284
 Waszkiewicz Jerzy (ir jo šeima) 286
 Waszkiewicz Kazimierz (ir jo šeima) 285
 Waszkiewicz Marcin 283
 Weissenborn Friedrich 141, 142
 Wierbasz Szymon (ir jo šeima) 259
 Wierusz-Kowalski Józef 309
 Wieysztor Jakub (ir jo šeima) 279
 Wieysztor Szymon (ir jo šeima) 282
 Wiewiórski Pachomi EC 247
 Wiewjorówna Katarzyna 274
 Wiłkowska Róża (ir jos sūnus) 277
 Wiłkowski Jan (ir jo vaikai) 276
 Wiłkowski Jan (ir jo šeima) 285
 Wiłkowski Maciej (ir jo šeima) 284
 Wiłkowski Marcin (ir jo šeima) 283
 Wilton Ernest Colville Collins 299–301,
 304, 305, 308
 Wiołkowski Jakub (ir jo šeima) 259
 Wiołkowski Tomasz (ir jo šeima) 260
 Wiszniewski Bartłomiej 280
 Witkowski Rafał 6, 193, 195
- Wyczawski Henryk Eugeniusz OFM 82,
 109
 Wociuszkiewicz Jakub 272
 Wojciukiewiczowa Róża (ir jos sūnus) 275
 Wołkowski Kazimierz (ir jo šeima) 259
 Wolski Michał 231
 Wroniszewski Jan 15
 Wunderer Johannes 37
- Zahajkiewicz Marek T., kan. 16
 Zajęzkowski Jerzy 273
 Zaleski Maciej (ir jo žmona) 285
 Zameytys Jerzy 280
 Zaunius Dovas 306
 Zenkevičius Jonas 191
 Zgliński Marcin 58, 136
 Zielejewicz Jan 275
 Zigmantas III Vaza, karalius 47
 Złodkowska Marianna (ir jos šeima) 257
 Zubov Dmitrij 188
- Žagelis J. 191
 Žalys Aleksandras 173
 Želigowski Łucjan 303, 307
 Žygimantas Senasis, karalius 36
 Žilevičius Juozas 134
 Žukauskas, tapytojas 192

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ*

- Abiejų Tautų Respublika 77, 90, 91, 93,
 100, 113
 Adakavas 132
 Adula 306
 Akmenė 48, 53, 129, 149
 Aleksandrija 187
 Alkiškiai 137
 Alsėdžiai 34, 36, 40, 81, 84, 93–97, 99,
 104, 106, 107, 132, 141
 Alūksta 143, 144
 Amaliai 257, 264
 Anglija → Didžioji Britanija
 Anykščiai 80, 149
 Apnarai 264
 Ariogala 26, 31, 34, 35, 37, 40, 129, 147,
 245
 Asarė 141
 Ašmena 80, 244
 Aukštaitija 51
 Austrija 302

 Baisogala 183, 184, 192
 Balga 17, 20
 Balkaičiai 96
 Baltarusija 57, 144, 146
 Batakiai 35, 47, 81, 82, 95, 97, 104, 107
 Baukiai 146
 Bauskė 142
 Bavarija 309
 Bazelis 39
 Bebreinė 144, 147, 148
 Berdičėvas 292
 Beržoras 191
 Betygala 34–37, 40, 81, 93, 94, 96, 98,
 100, 102–104, 106, 107, 178
 Bielianai prie Krokuvos 231
 Bielianai prie Varšuvos 231, 245

 Bielskas 245
 Bienica 90
 Bieniševas 231, 246
 Biržai 141
 Bogorodskas 292
 Bogušai 247
 Braclavas 246
 Brasta 191
 Britanija → Didžioji Britanija
 Butkiškė 35

 Cetra 26
 Charkovas 292
 Ciechanovas 245

 Čedasai 141
 Čekiškė 245

 Čenstakava 303
 Dambava 135
 Dancigas 305
 Danija 37
 Darbėnai 149
 Daugėliškis 80
 Didžioji Britanija (Anglija, Jungtinė Ka-
 ralystė) 6, 30, 299–301, 305
 Dobrodzień (Guttentag, Godyntak) 246
 Domanovas 245
 Dotnuva 90, 91, 136
 Dowołgowiec 264
 Duobelė 137
 Dusmenėliai 275, 276
 Dusmenys 253, 264, 271–274, 286, 287
 Dvarčius 80

 Eigirdžiai 134, 151
 Erfurtas 140

* Į rodyklę neįtraukta: *Lietuva* (taip pat LDK), *Žemaitija*, *Vilnius*, *Kaunas*, *Europa* ir leidimo vietos iš bibliografinių aprašų.

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Estija 140, 300, 306, 308
- Ėvelė 141
- Florencija 64, 65
- Frankų imperija 111
- Fromborkas 131
- Galicija 246
- Ganionzas 247
- Gardinas 84, 114, 136
- Gargždai 48, 53
- Gaurė 47, 129
- Gegrėnai 34, 40, 191
- Gelgaudiškis 53, 56
- Genionys 278, 279
- Geranainys 68
- Giedraičiai 80
- Ginakiemis 284, 285
- Gintališkė 128, 191
- Glubokas 244
- Gnieznas 68, 69
- Graužiškės 80
- Gruzdžiai 141
- Horodlė 15, 17, 20, 157, 161, 165
- Yeavinging 29
- Ikaznė 62, 65–67
- Indra 144
- Iškoldė 68
- Italija 113, 305
- Jackowsk 253, 289
- Jarmališkės 253, 289
- Jėkabpilis 141, 142, 144
- Jekaterinoslavis 292
- Jenorańce 287
- Jeruzalė 104, 230, 231
- Joniškėlis 130, 141
- Joniškis 36, 37, 48, 96, 104, 106–108, 131, 137–139, 144, 151
- Josvainiai 36, 53, 188, 192
- Jungtinė Karalystė → Didžioji Britanija
- Juozapava 135
- Jurbarkas 36
- Jūrkalnė 137
- Kaimelis 133
- Kalinuvka 80
- Kalnalis 149
- Kalnelis 137, 138
- Kaltinėnai 26, 28, 31, 34, 35, 37, 40, 53, 59
- Kalupė 141
- Kamajai 188
- Kamienis 80
- Kandava 137
- Kantaučiai 186, 190
- Karaliaučius 37, 126, 132, 149, 151
- Karmėlava 80
- Karsakiškis 143
- Kaunatava 186
- Kazliškis 143
- Kėdainiai 58, 68, 180
- Kedlestonas 301, 305
- Kelmė 34, 81, 141
- Ketūnai 181
- Kiduliai 133
- Kijevas 292
- Klaipėda 81, 151, 306
- Klovainiai 46, 54, 91, 93–95, 97, 99, 101, 103, 105–108, 145
- Knituva 26
- Kodenis 62, 66–69
- Konstancas 5, 11, 16, 19, 20–23, 27, 33, 39, 153, 155, 159, 162, 168
- Kontai 246
- Kosovas 80
- Krakės 28, 35, 36, 176–180
- Kražiai 26, 28, 31, 34, 35, 37, 40, 49, 122, 123, 125, 128, 129, 147, 151, 176
- Krekenava 81, 188
- Kretinga 50, 51, 53, 54, 88, 89, 91, 97, 105, 107, 108, 126–128, 131, 135, 149, 151, 188
- Krėva 80
- Krinkai 80
- Krokuva 39, 83, 231, 246, 247, 308
- Krupa 80
- Krustpilis 141
- Kuldyga 131, 132
- Kuliai 141, 189

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Kulmas 124
 Kurenecas 80
 Kuršas 13, 129, 131, 133, 135, 136, 143
 Kuršėnai 188
 Kurtuvėnai 34, 36, 129, 130, 149
 Kvėdarna 51, 53, 189

 Latvija 131, 133, 135–138, 140–144,
 146–149, 300, 306, 308
 Laukuva 129, 187
 Laužžemė 137
 Lazdijai 146
 Lėnas 133
 Lenkija 9, 14, 15, 19, 20, 30, 34, 41, 43–
 45, 49, 58, 65, 79, 87, 100, 113, 116,
 124, 131, 133, 135, 145, 146, 149, 154,
 156, 157, 159, 168, 171, 231, 301–304,
 307, 309, Didžioji 231, Mažoji 89
 Lenkimai 96, 105–108, 137
 Lešnica 246
 Liachovičiai 91
 Lieplaukė 190, 191
 Liepoja 137, 140, 142, 145
 Lieponys → Mažieji Lieponys
 Linčiopingas 135
 Linkuva 131
 Lioliai 133, 184
 Liublinas 182
 Livonija 16, 21, 27, 44, 81, 189, 197
 Lygumai 81, 178, 179
 Londonas 300, 301
 Loskas 80
 Luokė 26, 36, 37, 40
 Lvovas 5, 14, 22, 24, 30, 39, 79, 82, 83, 88

 Maišiagala 80
 Maivėnai 28
 Maskva 292
 Mastai 80
 Mazovija 245
 Mažieji Lieponys 282, 283
 Medingėnai 141
 Medininkai 13, 16, 17, 19, 22, 24–28, 31,
 33, 37, 41, 42, 157, 159, 160–162
 Merkinė 17, 58
 Miguičionys 280–282
 Mikulinas (Horodiščia) 90

 Mišlenicai 247
 Mosėdis 36, 40, 141

 Naujamiestis 188
 Nemakščiai 35, 51, 53, 59
 Nemunas 193, 195, 223, 253, 255, 256,
 261, 262, 264
 Nesvyžius 115, 116, 122–124
 Nizy 292
 Nočia 80
 Nortumbrija 29

 Odesa 292
 Olyka 115, 116, 123
 Opolė 246
 Osieczysze 288

 Pabaiskas 80
 Pabiržė 188
 Padubysys 100
 Pagirmuonys 289
 Pagryžuvys 188
 Pajstrys 141
 Pajūris 47, 128, 178, 179, 184
 Pakalniai 143
 Pakalniškiai / Pakalniškės 289
 Pakruojis 142
 Pakutuvėnai 189
 Palanga 48, 53
 Palenkė 58, 245, 247
 Palonai 192
 Panemunė 183
 Panemunėlis 188
 Panevėžys 145, 147
 Paprūsė 63
 Paryžius 144
 Pasamowo 287
 Pašaltuonys 35
 Pašilė 53, 184
 Paštava 55, 60
 Pašušvys 132
 Pašvitinys 142, 189
 Pažaislis 6, 193–290
 Penekovas 133
 Peterburgas → Sankt Peterburgas
 Pievėnai 186
 Pikčiūniškės 283

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Plateliai 34, 36, 40, 95, 106, 108, 146,
 151, 191
 Plembergas 53
 Plungė 51, 53, 184, 188, 189, 191, 192
 Počajevas 292
 Polockas 135
 Pomeranija 133
 Poznanė 33, 79, 83
 Prancūzija 39, 144
 Prienai 84
 Prūsija 15, 17, 20, 44, 45, 126, 131, 162,
 248, 289, 306, Rytų 129, 132, 133
 Pumpėnai 147

 Radaškonys 80, 91
 Radviliškis 53
 Ragainė 16, 24, 82
 Raigardas 80
 Ramygala 80
 Raseiniai 26, 28, 31, 34, 35, 37, 40, 81,
 145, 146, 190
 Revelis → Talinas
 Rietavas 51, 53
 Ryga 37, 132, 137, 140–142, 145, 184,
 188, 190, 305, 306
 Rytvianai 231, 245
 Roma 14, 48, 50, 65, 92, 111, 116, 117,
 155, 303–305, 308, 310
 Romos Imperija 13, 43
 Rozalimas 141
 Rudiškiai 137, 138
 Rudnia 278
 Rusija 6, 37, 140, 291–294, 302, 308

 Salantai 178
 Saldus 137
 Saločiai 81, 178
 Sandomieras 231
 Sankt Peterburgas 137, 181, 191, 293, 297,
 310
 Seda 181, 191
 Seinai 80, 146
 Seiskas 245
 Seredžius 34, 35, 53, 186
 Serva 100
 Sieliščė 90
 Silezija, Aukštutinė 246, 247

 Simnas 146
 Skaistgirys 137
 Skaruliai 80
 Skirsnemunė 21, 35, 147, 148, 184
 Skitopolis 302
 Skujenė 142
 Skuodas 53, 134, 135, 187
 Slanimas 90
 Smolenskas 197, 290, 293
 Smurgainys 80
 Spindžius 285, 286, 289
 Stalgėnai 189
 Strasbūras 39
 Subatė 148
 Suvalkija 59
 Svyriai 80

 Šateikiai 191
 Šatės 147, 151
 Šaukėnai 53
 Šaukotas 100
 Ščecinas 137, 145
 Šeduva 36, 141
 Šiaulėnai 81, 95, 105–108, 147, 188
 Šiauliai 36, 37, 48, 96, 129, 135, 136,
 149, 183, 185
 Šilalė 95–97, 105, 107, 108, 128, 149
 Šiluva 146, 151, 189
 Švedija 37, 45, 116, 135
 Šveicarija 39
 Švėkšna 36, 133, 149, 150, 151
 Švenčionys 80
 Šventieji Kalnai 292

 Talinas 306
 Tauragė 47, 53, 134, 135, 178, 179
 Telšiai 5, 36, 40, 88, 89, 91, 109, 125,
 149, 151, 188, 306
 Teneniai 128
 Tikocinas 90
 Tilžė 132
 Tirkšliai 51, 53
 Tytuvėnai 88, 89, 91, 97, 101, 105, 107,
 109, 131, 151, 188
 Tiuringija 140
 Torunė 14, 172
 Toržokas 292

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Trakai 17, 39, 58, 69, 90, 253, 287
 Traupis 80
 Tridentas 100, 116
 Tryškiai 53
 Troškūnai 90, 130, 131
 Tukumas 135, 143
 Tverai 48, 53, 54, 131
 Tverė 296
 Tverečius 136

 Ukmergė 80, 149
 Ukraina 154
 Užneris 161, 162

 Ūta 267, 282

 Vabalninkas 145
 Vackiškės 253, 271, 272, 286, 287
 Vainutas 187
 Vandžiogala 137
 Varniai 27, 28, 33–36, 40, 94, 95, 106,
 109, 121, 134, 151, 161, 162, 185, 186,
 190, Senieji 184
 Varšuva 48, 83, 88, 89, 91, 92, 95, 106,
 108, 109, 184, 231, 301, 302
 Vaškai 147
 Vatikanas 49, 88, 111, 112, 117, 299, 302,
 304, 305, 307-309
 Veliuona 20, 21, 26, 28–31, 34, 35, 37,
 40, 105, 146
 Venčio miškas 21
 Ventspilis 135, 137
 Viduklė 26, 28, 31, 35, 37, 40, 81, 145,
 187, 189
 Vieškėnai 50, 53, 142, 143, 177
 Vieškūnai 258–260, 264

 Viešvėnai 134
 Vija 90
 Vilkija 35, 55, 91, 92–95, 97–100, 105–
 107, 109, 121
 Virbalis 47
 Viržuvėnai 28
 Vygriai 231, 246
 Vyžuonos 69
 Vladimiras 292
 Vokietija 39, 113, 140, 142, 147, 149,
 306, 309
 Volpa 80
 Voluinė 115
 Vseliubas 68

 Warda 253, 289

 Zaleniekai 137
 Zapyškis 5, 36, 53, 55–68, 70–75
 Zarasai 80
 Zasa 142

 Žagarė (Naujoji) 53, 93, 147, 148, 151,
 Senoji 53
 Žalpiei 145
 Žarėnai 35, 51, 53, 186
 Žeimiai 80
 Želva 146
 Žemaičių Kalvarija (Gardai) 34, 40, 104,
 145, 179, 183, 190, 191
 Žemalė 135, 151
 Žemygala 100
 Žilinčiškės 277
 Žitomiras 292
 Žvėrynas (Krokuvos m. dalis) 247
 Žvingiai 51, 53, 129, 189

APIE AUTORIUS

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto docentas. Mokslinių interesų sritys – antikinė filosofija, kultūros istorija, krikščionybės istorija. Parašė monografijas *Sakymas ir rašymas* (2009), *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus* (2012).

El. paštas: vytas@aidai.lt

DARIUS BARONAS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto LDK istorijos skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas. Pagrindinė mokslinių interesų sritis – krikščionybės Lietuvoje istorija XIII–XVIII a., didžiausią dėmesį skiriant LDK pranciškonams ir stačiatikiams bei Vilniaus miesto istorijai. Parašė monografijas *Trys Vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija* (2000), *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.* (2010), *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda* (su Dangiru Mačiuliu, 2010).

El. paštas: baronas@istorija.lt

LIJANA BIRŠKYTĖ-KLIMIENĖ – Lietuvos kultūros tyrimų instituto doktorantė, Lietuvos nacionalinio muziejaus Ikonografijos skyriaus vyresnioji muziejininkė. Mokslinių interesų sritys – LDK dailės ir kultūros istorija, šv. Onos kultas ir ikonografija.

El. paštas: birskyte@yahoo.com

ALFREDAS BUMBLAUSKAS – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto profesorius, Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros vedėjas. Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas (1998). Mokslinių interesų sritys – LDK sociokultūrinė istorija, istoriografijos

raidos ir istorinės atminties tyrimai. Parašė Lietuvos istorijos sintezes *Senosios Lietuvos istorija. 1009–1795* (2005), *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija* (2010), *Lietuvos istorija* (kartu su Alfonsu Eidintu ir kt., 2012), *Wielkie Księstwo Litewskie: Wspólna historia, podzielona pamięć* (2013).

El. paštas: alfredas.bumblauskas@vu.if.lt

MANGIRDAS BUMBLAUSKAS – Lietuvos kultūros tyrimų instituto Baltų kultūros skyriaus jaunesnysis mokslo darbuotojas. Mokslinių interesų sritys – lietuvių religija, krikščionybės įvedimo istorija, pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje. Parengė disertaciją „Žemaitijos christianizacija ir pagonybės veiksnys (XV–XVI a.)“.

El. paštas: mangirdasb@dtiltas.lt

GUODA GEDIMINSKAITĖ – Vilniaus dailės akademijos studentė. Mokslinių interesų sritis – LDK vėlyvųjų Viduramžių architektūra ir kultūra.

El. paštas: gediminskaite@gmail.com

ANDRIUS GRODIS – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantas. Mokslinių interesų sritis – Lietuvos Respublikos (1918–1940) vidaus ir užsienio politika, politinių partijų istorija.

El. paštas: angrodis@yahoo.com

LIUDAS JOVAIŠA – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentas, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnysis mokslo darbuotojas. Mokslinių interesų sritys – Katalikų Bažnyčios Lietuvoje istorija, LDK kultūros istorija. Parengė šaltinių publikacijas *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)* (1998), *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)* (2011), sudarė straipsnių rinkinį *Benediktiniškoji tradicija Lietuvoje* (2008).

El. paštas: liudas.jovaisa@gmail.com

MINDAUGAS PAKNYS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnysis mokslo darbuotojas. Mokslinių tyrinėjimų sritys – bažnytinio meno istorija, LDK kultūros istorija. Parašė monografijas *Mecenatystės reiškiny s XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai* (2003), *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai* (2006), *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.* (2008), *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija* (2013).

El. paštas: *pakniai@gmail.com*

GIRĖNAS POVILIONIS – humanitarinių mokslų daktaras, Kultūros paveldo centro vyriausiasis paminklotvarkininkas, VšĮ Vargonų paveldo centras įkūrėjas ir vadovas. Mokslinių interesų sritys – Lietuvos vargondirbystės meno istorija, vargonų paveldas. Parengė katalogą *Vargondirbystės menas Lietuvoje: Nuo baroko iki klasicizmo. Vargonų katalogas. XVII a. – XIX a. I p.* (2009), parašė monografiją *Vėlyvojo baroko vargondirbystės menas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* (2013).

El. paštas: *girenas@yahoo.com*

ANTANAS SMETONA – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto docentas, dekanas. Mokslinių interesų sritys – lietuvių kalbos gramatika, bendroji morfologija, terminologija, kalbos istorija. Parašė žodynų, mokslo straipsnių apie įvairius Kazimiero Kristupo Daukšos rankraštinės gramatikos aspektus, mokyklinių vadovėlių.

El. paštas: *antanas.smetona@ff.vu.lt*

JONAS VILIMAS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos lektorius. Mokslinių interesų sritys – bažnytinės muzikos istorija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, grigališkojo choralo istorija LDK ir

APIE AUTORIUŠ

Centrinėje Europoje. Sudarė leidinį *Bažnytinė muzika: enciklopedinis žinynas* (2011) bei parašė jam nemažai straipsnių.

El. paštas: *jonas.vilimas@gmail.com*

RAFAŁ WITKOWSKI – humanitarinių mokslų daktaras, Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Istorijos fakulteto prodekanas. Viena mokslinių interesų sričių – LDK kultūros istorija. Parašė monografiją *Jerzy Schwengel (1697–1766). Przeor kartuzji kaszubskiej i dziejopis Kościoła* (2004).

El. paštas: *rwitkows@amu.edu.pl*

ATMENA AUTORIAMŠ

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metrašcio ir Bažnyčios istorijos studijų redakcinės kolegijos laikosi požiūrio, kad autoriai neturi būti formaliais reikalavimais varžomi rinkdamiesi jų metodologiją, siekius, individualų stilių, požiūrį į mokslinių publikacijų paskirtį atitinkantį diskurso tipą (straipsnio struktūrą, argumentavimo modelį). Tačiau vienu ar kitu būdu mokslo straipsnyje privalu suformuluoti tyrimų tikslą, nurodyti uždavinius, įvardyti objektą, metodą, aptarti nagrinėjamos problemos ištirtumo laipsnį. Įprasta, kad mokslinėse publikacijose nurodomi šaltiniai, rūpinamasi citavimo tikslumu, pateikiami ir pagrindžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (el. paštu ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su vyriausiuoju redaktoriumi); pageidautina pateikti ir vieną egzempliorių išspausdintos medžiagos. Failai rengiami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.rtf, *.xls, *.vsd; *Word 2007–2013* failai *.docx etc. pateikiami išsaugoti *.doc etc. formatu), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg (*.jpeg), *.tif, pastaruoju formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką (40 000 spaudos ženklų), dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su vyriausiuoju redaktoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemos, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka. Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemiškais ir atskiroje komentarų padalėje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į lietuvių kalbą ir tekstologiniai bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

Lietuvos akademinuose ir kultūriniuose leidiniuose pamažu nusistovint bendriesiems mokslinio aparato principams, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* ir *Bažnyčios istorijos studijos* laikosi toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią primygtinai rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Cituojant lietuvišką šaltinį, citata žymima kabutėmis, kitakalbės citatos pateikiamos kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučių, pvz., *A a a „b b b“*. Tik tuomet, kai sakinys ir prasideda, ir baigiasi citata, skyrybos ženklas rašomas prieš paskutines kabutes, pvz., „*A a a, a a a*“. Vidinės kabutės rašomos viengubos, pvz., „*A a a 'b b b' a a a*“.

1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliamą į atskirą

pastraipą. Iškeltinės citatos pateikiamos be kabučių, jos atskiriamos tarpu tarp eilučių ir renkamos mažesniu ar kitu šriftu.

1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais [--]. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradžios, ji pradedama rašyti mažąja raide, pradžioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiama anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose [...].

1.3 Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prireikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išversti.

2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa *m.*, pvz., *1861 m.*; dešimtmečiai rašomi arabiškais skaitmenimis arba visu žodžiu, pvz., *8-as dešimtmetis* arba *aštuntas dešimtmetis*, *7-ame dešimtmetyje* arba *septintame dešimtmetyje*; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa *a.*, pvz., *XVI a.*; kai laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnyš be tarpelių, pvz., *1815–1831 m.*; *VI–XX a.*; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa *m.* nerašoma, pvz., *(1900)* arba *(1579–1832)*.

2.1. Pilna data gali būti rašoma ilguoju arba trumpuoju būdu. Trumpuoju būdu rašoma arabiškais skaitmenimis tokia tvarka: metai, mėnuo, diena; skaičiai atskiriami trumpais brūkšneliais, pvz.: *1987-06-16*. Ilguoju būdu metai ir diena rašoma arabiškais skaitmenimis su santrumpomis *m.* ir *d.*, mėnuo visu žodžiu, pvz., *1987 m. birželio 16 d.*

3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.

4. Nelietuviški vietovardžiai pateikiami pagal dabar nusistovėjusią tvarką – transkribuoti lietuviškai, vadovaujamosi Lietuvių kalbos komisijos nutarimais. Klaidingai ar pagal senąsias normas parašyti vietovardžiai – pagal dabartinę vartoseną. Sutrumpintos vietovardžių formos rašomos pilnos. Išimtiniais atvejais paliekama originalo rašyba, kai vietovardžio tarimas ir rašymas lietuviškoje literatūroje įvairuoja, turi seną tradiciją arba yra visiškai nežinomas, neįtrauktas į žinytus ar enciklopedijas.

5. Didžiąja raide rašomi tikriniai vardai ir išskirtinę reikšmę turintys pavadinimai bei terminai. Jeigu juos sudaro daugiau nei vienas žodis, didžiąja raide rašomi visi žodžiai, pvz., *Bažnyčia*, *Švč. Gailestingumo Motina*, *Vulgata*, *Lietuvos Vyskupų Konferencija*, *Šventasis Tėvas*, (*šv.*) *Mišios*.

5.1. Religinų bendrijų pavadinimuose didžiosiomis raidėmis rašomi visi pavadinimo žodžiai, pvz.: *Romos Katalikų Bažnyčia*, *Evangelikų Liuteronų Bažnyčia* ir kt.

6. Knygų ar kitų leidinių, filmų, paveikslų, įmonių pavadinimai tekste rašomi

kursyvu, išskyrus tuos atvejus, kai pastarieji teikiami išplėstiniu būdu, tai yra su bendrinio žodžiu ar santrumpa ir simboliniu pavadinimu kabutėse, pvz., uždaroji akcinė bendrovė „Sapnas“. Straipsnių, eilėraščių ar teksto smulkesnių dalių pavadinimai rašomi kabutėse.

7. Lotynišku alfabetu rašyti institucijų pavadinimai tekste išverčiami, prireikus skliaustuose ar išnašoje kursyvu pateikiant originalią formą. Simboliniai pavadinimai rašomi originalo forma, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą.

8. Išnašos numeruojamos arabiškais skaitmenimis; išskyrus atvejį, jei tekste yra viena išnaša, ji gali būti pažymėta žvaigždute; taip pat panašiu būdu galima išskirti teksto turiniui nepriklausančią išnašą, pvz., nuorodas apie tekste pristatomo tyrimo rėmimą, projektą, kurio metu parengtas tekstas ir kt. Tekste išnašos ženklas dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., ---¹; „---“¹. Iškeltinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma ištisinė išnašų numeracija.

9. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbių leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys transliteruojami į lotynišką alfabetą, antraštiniai duomenys kirilica pateikiami originalo forma arba transliteruoti į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

9.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš leidinio antraštinio puslapio ir pateikiami be sutrumpinimų ar korekcijų. Esant reikalui, nuorodos į senuosius ir retuosius leidinius (konkrečius egzempliorius) bei archyvinę medžiagą gali būti pateikiamos kaip išsamus antraštinių bei kitų (fizinės būklės, įrišimo, saugojimo vietos, signatūros, nuosavybės) duomenų aprašas. Tokiu atveju dera perteikti antraštinio puslapio grafinius duomenis – didžiųjų ir mažųjų raidžių skirtumą, ligatūras, įkypu brūkšniui pažymėti antraštinio teksto skaidymą eilutėmis ir kt.

9.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta (ne daugiau du miestai), leidykla ar leidėjas (senųjų leidinių – spaustuvė), metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos *p.*:

Antanas Tyla, *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 10.

9.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos ar straipsnio autorių arba sudarytojų yra daugiau negu trys, nurodomas tik pirmasis ir santrumpa laužtiniuose skliaustuose *ir kt.* Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra iškeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliaustuose; atskiriama kableliu:

Algė Jankevičienė, Marija Kuodienė, *Lietuvos mūrinės kopytėlės: Architektūra ir skulptūra*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.

Adomas Butrimas [ir kt.], *Žemaičių Kalvarija: Vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

[Pranciškus Šrubauskis], *Basas Sirdies pas Pona Dieva, Szwięciausy Marya Panna yr Szwęntus Danguy Karalaujencius, Szaukiancis Par Giesmes*, Wilniuy: Drukarnioy K. J. M. pri Akademios, 1793.

9.4. Jei autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose prieš slapyvardį; skyrybos ženklų neskiriama:

[Mykolas Krupavičius], *Ko siekia L. krikščionių demokratų blokas Steigiamajam Seime*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1920.

[Justinas Staugaitis] Meškus, *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1908.

10. Kai knyga ar leidinys turi prasminę paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma kursyvu kaip ir pavadinimas; atskiriama dvitaškiu:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

10.1. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, nurodančią tos knygos ar leidinio žanrą, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...: XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*: Monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

11. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antrą ir kitus kartus nurodomas pilnu vardu ir pavarde:

Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*: Monografija, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955; Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sudarytoja Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Mokslas, 1976; Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977.

12. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s. l.], be metų – [s. a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose, pvz., [Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1896].

13. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją ir pan., jis, jo pareigos (funkcija) ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a. – XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

14. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa *t.* po bendrojo pavadinimo ir arabišku skaitmeniu; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:

Zigmas Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai*, t. 2: *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002, p. 59.

15. Kai leidinys priklauso kokiai nors serijai, paprastai išnašose tai nežymima, tačiau, esant reikalui, ji nurodoma skliaustuose prieš leidimo vietą: pateikiama santrumpa *ser.*, serijos pavadinimas kursyvu, po kablelio serijos tomas arba numeris; atskiriama kableliu:

Alsėdžiai, sudarytojai Adomas Butrimas, Liepa Gričiūtė, (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.

15.1. Kai leidinys turi redakcinę kolegiją arba priklauso serijai, turinčiai redakcinę kolegiją, redakcinės kolegijos sudėtis, esant reikalui, nurodoma prieš leidimo vietą; atskiriama kableliu:

Daiva Krištopaitienė, *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos*, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, I), redakcinė kolegija Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Kristina Mačiulytė, Jurgita Ūsaitytė, Mikas Vaicekauskas (vyr. redaktorius), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

16. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid.* Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 126.
Ibid., p. 29.

17. Cituojant to paties autoriaus daugiau nei vieną tekstą antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir sutrumpintas teksto pavadinimas. Jeigu autoriaus nėra, pateikiamas sutrumpintas pavadinimas:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...*, p. 101.
Alsėdžiai, p. 312.

18. Mokslinių periodinių leidinių pavadinimas nurodomas kursyvu, leidimo vieta, metai, tomas arba (ir) numeris (kai yra tomo arba numerio paantraštė – ji atskiriama dvitaškiu ir rašoma kursyvu), numerio sudarytojas (jeigu yra išskirtas leidinyje) rašomas stačiai:

Acta Academiae Artium Vilnensis, Vilnius, 2006, t. 41: *Šventųjų relikvijų Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 145.

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, Vilnius, 2011, t. 35, p. 213.

Lituanus, Chicago, 2010, t. 56, Nr. 1, p. 10.

19. Žurnalų, laikraščių pavadinimas nurodomas kursyvu, stačiai metai, tomas arba numeris, puslapiai. Laikraščių data nurodoma prieš numerį trumpuoju būdu. Kartais nurodoma, tačiau nėra būtina, leidimo vieta ir leidėjas; dažniausiai tai taikoma užsienio, regioniniams ar seniesiems leidiniams:

Naujasis Židinys-Aidai, 2011, Nr. 5, p. 317–327.

Pasaulio lietuvis, Lemont, 1997, Nr. 2, p. 11–13.

Viltis: Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis, Vilnius, 1913-01-06 (19), Nr. 3 (790), p. 2.

20. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš mokslinių periodinių, tęstinių ir panašių leidinių, žurnalų, laikraščių nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame straipsnis spausdintas; leidinys išskiriamas kursyvu. Straipsnio ar kito teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa *in*.

Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)“, in: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas Sirutavičius, (ser. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 7), Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla, 1994, p. 8–23.

Mindaugas Paknys, „Mecenatystė“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 342–350.

Gabrielė Gailiūtė, „Literatūros kritika šiuolaikinėje Lietuvoje: institucijos refleksija“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 7, p. 448.

Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir blaivybė“, in: *Vienybė: Savaitinis laikraštis*, Kaunas, 1918-03-07, Nr. 7, p. 102–105.

21. Rankraštiniai dokumentai aprašomi tokia tvarka: dokumento pavadinimas, metrika – vieta, data, numeris (rekonstruoti ar kiti archyvine apraše neminimi duomenys nurodomi laužtiniuose skliaustuose), po santrumpos *in*: rašomas archyvo pavadinimas, fondo, aprašo, bylos, lapų santrumpos – *f.*, *ap.*, *b.*, *l.* Kartu įrašyti dokumentų rinkiniai ar rankraštinės knygos nurodomos pagal aukščiau nurodytus bibliografinių aprašų pavyzdžius, išskyrus tai, kad po sudarymo metų įterpiamas archyvo ar bibliotekos pavadinimas, signatūra ir kiti duomenys:

Juozo Tumo laiškas Augustinui Liepiniui, Kaunas, 1931-08-16, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – *VUB RS*), f. 1, b. F600, l. 10r–10v.

[Motiejus Valančius], *Wiadomość o Czynnościach Pasterskich Biskupa Macieja Wołonczewskiego*, [1850–1875], in: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – *LLTB RS*), f. 1, b. 4388.

Albert Wijuk Kojalowicz, *Historiae Lituanae pars Prior: de rebus Lituatorum ante susceptam christianam religionem conjunctionemque Magni Lituaniae Ducatus cum Regno Poloniae libri novem*, Dantisci [Gdańsk]: sumptibus Georgii Försteri, 1650, in: *VUB RS*.

22. Elektroninių leidinių aprašas rengiamas pagal aukščiau nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad nurodant elektroninį dokumentą, laužtiniuose skliaustuose būtina nurodyti laikmenos rūšį, pavyzdžiui, *CD-ROM* ar *interaktyvus*. Interaktyvių (prieinamų per internetą) dokumentų apraše pateikiama internetinė prieiga, pabaigoje skliaustuose pateikiama vėliausia nuorodos tikrinimo data:

Idomioji Lietuvos istorija: Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, [CD-ROM], Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004.

„Staugaitis Justinas“, in: *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje*, [interaktyvus], in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1691>, (2013-03-16).

Saulius Lapinskas, „Frazeologizmai horoskopuose“, in: *Lietuvių kalba*, 2012, Nr. 6, [interaktyvus], in: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=216>, (2013-03-24).

22.1. Antrą kartą ne iš eilės cituojant elektroninius leidinius, vadovaujamesi anksčiau nustatytais bibliografinio aprašo taisyklėmis:

Idomioji Lietuvos istorija.

Ibid.

Saulius Lapinskas, *op. cit.*

23. Kai rengiant tekstą šaltinių ir literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abė-

cėlės tvarka ir rengiamas pagal nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nerašomas:

Jučas Mečislovas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

24. Užsienio leidinių bibliografinis aprašas rengiamas pagal lietuviškus principus. Archyvų aprašymai pateikiami originalų kalbomis, išskyrus santrumpas *p.* ir *l.*

25. Kartu su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos) lietuvių ir anglų ar kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą. Santraukos apimtis – 1000–1500 spaudos ženklų.

26. Autoriai patys parengia trumpą (vienos pastraipos) prisistatymą skyreliui „Apie autorius“ lietuvių ir anglų kalbomis; jame pageidautina paminėti akademinis laipsnius bei vardus, mokslinių interesų sritis, instituciją, pastarąją knygą, disertaciją ar kitą svarbų pasiekimą; privaloma nurodyti elektroninio pašto arba įprastinio pašto adresą.

Redakcinė kolegija įsipareigoja esant reikalui konsultuoti į LKMA veiklą įsitraukusius ar norinčius įsitraukti magistrantus bei doktorantus, jaunos mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas. Visus *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* straipsnius bei šaltinių publikacijas anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tik tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytini ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakcinė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmestų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti ar grąžinti taisyti, yra 4 mėnesiai. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su eventuales publikavimo laiku, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių tomų formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu *.pdf formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai paprastu ar elektroniniu parašu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ar *Bažnyčios istorijos studijų* elektronine versija interneto svetainėje *www.lkma.lt* bei prieinamas per asocijuotas duomenų bazines.

Spausdinti tekstai ir iliustracijos, diskelių ir CD pavidalo laikmenos autoriams negražinamos.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į vyriausiąją redaktorių.

Redakcinė kolegija

KLAIDOS ATITAIŠYMAS

Bažnyčios istorijos studijų 5 tome paskelbto straipsnio „Diocesan Clergy of Livonia-Courland 1685–1772/1795“ autorius yra Reinis **Norkārklis**.

Tomo sudarytojas atsiprašo dėl apmaudžios klaidos.

ERRATA

The author of the article “Diocesan Clergy of Livonia-Courland 1685–1772/1795” published in the 5th volume of the *Studies in Church History* is Reinis **Norkārklis**.

The editor of the volume apologizes for this error.

BAŽNYČIOS ISTORIJOS STUDIJOS, T. VII

ŽEMAIČIŲ KRIKŠTAS IR
KRIKŠČIONYBĖ ŽEMAITIJOJE:
ŠEŠIŲ ŠIMTMEČIŲ ISTORIJA

Viršelio dail. Dainė Galinienė

Redaktorė Giedrė Olsevičiūtė
Korektorė Rima Bertašavičiūtė
Maketuotoja Dainė Galinienė

Leido Lietuvių katalikų mokslo akademija,

Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius

Tiražas 300 egz.

Spaudė UAB „Petro ofsetas“,
Savanorių pr. 174D, LT-03153 Vilnius